

Looming – olemise kehtestamine:

VIIVI LUIK

Tartu Ülikool
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Studia litteraria estonica 9

Looming – olemise kehtestamine:
Viivi Luik

Konverents

Looming – olemise kehtestamine: Viivi Luik (60)

Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseumi konverentsisaal

4. november 2006

Kell 11.00

Vallo Kepp, „Aken aja liikumisse: Viivi Luik” (stsenarist J. Kaplinski; Eesti Telefilm, 1991)

Kell 12.30

Arne Merilai – *Olemise poeetiline kehtestamine: Viivi Luik*
Eduard Parhomenko – *Luuleline asu-andmine ja loov kehtestamine Heideggeri Nietzsche-kriitika valguses*
Indrek Tart – *Argikõiksuse Viivi Luik*
Külliki Kuusk – *Viiv: sügis 1963–1973*

Kell 14.40

Heinz Stalder – *Viivi Luik und die finnougrischen Bärenjäger*
Gisbert Jänicke – *Viivi Luiks Poesie aus der Sicht eines Übersetzers*
Tiina Kirss – *Viivi Luige „Salamaja piiri” mõistatus*
Anna Verschik – *Juudi motiivid Viivi Luige loomingus*

Kell 18.00

Pekka Lilja – *Viivi Luige romaani „Seitsmes rahukevad” vastuvõtt Soomes*
Juhani Salokannel – *Meele kell, mälu kalender. Aja mõistest ja tegutsemismehhanismist romaanis „Ajaloو ilu”*
Cornelius Hasselblatt – *Inimesekujutuse murendamisest Viivi Luige luules*

Kell 20.00

Erich Reissig, „*Erzähltes Land – Viivi Luik und Estland*” (Bayerischer Rundfunk, 2001)

5. November 2006

Kell 13.00

Toomas Hendrik Ilves
Laine Jänes ja muusad
Jan Kaus – *Niiske varju õnnistus*
Paul-Eerik Rummo – *Lisandusi Viivi Luige luule tundmaõppimiseks*
Janika Kronberg – *Viivi Luigest – kaugelt*
Tuva Korsström – *Viivi Luik and Estonian History: Laughter in the Dark*
Maarja Talgre – *Õunad, naljad ja Stalin. Maarja mälestused Viivi maagilisest maailmast*
Linda Ruud – *Viivi Luik GLAVLIT-i filtris*
Andres Langemets – *Luule jõud ja vene võim*

Kell 16.15

Turid Farbrege – *Ulakas laps*
Tiia Toomet – *Lastekirjanik Viivi Luik*
Jaan Kaplinski – *Viivi Luige mitmuslik maailm*
Elisabeth Nordgren – *Viivi Luik haastaa aikaa*
Marianne Vogel – *Viivi Luik in the Dutch Context*
Tõnu Õnnepalu – *Atmosfääri muutusest tõlkes: „Seitsmes rahukevad” prantsuse keeles*
Hando Runnel – *Headusele võidetud maailm*
Viivi Luik

Laulavad, loevad ja mängivad Tallinna Linnateatri näitlejad: Anu Lamp, Riina Roose (koostajad);
Olav Ehala, Hele Kõre, Evelin Pang, Indrek Ojari, Jaanus Rohumaa

Kell 20

Tartu Ülikooli Vana kohvik; Tartu Linnavalitsuse ja Tartu Ülikooli vastuvõtt (kutsetega)
Vello Salo – „Poeti Estonia” ja luule puusaümbermõõt
Esitlus – Viivi Luik, „Kõne koolimaja haua!” (Tuum, 2006)
Vabakõned: Birute Klaas, Hans H. Luik, Ruuta Karma, Berk Vaher jt

Toetavad Tartu Ülikool, Eesti Kultuurkapital, Eesti Kultuuriministeerium,
Tartu Linnavalitsus, Hans H. Luik, kirjastused Tuum ja Tänapäev

VIIVI LUIK 2006

Tartu Ülikool
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Studia litteraria estonica 9

Looming – olemise kehtestamine: Viivi Luik

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Raamat ilmub Tartu Ülikooli teadusteema „Emakeelne kirjandusloome kui rahvuskultuuri telgstruktuur” ja Eesti Kultuurkapitali toel.

Toimetaja Arne Merilai
Abitoimetajad Ele Süvalep ja Kersti Unt

Toimetuskolleegium: Cornelius Hasselblatt (Rijksuniversiteit Groningen)
Maire Jaanus (Barnard College, Columbia University)
Tiina Kirss (Tartu Ülikool)
Pekka Lilja (Jyväskylän yliopisto)
Arne Merilai (Tartu Ülikool)
Thomas Salumets (University of British Columbia)

Küljendaja Aive Maasalu
Kujundaja Kalle Paalits
Tagakaane foto autor Karin Kaljuläte

ISSN 1736–3888
ISBN 978–9949–11–768–0

Autoriõigus autoritel, 2007

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SISSEJUHATUS

4.–5. novembril 2006. aastal korraldas Tartu Ülikooli kirjandusosakond, koostöös Eesti Kirjanike Liiduga, rahvusvahelise konverentsi „Looming – olemise kehtestamine: Viivi Luik (60)”.

Peeti üle kolmekümne kõne, vaadati Vallo Kepi (Eesti Televisioon) ja Erich Reissigi (Bayerischer Rundfunk) filme koos autorite kommentaaridega. Anu Lambi koostatud südamliku eeskava esitas Tallinna Linnateatri trupp (Riina Roose, Olav Ehala, Hele Kõre, Evelin Pang, Indrek Ojari, Jaanus Rohumaa), koorilaulu juhatas Tartu linnapea Laine Jänes... Akadeemilise avapäeva järel jõuti erakordse ühistundeni aktusepäeval: Toomemäe lumesäras puuvõrade all avanes aken möödunud aastakümnete kirjanduslikku kõrgõhkkonda.

Konverentsikogumik avaldab kakskümmend kaheksa toimetatud ettekannet ehk kõneldust kõige tähtsama. Teadusartiklid on varustatud võõrkeelse resümeelega, muukeelsed kirjutised eestikeelse kokkuvõttega.

Esimene osa sisaldab pidukõnesid kirjanikest sõpradelt, tõlkijatelt, kaasteelistelt. Avasõnad lausuvad Eesti Vabariigi President Toomas Hendrik Ilves ja Eesti Kirjanike Liidu esimees Jan Kaus. Luuleliselt või esseistlikult mõtisklevad kirjanikud Paul-Eerik Rummo, Jaan Kaplinski, Tiia Toomet, Hando Runnel, Andres Langemets ning Tõnu Õnnepalu, Eesti Kirjandusmuuseumi direktor Janika Kronberg ja kauaaegne toimetaja Linda Ruud. Väliskülalisi esindavad eesti kirjanduse truud tutvustajad kirjanik Maarja Talgre (Rootsi Raadio), kultuuritoimetajad Tuva Korsström ja Elisabeth Nordgren (Helsingi *Hufvudstadsbladet*), Turid Farbregd Norrast, Marianne Vogel Hollandist ja kirjanik Heinz Stalder Šveitsist.

Teine osa rõhutab uurimuslikku suhet. Loomingut kui olemise rajamist analüüsivad nii kogumiku toimetaja kui ka filosoof Eduard Parhomenko. Kuulus estofiil professor Cornelius Hasselblatt Groningenist, luuletav vanemteadur Indrek Tart Tallinnast, vabatõlkija Gisbert Jänicke Helsingist ja doktorant Külliki Kuusk loodivad Viivi Luige luule sügavust ning pinda. Tema proosa mõtet selitavad professor Anna Verschik ja dotsent Leena Kurvet-Käosaar pealinna ülikoolist, professor Tiina Kirss ning head Eesti sõbrad – emeriitprofessor Pekka Lilja Jyväskyläst ja tunnustatud kirjamees Juhani Salokannel Helsingist.

Raamatu lõpetavad siduva ülevaateartikli „Viivi Luik linnulennul” ja selle ingliskeelse lühiversiooni taastrükid ning toekas valikbibliograafia, mille koostas luuletaja Jaan Malin.

Kutsume lugejaid pihlapuu rüppe!

SISUKORD

PIDULIKKU

Toomas Hendrik Ilves <i>Mälu võlu</i>	13
Jan Kaus <i>Niiske varju õnnistus</i>	15
Paul-Eerik Rummo <i>Katseid Viivi Luige võtmes</i>	18
Janika Kronberg <i>Viivi Luigele. Kaugelt</i>	23
Tuva Korsström <i>Laughter in the dark</i> <i>Naer pimeduses</i>	27 29
Maarja Talgre <i>Õunad, naljad ja Stalin. Maarja mälestused Viivi maagilisest maailmast</i>	30
Linda Ruud <i>Viivi Luik ja Glavlit</i>	33
Andres Langemets <i>Luule jõud ja Vene võim</i>	36
Turid Farbrege <i>Tõlkija mälestusi ja mõtteid seoses Viivi Luige romaaniga</i> <i>Seitsmes rahukevad</i>	39
Tiiu Toomet <i>Lastekirjanik Viivi Luik</i>	43

Jaan Kaplinski	
<i>Ilm ilmutab ennast. Märkusi Viivi Luige luulest</i>	49
Elisabeth Nordgren	
<i>Viivi Luik haastaa aikaa</i>	53
<i>Viivi Luige väljakutse ajale</i>	54
Marianne Vogel	
<i>Viivi Luik and De Schoonheid der Geschiedenis in the Dutch context</i>	56
<i>Viivi Luik ja Ajaloo ilu Hollandi kontekstis</i>	60
Tõnu Õnnepalu	
<i>Asitõend. Viivi Luige Seitsemendast rahukevadest prantsuse keeles</i>	61
Heinz Stalder	
<i>Viivi Luik und die finnougri-schen Bärenjäger</i>	71
<i>Viivi Luik ja soomeugri karukütid</i>	72
Erich Reissig	
<i>Bemerkungen zum Film Erzähltes Land – Viivi Luik und Estland.</i>	
<i>Bayerischer Rundfunk 2001</i>	73
<i>Märkmeid filmi Jutustatud maa – Viivi Luik ja Eesti kohta.</i>	
<i>Bayerischer Rundfunk 2001</i>	81
Hando Runnel	
<i>Headusele võidetud maailm</i>	87
UURIMUSLIKKU	
Arne Merilai	
<i>Olemise luuleline kehtestamine: Viivi Luik</i>	95
<i>Being poetically built: Viivi Luik</i>	104
Eduard Parhomenko	
<i>Luuleline asu-andmine ja loov kehtestamine</i>	105
<i>Dichterische Stiftung und schaffende Setzung</i>	123

Cornelius Hasselblatt	
<i>Inimesekujunduse murendamine Viivi Luige luules</i>	125
<i>Zur Relativierung des Menschenbildes in Viivi Luiks Dichtung</i>	131
Külliki Kuusk	
<i>Viiv: sügis 1963–1973. Viivi Luige luule jaapanlikkus</i>	133
<i>Viiv: autumn 1963–1973. The Japanese-like Viivi Luik</i>	153
Gisbert Jänicke	
<i>Viivi Luige luulest tõlkija pilguga</i>	155
<i>Viivi Luik's poetry through the eyes of a translator</i>	162
Indrek Tart	
<i>Viivi Luige luulekogud Eesti raamatukirjastamise aastaringides: kaks graafikut</i>	163
<i>Viivi Luik's books of verse within the changing publishing situations: two charts</i>	168
Tiina Kirss	
<i>Viivi Luige Salamaja piiri mõistatus</i>	169
<i>The riddle of Viivi Luik's The Border of the Secret House</i>	184
Anna Verschik	
<i>Juudi motiivid Viivi Luige loomingus</i>	185
<i>Jewish motives in the work of Viivi Luik</i>	193
Pekka Lilja	
<i>Seitsmenda rahukevade retseptioon Soomes</i>	194
<i>Reception of The Seventh Spring of Peace in Finland</i>	210
Leena Kurvet-Käosaar	
<i>Kunstniku portree väikese tüdrukuna</i>	211
<i>Portrait of an artist as a little girl</i>	234
Juhani Salokannel	
<i>Meele kell, mälu kalender. Aja mõistest ja toimimismehhanismist romaanis Ajaloo ilu</i>	235
<i>Mood's clock, memory's calender. On the notion and acting mechanisms of time in Viivi Luik's novel The Beauty of History</i>	242

Arne Merilai	
<i>Viivi Luik linnulennul</i>	243
<i>Viivi Luik from a bird's-eye view</i>	276

<i>Viivi Luige bibliograafia</i> . Valinud Jaan Malin	285
---	-----

PIDULIKKU

Toomas Hendrik Ilves

Jan Kaus

Paul-Eerik Rummo

Janika Kronberg

Tuva Korsström

Maarja Talgre

Linda Ruud

Andres Langemets

Turid Farbregd

Tiia Toomet

Jaan Kaplinski

Elisabeth Nordgren

Marianne Vogel

Tõnu Õnnepalu

Heinz Stalder

Erich Reissig

Hando Runnel

MÄLU VÕLU

Toomas Hendrik Ilves

Lugupeetud sünnipäevalaps, kallid kaaskodanikud!

Me oleme täna siia rõõmuga kogunenud, et avaldada austust Viivi Luigele, kes meid kõiki on sügavalt mõjutanud. Eriti enda nimel võin ma seda öelda, aga samuti ka paljude oma sõprade kohta. Proovin pisut avada, miks Viivi raamatud, eeskätt tema luule, on mind rikastanud, mistõttu ma olen mõnda tema teost isegi mitu-mitu korda lugenud.

Mul on hästi mees, kuidas – ilmselt Tõnu Kaljuste poolt – toodi mulle Eestist, kuhu mina ei saanud tulla, *Seitsmes rahukevad* ja kuidas ma lugesin selle ühe õhtupoolikuga läbi. Ja seejärel uuesti, umbes seitse korda, romaani algust ning kohta, kus Karl Ristikivi toel kirjeldatakse läbi skääride ulgumerele sõitmist: *Läheksin küll, aga vesi on ees, / vesi ja kõledad kaljud...* Mõtlesin ping-salt sellest, miks Ristikivi tahtis minna, aga jäi kõhklema... Kuid Viivi ei kartnud välja purjetada, vaatamata jäisele veele ja kõledatele kaljudele. Jõudsin äratundmisele, et tegelikult on Viivi haruldane nähtus, sest mõnes mõttes on ta tegelikult justkui pagulaskirjanik. Ta on eksiilkirjanik samuti kui Ovidius, Dante, Nabokov või Ristikivi, sest ka tema kasutab peamiselt mälestusi, mida korrastab, et luua. Sellepärast on pagulaskirjandus eriline loomingu liik, kuna seal on kõik üles ehitatud mälule. Inimesed ei saa tavaliselt tagasi minna kohta, mida nad mäletavad – aga Viivi suudab. Tema võlu on selles, et ta näeb asjade keskel seda, mida enamasti ei märgata. Ta vaatab ringi ja silmab midagi kivides, puudes ja palkides, mida ülejäänud tihti ei taipa. Vaadatakse lagunenud talusid, kuid märgatakse vaid küttepõuvaru ja ehitusmaterjali, millel ei ole mingit ajalugu – need lihtsalt on. Sestap ongi Viivi too, kes vähemalt mind õpetas nägema asju, mida ma ei ole alati tähele pannud.

Minu meelest võiks Viivi loomingusse suhtuda kui meie hilisajaloo õpetajasse, sest vaikivad faktid, mis juhtus näiteks 12. märtsil 1934 või muud säärased, meile tegelikult ju palju ei ütle, aga Viivi-taolised aitavad meil elavalt mäletada ja tunnetada, mis on meie ajaloos juhtunud. Meenutades Marie Underit – ta aitab olnud mälestada, teeb seda hingestatult ja väga täpselt, püsti päi: *Meilt palju võetud – siiski meile jäi / me uhkus, au ning viha: seiskem püsti päi!*

Ma tean, et aeg surub takka ja mul tuleb oma jutt peagi katkestada, aga ma soovin siiski kõnelda veel tollest haruldasest ruumitajust, mis Viivit iseloomustab. Neid kohti, kus aeg ja ruum kokku saavad, on tal väga palju. Täna, teel siia, haarasin ma raamaturiiulist kaasa tema teise romaani, millest lihtsalt ette loeksin kaks esimest lõiku, kus kogu ruum, aeg ja mälu on tundlikult kokku toodud:

VASTU ÕHTUT KERKIB TAEVAS KÕRGEMALE ja võtab oma tõelise kuju. Saab kupliks ja võlviks. Katab sõjakomissariaate, miilitsajaoskondi ning passilaudu imeliku ja ähvardava iseenesestmõistetavusega. Kes selle võlvi all viibib, sellel ei ole siit pääsu.

Üks ja seesama võlv katab Russalka kuju Tallinnas samamoodi, nagu ta katab perroone ja raudteesildu Riias. Katab kartulipõlde ja õunapuuaedu samamoodi nagu piirivalvekordoneid ning kasarmuid. All lõuna pool lähevad kuusemetsad aeglaselt üle pöögimetsadeks. Ülal on Põhja-Jäämeri ja Valge mere kanal, mille tegemine nõudis inimohvreid rohkem, kui meie üldse arvame. Ülal on ka Karjala Kannas, kus veel praegugi vedelevad Talvesõja surnute luud. All mägedes asuvad Dracula loss ja Ceaușescu riik. Siledate mustade pöögitiivude vahel mäekülgedel keerlevad tohutud udu-pildid nagu uni ja suits.

Kummaline – kui ma loen taolisi lõike, siis nendes tajungi kogu seda võlu ja ilu, mida ma leian kõikjalt Viivi loomingust. Sellega ma praegu lõpetan. Tunnistan, et mul on äärmiselt hea meel täna siin olla ja õnnitleda Sind, Viivi! Aitäh!

NIISKE VARJU ÕNNISTUS

Jan Kaus

Nüüd, novembris, painab kindlasti paljusid eestlasi nende kodukoha kliima. Teate küll, hilja valgeks, vara pimedaks, madal taevast, akromaatilised maastikud, sademed varieerumas vihma, lörtsi, rahe ja lume piiril, tugev tuul; igavene sügis ja kaks kuud halba suusailma jne. Sünoptikud nimetavad seda mõnikord „vahelduvaks pilvisuseks”. Pilved, tõesti, vahelduvad tihtipeale kiiresti ja vahetpidamata.

Kuid ehk iseloomustab paljusid meie kaasmaalasi paradoks, mille kohaselt kogu see rusuv kliima on ometi midagi eestlaseks olemisele olemuslikku, olemisest läbikasvanut, ehk on külm vihm me kehadest nii palju kordi läbi uhtunud ning lõõtsuv tuul nii palju kordi läbi puhunud, et tihtipeale seltskonnas võõristuse tekkides võib küll hakata kiruma kodumaa olusid, kuid võib ka küsida: kas tõesti oleks kusagil mujal alati parem?

Mulle meenub üks tuttav, kes läks elama Portugali. Portugalis paistab teatavasti päike sagedamini kui Eestis ning UV-kiirguse tase küünib seal tihti üle kümne, mis heledanahalistele põhjamaalastele on juba eriliselt ohtlik. Mu tuttav abiellus Portugalis ja püüdis seal alustada uut, paremat elu. Kuid paari aasta pärast tuli ta Eestisse tagasi ning üks asi, millest ta naasnuna oma sõnusti erilist mõnu tundis, oli sügisese okasmetsa lõhn uduvihma ajal.

Karta on, et võib-olla on tekkinud küsimus, miks peab rääkima ilmastikust Viivi Luige auks pühendatud konverentsil. Aga võib-olla osutubki ühendavaks lüliks just sügisese okasmetsa lõhn uduvihma ajal. Lubatagu siin klammerduda ühteainsasse, üheksa aastat tagasi kirjutatud luuletusse, mille leidsin Viivi Luige käesoleval aastal ilmunud kogutud luuletuste sügis-kollasest köitest. Kõnealune tekst seisab raamatu viimases tsükli, järjekorras viimasena – s.t mahuka teose lõpuakordina. Lubatagu see siin täispikkuses ette lugeda.

Pühendus

*Põhjamaa legendik
lõpmatu lubadus
null ja eimiski
pealaest jalatallani taevasse*

*metsade niiske vari
paljaks näritud kondid ja jää
alati tuleva kevade valgus
hoovus mis viib*

*Õite vere ja seemnete voog
korra surnuhaud
korra vilepill võililleaasal*

*Vanana sündind
elamas nooreks*

Viivi Luik kuulub nende kaasaegsete eesti kirjanike hulka, kelle ühiskondlik närv leiab rakendamist ka ajakirjanduslikus tekstis ja ajakirjandusliku tekstina – ning üks Viivi Luige esseistika korduv teema on mure keskkonna pärast. Tegu pole lihtsalt ökoloogilise erknärviga, siia lisandub ka teatud esteetiline tunnetus. Kodumaise maastiku ideaal ei kangastu nendes sõnavõttudes ainult loodusliku puhtusena, vaid ka puutumatusena selle sõna laiemas tähenduses. Kõnealune tunnetus väljendab igatsust, mille kohaselt asetseks kõik sellel maastikul nii, nagu on aegade jooksul välja kujunenud, nagu aastad ja aastaajad, traditsiooni kannatlikkus ja tarkus on vorminud. Asise inimese buldooserlik valitsemis- ja haldamistahe sellisesse ideaali ei kuulu.

Luuletuse „Pühendus” adressaat on seesama Põhjamaa legendik. Luuletus on läbivalt ehitatud paradoksile. Tundub, et selle paradoksi sünnitavad kaks tõdemust – kõigepealt aus teadmine kirjeldatava maastiku olemuslikust trööstitusest, mida samas läbibistab arusaam, et seesama trööstitu, „vanana sündinud” maastik on **oma**, s.t omane, või täpsemalt: maastiku kirjeldaja on ise maastiku oma, osa maastikust, elamas oma luules maastikku ikka ja jälle nooreks – s.t ikka ja uuesti taas-avastamas oma kodumaastiku sünget ilu, kangastuslikku raskust, metsapiiri ühtaegu tõrgest ja kutsuvat varju. Eesti maastik on ju ise paradoksaalne – äsja kogesime, kuidas rahulik, sordiini-

alune sügis asendus paari tuuletõmbe ajal ja ajal südatalvega. Samalaadseid järske üleminekuid pakub „Pühendus”, kus sõnale „jää” järgneb koheselt „alati tuleva kevade valgus” ning ühispaari moodustavad „surnuhaud” ning „vilepill võililleaasal”.

Kuid siit leiab ühe rea, kus kõneldud paradoksi ajendid ühinevad. See on „metsade niiske vari”. Ühelt poolt manab see silme ette sügise rõskuse, kus metsade niiskus võib kinkida asisesele seenelisele külmetuse või liigesevalu. Kuid siin kõlab ka ja eelkõige teine, müstilisem vari, milles lugeja tunneb ära midagi oma kodumaa maastikule igiomast. Sellest reast kostab hingedeaja metsa hingamine; müstiline olek, mille sünguses on midagi kutsuvat, isegi lohutavat. See on maastik, ilma milleta nii mõnigi eestlane ehk ihkaks elada, kuid milleta poleks võimalik elada *eestlasena*. Ka kõige kuurortlikum päike ei suuda seda maastikku kuivatada, seda varju üle paista. Ning me täname Viivi Luike eestlasele koduse silmapiiri lugejani taastoomise eest. Tihtipeale ei nähta seda väikest, igikestvat ning vaoshoitud ilu, mis siinsamas kogu aeg toimub.

Kallid kokkutulnud! Siin, vaatega Viivi Luige luule tuulisele ja avarale maastikule on sobilik soovida teile rahulikku ja süvenenud hingedeagea!

KATSEID VIIVI LUIGE VÕTMES

Paul-Eerik Rummo

Usun, et ainus tee teist inimest mingilgi määral mõista on see, kui püüad iseennast temaks kujutada. Või vähemalt teda imiteerida. Nõnda ka kunstidega, luulega sealhulgas. Luuletaja eripärale ligemale pääsemiseks tuleb proovida teda jäljendada – kas üks-ühele või liialdades. Nii sünnivad pastišid ja paroodiad. Minu ettekanne sel konverentsil koosnebki katsetest Viivi Luige luulet mõista selle jäljendamise teel. Ja lisaks ka ühest pühendusluuletusest Viivile, milles samuti olen püüdnud tabada mõnesid tema põhimotiive.

Paar kommentaari või selgitust. Üks neist pseudo-Viivi luuletustest on kirjutatud juba hulk aega tagasi, 1981. aastal. Siis toimus üks järjekordseid ENSV Kirjanike Liidu kongresse, mille ettevalmistamisel, kestel ja järelkajades hakkas nagu kostma senisest ilmsemaid nurinaid vaimuelu ahistatuse üle ning senisest selgemaid rahvustundelisi meeleolusid. Viivil oli parajasti ilmunud uus luuleraamat, kus üks vist kevadisel põhjarannikul jalutamise luuletusi lõppes nii (tsiteerin mälu järgi): „Mis asja me mõtlesime? / Endast ja Eestimaast.” Jah, veel ei seisnud otse luuletuse tekstis seda, *mida* just endast ja Eestist omavahel, nelja usaldusliku silma all räägiti. Aga luuletus annab teada, et räägiti. Ja üritati rääkida ka kongressi kõnetoolist. Läbisegi ametliku vahuga. Kongressi eelõhtul kirjutatud pastišis (mille oma sõnavõtu osana ka ette kandsin), mis võtteilt jäljendab Viivi, Jõerüüdi ja veel mõne teise omakorda Üdist lähtuvaid katkendlike, vihjeliste lühilausestega nelikuid, püüdsin silme ette manada kahepäevase jutupeo etteaimatava järelpildi – veel mitte päris lahtunud elevuse koos segadusega, et mis siis nüüd edasi teha.

Pühendusluuletuses võib-olla tekitab mõnes kuulajas küsimusi viide sotsialistlikule ülesehitustööle. Kuid see pole midagi salapärasemat kui et Viivi, olles noorukesena oma väikestelt seiklemistelt Tallinna maandunud, teenis mõnda aega leiba vägevas asutuses nimega Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Arhiiv – varasema ja hilisema riigiarhiivi üks osasid asukohaga Maneeži tänavas. Tagantjärele on selles midagi uskumatult naljakat, aga paratamatult jättis selline massiivne, raskepärane hallus mingi jälje kõigi tollal elavate inimeste olemusse ja olemisse.

Aga olgu pealegi, läheme nüüd ettekande põhiosa juurde.*

* * *

*Vaata õitsvate takjate pidu,
juba homme saab otsa see.
Vaata laiade takjate pidu,
mille vahelt viib läbi su tee.*

*Meeled valla ja hambad risti,
läheb takjate vahelt su tee.
Meeled valla ja hambad risti –
õrn ja porine tunne on see.*

*Täna jälle sain algebras kahe,
no ütles nüüd, kuradi raisk.
Homme saan stereomeetrias kahe,
kuid mu huultel on takjate maik!*

* * *

*Kas ma isegi tean,
miks just see aastasada
laskis end müürida
ja miks just minu sisse.*

*Lapsepõlv
jäi maha,
kärjemesi ja vaha
jäid maha,
ja raha
mul polegi olnud,
pole olnudki
elu sees.
Mis oleks viga
hõljuda,
taevaste tuuled sõõrmeis.*

* Luuletused on ilmunud ajakirjas *Looming* 2006, nr 12, lk 1764–1767.

*Aga näed sa, ei saa,
aastasada on müürind
ennast
just minu sisse.
Pidi
see
nii
nüüd
minema.
Kole
kõhuvalu
ju
ja see
müürikivide
raskus.*

Ja pealegi veel nii tühine!

* * *

*See nukrus... Astu
mu varbad öide, palun,
templielevant!*

POST FESTUM

Kirjanike Liidu kongressiks 1981

*Üks tool. Ja veel kolmas. Ja teine.
Kõik tuba on toole täis.
Kes kurinab käis siin eile?
Ei tea. Aga keegi käis.*

*Ühe isamaa õllekeha –
palju vahtu, ja ikka paast.
Misasja sa hing mõistad teha
endast ja Eestimaast!*

(Esmakordselt raamatus Ajapinde ajab, 1986)

ARMAGEDDON

Rüvetatud pinnast tõuseb nähtavale
veritumedana ehtne eesti tõkat.
Tõuseb nagu tõde, nii et vajub vale,
roostetab ja murdub vilets vene vikat.

Ingel laskub pilvist stalinliku jõuga,
tiivul metsavennad, Golem, Suits ja Under.
Tsensurid ja vari serid saavad lõuga,
varisevad põrmu, seljas kõrbev munder.

Pajupillipuhu jate ratsavägi
täidab langend linnad hirmsal madinal.
Taevasteni kerkib vanakuldne mägi,
tipus troonimas Elvira Madigan!

JA SEE ON PÜHENDUS VIIVILE

Möödunud sajand, see õuduste öö,
saadab viirastuspilte Viivist
Sotsialistliku Ehitustöö
ja Revolutsiooni Arhiivist.

Umbetuisanud vanalinn
ja vaksalis lehkavad rongid –
seda uskumatum kõik on,
mida rohkem sa selles songid.

Mustad pargipuud, vareseparved
vettind latvade ümber diadeemiks.
Halvast paberist kohvikuarved
voldid kobavalt krüsantheemiks.

Halvast paberist nagu kalendrid –
neist päevhaaval lehti kisu
vaikses jonnis, et ükskord kohtuksid
eluisu ja elu sisu.

*Ja siis see pooljärsku juhtubki,
kas taevas või kuskil või maa pääl.
Läbi sfääride nooblilt sähvatab
vanamoelise ingli saabel,*

*mis läbistab õiged ja patused,
unenäolised vürtsid, kaneelid,
kaardukiskuvad laastukatused
ja lutikahtes paneelid,*

*massihauad ja mõttetarkuse,
juudikalmistud Ida-Euroopas,
paneb paigale hulkuvad suudlused
ja ilmed su silmakoopas.*

*Hulk asju, mis lähevad korda,
kuid ega liialt ei rusu –
ei teagi kas uskmatusest
või läbi põlise usu.*

*Möödund sajand, ta kuivand hääl,
kestab praegugi, maksmata viivist,
ehkki võidukas tulevik
ei hooli lukust, ei riivist.*

*Möödund sajand, ta kuivand hääl
ja see tulevik tundmatus stiilis
saavad kokku siin ilma pääl
ja kui viitsivad – miks mitte Viivis!*

VIIVI LUIGELE. KAUGELT

Janika Kronberg

Selle pika kahepäevase konverentsi avamisel rõhutas korraldaja, et teiseks päevaks, mis ühtlasi on nädala seitsmes päev, on ette nähtud subjektiivsed ja memuaarsed sõnavõttud. Olen selle võimaluse eest tänulik. Seitsmes päev on ju püha, mil tööd ei tehta. Järelikult võib akadeemilise sunni välja lülitada ja lipsu lödvaks lasta. Aga kui mu järgnev sõnavõtt sisaldab memuaarset, siis teeb ta seda eelkõige lugemiselamuse kaudu. Subjektiivset sisaldab ta küll. Hoolimata alati kummitavast ohust, et kui allutakse subjektiivsuse väljakutsele, siis on sõnavõtt kantud emotsioonidest ja võib sisaldada ükskõik kui vildakaid väiteid ning ähvardab jääda ratsionaalse argumentatsioonita. Aga kui selline oht muutub kuulajatele järgnevate mõtete puhul segavaks, siis järelikult püütagu see ratsionaalne argumentatsioon lihtsalt juurde mõelda.

Seda enam, et professor Cornelius Hasselblatti eilne sõnavõtt muutis mu tänase mõtiskluse „akadeemilisemana” kavandatud osa üsna mõttetuks. Nimelt sedeldasime me, eesti filoloogia üliõpilased, 1980. aastate keskpaiku dotsent Ele Süvalepa juhendamisel 1960. aastate eesti luulet, otsides sealt troope. Minu osaks sattusid mõned tollased Viivi Luige luulekogud. Tagantjärele meenutades oli sedeldamise tegevus ülimalt õpetlik. Tulemus oligi ligilähedaselt selline, mille sõnastas eile Cornelius mõne kraadi võrra kangeamas astmes: et Viivi Luige luule tegeleb antropotsentrismi murendamisega, inimene on tema luules kaotanud oma monopoli, ja see kahtlemata rikastab nii eesti kui maailma luulet. Kuid ma lisaksin juurde: samas tegeleb Viivi Luik oma luules ka aja antropomorfiseerimisega. Ajaühikutele antakse inimlikud võimed. Kui meenutada esimesi peas tuikavaid värsse, siis: „Tume sajand tõmbab sirgu traadid kaelalülides, kõiki tantsitab ta kämmal vihas, vaenus, tülides.” Aeg on siin peremees, aga – pangem igaks juhuks tähele! – t r a a d i d kaelalülides kuuluvad juba tehisklikku, mitteinimlikku, tehnoloogilisse või koguni masinate maailma.

Selle suure konverentsi korraldaja Arne Merilai telefoniteade tabas mind septembri keskpaiku katastroofilise nõudlikkusega: saada kohe oma sõnavõtu pealkiri. Ma olin selle sõnumi saamise hetkel Itaalias, Rooma vana sadamalinna Ostia lähedal Vahemere rannal – ilma ühegi raamatu või muu abivahendita. Aga ometi sellesama koha läheduses, millest Viivi Luik on kirjutanud ja rääkinud kui talle ühest olulisemast maailmas – Roomast.

Mõni hetk hiljem nägin ma inglaid. Inglid söötsid välja mereäärsest okastraadiga piiratud makjast ja tegid madala möirgava lennu rannas aega veetva inimhulga kohal.

Sellest piisas, et kujutuspildis näha liivaranda värvivaid verepritsmeid ja laiaili paiskuvaid inimliha tükke.

Poetika kooli algklassis nimetatakse sellesarnast nähtust lüüriliseks situatsiooniks. See lüürliline situatsioon ühendas idüllilise pildiga mererannast mälus Viivi Luige romaani *Seitsmes rahukevad* kommentaari ja tema „Kuuenda kirja Roomast” – mis piibellik vihjel! Selles essees kõneldakse sõjaturismist, mille tõttu mõned Itaalia maakonnad Jugoslaavia pommitamise ajal suleti turistidele, et NATO sõjalennukite õhkutõusmist vaatama kogunenud massid ei tallaks maha Apuulia viljapõldusid:

Siin Itaalias on sõda oma õue all. Siin see puutub inimeste igapäevaelusse mitmel viisil. Mitmete Aadria mere ranniku linnade tsiviillennuväljad on suletud, liiguvad kuuldused nagu ei lubataks Puglia maakonda turistide augustikuuni, see aga oleks suurele hulgale turismist elavatele inimestele täielik katastroof. On tekkinud ka üks uus nähtus ja selle nimi on sõjaturism. Mis tähendab, et Itaalias asuvate NATO lennuväljade lähedusse kogunevad turistid vaatama lennukite õhkutõusmist. Nad vaatavad nii ahnelt, et tallavad ja purustavad ümberkaudseid põlde.

Seitsmenda rahukevade kirjutamise põhjust on Viivi Luik seletanud nii:

Võib-olla on kogu selle raamatu kirjutamise põhjus ja saladus ainult mõnes lumele langenud kuumas verepritsmes, mida ma lapsena nägin. Need sümbolised verepritsmed on muide kujutatud ka eesti kunstniku Andres Toltsi maalil „Põhjamaa legendik”, kus maastiku taustal virvendab lumehelveste asemel verepritsmeid. See verepritsmetega kaetud lummas lumine maastik oligi see, mida ma tahtsin väljendada ja kirjeldada. Romaan ise, inimesed ja sündmused on minu enda jaoks ainult selle verise ja lumise põhjamaa legendiku taust.

Põhjamaa või Vahemere-maa, Andres Toltsi maal või reisikiri, lumelagendik või liivarand – mida uhtuva merevee koostises on muuseas leitud sarnasust looteveega –, mis vahet seal on! Vägivald, kurjus ja hirm on needsamad, kuid uuemal ajal veelgi enam võimendunud vormis. See ongi hajutatud positsioonidega kolmas maailmasõda, milles rindejoont ei ole ja mille ees hirmu tundmisest kõneleb Viivi Luik Jaan Kaplinskiga Vallo Kepi filmis *Aken aja liikumisse*.

Kui Viivi Luige loomingu saksa keelde tõlkija Gisbert Jänicke rääkis kahetsusega luuletaja lõpetatud luuleloomingust, siis on tal vahest õiguski. Aga ma tahaksin sellele lisada mõned kommentaarid. Pöörakem tähelepanu vastsele luuleraamatule, selle esimesele ja viimasele värsile. Kogu esimeseks paigutatud, ehkki mitte dateeringult varasem luuletus kannab pealkirja „Võilillepäike”. Tsiteerin selle esimest ja viimast salmi:

*Teetolmust said pihlapuud tolmuseks
ja nooruke värisev haab.*

*Üks põngerjas nende alt leidma läks
kord heledat imedemaad.*

[---]

Ta leidis –

võilillepäikese.

*Sest astusid käijad kõik üle,
kuid tema näol põngerjas väikene
suurt maailma hoida võis süles.*

Kogu viimane, 1997. aastaga dateeritud luuletus pealkirjaga „Pühendus” viib meid tagasi sinnasamasse aega ja ruumi:

*Õite vere ja seemnete voog
korra surnuhaud
korra vilepill võililleaasal*

Ja teeb kokkuvõtte:

*Vanana sündind
elamas nooreks*

Milline tõepoolest lõpetatusele osutav sümmeetria on selles loomingus tervikuna!

Või võtkem kätte *Ajaloo ilu* – romaan, millele omal ajal muu hulgas heideti ette „julma stiili”. Kuidas see teos lõpeb?

*Taevas võtab jälle oma tõelise kuju. Muutub kupliks ja võlviks. Kõik on alles
ees. Ka tulevik ja selle ehmatav ilu.*

Selle finaali katedraalsuses, aukartuses elu ees, kuuldub kõlavat otsekui Bachi koraal Albert Schweitzeri esituses.

Võib-olla on lõpetatud tervik küll Viivi Luige luule, aga kaugeltki mitte tema looming. See on jätkunud ja jätkub teiste vahenditega ja teises žanris. Viivi Luik on jätkamiseks valinud meediumi, mis kostab tänapäeval

kõvemini ja viib tema sõnumi kaugemale, kui seda vahest suudaks luule. Kunagine kõrge esseežanr, mida viljelesid Michel de Montaigne ja teised ja mida võiks pidada intellektuaalide pärusmaaks, on nüüd saanud kirjandi kirjutamise asemel iga koolilapse kohustuseks. Aga just Viivi Luike näen tänases eesti kirjanduses ajakirjandusliku esseežanri kõrguse hoidjana sellisel viisil, et tema sõnum jõuab hulkadesse. Vanarahva tarkus ütleb, et uudishimu teeb vanaks. Ma olen tõrkunud selle tarkuse vastu. Ma tean, et uudishimu võib olla eluohtlik. Aga just uudishimu on ka see, mis vaimu hoiab noorena. Viivi Luige luule-mina ja muidugi tema *Seitsmenda rahukevade* peategelane on noor ja uudishimulik. Tal on sageli „üks jalg juba tulevikus”. Just sellepärast tahaksin meie, Viivi Luige loomingust kaks päeva kõnelnud vanade ja tarkade kõrvale tuua ühe hoopis noorema inimese arvamuse. Paratamatult on seegi isiklik. Vahetasin öösel *Kõnet koolimaja haua* lehitse-des arvutisõnumeid oma gümnaasiumieas tütreaga, kes oli just lugenud Eesti Ekspressis ilmunud intervjuud Viivi Luigega. Mu tütar kirjutab, et arvas veel mõne kuu eest, et kõike on siin maailmas palju ja piisavalt.

– Aga nüüd ma enam nii enam ei arva. Ükskord saab kõik otsa.

Ja lisas:

– Aga ma tahan ikkagi teada, mis siis saab.

Ma tunnen siin edasi elavat samasugust viiviluigelikku uudishimu tuleviku ja selle ehmatava ja salapärase ilu vastu ning uljast sööstu tundmatusel vastu.

Ja lõpuks. 1985. aastal luges trobikond eesti poisse kusagil Leningradi ja Pihkva vahel eesti keeles – ehk nagu sealmaal öeldi, *nemetskimi bukvami* – kirjutatud romaani *Seitsmes rahukevad*. Raamat käis käest kätte, see loeti kapsaks ja higistati särgi all narmaiks. Paljundamisvõimalust veel ei olnud, sest siis oleks ajalugu juba varem lõppenuks kuulutatud ja Nõukogude Liit lagunenuks.

Ja üks mu sõber seal Luuga linna lähedal nõukogude sõjaväes ütles:

– Kui ma siit pääsen, viin ma Viivi Luigele punase roosi.

Eesti kirjanik on eestlaste identiteedi ja iseloomu kõige parem määratleja. Me ju kõik mäletame ja oleme lugenud Juhan Liivi lugu „Peipsi pääl”: „Jaak, maa, kurat, jalad on juba põhjas!”

Ja sinnapaika see lubadus kirikusse kroonlühter panna jäigi.

Ka roos on paarkümmend aastat oodanud.

Olgu see nüüd ja nende sõnadega üle antud.

LAUGHTER IN THE DARK

Tuva Korsström

When I was asked to give a title to my presentation at this seminar, I immediately wrote down the words *Laughter in the Dark*. It is the title of one of Vladimir Nabokov's novels, but I have no intention to relate Viivi Luik to Nabokov, though they are both eminent writers from Eastern Europe and might, to some extent, share literary traditions and temperament.

The expression „laughter in the dark” probably came into my mind because it describes Viivi Luik's voice as a prose writer so strikingly well. Her two novels, which will be my main concern during this speech, are descriptions of a very dark period in Estonian history, which she partly illuminates through her own experiences as a child and as a young woman.

In *The Seventh Spring of Peace* she deals with Soviet occupation, the deportations of Estonians to Siberia, Estonian resistance and forced collectivization. The events of *The Beauty of History* take place in the period of stagnation and the novel tells about the destruction of young hope connected with the events in Prague 1968.

Viivi Luik describes propaganda, brain washing, poverty, censorship and political oppression. And still, the laughter is always there – especially in *The Seventh Spring of Peace* which is probably one of the best childhood narratives in contemporary European literature.

I chose Viivi Luik as one of 15 promising new European novelists for my book *Berättelsernas återkomst. På spaning efter den europeiska romanen* (The Return of Narrative. Looking for the European Novel) which was published in 1994 in Finland. Viivi still defends her place in this line of authors which include Nobel Prize winner Elfriede Jelinek and other now famous authors like Ian McEwan, Hanif Kureishi and Tahar ben Jelloun.

Viivi and I met for a long interview in Tallinn in spring 1992. We talked quite extensively about this little girl who dominates *The Seventh Spring of Peace* – and all the adults around her – with her strong ego.

„I decided to make the child my main character, as she reflects the mixture of tragedy and comedy of that time,” Viivi said.

She told me that she learnt to read at the age of three.

„Words have always been important to me. I have lived my life through words and just like the little girl in the novel I have felt the magic power of words,” Viivi said.

She described her childhood as very ambivalent – on one hand Stalinism, on the other nature, poetry and good literature provided by her parents.

„And,” she said, “to a certain extent I’m even grateful to Stalinism. It gave me a kind of power. Its poetry and propaganda contain some sort of magic imperatives: If you have willpower you will manage! I adopted the positive side of Stalinism and I wholeheartedly believed that I would manage in life.”

When this egocentric and powerful child grew up, she became one of the foremost critics of the Stalinist system. She turned her warm and strong laughter, her healthy and sane irony against the oppressors, but also against herself and her nearest and dearest.

„It was a very tragic time, but also comical and grotesque to an extent that is now difficult to understand,” Viivi said.

As she pointed out during our discussion, words are of capital importance to her.

She developed a subtle ironic way of inserting the clichés of propaganda, the set phrases of rulers and bureaucrats in what becomes the stream of consciousness of the Estonian people. Through her novels and through her personal experience Viivi Luik has become the spokeswoman of 20th century Estonian history.

When we had our discussion in 1992, her personal memories of Estonia’s liberation were still fresh. She told me:

„The worst thing with Breszhnev’s time was that it literally meant stagnation.

Time stood still. 23 years after the spring of Prague history started moving again. The Berlin wall came down; we had our singing revolution and our chain of people holding hands throughout Balticum.”

Viivi told me about the Estonian struggle for liberation and of her husband Jaak Joerüüt going to the parliament building every morning, not knowing whether he would be back or not in the evening.

I pointed out the mystical present of the Angel of God in *The Beauty of History* and Viivi commented:

„Then – as in 1991 – we were imbedded in history. In times of transition, like these, people commit heroic deeds. Heaven opens up and you feel the presence of angels.”

Thank you, Viivi Luik, for sharing this experience with us!

NAER PIMEDUSES

Tuva Korsström

Naer pimeduses on ühe Vladimir Nabokovi romaani pealkiri. See kujund iseloomustab tabavalt ka Viivi Luige kui romaanikirjaniku kõnetooni, tema häält. Oma kahes tuntud romaanis on Viivi Luik kujutanud Eesti ajaloo väga pimedat aega – tollast propagandat, ajupesust, vaesust, tsensuuri ja poliitilist survet. Ja siiski on alati kohal ka naer, eriti *Seitsmendas rahukevades*, mis on üks parimaid lapsepõlve jutustusi kaasaegses Euroopa kirjanduses. Valisin Viivi Luige üheks viieteistkümnese esindusliku Euroopa romaanikirjaniku seas oma raamatusse *Berättelsernas återkomst. På spaning efter den europeiska romanen* (Jutustuse tagasitulek. Euroopa romaanile vaadates), mis ilmus Soomes 1994. Kohtusin Viiviga 1992. aastal ja tegin temaga pika intervjuu. Kõnelesime muuhulgas palju *Seitsmenda rahukevade* egotsentrilisest ja energilisest väikesest tüdrukust, kes pööras survestajate vastu oma sooja ja valju naeru, terve ja puhta iroonia. Temast sai stalinismi üks suuremaid kriitikuid! Romanis kujutatud aja kohta on Viivi Luik ise öelnud: „See oli väga traagiline aeg, kuid ka niivõrd koomiline ja groteskne, et tänapäeval on seda isegi raske mõista.”

ÕUNAD, NALJAD JA STALIN

Maarja mälestused Viivi maagilisest maailmast

Maarja Talgre

Alati, kui ma Viivile mõtlen – ja tegelikult mõtlen tema peale iga päev –, siis mõtlen ka õuna peale. Viivi on ju üsna õuna moodi: ta ümmargused põsed ja tema läbipaistev sile näonahk teevad ta väga sarnaseks toreda vana eesti õunaga, mille nimi on „Valge klaar”.

Aga asi on tõsisem, sest ma olen isiklikult seotud Viivi maagilise õuna-maailmaga. Sellal, kui otsisin siin Eestis oma isa jälgi (mu isa oli vabadusvõitleja Leo Talgre), viis Viivi mind Toompeale ja näitas, kuidas Eesti lipp jälle vabalt Pikal Hermannil lehvis. Oli aasta 1988: suurepäraseks asjad olid käimas ja ma soovisin väga, et mu isa oleks seda kõi ke näinud.

Ma kirjutasin jalutuskäigust Viiviga oma raamatus *Leo – vastupanu surmani* (rootsi keeles *Leo – ett estniskt öde*, 1990). Sellel jalutuskäigul rääkisin Viivile, kuidas ma olin käinud Nõmmel ja üles otsinud maja, kus mu isa maha lasti. Ja ma rääkisin talle aiast, kus kasvas õunapuu, ja kuidas ma võtsin sealt ühe õuna kaasa.

Ja oma suurepärases romaanis *Ajaloo ilu* kirjutabki Viivi sellest õunast! Eesti hipitüdruk Riias võtab puuviljavaagnalt suure valge suveõuna, mõtleb natuke ja lööb siis hambad sisse. Aasta on 1968, just see aasta, kui Brežnev saadab sõjaväeüksusi Tšehhoslovakkiasse, et demokraatiat hävitada. Eesti tüdruku armastatu, juudi päritoluga läti poiss peab Ameerikasse põgenema, et mitte mõrvariks saada, ja ka päästmaks omaenda elu.

See valge õun Riias oli ettekuulutus õunast, mida mina, Maarja, korjan 20 aastat hiljem Tallinnas, kus mu isa oli sama Nõukogude võimu poolt tapetud. Kuigi siis, detsembris 1944, oli võimul Stalin ja õunad olid külmunud.

Oma romaanis kirjutab Viivi, kuidas tema – või õigemini, tüdruk *Ajaloo ilust* – ja Maarja istuvad Stockholmi suvekohvikus palju aastaid pärast Maarja isa surma ja kuidas mõlemad äkki tulevad sellele maagilisele mõttele, et teisel pool merd on väike maatükike, kus kasvab õunapuu ja kus aeg on seisma jäänud. Ja mõlemad hakkavad äkki naerma oma fantaasia üle, ütlevad üksteisele: „Aga kes niisuguseid asju usub?”

Ja nad naeravad, kuigi siin ei ole tõesti midagi, mille üle võiks naerda. Sest ühel on isa tapetud ja teisel on taskus Nõukogude pass. Aga just see, et meie naerame – või naised romaanis naeravad! – eraldab neid rootslastest.

Viivi Luige teedrajas romaanis *Seitsmes rahukevad* hoiab väikese tüdrukuga isa oma käes paari õunaseemet. Ta näitab neid pruune seemneid ja räägib õuntest ja puudest, mis sealt hakkavad kasvama. See on looduse ime, kaugel poliitikast. See on ka lootus, et tulevik siiski on olemas. Isa on Viivi raamatus õunte-luuletaja ja -hooldaja. Ta aretab õunu, kuigi ajad on ohtlikud ja Stalini vari on suur ja süngelt terve Eestimaa. Metsades elavad ikka veel vabadusvõitlejad ja on kuulda nende ja Vene vägede tulistamist. Minu onu, ema vend Evald, saigi surma niisuguses lahingus, kui tema punker õhku lasti.

Ma olen aastate jooksul Viiviga mitmeid raadiosaateid teinud. Tunneme teineteist vähemalt 22 aastat. Ükskord, kui tegin Viiviga intervjuu Rootsi raadio jaoks, oli ta just saanud valmis *Seitsmenda rahukevade*. Istusime tema ja Jaak Jõerüüdi korteris Lastekodu tänaval, valged alpikannid laual. Saime äkki aru, et me kuulume kokku. Olime kaks poolt ühest ja samast ajaloost. Eesti õudne ajalugu on viinud osa eestlasi pagulusse ja jätnud teise osa kodumaale kannatama – paremal juhul. Halvemal juhul Siberisse või otse liivaauku.

Viivi isal oli olnud võimalus põgeneda, aga ta ei tahtnud riskida perekonna eluga tormisel merel. Minu isal ei olnud seda valikut. Ta teadis, et vabadusvõitlejate omastel polnud Stalini Eestis lootust ellu jääda.

Viivi rääkis mulle intervjuus, kuidas tema lapsena uskus, mida propaganda inimestele raadios lubas, ja ta tahtis olla üks neist lastest, kes istusid Stalini süles ja talle lilli andsid. Lapsena Viivi Stalinit ei kartnud, kuigi ta oli otse Jossifi „käpa all”. Aga mina kartsin. Olin põgenikust laps rahulikult ja neutraalselt Rootsimaal, aga ei saanud öösiti magada, sest kartsin, et Stalin tuleb meile rongiga järele ja viib otse Siberisse.

Kui Eesti vabaks sai, tegime raadiosaadet Helsingis, kus Viivi siis elas. Seal rääkisime tema kuuldemängust *Koera sünnipäev*. See on õudne lugu sõjast, kurjusest ja inimese katsest siiski mõnusalt elada ja silmad sulgeda. Mina olen selle kuuldemängu rootsi keelde tõlkinud ja seda tõlget on nii Rootsi raadio kui Soome YLE kasutanud. Kuuldemäng oli Šveitsi raadio poolt tellitud, aga kui nad saksakeelse tõlke kätte said, siis leidsid, et lugu on šveitslaste jaoks liiga julm. Aga arvati, et saksa publikule see läheb küll. Ja vist läkski. Igatahes rootslased ja soomerootslased tulid sellega toime.

Koer, kelle sünnipäeva peetakse, on alguses tavaline, kaunis rumal koer. Aegamööda muutub ta kavalamaks ja kasvab. Koer muutub tumedaks ohuks. Lugu läheb veel õudsemaks, kui üks palgasõdur uksest sisse vajub... Väga tõsine ja morbiidne lugu. Tänu sellele saime aga Viiviga palju nalja, kui tõlkeprobleeme arutasime. Sest nagu Viivi ütleb: „See kõige traagilisem ja see kõige koomilisem kuuluvad kokku.”

Ainuke kord, kui Viivi ja mina oleme koos olnud mitu tundi, ilma et saaks südamest naerda, oli ühel õhtul Berliinis umbes kümne aasta eest. Tegime jälle raadiosaadet. Viivi oli seal stipendiaadina. Läksime raadiotöoga seoses *drägshow*'d vaatama, sest olime kuulnud, et endised idaberliinlased, kes olid Berliini müürist lahti saanud, armastasid *drägshow*'d. Mõtlesime et uurime nende hingeelu ja proovime aru saada, millest neil oli puudus, kui müür veel paigas oli.

Viivi ja mina istusime röömsate idasakslaste hulgas nagu kaks eesti kivi. Muutusime mõtlikuks, sest naljad olid väga jämedad ja hirmus igavad. Artistid hakkasid meid vaatama ja omavahel meie kohta midagi sosistama. Lõpuks katkestasid nad oma etenduse ja küsisid meilt kõva häälega, kes me oleme ja kust me tuleme. Mulle tuli ohtlik tunne, justkui oleks KGB meid jälginud, aga Viivi vastas kavalasti, et „oleme eestlased ja ei saa nii hästi saksa keelest aru.” Siis nad rahunesid ja ütlesid: „Jah, me märkasime, et meie etendus ei teinud teile nalja.”

Siiamaani ma ei saa aru. Kuidas nad meid nägid? Saal oli pime ja paksult rahvast täis. Meie istusime keset seda rahvamassi. Kas oli jälle mingite maagiliste õuntega tegemist? Või lihtsalt Viivi tugev iseloom läks neile südamesse, isegi pimeduses?

Kallis Viivi, Sinu looming ongi nagu maagilised õunad ja nende seemned – salapärased, värsked ja põnevad!

VIIVI LUIK JA GLAVLIT

Linda Ruud

Viivi Luik tuli kirjandusse „kuldseil kuuekümnendail”, nagu vahel öeldakse. Umbes tema debüüdi aegu pidas siinse partei keskkomitee sekretär Lentsman kord kirjastustöötajatele loengut ja ütles erilise rõhuga: „Toimetaja peab peatama autori käe hetkel, kui see hakkab vääratama.” Peale selle lause ei mäleta ma loengust midagi. Võite naerda, aga see hämmastas mind. Olin algaja toimetaja.

Tegelikke peatajaid oli mitu ja reeglid olid ebamäärased. Ainus ukse-sildiga märgistatud tsenseerija oli Glavlit, mis pidi kaitsma riigisaladusi, aga nagu öeldud, soovitati kirjastusel juba enne seda autori käest kinni krahmata. Pärast aga, kui kirjastuse pealik ja Glavlit vaidlema läksid, pidi partei kohalik keskkomitee otsustama kahtlase kirjatüki saatuse. Ametlikult oli Glavlitit tööjuhendiks riigi saladuste loetelu ehk peretšenn, nagu me seda sõna lapsiku lõbuga venitasime. Õiget kasu küll peretšennist polnud, sest mis aitas sõjaväe, topograafia või rahvastiku andmete varjamine, kui tõeline saladus oli üksainus: et kogu kommunismimäng oli bluffi. Ideoloogiaparaadil tuli varjata lõpnud hobust. „Loomulikult” oli ka kirjastus ideoloogiaasutus. Nõnda oli ebamäärasusel mitmeid põhjuseid. Kõik tsenseerijad pidid ise otsusele jõudma, kas nt „ingel” on antud tekstis juhuslik metafoor või reaktsiooniline usupropaganda. Toimetaja püüdis siis koos autoriga maskeerida kõige silmatorkavamaid „ingleid”; kui aga kokkuleppele ei jõutud, arutleti edasi peatoimetaja juures. See oli koht, kus autor sai veel end kaitsta ja oma mõtet seletada. Võib-olla just kirjastusest sai kadunud Rudolf Rimmel inspiratsiooni selliseks kaksikvärsiks: „Nüüd lõvid harva inimesi söövad, / sest arad aegsasti kõik julged maha löövad”, aga sellisele mõttele võis tulla kus tahes. Ma ei mäleta, mis kontekstis need read olid, seega ei mäleta ka, kas me selle julge „maha löime”. Aga täpne kujund stagnaaja jaoks on see küll.

Viivi Luigega polnud meil ühtki sõnasõda ei omavahel ega peatoimetaja juures. Mäletan, kuidas juurdlesime, muidugi minu algatusel, tõsiselt kahe rea kallal: „Rahvas välja maksab tulehoidja palga, / muidu see jääb nälga ega teegi tuld.” Ikka et mida võib Glavlit siit leida, nt kes on tulehoidja, kui

rahvas teda ülal peab, kas mingi salaseltsi juht? Ja mis tuld ta hoiab? Tuld tuha all... Käisin peale ka kiriku- ja ususõnade kahandamisega – tollal oli Viivi Luige linnamaastikes neid üsna palju. Kas me neid kuigivõrd maha tõmbasime, pole enam meeles, aga praegu Viivi Luige tollaseid kogusid sirvides tundub, et mitte eriti. Ent selles ju oligi toimetajate kõhkluseallikas, et peretšenn, mis Glavlitis oli vähemalt olemas, oli neile kättesaamatu ja nad ei tohtinud seda iialgi näha. Toimetaja ei teadnud, millisest N.Liidu sõbrast oli vahepeal saanud vaenlane, oli see siis mõni kirjanik, partei või muu, sest tsenseerimata ajakirjandust ei saanud ta kätte ka võõrkeeltes. Nii me siis umbropsu peatasimegi autorite kätt, nagu selles riigis enamjaolt kõike umbropsu tehti.

Ent peamist me tollal ei taibanud. Nüüd, septembris 2006 küsisin tole-aegselt peatoimetajalt Aksel Tammelt, mida ta mäletab Viivi Luige tsenseerimisest. Ta ütles umbes nii, et „kinnijäämise kohti Viivil ju õieti ei olnud, aga mis oli tema luule tervikuna, seda „instantsid“ ära ei tabanud. Utt muidugi tabas, aga tema ei hakanud seda töö juures seletama.” (Olaf Utt oli tollal partei keskkomitee kultuuriosakonna juhataja.)

Mõtlesin selle üle terve päeva. Kuidas mina ei osanud niimoodi näha Viivi luulet tervikuna? Või et ma sellest ei mõelnudki? Nagu mäletan, olin tollal kindel, et eesti kirjanike hulgas ei ole nii rumalat inimest, kes võtaks tõsiselt Moskva nn ideoloogiat. Sellest ma lähtusin ja see oli kahtlemata tõsi. Sellest lähtusid arvatavasti enam-vähem kõik. Muidugi ei öeldud seda kuuldavalt, ikka olid vaid muiged ja vihjed. Seepärast ma vist ei kaalunudki, millise luuletaja salasõnum oli kõige laiem ja sügavam või kas seda igapähe igakord oligi. Viivi Luige puhul näis algul loomulik, et kõige nooremana ja päris-terrorihirmust puutumatusena pidi ta olema vabam ja siiram kui teised. Hiljem adusin, et see, mis Viivi Luige eriliseks tegi, polnud tingitud „sulast”, sellest „kuldajast”, vaid tema loomusest, ja et kui ta oleks lootnud „samizdatis” laiemat kõlapinda, oleks ta põranda alla ka läinud. Õnneks polnud seda vaja, ametlike tsensorite silmis oli ta ilmselt romantiliseks imelapseks, kellele võis lubada mõne ulja vihje advendile vms. Romantiline olla aga oli kuuekümnendail juba lubatud, selles mõttes olid need aastad kuldsed tõesti.

Eelnevast võib jääda mulje, nagu olnuks kogu nõukogude tsensuur eesotsas Glavlitiga mingi tühine nali. Märkasin juba ka ise, et seda teemat puudutades muutun justkui peiariks, elan tahtmatult sisse sellesse muigamise ja sosistamise õhkkonda. Tegelikult pidime kõik arvestama kõva kätt siidkindas. Ma ei tea, kui kergelt suutis Viivi Luik võtta neid tunde, kus me

istusime kahekesi toimetuses minu laua taga ja hakkisime väikestesks tükkideks tema luuletusi, otsides kahtlasi kohti. Sest kuigi tegime seda veidi naeru kihistades nagu lapsed, kes joonistavad oma nukkudele vuntse nina alla, oli tegemist vastiku alandusega. Tal on kaks rida *Pildi sisse minekus*, kuhu mahub kõik: „See linn mulle trotsi teeb, / ta on nii lohutult kuri.” Peretšenni alla see ei kuulunud, Glavlit võis mõelda (öelda), et trammis ja Kaubamajas tülitsetakse – selles linnas – ju tõesti iga päev. Aga on veel üks reapaar, mis võib seostuda kirjastamise ja Glavlitiga: „Naiste suhtes on hinnaalandus suurem, / aga see nõuab kõvu närve.” Kes teab, mis siin võib peituda, aga väga hästi võib hulgas olla „romantilise tütarlapse” teema; võib-olla tegid tsensorid talle tõesti kummardusi. Glavlit allus ju Moskva Glavlitile, keskkomitee Moskva keskkomiteele, aga näis ja kuulus, et kõiki probleeme püüdsid „ideoloogiaasutused” lahendada või summutada koha-peal, Eestis, ja mingis mõttes olime me ühes paadis, toimetajad oma luitunud kirjastusetoas ja nomenklatuur oma vaibatatud kabinetis; Moskvast võimalikult hästi distantseeruda – erinevail põhjustel – tahtsid kõik.

Jah, okupatsiooniaeg oli pikk ja tundus tollal lootusetult lõplik; kes tahtis kirjanik olla, pidi oma tundeid sublimeerima. Kirjastuses nimetati seda vahel kristalliseerumiseks – see tähendas jõudmist suure – ma ei teagi, milleni, kas tarkuse, üleoleku või kavaluseni. See oli üsna raske psühholoogiline trikk ja enamjaolt vist teadvustamatu. Kindlasti ka Viivi Luigel. Tulemuseks on Viivi Luige puhul iseloomulik kõrgsurve, mida reguleerib täpne käsi. Sahtlisse kirjutada polnud vaja. Tsensuur karastas süsteemi vastaseid hästi. Õnneks läks ta koos süsteemiga lõpuks hingusele – muidu oleksime tänasel päeval kõnelnud hoopis teisiti ja ka seltskond olnuks veidi teistsugune.

Õnnitlen Sind, sünnipäevalaps, ja tänan Sind nende ilusate tundide eest, mis ma veetsin Su luule kallal pead murdes.

LUULE JÕUD JA VENE VÕIM

Andres Langemets

Kirjanikud, eriti tihti aga just luuletajad poetavad ikka mõne sellise kujundi, mis muutub üldtuntuks. Mõned kuulsamad neist on tunginud lausa üldkeelde, nagu kõnekäändude ja metafooride uurijad hästi teavad. Täpsemates väljendisõnaraamatutes on nad sageli ka korralikult etümoloogiseeritud, kuigi rahvasuu ei suuda neis enam individuaalset autorsust ära tunda.

Viivi Luik on selliseid kuulsaks saanud ütleri jõudnud kirjutada päris mitmeid, mille hulgast mainiksin siin ehk kaht: „pildi sisse minek” ja „ajaloo ilu”. Neist esimene on lausa üldkeelseks muutunud ja iga selle väljendi kasutaja ei mõtle kindlasti enam Luigele, vaid peab seda keelde kuuluvaks. Ise olen sageli kasutanud mõne oma meeolelu väljendamiseks Viivi Luige värsirida „kõnnin ära maa pealt ja moest” – kujund seegi. Ning lisagem veel, et umbses veneaegses õhustikus ristas Jaan Kaplinski oma essees Viivi Luige „kanaarilinnuks kaevanduses”. Seegi kujund on pärast esseed tunginud rohkem üldkeelde, kui see olnuks ilma Kaplinski sõnastuseta. (Kõrvalepõikeks: seda kujundit on tegelikult ka riskantne kasutada – kanaarilind hoiatab kaevureid ju oma surmaga.)

Aga nii kümmeaastat tagasi ütles Viivi Luik ajakirjanduses ühe teesi, mis minu nägemuses on ka peaaegu piltlik. Nimelt väitis Luik, et Nõukogude võim jõudis Eestisse 1960. aastail. Kirjaniku väide oli üsnagi üllatav ja ootamatu, sest parasjagu tegeldi peamiselt okupatsiooni algusaastate läbikirjutamisega ja Nõukogude võimu kuritegudega. 1960ndate uurimine polnud moes, kuigi vist siis läks käibele niisama metafoorne sõnapaar nagu „kuldset kuuekümnendat”.

Üllatav oli mu eakaaslase Viivi ütlus ka isiklikult, sest mäletan seda tunnet praegugi. (Muide, ma kipun ütlema kergemini Viivi kui Viivi Luik, kirjutasin sellest iseärasusest Paul-Eerik Rummo juubeliartiklis – kirjanike hulgas ja laiemaltki hakati just 1960ndail, võib-olla teatavast solidaarsusest, mõningaid kirjanikke kutsuma lihtsalt eesnime pidi. Kui öeldi Paul-Eerik, Betti, Kersti, Debora, Hando, Viivi, Vaino/Vaintsa vm, siis polnud rohkem vajagi).

Miks ma siis üllatusin? Viivi tees jättis algul trotsliku tunde, et nn kuuekümnendate põlvkond, kuhu Viiviga mõlemad kuulume, ei samastanud ju

end Nõukogude võimuga kohe kuidagi. Ja ma nimetaksin seda võimu seetõttu selgamalt ikka Vene võimuks, sest mingitel nõukogudel, kuigi nad ju olemas olid, polnud tollal mingit reaalselt võimu, kogu võim oli ikka Venemaa ja tema kommunistide käes.

Seega pani Viivi ütlus mind sügavalt mõtlema ja meenutama, et kas Viivi mõtles, et alles meie põlvkond seostub Vene võimu tulekuga. Olin õige pisut ehk haavunudki, sest iseenda mälu järgi püüdsime meie oma luuletuste ja muude kunstiteostega ikka sellele Vene võimule vasturinda teha või vähemalt seda ignoreerida.

Pikema mõtluse järel tuli siiski meelde, et 1940. ja 1950. aastatega võrreldes oli tekkinud tõesti teine olukord. Oli ju Ehrenburgi metafoori ehk „sula” aeg; stalinism oli taandumas, kuigi mitte veel päriselt kadunud; külm sõda andis järele ja võideldi kosmosevallutamise pärast; siiakanti hakkas pääsema head kirjandust ning *rock-* ja biitmuusikat, isegi teksaseid; pikka-mööda hakkas kultuuriellu tagasi tulema represseeritud kirjanikke, isegi paarist pagulasest tohtis juba rääkida. Jne, jne.

Iseasi, kas see oli just kõige iseloomulikum Nõukogude aeg. Oma kooli-põlvest on siiski meeles, et mitte meie põlvkonnas polnud asi. Lihtsalt meie nooruspõlve ajal hakkas viisteist aastat pärast sõda ikka veel okupantidega oma võitlust pidanud Eesti aeg Vene võimule alla jääma. Või nagu metafoorselt on väljendunud Hando Runnel – oli kätte jõudnud riigikaotuse aeg. Ja mitte meie põlvkonna süül, vaid üksjagu vanema põlvkonna, ka meid kasvatanud õpetajate kollaboreerumise kaudu kommunistide võimuga. Sest kooliajast ja küla vahelt on meeles, et kui 1950ndail vaadati üsna pahasti nende perede peale, kelle lapsed hakkasid pioneeriks, siis 1962, kui peaaegu kogu meie klass astus komsomoli, ei loksutanud see külas eriti enam kedagi.

Viivi Luik ja teised seadsid Vene võimule vastu oma luule, mis kõigi puhul polnud sugugi eeskätt võimuvastane, vaid kultuurijanune, punasest poliitikast vaba ja omaette. Tsensuuri tingimustes saigi ju riigivastasust harrastada vaid kitsamas ringis, käsikirjalistes luulealmanahhides (mis iga kord tekitasidki pahandusi) või kuskil omaette.

Vene võimu kinnistasid Eestis toona ikkagi need karjäärihimulised kollaboratsioonistid, kes juba 1950ndate lõpust peale hakkasid nihkuma vanade stalinistide postidele parteis, majanduses, kolhoosides ja vabrikutes. Need olid need „ilusad pikad poisid”, kes vihtusid kaerajaani, Reinud, Brunod, Indrekud, Mikud ja teised. Need, kes tänaseni seda „ilusat” aega oma uutes, sinimustvalgeks maskeeritud parteides taga nutavad. Aga

nenedega liitus juba parasjagu meievanuseidki. Mõni jõudiski enne Vene võimu lõppu päris kõrgele trügida.

Nii et tõesti oli see aeg selline, et Vene võimuga hakati harjuma ja Eesti aeg ununema. Ka inimeste elujärg hakkas pisut kohenema süngete stalinistlike aegade võrreldes, ja mida rohkem kollaborante hakkasid olema juba meile enda kõrvalt tuttavad tüübid, seda „omasemaks” see Vene võim muutus.

Sest meie nooruskasvatusse oli ju jäänud ka oluline puudus – võimatus tõe teada saada ja oma janu rahuldada. Vene võimu poolt taga kiusatud Eesti-meelsed ning karistatud inimesed olid minu lapseõlve aegu eriti ettevaatlikud ja napisõnalised nii riigivõimu kui ka oma ajaloo koha pealt. Muidugi saime me siiski palju teada kas kodust või muidu eraviisiliselt, kuid selles kõiges polnud oma ajaloo ja kultuuri õppimise süsteemi, mis olnuks loogiline igas vabas ühiskonnas.

Samas olid need „kuldsed kuuekümnendad” oma meelsuses väga erinevad kogu maailmas: ühelt poolt *new left*’i ja vasakpoolse vaimustusega üliõpilasrahutused Pariisis, Soomes ja isegi Ameerikas, teiselt poolt aga 1968. aasta Praha kevad ja sügis. Kas meid siin erutasid eriti Pariis ja prantsuse kommunistid Sartre’iga eesotsas? Mu meelest mitte. Küll erutasid aga Praha sündmused. Me tajusime, et meie luule jõud on just tšehhidega solidariiserumise kaudu vastu hakkamas Vene võimule.

Nii et sedamööda, kuidas eesti rahva suur osa hakkas rahule jääme vene toidu ja valitsusega, hakkas julgemaks muutunud kultuurirahvas üha enam seda toitu ja võimu vihkama, oma ajaloostki rohkem huvituma. Nii et kui jõuti 1970. aastasse, siis olid Viivi Luige eelmise kümnendi luulekogude pealkirjade *Pilvede püha*, *Taevaste tuul* asemele ilmunud *Hääl*, *Põliskevad* või *Maapäälsed asjad*. Ning kaheksakümnendaiks juba sotsiaalse ränkusega rabav *Rängast rõõmust*.

Vene võimust sai seega lõppeks jagu nii eesti rahva vaim kui ka eesti luule jõud.

TÕLKIJAJA MÄLESTUSI JA MÕTTEID SEOTES VIIVI LUIGE ROMAANIGA *SEITSMES RAHUKEVAD*

Turid Farbregd

Juba aastal 1975 Helga Laanpere eesti keele kursusel Helsingis teadvustasin enda jaoks kirjaniku, kelle nimi oli Viivi Luik. See kirjanik pidi olema imelaps ja suur tulevikulootus. Seejärel lugesin raamatut, mille pealkiri oli *Leopold*. Hiljem, kui hakkasin Eestis käima, olid Leopoldi-raamatud sama suur defitsiit nagu Kalevi linnupiim.

Sain aga lõõgile, kui peaaegu ühel ajal ilmusid Viivi Luige *Rängast rõõmust*, Kaplinski *Raske on kergeks saada* ja Runneli *Punaste õhtute purpur*. Tegin nende kallal tõlkimiskatseid, mis Norras ka avaldati. See polnud siiski minu ala. Luulest on raske aru saada ja tihti võimatu seda tõlkida.

Aga siis avaldas Viivi kolm aastat hiljem proosateksti ehk romaani *Seitsmes rahukevad*. Mu eestlastest tuttavad olid *Seitsmenda rahukevade* paljastustest ärevil. Raamatus esinesid avalikult metsavennad, romaan kajastas nõukogude aja materiaalseid puudusi ja ühiskondliku korra naeruväärsusi: muresid inimeste toidu ja loomade sööda pärast, absurdseid tursakursusi jne. Kui mu eesti tuttavad kuulsid, et ma tahan raamatut norra keelde tõlkida, hakkas aga üks ja teine kõhklema: vist ei tasu! Olin hämmeldunud: kas neile on järsku režii hakanud sümpatiseerima? Aga ei. Nende kõhklemise põhjus oli teine: romaani tüdrukust peategelane oli nii ulakas! Nad ei tahtnud, et niisugune pilt eestlastest välismaale jõuab. See oli mu esimene kokkupuude kujutlusega, et kirjanik on rahva eetilise juht. Kui raamatu tegelane ei käitu eeskujulikult, on rahvas reedetud.

Huvitav on tõdeda, et tihti needsamad inimesed enam ei mäleta oma hoiakut või seda, kuidas Viivit süüdistati selles, et ta ei kirjutanud mitte eestlastele, vaid välismaal edu saavutamiseks. Ta oli reetur, kes lõi eestlastest ebasümpaatse pildi. Hiljem said samalaadsed süüdistused osaks Tõnu Õnnepalule. Mäletan vestlust ühe eesti kirjanikuga *Piiririigi* üle. Mind köitis eelkõige teose kirjeldus Ida ja Lääne suhtest, aga tema oli sealt leidnud midagi muud, ja ta sähvas: „Mina pole sihukene!” Ja kõrvuti hukkamõistva suhtumisega oli Eestis õnneks kogu aeg veel teine hoiak: uhkus oma kir-

janiku üle, ning selle üle, et eesti kirjandusel oli jälle mingi uus teema või nähtus, mis aitas välismaa kirjandusele järele jõuda.

Meenutasin vist Viivi ja Tõnu teoseid koos ka selle tõttu, et neid oli nii raske tõlkida. Mäletan, kuidas Jaan Kross rääkis mulle suure empaatiaga vabandavalt raskustest, mis tema teoste tõlkimine tõlkijaile tekitab. Aga minu jaoks oli *Seitsmes rahukevad* raskem kui *Keisri hull*. Samal ajal oli *Seitsmes rahukevad* teatud mõttes mu enda elule ja kogemustele kõige lähedasem tõlketöö.

Kuna mu põhitöö oli teine, pidin ma tõlketööd tegema nii-öelda vabal ajal. Tuli küll pingutada, aga takkajärele tundub, et koos *Seitsmenda rahukevade* ulaka tüdrukuga veedetud aeg oli mu elu kõige parem. See suvi on meelde jäänud sooja ja päikselisena. Enne tööle asumist tavatsesin kõndida lähedases metsas ja mõtteid koguda. Kella kolme-nelja paiku olid hommikud imeilusad. Elasin Viivi kirjeldatud lapsepõlve sisse ja samal ajal elasin uuesti läbi iseenda lapsepõlve. Ei tea, kas me lapsepõlved olid tõesti sarnased või mulle lugejana tundus nii ja tõlkijana tõlkisin, nagu oleks nii. Raamatus domineerib „raskemeelne põhjamaa-maastik”. Aga ilma suvise valguseta poleks ma vist julgenud läbi elada ka lapsepõlves valitsenud hirme ja õudustunnet. See on vananenud müüt, et lapsepõlv on turvaline ja õnnelik. Ühinen täiesti kirjanikuga, kui ta kinnitab:

Olen südamas rõõmus, et mu lapsepõlv on möödas... (Seitsmes rahukevad, lk 32)

Ükskord vestlesin Viiviga mälust. Ta väitis, et mäletab kõike, mis tal elus on juhtunud. Kui lugeda *Seitsmendat rahukevadet*, on ilmne, et suurem osa teosest põhineb tõesti mälu piltidel, kirjeldus on niivõrd detailne ja täpne. Mina pole veel sel määral moodne linnainimene, et näiteks sõna „mesilane” hõlmaks kõike, mis lendab ja sumiseb, mõeldes selle all nii kumalast, mesilast kui ka herilast ja parmu. Aga no küll oli alles suur töö ja vaev õigete lillede, esemete, riidetükkide ja tööriistade nimede väljaselgitamisega – õunasortidest rääkimata! Kõik, mis toimus, oli võrstsitatud sinna juurde kuuluvate värvide, lõhnade ja häältega. Niisuguseid pilte ei suuda keegi välja mõelda. Need on elust võetud. Tõlkimise juures tundsin töölaua ääres jälle kartulipealsete lõhna ninas, ja paljaste põlvede aisting niiskest mullast oli nii tugev, et olin otsekui kartulimaal käpuli, mitte linnaelamu parkettpõranda peal toolil istumas.

Kui mõtlen nõukogudeaegsele kirjandusele, tuleb meelde laste igavene püüd olla hea laps, ja see tüütu pannkookide söömine kui jutu haripunkt. Kui suurepärase oli sel taustal lugeda juba *Seitsmenda rahukevade* algusest:

Keegi ei teadnud mind takistada maikuus lillepeenra juurde minemast, käärid põlle all. Lõikasin suure mõnuga pakse punaseid pojengivõrseid, ka murtudsüdamele ei andnud ma armu. Märg maa auras päikesepaistel magusasti, teravate kääridega oli lust pojengi mahlast liha lõigata.

Maailm areneb – heas ja kurjas. Ema ”polnudki ise varem selle peale tulnud, et niisuguseid pahandusi võiks keegi teha” (lk 71). Tüdruk teadis küll, et kuritööle järgneb karistus, ja „kurgus surus teadmine, et tuleb suur tüli ja pahandus” (lk 5). Et karistus peab tulema, on elu seadus:

Tundsin kindlalt, et karistus mesipuu kallal käimise eest peab tulema eriline, tundmatu ja jube. (Lk 174)

Karistajaks on enamasti vanaema, kes on nagu Vana Testamendi karm jumal, olgugi et ta keel erineb Piibli keelest, nt vanaema tüüpiline tsitaat:

Kas sa, saadana ihu ing, jätad lõhkemise järgi või ei jäta! Kus vits! (Lk 69)

Jumala halastust on võimalik saada. Õige palve peale on vahest oodata armu ja õnnistust:

Kui ma nüüd ästi ää laps olen, kas sa siss annad mulle mett süia? (Lk 97)

Henrik Ibseni üldtuntud näidendit *Peer Gynt* etendatakse parasjagu Vanemuises balletina. Meie, norrakate arvates kujutab see teos norra kirjandust ning norralast pähklikoores. Viiendas vaatuses, kui Peer Gynt on juba vana, tsiteerib ta pidevalt iseennast kui kõige targemat. Nii vana mina veel ei ole, ja mina tsiteerin alles *teisi*. Ja mis võib täna veel asjakohasem olla kui juubilari tsiteerimine. Leheküljel 80 kõlab Viivi tekst:

Praegu, kus ma seda kirjutan, [---] olen ühekorraga viiekümnennda aasta sügises ja kaheksakümne teise aasta kevades ja mu pea kumiseb selle pika vahemaa ärakäimisest. (Lk 80)

Ei tea, kuidas Viivi pea praegu seest välja näeb, kui need viimased 20 aastat on maha käidud. Kas ta ütleks veel nagu *Seitsmendas rahukevades*, et:

Tänane maailm näib ikka enam sarnanevat mesipuuga, mille katus on saamahimust ja mõtlematusest pealt ära nihutatud, tagasipanemiseks ei jätku enam ei oskust ega jõudu ja surma külmus ähvardab tungida iga hetk pesaruumi sisse. (Lk 178)

Raamatukoguhoidja Ilvese suu kaudu sedastab tekst:

Mis oli, see oli, mis tuleb, seda meie ei tää! (Lk 177).

Vähemalt see peab veel paika.

LASTEKIRJANIK VIIVI LUIK

Tiia Toomet

Viivi Luik ja laps on teema, mis väärib tähelepanu ja seda mitmel põhjusel. Ennekõike muidugi sellepärast, et Viivi Luige kõige tugevam proosateos *Seitsmes rahukevad* räägib ühest isevärki lapsest – väikesest Viivist. Raamatu laps-Viivi elujõud on nii hirmuäratavalt vägev, et tema vastu ei saa mitte keegi ega miski. See laps on tulnud, et end maksma panna ja jääda. Ta on jäänudki, ta on olemas ka siin ja praegu, kuuekümneses Viivi Luiges. Laps-Viivi on kirjanik-Viivi lahutamatu osa.

Kirjanik-Viivi on kirjutanud luule- ja proosaraamatuid täiskasvanutele, mis on saanud teenitult palju kiitust. Aga ta on kirjutanud ka lastele, mida on ehk märgatud vähem. Nimetuste järgi on lasteraamatuid kuus: juturaamatud *Leopold*, *Vaatame, mis Leopold veel räägib* ja *Leopold aitab linnameest*; luuleraamatud *Tubased lapsed* ja *Kolmed tähed ning Meie aabits ja lugemik*. Kuna aga proosalood Leopoldist on ilmunud hiljem ühtede kaante vahel ning ka kaks luuleraamatut on vaatepunktilt ja meeleolult sarnased, nii et teist saab vaadata esimese järellainetusena, siis võib lihtsuse mõttes ka öelda, et Viivi Luik on kirjutanud lastele kolm erinevat raamatut: proosaraamatu, luuleraamatu ja aabitsa.

Seitsmendast rahukevadest teame, et väike Viivi ise oli üksik ja enesekeskne laps, kes avastas maailma paljuski just kirjasõna kaudu. Alljärgnevalt püüan vaadelda, millistest lastest ja millistele lastele kirjutab täiskasvanud kirjanik Viivi ning kas ja kuidas on lastele kirjutatu seotud Viivi Luige muu loominguga?

Alustan ajaliselt kõige varasemast – proosas kirjutatud Leopoldi lugudest, mis ilmusid üksteise järel aastatel 1974–76. *Seitsmenda rahukevadeni* jäi sel ajal veel kümme aastat. Sellest hoolimata tekib algul kiusatus otsida tagantjäreli nende raamatute vahel paralleele. Ka Leopoldi lood on esitatud lapsest minajutustaja suu läbi, ka siin toimub tegevus maal, kusagil Viljandi ja Tartu vahel. Räägitakse maalaste tegemistest ja maatöödest: heinateost, peetide harvendamisest, kurkide korjamisest, kartulivõtmisest. On mets ja jõgi, vana rehetare, käiakse marjul, poes ja raamatukogus.

Esialgne sarnasus on siiski petlik. Leopoldi lugusid ei saa pidada *Seitsmenda rahukevade* käeharjutuseks või lastevariandiks ega Leopoldit ennast laps-Viivi teiseks minaks. Ja seda mitte ainult sellepärast, et viie-kuue aastase tüdruku asemel on jutustajaks seitsmenda klassi poiss ning et aegki on ilmselt tükk maad hilisem, pigem kahekümne viienda-kolmekümnenda rahukevade kandis.

Hoopis olulisem erinevus kahe raamatu vahel on see, et kui *Seitsmenda rahukevade* tekst on nii intensiivne ja pingul, et kohati tundub, nagu võiks raamat iga hetk käes plahvatada, siis Leopoldi lugude põhimeeleolu on tasane loiuvõitu kulgemine. Puudub kirk ja protestivaim, hirmud ja igatsused, ajas ning ruumis kõrgelt ja kaugelt vaatav teadja pill, nagu *Seitsmendas rahukevades*. Selle asemel on väikeste olustikuliste elupildikeste jada. Tegevus algab ühel hetkel ilma sissejuhatusega, pilt järgneb pildile, kuni jutulõng saab niisama äkki otsa, nagu algaski, ja raamat lõpeb ära. Puudub süžeearendus, põnevad sündmused, hea ja kurja võitlus, nagu lasteraamatutes tavaks.

Kirjeldatud olustikupildid on iseendast väga head ja ajastutruud, on selge, et autor tunneb ainet läbi ja lõhki. Saame teada, kuidas nägi välja külapood, kaubandustöötajate pidu Võrtsjärve ääres, kinonäitamine rahvamajas, meevõtmine ja seatapmine kodus. On meeldejäävaid tegelasi, nagu Leopoldi sõber Paul või lõuapoolikust onu Juku.

Väga hea on ka raamatu keel. Viivi Luigel on oskus kirjutada tekste ja dialooge, mis voolavad loomulikult kui räägitud jutt, kuid ilma suulise kõne katkendlikkuse ja komistusteta. Lause rütm ja ütlemise oskus teevad lugemise tõeliselt nauditavaks. Kui Leopoldi lugudele üldse midagi ette heita, siis ehk vaid väikest igavust.

Igavuse peapõhjus on kindlasti minus endas, sest kole palju on raamatus juttu mootoritest, saagidest, puuridest, kruvikeerajatest, viietollistest naeltest ja muudest minu jaoks igavatest asjadest. Arvan siiski, et oma süü on ka Leopoldil, kes on nii asjalik ja mõistlik poiss, et ei oska teda lapsena võtta. Tahab aga kangesti tööd teha, koolist puudumist ei salli, niisama juturaamatuid ei loe – ainult tehnika ja mootorite kohta. Lisaks kipub ta aeg-ajalt vanainimeselikult targutama. Näärade eel teatab Leopold emale:

[---] ärge hakake ilmaasjata mulle pakki tegema ja raha kulutama. Kõik, mis vaja, on mul juba olemas ja see, mida ma tahan, on abimootoriga ratas. Seda niikuinii ei hakata nääradeks kinkima. See tuleb tuleval suvel ise teenida. Kommi mina ei taha ja riidekraamist ma ei hooli.

Nisuke poiss siis see Leopold.

Kui mõelda meie lastekirjandusele 1970ndate keskel, kõigi selle pioneeri- ja laagrijuttudega, võib öelda, et Leopoldi lugude kõige tugevamaks jooneks oma ilmumisajal oli igasuguse ideoloogia ja pateetika puudumine ning realistlik maaelu ja -keskkonna kujutamine. See on rahulik raamat ühest tublist ja asisest maapoisist. Ometi elab pingetest ja kompleksidest vaba ning luulet võõristav Leopold („mina luuletustest ei hooli,” ütleb ta otsesõnu) justnagu ühes hoopis teises maailmas kui samal ajal kirjutav luuletaja Viivi Luik.

1979. aastal ilmunud lasteluulekogu *Tubased lapsed* on aga ilma mingi kahtluseta sellesama Viivi Luige raamat. Ütlen kohe ära, et pean *Tubaseid lapsi* Viivi Luige kõige paremaks lasteraamatuks ja üheks paremaks eesti lasteluuleraamatuks üldse.

Tubased lapsed on rõhutatult „viiviluigelik”, oma aja lastevärsside meeoluga seob teda vähem. Ja seda mitte seepärast, nagu ei teeks Viivi Luik vahet, kas ta kirjutab täiskasvanutele või lastele. Teeb küll. *Tubased lapsed* on kirja pandud seestpoolt, lapse seisukohast lähtudes, nii et kohati tekib illusioon, nagu oleks kirjeldatav maailm võõrastavalt suur ja kohmakas. Justnagu vaataks laps alt üles asjadele, millele meie pilk ülalt alla langeb.

Kõige uudsemana mõjubki just see laps, kellest Viivi Luik räägib. 1960.–70. aastate eesti lastekirjanduses oli tavaks kujutada lapsi ikka elurõõmsatena ja süütult naljakatena, nii nagu nad täiskasvanu pilgule paistsid. Kui sekka juhtuski mõni kurb või murelik laps, siis kippusid kurbuse põhjused ja sellest ülesaamise viis taas lähtuma täiskasvanu arusaamisest. Ma ei julgeks öelda, et Viivi Luige tubane laps on kurb laps, aga ülitõsine ja teravalt arenenud tegelikkusetajuga küll. Tubane laps tahab näha asju nii, nagu nad on; võib arvata, et suure osa lullitavast lastekirjandusest jätab ta lihtsalt läbi lugemata. Viivi Luik ütleb: „Tubased lapsed loevad / ENE-st raamatutarkust”. See joon ühendab tubast last Leopoldiga, kes ka armastas asjalikku kirjasõna. Muus osas lähevad aga nende maailmad lahku.

Kes siis on tubased lapsed? Suurte linnade suurte majade lapsed ennekõike. Aga see pole siiski peamine. Lähemale jõuame tubastele lastele väites, et nad on ü k s i k u d lapsed, ja seda väga mitmes mõttes. Kõigepealt on nad alailma üksi kodus – „ema-isa tööl, nagu ikka”. Üksi ja iseendas elavad nad läbi oma õised hirmud ja päevased mured, vaevad head ja kurja, loevad ENEst raamatutarkust, vaatavad telekast suuri linnu.

Üksikud on tubased lapsed aga veel sellegi poolest, et kuigi neid ümbritsevad igasugused asjad, ei kohta me raamatus kordagi sõnu: „õde, vend,

sõber”, puuduvad ka „vanaema, vanaisa, tädi, onu”. Kui mõni neist kusagil ka peaks olema, pole ta nii oluline, et teda mainida tasuks. Tubase lapse loomulik olek on üksiolemine. Isal-omal on tema maailmas küll oma koht, aga neidki pole sageli kodus või siis tegelevad nad oma asjadega, jagades lapsele vaid käske ja keelde. Raamatus puudub tunne, mis ühendaks sügavamalt suurt ja väikest inimest, puudub suhtlemissoojus.

Eriti torkab soojuse vaegus silma ema ja lapse vahekorras. Ema on päeval tööl, öösel ärgates on laps hirmunud, aga ema magab ja ei tule lohutama. Laps kuulab salaja pealt ema ja isa tülitsemist ning paneb käed kõrvadele. Ema elab oma elu ja laps jälgib tema elu kõrvalt, oma elu seest. Nad ei saagi päriselt kokku. Ka selles kõige lähedasemas inimsuhtes on tubane laps tegelikult üksi. Näib, et ta ei oska selle üle eriti kurvastadagi. Tema kurvasutus on ebamäärane igatsus millegi enama järele. Kui see tunne peale tuleb, siis: „tahaks koledaid plekke teha, / ära rikkuda uued riided [---] tahaks tупpa ajada prahti / ja rääkida rumalusi, / sest et mu emal on mahti, / anda ainult kas vitsa või musi.”

Enamasti on aga tubasel lapsel teised probleemid. Lapselikkus ja mängulust selle sõna tavamõttes temas puudub. Tubane laps on vaatleja, mõtleja, iseeneses läbielaja, mitte tegutseja. Tubane laps on justnagu väike täiskasvanu. Talle endale on oluline, et just v ä i k e – keda „suured keelavad vaid” – ja seetõttu kõigist õigustest ilma. Õigused on suurtel, maailm kuulub suurtele ja tubane laps tunnetab oma alamust. Tubase lapse igatsus on saada suureks: „Oleks suur tahtnud olla juba / ja teha need tükid ära, / mida lastele suured ei luba,” pihib ta. Seni hiilib ta tubades, piilub uksepragudest, hingab sisse ema-isa riidekapi lõhna. Ta ootab oma aega. Kui võrrelda tubast last taas kord Leopoldiga, siis Leopold ei igatsenud mitte niivõrd täiskasvanuks s a a d a , vaid mõtles ja käituski juba täiskasvanulikult ning seetõttu ei tunnetanud ta oma lapsepõlve alandusena.

1983. aastal kirjutasin *Tubastest lastest* arvustuse, milles võrdlesin seda Viivi Luige samal ajal ilmunud luulekoguga *Rängast röömust*. Leidsin hulga olemuslikke ühisjooni, mis andis aluse tõdeda, et mõlemaid luulekogusid seob selgelt lähedane elutunne, mille juured on sügaval nüüdisajas. Suhtlemisvaegus ja süvenev üksindus ülerahvastatud maailmas on probleem, mida tuntakse kõikjal. Et needsamad tunded kimbutavad juba ka õige väikesi lapsi, oli enne Viivi Luike meie lastekirjanduses hoopis vähem teadvustatud.

Lõpetuseks paar sõna ka Viivi Luige kirjutatud ja Epp Maria Kokamäe joonistatud aabitsast *Meie aabits ja lugemik*, mille esmatrükk ilmus aastal 1992. Aabits ei ole muidugi päris kirjandus, vaid õpperaamat. Õpperaamatul

on omad nõuded ja reeglid, mida tuleb järgida. Samas on aabits sümboolselt väga tähtis kui lapse esimene raamat, mis siis, et tänapäeval ta seda enamasti enam ei ole. Aabitsa kirjutamine on missioon: aabitsatekstid väljendavad, mis suunas autor soovib last juhatada. Ütlen ette ära, et Viivi Luik juhatab last vanade hääde väärtuste ja isamaalisuse juurde, kuigi taustal ei puudu ka suure maailma virvendused.

Nagu aabitsates ikka, on selleski raamatus kolme sorti tekste. Esiteks sõnad ja lühikesed laused tähtede õppimiseks ja veerimise harjutamiseks. Teiseks lookesed lastest, kodust, loomadest, loodusest ning kolmandaks „päriskirjanduse” näited.

Aabitsa esimeses osas demonstreerib Viivi Luik oma absoluutset meisterlikkust. Kõik me ju mäletame lapsepõlvest, kui igav oli lugeda aabitsast: UU, UUNO, LOE, LEO, AILI, LAULA ja muid taolisi mõttetusi. Viivi aabitsas on kõige esimesed sõnad EMA ja MAA Selleks läheb tal vaja ainult kolme tähte.

Nelja tähega ütleb Viivi: IME, MEIE MAA, IMEMAA.

Kaheksa tähega ütleb Viivi: SUU, MUSI, MESI, MASIN, MUSI-MASIN, MESISUU.

Ja edasi: KUU, PUU, LUU, PEA, PUUPEA KUU PEAL. OI-OI, KOIAUK! KILL-KOLL, KOLL ON LOLL!

MINA OLEN OLEMAS, tõdeb ta kuuendal tekstileheküljel.

Niisuguste tekstidega õpiks või ise lugema! Aabitsa esimese osa lõpetab tähestik, iga tähe juures harjutussalm, ja siin läheb asi juba keerulisemaks.

MOBI SABA SIBAB. MOBI NABIB BEEBILT BANAANI. HÄBI, MOBI!

HELGA-TÄDI TÕI HELSINGIST HALVAAD. KES ON HALVAD, NEED HALVAAD EI SAA! HAH-HAHA. HAA

FANNI JA FRANK VAATASID FRANKFURDIS FANTASTILIST FILMI. FRANK FILMIS FANNI FOKSTERJERIT. FANNI FILMIS FRANKI NJUUFANDLAST.

Salmid on iseendast väga head, kuid võib karta, et nii mõnigi väike ja mitte ainult väike keel läheb nende harjutuste juures sõlme. Iga lapsele tavakoolis need esimeseks lugemisvaraks kindlasti ei sobi. Aga Viivi Luige aabitsalaps Johannes ei õpigi lugema tavapäraselt harjutusi tehes ja veerides, vaid lihtsalt niisama – talle saab lugemise nõks ühekorraga selgeks.

Kui minna siit nüüd edasi aabitsa teise osa ehk lugude juurde, siis aabitsalugude lapsed on peale Johannese ka tema vanemad õed Anni ja Liisu, keda kunstnik Epp Maria Kokamägi on joonistanud oma sama

nimega pärislaste näoga ja kelle kodust ning tegemistest enamuse aabitsajutte räägib. Need on kenad, natuke õpetlikud ja kohati magusavõitu lood, nagu aabitsates ikka. Kodu, kus aabitsalapsed elavad, on peaaegu et ideaalkodu, kuhu ÜKSKI KURI OLEVUS EI SAA JÄRELE TULLA. KÕIK, KES KODUS ON, NEED ON OMAD. OMAD ARMASTAVAD ÜKSTEIST, SEDA ON KODUS KÕIGEST TUNDA.

Kui tubased lapsed olid seestpoolt, lapse enda poolt nähtud lapsed, siis aabitsalapsed on väljastpoolt, täiskasvanu poolt vaadatud lapsed. Lapsed, nagu täiskasvanud lapsi arvavad olevat või soovivad, et nad oleksid. Pärnis Johannese, Anni ja Liisu päris muredest, hirmudest ja igatsustest me teada ei saa. Aga ega aabits polegi see raamat, kus neist tuleks kirjutada. Aabitsalaste ja aabitsakodu ülesanne ongi anda eeskuju ja sisendada turvatunnet ka neile lastele, kelle enda kodu teistsugune. Ehk vaid Jeesust ja ingleid oli aabitsakodus minu jaoks natuke liiast.

Aabitsa kolmas osa – pärisluuletused ja proosakatked – on võetud eesti kirjanduse kullafondist. Nimed räägivad ise enda eest: Ernst Enno, Anna Haava, Juhan Liiv, Ado Grenzstein, Johann Voldemar Jannsen, Lydia Koidula, Villem Grünthal-Ridala, Juhan Jaik. Jääb vaid loota, et need vanad ilusad luuletused ka mõnel praegusaja lapsel samamoodi – naksti! – südamest kinni võtavad, nagu endal kunagi.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kolmes erinevas lastekirjanduse liigis, proosas, luules ja aabitsas kujutab Viivi Luik erisuguseid lapsi.

Leopoldi lugudes asiseid ja rahulikke maalapsi, luuleraamatutes oma igatsuste ja hirmudega maadlemaid ning täiskasvanute elu piidlevaid linnalapsi, aabitsas hästihoitud ja tublisid ideaallapsi. Küllap on kõigis neis lastes natuke Viivi Luike ennast, aga mulle tundub, et kõige lähemal *Seitsmenda rahukevade* laps-Viivile on siiski luuleraamatu tubased lapsed.

Seda arvamust toetab ka asjaolu, et Viivi Luige väikestele ja suurtele kirjutatud luulet kannab selgelt üks ja sama elutunne, samas kui proosakirjanikuna pakub ta lastele ja täiskasvanutele erinevaid maailmu.

Keeleliselt on kõik kolm raamatut meisterlikud.

ILM ILMUTAB ENNAST

Märkusi Viivi Luige luulest

Jaan Kaplinski

*Mis on olnud, see saab olema,
ja mis on tehtud, seda tehakse veel –
ei ole midagi uut päikese all.*

Koguja raamat

Olen ammu juurelnud selle üle, miks Viivi Luik kasutab oma luules nii palju mitmuse vorme. Nüüd, kui pidin tema juubelikonverentsil esinema, püüdsin teha ka veidi statistikat. Pääle mitmuse huvitasid mind ka Viivi „võtmesõnad”. Kogu tema luuleloomingut ei jõudnud ma läbi töötada, piirdusin valikkoguga *Elujoon*, mis sisaldab 87 luuletust, mis Viivile endale on ilmselt olulised tundunud. Neist veidi üllatavaid mitmusevorme leidsin 23 luuletusest. Näiteks: *löikuda tuulistesse talvetaevastesse; eksitab aastaid ja linnu; tornidest kukuvad kellad.*

Ei ole ka endastmõistetav, miks esinevad mitmuses sageli sõnad, nagu *surnuaiad, talved, kevaded, udud, lumed, korterid, kohvikud*. Allpool mõned konkreetsete arvud. Loendatud ei ole sõnade endi esinemissagedust, vaid seda, mitmes luuletuses 87-st nad esinevad.

Valikkogus kohtame sageli selliseid sõnu nagu *tuul* (22 korda), *lumi* (25), *taevas* (20), *valgus* (21), *tuba* (17), *maja* (14), *aken* (14), *aasta* (14), *külm* (11). Silmatorkavalt palju esinevad ka sõnad *klaas* (10 korda) ja *peegel* (7 korda). Sageli, märkimisväärselt sageli on needki võtmesõnad mitmuses.

Täendusrikas võiks olla ka see, et kui *maja, tuba* (resp. *toad*), *korter, koridor* on sagedased, esineb *kodu* ainult 4 korda ja kaks korda pigem kodutuse tähenduses: juttu on liblikast, keda taevaste tuulel palutakse koju viia, teine kord värsis *nagu oleks seal kurva kodu*.

Nii viitab see põgus sõnastatistika sellele, et luuletaja tunneb end sageli asuvat suletud, sageli lausa ahistavas ruumis, kus valitseb külmus ja hallus. Seda ruumi märgivad needsamad linnad, toad, koridorid, korterid, mis ei ole kodu, ei ole kodused paigad, ja sääl on ta üks, üks iseendaga. Teisest

Ilmunud ajakirjas *Looming* 2007 nr 5, lk 745–748.

inimesest ei ole palju abi ega lohutust. Viivi armastusluuletustes domineerib kurbus, armastus on midagi, mis tuleb ja läheb. Raamatus *Ajaloo ilu*, mis minu meelest on omamoodi proosapoeem, ühe kurvalt lõppenud armastuse lugu, kohtame ka sõna ennast mitmuses: *armastused*. Mis toobki meelde motos tsiteeritud sõnad Koguja raamatust, kus inimelu traagika avaldub selleski, et kõik kordub, kõik on juba olnud, pole midagi uut. Või ümberöeldult – pole midagi ainukordset. Suletud, piiratud ruumis peabki kõik korduma, ei saa juhtuda midagi päris uut. Ka armastused on midagi korduvat, midagi mitmuslikku, osa inimelu traagilisest ringkäigust siin päikese all.

Samal ajal ei ole Viivi luule resigneerunud, kui ta aktsepteerib paratamatust, siis teeb ta seda ikka veidi trotslikult:

*Mine, kullake, meelest ära.
minul on muutlik meel.*

*Ela või ära ela
mis tähtsust sel on.*

Samamoodi on üksindusega. Selles hallis suletud linnaruumis, *üürimajas kalgi taeva taustal*, on inimene paratamatult üksi, kuid – see on minu meelest oluline – ta on üksi iseendaga, oma mõtetega, tunnetega, oma kehaga. Päliskaudne sõnastatistika veenab meid jällegi selles, et Viivi luules on kehaga seotud sõnadel väga oluline koht: *ihu, veri, luud* jms esinevad rohkem kui kolmandikus luuletustest. Nagu:

*oma peopessa löikan ma ise
üht kiirgavat elujoont.*

Või:

*INIMESE KÄSI LIIGUB VALGEL LEHEL,
nahk ja küüned, liha, sooned, luu.*

Seda „kehaluulet” võiks tõlgendada nii, et keha, veri, luud, süda on midagi, mis on päriselt inimese oma. Meel ja mõtted võivad muutuda, tunded üle minna, kuid oma kehaga jääb inimene ikka, oma kehaga on ta koos ja üksi. Huvitav on sõna *peegel* sagedane esinemine. Kui sellele otsida tähendust, siis

on ju peegel midagi, mis otsekui annab meile teisiku, annab kellegi, kes on ühtaegu meie ise ja keegi muu.

Mida tähendab teine sagedane sõna – *klaas*? Seegi sõna on ambivalentne nagu ka *aken*. Ühelt poolt on klaas läbipaistev ja ühendab meid selkombel väljaspoolsega, avab meile maailma, teiselt poolt eraldab meid sellest. Viivi luules domineerib teine tähendus:

Klaas ikka ette jääb, kui rohelusse vaatad.

*Vahtides tuulde või tulle
elasin eluaeg majas
nagu me kõik
me kõik nende
nukrate klaaside taga.*

Ometi on klaasi taga olemas midagi muud, teistsugune, avaram, avatud maailm, mis ei ole hall, lohutu ja kurb. Klaasi taga, väljaspool umbseid kortereid ja koridore on avatud ruum. Vana eesti sõnaga öeldud ILM. Ilm, mis tähendas valgustatud maapäälset ruumi, ilmaruumi. ILM vastandus vanasti nii maale kui ööle. Ilm on maa kohal ja ilm on valge, ilmas paistab päike, sündides tuleb inimene ilmavalguse kätte, näeb ilmavalgust. Viivi luules on ilm omaenda keha kõrval teine pidepunkt, mis aitab elada, vastu pidada ja vastu panna üürimajade hallusele, Nõukogude aja ahistusele. Nagu omaenda keha, on ka ilm alati olemas. Ilm on lapsepõlve helgemates mälestustes, tavaliselt väljaspool linna või linna kohal. Ilm ilmutab ennast vahel üllatuslikult, imeliselt:

*valgus tuleb tuppa sisse
toonitama musta uksepragu.*

*Täht süttib taevas üleval
näe süttib ikka veel.*

*Tuleb kevad viskab imelise läike
kodu harilikku halli koridori.*

*Aga juunis õunapuude tõsist valget sära
paistab mitme inimpõlve taha
igast talust.*

*Raskeid kive südamepäälseid
kuldas üks päiksekiir.*

Nagu öeldud, on üksindus inimese pärisosa selles hallis suletud klaasitaguses maailmas, kus ta peab enamasti elama. Paradoksaalselt oleme siin oma üksinduses ometi teistega koos, jagame teistega oma üksindust. Nii ei ole üllatav, et Viivi on kirjutanud ühe eesti luule kõige isamaalisema kogu *Rän-gast rõõmust*. Luuletaja tajutud ahistus on ühtlasi terve rahva ahistus ja tema trotslik vastuseis sellele ka terve rahva vastuseis, kellelt saab võtta peaaegu kõik pääle üksinduse ja ilmavalguse, mis ikka hetketi end meelde tuletab, paistab läbi klaasi või läbi poikvele jäänud ukse.

Ilm ilmutab ennast ikka jälle. Ilm on meile lähedal avatud maastikus, legendikel:

*Põhjamaa legendikel
lõpmatu lubadus
null ja eimiski
pealaest jalatallani taevas*

Viivi luule ei ole kitsas mõttes rahvuslik, rahvuslik ahistus; isamaata, oma riigita jäetud rahva ahistus on tegelikult osa millestki suuremast ja sügavamast, inimese pärisosast siin, *conditio humana*'st. See inimese pärisosa tunnetamine ühendab Viivi loomingut paljude teiste kirjanike omaga, ta esindab maailmanägemust, mida võiks tingimisi nimetada gnostiliseks: kuigi inimene on siia kitsasse ruumi otsekui kukkunud, surutud pimeduse, hämaruse jõudude poolt, on ta ometi pärit valguseilmast, on kaasa võtnud mälestuse valgusest, heinputkede õitest, õunapuude valgest särast, ja see valgus ulatub puhuti ka tema ahtasse argiellu, umbsesse tuppa, ahistavasse olemisse. Nii kannab Viivi luule endas ühtaegu sõnumit ahistusest kui ka valgusest, lubadusest, lootusest, ja kui nii võib öelda – lunastusest. See on sõnum inimesele, kes

*Päevast päeva ta ootab imet
oma lagedas elutoas.*

VIIVI LUIK HAASTAA AIKAA

Elisabeth Nordgren

Aika, mutta myös paikka, tila, ovat keskeisiä osia Viivi Luikin kauno- kirjallisessa tuotannossa, sekä runoudessa että proosassa.

Voidaan puhua ajan manipulaatiosta Viivi Luikin runoudessa, seikkaan johon hän itsekin viittaa eräässä runossaan. Kerta kerran jälkeen Viivi Luik palaa kantaaottavissa runoissaan historian merkitykseen sellaisten käsitteiden kautta kuten „aika”, „vuosisata”, „vuosisadan lapset”. Hän myös esittää ajatuksen keskeisestä kokemuksesta osallisuudesta historiaan kaikilla tasoilla sekä tärkeydestä säilyttää muisti, identiteetin menettämisen pelosta. Nämä seikat tulevat myös esiin Viivi Luikin romaaneissa jotka muutenkin lyyrisen kielensä ansiosta ovat lähellä runoutta. Esimerkiksi runokokoelmassa *Lauludemüüja* (1968) voidaan eräissä runoissa nähdä jo jonkinlaista poliittista aavistusta, eräänlaista futuristista uskoa kun hän puhuu hyvästä ja pahasta sekä muistin tärkeydestä. Toisaalta siis on tärkeitä tarttua historian kulkuun, toisaalta taas tärkeitä kokea etäisyydellä.

Esimerkiksi runoon „Dürer”, kirjoitettu Brezjnevin stagna-ajalla 1978, sisältyy poliittista ironiaa. Eräässä toisessa runossa puhutaan historian väärentymisestä eli nimenomaan ajan manipuloinnista.

Ironia, rytmi, leikillisuus, vakavuus on myös esillä Viivi Luiken kahdessa romaanissa *Seitsmes rahukevad* (1985) ja *Ajaloo ilu* (1991). Molemmat romaanit käsittelevät tärkeitä vaiheita Viron lähihistoriassa. Muistan kun Seitsemäs rahukevad ilmestyi 1985 ja olin Eestissä Soome-Eesti luulesildreisel. Glasnost ja perestrojka olivat juuri päässeet vauhtiin ja romania pidettiin todella sensaatiomaisena, vuosikymmenen kulttuuritekona joka rohkeasti kertoi 1940-luvun lopun, 1950-luvun alun tunnelmista Virossa pakkokollektivisoinnin aikana.

Ajaloo ilun vastaanotto olikin sitten aivan erilainen, ehkä johtuen siitä että jälleen odotettiin uutta lähihistoriallisista vaiheista kertovaa romania joka olisi heijastanut virolaista silloista yhteiskuntaa ja ajankohtaa vähän samalla tavalla kun *Seitsmes rahukevad*. Kirjaahan pidettiin liian eurooppalaisena, ei eestiläisenä. Mutta *Ajaloo ilu* on sekä muodollisesti että esteettisesti monimuotoinen sekä visuaalisesti kiinnostava.

Molemmat romaanid välitavad erinomaisella tavalla, myös metatasolla, sitä monimerkityksellistä todellisuuden käsitystä jota Viivi Luik haluaa välittää ja joka heijastuu kielessä sekä kuvattavassa ympäristössä. Viivi Luikin metodi *Ajaloo ilussa* on erällä tavalla kuvataiteilijan – hän maalaa lyyrisellä kielellään joka sisältää paljon vivahteita, subteksteja, moniulotteisia metaforeja joista näkyy miten henkinen maailma vastustaa kaikenlaista manipulaatiota.

Täten voidaan sanoa että Viivi Luik on tuotannossaan esittänyt holistista elämännäkemyistä, ei ainoastaan fragmentteja vaikkakin mikään ei ole objektiivista eikä absoluuttista.

VIIVI LUIGE VÄLJAKUTSE AJALE

Elisabeth Nordgren

Aeg, aga ka koht, ruum, on kesksel kohal Viivi Luige ilukirjanduslikus loomingus, nii luules kui proosas. Võib rääkida aja-manipulatsioonist Viivi Luige luules, millele ta isegi viitab ühes oma luuletuses. Oma programmilistes tekstides tuleb Viivi Luik ikka ja jälle tagasi ajaloo tähenduse juurde selliste mõistete kaudu, nagu aeg, aasta-sada, sajandi lapsed jm. Ta esitab ka mõtte inimese kesksest kogemusest osalemisel ajaloo selle kõigil tasanditel ning vajadusest säilitada mälu, et mitte kaotada identiteeti. Need mõtted tulevad esile ka Viivi Luige romaanides, mis üldisemaltki, oma lüürilise keele tõttu, on lähedased luulele.

Näiteks luulekogus *Lauludemüüja* (1968) võib mõnedes luuletustes näha juba mingit poliitilist eelaimust, teatud futuristlikku usku, kui luuletaja kõneleb heast ja halvast ning mälu tähtsusest. Ühelt poolt on oluline sekkuda ajaloo kulgu, teisalt taas – sellest distantseeruda.

Näiteks luuletus „Dürer“, mis on kirjutatud Brežnevi stagna-ajal 1978. aastal, sisaldab poliitilist irooniat. Ühes teises luuletuses kõneldakse ajaloo võltsimisest ehk nimelt aja-manipulatsioonist.

Iroonia, rütm, mängulisus, tõsidus on esil ka Viivi Luige kahes romaanis *Seitsmes rahukevad* (1985) ja *Ajaloo ilu* (1991). Mõlemad romaanid käsitlevad tähtsaid ajajärke Eesti lähiajalooos. Mäletan, et kui *Seitsmes rahukevad* 1985. aastal ilmus, olin Eestis seoses Soome-Eesti luulesillaga. *Glasnost* ja *perestroika* olid just saanud hoo sisse ning romaani peeti tõeliselt sensatsiooniliseks, kümnendi kultuurisündmuseks, mis julgelt kõneles 1940. aastate lõpu ja 1950. aastate alguse meeoludest Eestis sundkollektiviseerimise ajal.

Ajaloo ilu vastuvõtt oli eelmisest üsna erinev – ehk seetõttu, et oodati uut lähiajaloo-ainelist romaani, mis oleks kajastanud tollast eesti ühiskonda ja ajahetke mingil määral *Seitsmenda rahukevade* laadis. Raamatut peeti liiga euroopalikuks,

mitte aga eestilikuks. Ent *Ajaloo ilu* oli vormiliselt ning üldse kunstiliselt mitmepalgeline, samuti huvitav visuaalsest aspektist.

Mõlemad romaanid vahendavad erilisel viisil, ka metatasandil, Viivi Luigele omast mitmetähenduslikku tõelisuse-käsitust, mis peegeldub keeles ning kujutatavas miljöös. Viivi Luige meetod *Ajaloo ilus* on mõnes suhtes maalikunstniku omata maalib, kasutades lüürilist keelt, mis sisaldab palju varjundeid, alltekste, mitmemõõtmelisi metafoore. Nende kaudu väljendub vaimse maailma vastuseis iga-sugustele manipulatsioonidele.

Nõnda võib öelda, et Viivi Luik on oma loomingus esitanud holistliku elu-käsituse, ja mitte ainult fragmente – ehkki miski pole objektiivne ega absoluutne.

VIIVI LUIK AND *DE SCHOONHEID DER GESCHIEDENIS* IN THE DUTCH CONTEXT

Marianne Vogel

When I decided to travel to the celebration of Viivi Luiks sixtieth birthday, I only knew I wanted to say something about her literature in the Dutch context. More specifically, I wanted to talk about the non-Dutch parts of her literature, about the general expectations and preferences of Dutch reviewers and readers, who are suddenly confronted with Luik's work.

This meant I would have to speak about her novel *Ajaloo ilu*, because *Seitsmes rahukevad* has never been translated into Dutch. And although Cornelius Hasselblatt and I have translated poems of Viivi several times for magazines and anthologies, they never have appeared as a separate collection of poetry, and there has never been written a review in Dutch about them.

So, I had to focus on *Ajaloo ilu*, or in Dutch *De schoonheid der geschiedenis*. That was a long time ago. I had translated this novel together with Cornelius Hasselblatt in 1992–1993, and since then I had not read it again. To be honest, I had some mixed feelings when I thought about reading it again. Of course it was fantastic that an important part of Viivi Luiks writing and of Estonian literature had been made accessible to Dutch readers. But I remembered the novel as in some way a little vague, a little confusing, as a kind of experiment of which I was not sure it had been successful.

During translating we had had many discussions about what was actually happening in the novel. Who was who, what was it all about, what was the plot exactly? What did this nameless Estonian girl do in Riga, who was Aunt Olga, where did the father come from and why? And why Warsaw and Auschwitz and Prague and New York and Switzerland, and the little boy with a chicken with a string around its leg? Let alone the meaning of it all! Why does Aunt Olga die at the end, what do all the fish in the text mean (there surely is more to them than only the Jewish shade of meaning), why is Prague connected with Riga and not for example with Tallinn, and what is

the sense of two whole chapters about a train journey from Riga to Tartu and the shabby police office? *Et cetera, et cetera.*

Well, thirteen years later I remembered mostly my mixed feelings and yes, my irritations, and not much about the novel itself. Then I took out the Dutch translation of *Ajaloo ilu* and peeked cautiously at the first page. I started to read the first sentences and was relieved that they looked quite all right and normal. They even looked interesting! Therefore, I continued to read, and I must confess that at the end of the first chapter I had goose bumps on my skin. I read on and on, and when I had finished the book several hours later, I had the feeling that I had read a really great novel, that I had understood all symbols, levels and connections, and that the text was crystal clear. It was amazing.

Perhaps this is the privilege of the translator, because even if you do not really remember the book and are not sure any more you understood it when you translated it, you once did think thoroughly about every word, sentence, image and symbol. All this survives somewhere in your head as a meaningful universe. Or perhaps it was just that I was thirteen years older and had more experience as a literary researcher and critic. Or perhaps it fitted better with my present interests than with my interests in the early nineties. In any case, the novel was one big surprise.

But one thing had not changed. As I gave the title of my talk, „Viivi Luik in the Dutch context”, I wanted to speak about the eye-catching, non-Dutch parts of *Ajaloo ilu* in the Dutch context. I had had some general ideas about these non-Dutch parts, which were fully confirmed after my reading, and re-confirmed when I read the reviews that had been written after the publication in 1993.

I would like to focus here on three non-Dutch aspects of *Ajaloo ilu*. In the first place, the novel is striking because of its „heavyness”. We have now seven Dutch reviews on *Ajaloo ilu*, and most of them mention this feature. The „heavyness” of *Ajaloo ilu* can be seen on two levels. One level is the language, which is heavy, compact and poetical. Plot and events only make up a small part of the novel. This is why the reviewers talk about „very pictorial, metaphorical prose”, a „deep lyrical resonance”, „a somewhat chaotic, intriguing story”, and a „hallucinating kind of prose full of double meanings”. Whereas Dutch literature is well-known for its readability and clarity, *Ajaloo ilu* is just the opposite. One critic has written: you cannot read this novel „normally”, you have to „taste” it.

The other level of „heavyness” is the tone. Dutch literature generally is quite light-hearted. For me as a Dutch reader, and I am sure for most Dutch people, *Ajaloo ilu* is serious, even very serious. It is dark, melancholy and resembles the Bible book Ecclesiastes. Human beings and all human strivings are seen as futile, short-lived and transitory. In our Dutch translation of *Ajaloo ilu*, we added an afterword where we explained certain things about the Soviet society but also about the general tone of the novel. We wrote:

In spite of the hard topic, the novel is by no means gloomy. Luik produces many witty and sarcaistical moments.

So we tried, you see. You cannot say her novel is light-hearted but at least you have to tell Dutch readers that they can find some wit and irony there – which is true, by the way.

But we did not convince the reviewers. One of them even wrote: the translators write that the novel is by no means gloomy and that Luik produces many witty and sarcaistical moments.

Alas, it is exactly the element of HUMOUR [written in capitals, MV] that is missing in the novel. But I had discovered that already on page 121, long before I had reached the afterword.

This sarcaistical remark shows that Luik’s „heavyness” is decidedly non-Dutch.

Now to a second non-Dutch characteristic. Dutch people can relate very well to stories on occupation and tyranny. For us, World War II was more than sixty years ago, but many people still have intense feelings about it, which mostly have to do with suffering, pain, injustice, tragedy and heroic actions. Our literature on this topic reflects this view.

Interestingly enough, *Ajaloo ilu* has a totally different view. What we get is a sober, cool perspective on the cruel course of history. The novel shows no indignation, no outcry, almost no judgment, but acceptance and resignation. It also shows a big distance to everything. For example, the readers find many impersonal phrasings with „them” or „one” (as in „elatakse” or „loetakse”). Moreover, we find a flood of symbols and metaphors, which also creates a distance, and many passages about the eternal natural elements such as the sun, the night, the wind, swallows, rivers, mist, clouds, woods, trees, pastures and flowers. Another characteristic is the compressing of time and space, so that

events in different places happen at the same time (e.g. in Moscow and Riga) and events in different time happen at the same place and moment (e.g. in 1968 and 1990). The narrator presents interwoven synchronic and diachronic elements, which come together in the Angel of the Lord, an observer who does not interfere.

Of course this view can be rationally explained, for instance by saying that nobody can show indignation and big emotions for forty-five years. But perhaps it could also be explained as a sign of a cultural difference, a difference between the Estonian and the Dutch mentality. However that may be, the fact remains that it is a very non-Dutch outlook, which was remarked upon by the reviewers. They show some real astonishment about the „distance to the subject-matter”, the „bird’s-eye view” of the novel, the „cool registration of a series of emotional events”, and the „detached, ‘immoral’ view on the recent past”.

These last remarks – „cool registration of emotional events” and „detached, ‘immoral’ view on the past” – also refer to a third and last non-Dutch feature: the radicality and ruthlessness of *Ajaloo ilu*. It can especially be seen in the nameless Estonian girl and in the narrator. As for the girl, she thinks for instance, when she looks at the boy Lion, that she would like „to pull out his soul through his nose and then blow her own breath inside”. Also, she has the idea that she could use Lion as a „blood sacrifice”, just as Abraham used his son Isac. As for the narrator, she tells us in a cool voice everything about starvation, war and dying people. When you read this novel, you know it deals with a cruel society, where you can be threatened, humiliated, imprisoned, mutilated or murdered, and where you have to save your own skin, because there is no justice. It is remarkable that not only the Soviet society is presented this way, but also history in general. Even myth and folklore are full of cannibals, ghosts and devils.

This is not what Dutch readers expect, used as they are to friendliness, harmlessness, protection, compromise and consensus. The narrator of *Ajaloo ilu* expresses this herself in a more general way about Western Europe, when she writes that the television images of the Soviet tanks in Prague „do not harmonize with the carpets in European livingrooms”. The radicality of *Ajaloo ilu* wakes one up as a reader, because it is based on the primal wish to survive and to live.

All these things, and some others I could not mention here, make *Ajaloo ilu* an exceptional novel in the Dutch context. I do not think very many people have read *De schoonheid der geschiedenis*, it has not been a bestseller,

and it has been out of print for some time now. But even one drop of water is a contribution to the sea, and even one translated novel of Viivi Luik is a contribution to the diversity and richness of expression in our Dutch culture.

In any case, it has made a difference for me, and I feel extremely lucky to have rediscovered it for this celebration. I wish many happy writing years to its author, Viivi Luik.

VIIVI LUIK JA *AJALOO ILU* HOLLANDI KONTEKSTIS

Marianne Vogel

Viivi Luige romaanidest on hollandi keeles ilmunud just *Ajaloo ilu* (1993). Selle tõlkisime koos Cornelius Hasselblattiga, nagu oleme tõlkinud ka Viivi Luige luuletusi mõne kogumiku ja ajakirja jaoks. *Ajaloo ilu* tõlkimisel olid mu tunded omajagu vastuolulised, ning alles nüüd, teksti värskest üle lugenuna võin öelda, et saan kõigest hästi aru. *Ajaloo ilu* on mõndagi eba-hollandipärast, hollandi lugejale raskesti mõistetavat. Roman on raske – nii poeetilise keele kui oma tõsise ja tumeda häälestuse poolest –, vastandudes hollandlaste jaoks harjumuspärasele lahedale, mõnusale lektüürile. Ka ajaloo ja okupatsiooni kujutamise näiline kainus või jahedus ning hoiakute radikaalsus või isegi halastamatus äratasid omajagu võõristust. See kajastus ka ilmumisaegses kriitikas, ja romaanist ei saanud bestsellerit. Kuid samas on Viivi Luige *Ajaloo ilu* lisanud hollandi kultuurile – vähemalt tilgakese! – midagi täiesti erinevat ja väärtuslikku.

ASITÕEND

Viivi Luige *Seitsmendast rahukevadest* prantsuse keeles

Tõnu Õnnepalu

Kui mõne eesti kirjandussõbraga on juttu tulnud *Seitsmenda rahukevade* prantsuskeelsest tõlkest, on vestluskaaslane sageli imestust avaldanud: kuidas seda raamatut saab üldse tõlkida (ja veel *prantsuse* keelde!), see on ju nii eesti raamat, kõik need asjad seal, see keel...

Tõepoolest, ei saagi. Ja ometi saab. Antoine Chalvini suurepärase tõlge on selle tõestuseks. Nii selle, et saab, kui ka selle, et ei saa. Katsun seletada.

Mul on selle tõlkega natuke isiklikum suhe. Esiteks oli *Seitsmes rahukevad* uues eesti kirjanduses konkurentsitult mu lemmikromaan. Selle ilmumine tol ammusel 1985. aasta kevadel oli tõeline ilmutus: ka nii on *võimalik* kirjutada, nii otse, nii lõbusalt, nii tihedalt. Vähemalt minule oli see raamat ka väga selge märk sellest, et asjad ikkagi hakkavad muutuma. Peavad hakkama. Ja ennäe imet, ei läinudki enam seitset kevadet, kui Eesti oli ametlikult vaba.

Aga veel enne seda, siis, kui esimestes vabadusetuultes hakkas siia jõudma väliseestlasi ja estofile, sain tuttavaks Antoine Chalviniga. Ta elas sel ajal Tallinnas Marxi tänava kandis ühes tüüpkorteris ja püüdis tühjadest kauplustest endale midagi söödavat leida. See polnud kerge. Aga Antoine oli sihikindel noormees ja alatoitlus ei suutnud kustutada tema elavat huvi eesti kirjanduse vastu, mis tol ajal paistis talle veel hiiglama põnev, suur ja lai. Vist tuli juttu ka sellest, mida võiks prantsuse keelde tõlkida, ja mina soovitasin muidugi esimeses järjekorras *Rahukevadet*, avaldades küll traditsioonilist kahtlust selle raamatu tõlgitavuse suhtes. Küllap olid seda raamatut talle soovitanud teisedki. Igal juhul, kui ta 1989. aasta jõulude ajal mulle Hiiumaale külla tuli, siis olid tal juba konkreetset tööplaanid. Hakkasime koos tõlkima. Minu abi oli küll tagasihoidlik, nagu mu prantsuse keele valdaminegi. Aga see oli mulle väga suur kogemus. Hakkasin eesti keelt ja eesti kirjandust nägema natuke teise nurga alt. Ja eriti tõlkimist.

Ilmunud ajakirjas *Looming* 2006, nr 11, lk 1722–1730.

Ning teistpidi: see episoodiline tõlketöö (vaid ühe peatüki ulatuses) valgustas mulle ka väga peenelt prantsuse kirjanduskeele iseärasusi, võimalusi ja piire.

Proovitolke, mis ühtlasi pidi võimalikule kirjastajale raamatut tutvustama, panin ette teha peatükist, kus käivad loomade loendajad Laine ja Loreida ning nende küüdimees Kott-Eevald. Sain kohe alguses aru, kui raske ülesande ees seisab eesti kirjanduse prantsuse ja vist mis tahes võõrkeelde tõlkija. Mul tuli etendada seletava sõnaraamatu rolli. Sest sellist seletavat sõnaraamatut, mis oleks võrreldav prantsuse *Robert*'iga või inglaste *Concise Oxford*'iga, eesti keele kohta lihtsalt pole. (Eesti-prantsuse sõnaraamatust ma ei räägigi, olemasolev on väike koolisõnastik, mis võib tõlkijat rohkem eksitada kui aidata.) Tol ajal oli ka *Eesti kirjakeele seletav sõnaraamat* vist alles hakanud ilmuma. Ja ega seegi ole päriselt see abivahend, mida vajaks üks eesti keelest tõlkija.

Tõepoolest, eesti keel on suuresti krüptiline keel. Ja eesti kirjandus kaunisti krüptiline kirjandus. Seegi sai mulle selgemaks, kui me seal Antoine'iga kahekesi ühe vana Hiiumaa rehielamu kambris Viivi Luige romaani kallal higistasime, plekk-kestaga ahi selga soojendamas, seinäärest ja põranda vahelt puhuv tuul varbaid külmetamas.

Miks? Ma mõtlen, miks krüptiline? See peaks olema üsna selge, kui mõelda keele väiksuse ja ajaloo peale, aga tundub, et sellele krüptilisusele on ehk vähe tähelepanu pööratud. Sest ühelt poolt on see lihtsalt huvitav nähtus, selle üle mõtisklemine aitab ehk lähemalt mõista nii eesti keele kui ka eriti kirjanduse mõningaid tahkusi, olemuslikke külgi. Teisest küljest võiks selle krüptilisuse, osalt saatusliku, osalt tahtliku endassesuletuse vastu ju üritada midagi ette võtta. Kui eeldada, et me ikka tahame, et eesti keelt „maailmas” natuke õpitaks ja eesti kirjandustki mitte ainult ei tõlgitaks, vaid ka loetaks.

Pole mõtet oma teadvust udutada ilusate loosungitega keelte ja kultuuride võrdsusest. Muidugi on nad võrdsed *moraalselt*, ühte on lubamatu pidada teisest paremaks või halvemaks, üle või all olevaks. Aga loomulikult on nad võrreldamatud, kui me räägime võimust, levikujõust ja -võimest, *suurusest* mitte hurdalikult idealistlikus võtmes, vaid puhtrealistlikult, massi, massiivsuse ja sellest tulenevate iseärasuste seisukohalt.

Nii on ühe prantsuse teose eesti keelde tõlkimine ja eesti teose prantsuse keelde tõlkimine kultuuriliselt, aga peaaegu ka keeleliselt kaks üsna erinevat operatsiooni. Esimesel juhul me vahendame domineerivat kultuuri. (Isegi kui see domineerimine on rohkem ajalooline, aga kes eitaks ajalooliste fenomenide jätkuvat jõudu kultuuris?) Ja selle jaoks on meil oma eesti

kultuuris – ja mõneti ka keeles – olemas juba valmis kood, valmis ettekujutus. Mis on prantsuse kirjandus, me umbes ikka teame. Teatavad stiiliideaalid, võimalike tegelaskujude galerii, teatav psühholoogilise aususe püüe ja selle aususe saavutamise teatavad teed, teatav täpsusetaotlus tunnete käsitlemisel, teatav ratsionalism ning ka kirjutamise, stiili ratsionaalsus kui üks paleusi. See on prantsuse kirjandus. Me justkui tunneme seda, kuigi me saame tunda seda ainult *eesti keeles*. Selles on minu arust isegi midagi pikantset ja iroonilist. Selles kujutluses, et me tunneme teatud suuri, domineerinud või domineerivaid kirjandusi, sest nad justkui oleksid olemas eesti keeles. Ja mõnes mõttes ongi.

Tahan väita, kuigi mul on raske, õigemini öeldes võimatu oma väidet mustvalgel tõestada, et eesti kirjakeeles on olemas omamoodi alakeeled „prantsuse”, „saksa”, „vene”, „soome” ja ehk juba ka „ameerika” kirjanduse jaoks (rohkem vahest pole ka). Jutumärkides muidugi sellepärast, et need on alati mugandused, kohandused meie endi kultuurilistele vajadustele. Nende kujunemine on olenenud ajaloolistest moodidest, vajadustest. Palju ka üksikutest suurtest tõlkijatest. Nii me vaatame kõiki neid kirjandusi teatavas mõttes kõverpeeglist. Kas või rääkides erinevate autorite kaalust ja tähendusest päris-prantsuse kirjanduses ja nähtuses, mille nimi on prantsuse kirjandus eesti keeles. Võtame näiteks ühe mu lemmikkirjaniku François Mauriaci. Muidugi tähtis autor ka Prantsusmaal, on ta Eestis kindlasti palju paremini tuntud. Rääkimata sellest, et eestikeelses tõlkes on ta kõigi omaaegsete prantsuse kirjanike seast mitme-, kui mitte mitmekümnekordselt üle esindatud. Osalt tänu ajaloolisele juhusele, alates sellest, et tollane nõukogude võim tegi ühest katoliiklikust ja kindlasti antikommunistlikust kirjanikust tänu tema halastamatule kodanlusekriitikale justkui mingi klassivõitluse eestkõneleja, lubatud ja isegi soositud autori. Ja et ta kuidagi väga kergesti juurdus eesti kultuuris. Miks? Siin pole koht pikemaks analüüsiks, aga märkigem paari asjaolu. Ma arvan, et üks põhjus oli väga olemuslik ja sisemine: Mauriaci põhiteema on vabaduse ja ahistuse küsimus hästi isiklikul tasandil. Tema tegelased on kirglikud vabaduseotsijad, hoolimata ümbritseva ühiskonna jäikadest, julmadest raamidest. See kõlas kuidagi väga ehedalt Eesti tollastes poliitilistes ja vaimsetes oludes. Pluss veel vist teine, samuti sügavalt olemuslik joon: Mauriac on uuemas prantsuse kirjanduses väga haruldane „maa-autor”, maa- ja provintsielu lähedalt vaatav kirjanik. Tema loodusetaju on väga erk ja see looduski, mida ta kirjeldab, tundub meile, vähemalt raamatu vahendusel, kuidagi tuttav: need nõmmed ja rabad, ookeani hingus, sügispimedus maal... Mauriacist sai mõnes mõttes eesti

kirjanik, ta täitis hästi ka üht tühikut meie endi psühholoogilise kirjanduse kangas, rääkis asjadest, millest siin hästi rääkida ei saanud. Eesti Mauriac on samas kindlasti hoopis teistsugune kirjanik kui prantsuse Mauriac.

Ühesõnaga, väikese rahva ja kultuurina me oleme harjunud suhteliselt palju tõlkima, omaks võtma, jälgendama. See on eluliselt oluline.

Aga me pole harjunud, et meid tõlgitakse, omaks võetakse, jälgendatakse, et meie keelt õpitakse. Me oleme harjunud väitma, isegi nagu uhkusega, et eesti keel on väga „raske”, väga keeruline keel. Tuleb välja, et meile natuke meeldib näha oma keelt salakeelena! Sest üks ta sellisena ole ka ajaloos funktsioneerinud. Salakeelena, millest *võimud* hästi aru ei saa, ja parem on. Küll meie juba võimude keele ära õpime, niipalju, et me neist aru saame. Eesti keelel pole eriti kutsumust ennast levitada. Täiesti võimalik, et mõnedki struktuurid, mis ta tõepoolest „raskeks” teevad, on säilinud tänu sellele. Kui eestlased oleksid vallutanud võõraid maid ja õpetanud eesti keelt kolooniates, oleks see keelgi ehk iseenesest ajapikku ratsionaliseerunud, lihtsustunud. Teisalt oleks meil muidugi ka tekkinud harjumus ja oskus seda õpetada, levitada, oleksid kujunenud vastavad tööriistad, nagu juba mainitud universaalsed sõnastikud.

Sama lugu on eesti kirjandusega. Seegi on mõneti salakirjandus, mõeldud ühe väga väikese kogukonna sisemiseks tarviduseks, täis krüptilisi vihjeid ja detaile, millest initsieerimatu kunagi aru ei saa. Sellegi olemuslikuks funktsiooniks on pigem meid seesmiselt kokku liita kui meie vaimu ja arusaamisi väljapoole levitada. Selle kirjanduse universalistlik kutsumus on alati olnud nõrk.

Võimalik, et see on nüüd muutumas, kuid Viivi Luige *Seitsmes rahukevad* kuulub veel kindlalt krüptilisse kirjandustraditsiooni (kuigi... aga sellest lõpupoole). See on osa kokkuliitmis- ja ellujäämisstrateegiast. Ja sellisena muidugi kohutavalt raskesti tõlgitav. On selge, et osa kihte, mis meile enesetele, eesti lugejale, on võib-olla isegi kõige tähtsamad, läheb tõlkes lihtsalt kaduma.

Võtame kõige silmanähtavama, murdekeele. Mis funktsioone täidab ta romaani tekstis, kui üritada asja ratsionaliseerida? Sest murdes kirjapandud dialoogi esmane funktsioon on just suuresti irratsionaalne, see on teadvustamata sideme loomine meie ühise mineviku, juurte, „verega”. See on tõepoolest vere hääl. *Rahukevades* on mulgi murdel muidugi ka teisi ülesandeid. Esmalt muidugi „vana” ja „uue” vastandamine. Propagandaraamatukesed ja raadio, mille sõnumit laps kuulab ja omaks võtta üritab – sest temal tuleb selles uues maailmas ju elama hakata –, räägivad loomulikult

kõik kirjakeeles. Teatud mõttes on see lapse jaoks võõrkeel. Ta peab selle tõlkima, assimileerima, nii nagu me eestlastena läbi sajandite oleme pidanud võõrkeelseid kultuurisõnumeid tõlkima ja assimileerima. Laps ilmutab selles elutähtsas mimetismis suurt võimekust. Kuid samas pole need muidugi täiesti erinevad keeled. Veelgi enam, murre ja kirjakeel segunevad eri tegelaste kõnes, ja olenevalt olukorrast, jutuainest, ka erineval määral. See on terve subtiilne gradatsioon, väike mäng teksti sees, mida eesti lugeja võib täie rinnaga nautida, pruukimata seda üldse teadvustada. Puhtalt ja vankumatult murret, seega *oma keelt* räägib vanaema. Kõigi teiste keel on juba segatud. Nad on juba ühe jalaga selles „uues”, millest vanaema suveräänselt keeldub (ja muide, on tal valikutki?). Kuid siin on veel üks liigutav detail, mida hakkasin õieti märkama alles prantsuskeelset teksti lugedes ja selle taustal originaalile mõeldes. Nimelt see, et laps, hoolimata kogu oma lihtsameelsest uuevaimustusest ja modernsuseihast, räägib *ka* vanaema keelt, vähemalt siis, kui ta on täiesti ise, kui ta nõuab vaimustusega: „Ema, nea viil! Mulle niidmine nii miildib!”, mitte ei deklameeri mõnd raamatusalmi. Ta on alles täiesti seotud vanaema vana maailmaga, ta on veel selle osa, sellest oleneb tema ellujäämine, suureks kasvamine ja hoopis teistsugusesse maailma väljajõudmine. Selles lapse murdekeeles on midagi väga liigutavat (tänapäeva kirjanduses räägivad murdekeelt veel ainult väga vanad inimesed), see teeb ta kuidagi väga *vanaks*, väikeseks halliks kaitsetuks kaltsukubuks, kes tuleb otseteed hoopis teisest, muistsest ja ajatust, mitte ajaloolisest, vaid müütilisest ilmast. Ja nimelt see annab kõigile neile reibastele nõukogude laulukestele tema suus erilise värvingu.

Sealjuures pole see autoril muidugi mingi nimme väljamõeldud kavalus. Pigem lihtsalt aususe- ja realismitaotlus: anda edasi, kuidas inimesed tegelikult rääkisid. Ja nimelt tegelikkus ongi nii kõnekas.

Tõlkes ei ole kogu selle keelekihiga paraku midagi peale hakata. Mõeldamatu oleks seda asendada mingi prantsuse murdega, sest iga murre viitab liiga otseselt teatud lokaalsusele. Pealegi oleks murdekeelel prantsuse kirjanduse kontekstis ja koodis – kuhu *Seitsmes rahukevad* paratamatult siseneb ja kuhu ta peab muganduma – hoopis teine tähendus. Kui eesti keeles meenutab see veel üht muistset ühisosa, meie vana kultuuri, on osa ühteliitvast ja teisi välistavast salakeelest, siis prantsuse kirjanduses markeerib murre küll tavaliselt pigem kultuuritust, kõige madalamat ja harimatumat ühiskonnakihti, kirjaoskamatus, kolklust. Teeb rääkijast pigem võõra kui oma.

Kuid asi pole ainult murdes, vaid üldse teatavas ütlemisviisis, ütlemise loomulikus mõnus ja voolavuses, mis iseloomustab *Rahukevade* repliike. Need on muuseas tihti ka kohutavalt naljakad. Seda enam, kui neis räägitakse üldse mitte naljakatest asjadest üldse mitte naljakas olukorras. Näiteks kui Kott-Eevald kurdab vanaemale: „Mind on nüüd kutsariss tehtud. Obene lähab ikki töll-töll-töll, perse ärmas, ja kassa tääd, ku külm miul on, kulla inimene!”

No mida selliste lausetega teha? Tõlkijal pole siin muud üle jäänud kui lihtsalt nende sisu edasi anda: *On m'a engagé comme cocher. Le bourrin marche comme ça: clop-clop-clop. Il a le cul gelé. Si tu savais comme je me caille, ma chère!*

Omamoodi naljakast nutulaulust on saanud lihtsalt kurtmine, konstateering. See Eevald, kes ütleb „kulla inimene”, on kahtlemata üsna teine kui see Eevald, kes ütleb „ma chère”. Kuid kahtlemata sobib too teine Eevald paremini prantsuse kirjanduse tegelaskujude hulka ja on lugejale seega vähem mõistatuslik.

Tuleb välja, et üks väljakujunenud, domineeriv ja universalistlik kirjandus – antud juhul siis prantsuse kirjandus, mille puhul kõik need kolm omadust on ka väga reljeefsed – seab ette vägagi jäigad raamid. Mitte ainult stiililised, vaid ma ütleksin, et ka sisulised. Kõik, mis on prantsuse keelde tõlgitud, muutub nagu imevael kuidagi prantsuse kirjanduseks, muidugi, teatud *eksootiliste* iseärasustega, aga ikkagi. Tolle ammuse koostõlkimise ajal üllatas mind näiteks, et prantsuse vanaema ei ütleks mingil juhul: „Lõuad!” – *Ta gueule!* – vaid pigem siiski „Jää vait!”: *Tais-toi!* Tõepoolest, kui järele mõelda, siis pole vanaema prantsuse psühholoogilises kirjanduses just sage tegelaskuju. Pigem kuulub ta muinasjutumaailma. Ja muinasjutuvanaemad muidugi ei räägi nii koledasti. Küllap leidis sõjajärgsetel aastatel ka Prantsusmaa kolkakülades küllalt neid käreda ütlemisega, „primitiivseid” vanaemasid, aga see keskkond pole prantsuse kirjandusele kunagi väga suurt huvi pakkunud, või kui, siis ainult eksootilist. Või siis on niisugune kirjandus ise jäänud marginaalseks, millekski, mida harrastavad nn regionaalsed autorid.

Millisesse lahtrisse, millisesse huvisfääri võis aga langeda Prantsusmaal *Seitsmes rahukevad?* Miks see tollal Christian Bourgois' poolt välja anti? Olgu öeldud, et Bourgois'd peetakse üldiselt väga peene maitsega kirjutajaks, kes Prantsusmaal üsna erandlikult on spetsialiseerunud esiteks üldse tõlkekirjandusele, teiseks veel „elitaarsele”, vähetuntud tõlkekirjandusele. Kuulsaks on ta saanud pigem uute ja tundmatute autorite väljaõngitse-

misega, sealhulgas ka väikestest ja tundmatutest kirjandustest. Eesti kirjandus sobib Prantsusmaal muidugi perfektselt mõlema jaotuse alla: see on niihästi väike kui ka tundmatu. Õieti oleks liialdus öelda, et eesti kirjanduse nimeline üksus sealses laiemas kirjandusteadvuses üldse eksisteerib. See kuulub muidugi suuremasse, ja ikkagi veel marginaalsesse jaotusse *les pays de l'Est*, „Idamaad”, mis tähendab Ida-Euroopat, kuhu ta ka oma nime poolest väga hästi sobib (*Est – Estonie*).

1980. lõpus ja 1990. alguses sattus see „Idamaade” kirjandus Prantsusmaal hetkeks teatavasse huvifookusesse. Võib rääkida isegi väikesest moelainest. Ka Viivi Luige raamat ilmus selle moelaine harjal.

Mõistagi oli see huvi oma olemuselt pigem poliitiline ja ajalooline kui kirjanduslik. Jäise, tundmatu, kohutava – ja peibutavana – seni seal kuskil kõrgunud idablokk oli korruga lahti sulanud ja need sulaveed olid läändeги kandnud üht-teist imelikku: küll Gulagi nälginud kummitusi, küll täiesti unustatud riike, küll juba uute „etniliste konfliktide” põgenikke. *Les pays de l'Est* olid Prantsusmaal korruga muutunud moodsaks intellektuaalseks probleemiks. Seni omaks võetud hinnanguid tuli justkui muuta, ja mis kõige hullem, selgus, et see idablokk on midagi neetult kirjut ja arusaamatut. Sellest tuli luua mingi uus, natuke rohkem tegelikkusele vastav pilt.

Sellised raamatud nagu *Seitsmes rahukevad* pidid vaigistama prantsuse ajaloo- ja poliitikahuviliste intellektuaalset nälga. Pealegi jutustas eesti naisautori romaan perioodist nimega stalinism ja tol ajal polnud jutustused stalinistlikest õudustest veel kõiki ära tüüdanud. Need tekitasid mõnusat värinat.

Lugemist ajaloolis-poliitilises võtmes soodustab kindlasti ka romaanile lisatud Jaan Kaplinski järelsõna *Une enfance dans un monde à l'envers* – „Lapsepõlv pahupidi-maailmas”. See järelsõna on kahtlemata väga hea ja informatiivne ning aitab ehk mõnevõrra lahti mõtestada romaani vihjelist maailma. Kaplinski oli sel ajal juba küllalt lääne lugejatega kohtunud, et teada, kui abstraktne ja ähmane kujutus on neil tollest kaugest ajast siin raudeesriide taga. Eriti, mis puudutab Baltimaade spetsiifilisi olusid – neist puudus üldse igasugune ettekujutus.

Seda on *meil* isegi raske ette kujutada, kuivõrd krüptiline ja tume võis prantsuse lugeja jaoks olla kogu see maailm, mille esilemanamiseks meile piisas väikesest vihjest, mõnest esemest, detailist, tsitaadist. Näiteks väike sõna ‘uusmaasaaja’ toob meelde terve pildi neljakümne aastate Eesti külalt, selle viimase ja päris kolela vaatuse, kus käib talupoegade igivana võitlus maa pärast. *Bénéficiaire de la redistribution des terres* annab ajaloo-

tundlikule prantsuse lugejale muidugi aimu, kellega võib tegemist olla, aga see pilt jääb abstraktseks, puudub verine ja mullane taust, mis kangastub meile. See ei paigutu *maastikku*. Kaplinski järelsõna on niisiis suureks abiks mingi sidusa ajaloolise tausta loomisel.

Kuid samas muidugi ka kitsendab romaani mõistmist, surub seda veelgi rohkem tollesse Ida-Euroopa ajaloolis-poliitilise romaani eksootilisse žanrisse. Sest niisugune romaani sappa köidetud „seletus” muutub ju kohe hirmus autoriteetseks. Teiselt poolt tundub mulle, et ka koos seletava järelsõnaga sobib Viivi Luige romaan üsna halvasti kirjandusliiki, mis tegeles „stalinismi kuritegude paljastamisega” (*dénonciation*). See ei ole ju üldse *Rahukevade* põhisisu ega -paatos. Romaan on palju subtiilsem. Ja universaalsem. Kui siin midagi paljastatakse, siis pigem ikka seda igivana inimloomust. Ja inimese lõpmatut elujõudu, eluisu. Portree tollest „stalinistlikust lapsest” on eelkõige psühholoogiline portree.

Huvitav on just asjaolu, et prantsuse tõlkes tuleb see romaani psühholoogiline kiht tegelikult isegi rohkem esile kui originaalis. Eesti keeles lugedes me vist jääme niivõrd nautima keelemõnu ja poeetilist kujundlikkust, mis ennast nii suurejooneliselt välja pakuvad, et nende all olevad kihistused jäävad teenimatult varju. Tõsi, ma arvan, et need psühholoogilised ja metafüüsilised allkihid mõjuvad seda enam, et me neid ei teadvusta. Igal juhul on nad prantsuse tõlkes, kus osa sellest kõige nähtavamast ütlemisemõnust, keelehuumorist paratamatult ära langeb, palju avalikumad, mõjuvad kuidagi otsesemalt. Alles *Rahukevadet* prantsuse keeles lugedes sain ma korraga aru, kui kohutavalt *üks* on see stalinistlik laps. Ja kui *näljas*. Kui reaalne on tema *hirm*. Tuleb välja, et eesti keeles oli tal õnnestunud oma üksindus, nälg ja hirm minu kui lugeja eest peita nende reibaste salmikeste taha, millega ta ka ise raamatulehekülgedel oma üksinduse, hirmu ja nälja vastu võitleb.

Nii on ikka tõlkega: ta on ühtepidi paratamatult vaesem kui originaal, temas kaob nii mõnigi mahlakas kiht, teistpidi on temas aga teose põhiväärtused isegi rohkem esil. Tõlge on alati analüütiline, ja seda nii kirjandus- kui psühhoanalüüsi mõttes. Tõlge paljastab. Et prantsuse tõlge paljastab just romaani psühholoogilise koe, toob palju reljeefsemalt nähtavale tegelaste hingeelu ja sisekonfliktid, küllap on selles oma osa ka võimsal kirjanduslikul traditsioonil, mis kõik endasarnaseks muudab. Prantsuskeelsena on *Seitsmes rahukevad* palju rohkem psühholoogiline romaan kui eesti keeles. Selgemalt tuleb välja tema seos suure psühholoogilise ja realistliku traditsiooniga (vene, prantsuse, saksa), mille vaimus

see raamat on tegelikult kirja pandud. Viivi Luik ise on viidanud Jean-Paul Sartre'i *Sõnadele* kui ühele *Rahukevade* sugulasteosele. Tõepoolest, suur aususetaotlus, *tõelise*, ilustamata (ja kolestamata) lapse ja lapsepõlve otsimine kõigi lapsepõlvkliiseede, kirjanduslike ja poliitiliste stampide tagant seob kahtlemata neid kahte raamatut. Teatav *psühhoanalüütiline realism*. Jah, ja kas poleks selline sõnapaar ka üks võimalus määratleda Euroopa sõjajärgse kirjanduse peavoolu paleust? Ning Viivi Luik sobib kogu oma rahvuslikus, eestilikus krüptilisuses olemuslikult väga hästi sellesse rahvusvahelisse kirjandustraditsiooni.

Kahjuks tundub, et prantsuse lugeja silmis varjutab seda psühhoanalüütilist realismi nimelt olustikuline eksootika. Et olla lihtsalt ajaloolis-poliitiline paljastusromaan, on teos psühholoogiliselt liiga subtiilne. Kuid loomulikult pole olustikuline eksootika ainult arusaamistakistus. See on ka tugevus. Just tõlkes, vähemalt selles prantsuse tõlkes saab võimenduse *Rahukevade* maagiline, muinasjutuline atmosfäär. Sest prantsuse keeles kõlavad muinasjutulistena ka paljud olustikudetailid, mis meile tunduvad igapäevase, isegi halli realismina: paks lumi ja pakane, kuusemetsad ja luhad, jõejää ja näljane kevadeootus. Ma muidugi ei tea, millisena kangastub *Rahukevade* maailm prantslasele, kes Eestit ega üldse Põhjamaid ei tunne. Aga ma aiman, et see maa ja need olud, mis sealt esile kerkivad, on midagi väga kummalist ja köitvat, muidugi kui lugeja teeb pingutuse ja elab sisse romaani eksootilisse atmosfääri. Muide, mida aeg edasi, eks seda eksootilisemaks muutu need olud ja see atmosfäär ka eesti lugeja jaoks. Seda ilmsemalt saab kõigest sellest üks natuke õudne ja kohutavalt ilus muinasjutt. Neid maastikkegi pole ju enam olemas, pole neid talumaju, neid taluinimesi ega nende keelt. Pole mujal kui *Seitsmenda rahukevade* lehekülgedel.

Kui *Le Monde*'i kirjandustoimetaja küsis 1992. aasta talvel Pariisis Viivi Luigelt, miks ta selle romaani kirjutas, vastas kirjanik, et ta oli kord lapsena oma koerale Tommile lubanud, et kirjutab temast raamatu. Nüüd siis olevat see lubadus täidetud. Ja Tommi, lihtsa eesti külakoera eluseikadest saavad osa ka prantsuse lugejad.

Kuid Viivi Luige kalambuurlikus vastuses ajakirjanikule on vist oma sügav tõde. Kas ei mõelnud autor sellega, et tema meelest on see raamat kõigepealt dokument? Loomade loendajad kandsid oma registrisse vanaema andmed: „Noh, kirjuta siss üles, et lehm on, oenas kahe lammaga on ja viis õõnapuud kah.” Ja lapsele, kes seda süütut, aga ikkagi hirmsat ülekuulamist pealt näeb, tundub, „et Loreida kirjutab üles mitte ainult loomad ja õõnapuud, vaid ka ema hirmunud jala-asted võõruses, kõhna suhkrukoti

kapis surikleidi saba all, saksa täägi tühjas mesipuus ja isa või näol saadud kuupalga”.

Kolmkümmend aastat hiljem on sellest lapsest endast saanud protokollija. Ta panebki „kõik kirja”. Ja nagu ikka, mõjub see „kõik” eriti võimsalt just siis, kui see on lihtsalt edasi antud, ilma ülearuste seletuste ja kommentaarideta. On tunnistus, *témoignage*. Ja tunnistus on tihti võimsamgi kui paljastus, *dénonciation*. Just tõlkes tuleb isegi selgemini esile kirjaniku roll: olla oma ajastu tunnistaja, *témoin de son temps*. Ja kõigist tõlkelistest ja kultuurilistest moondumistest hoolimata ületab just see – tunnistus – lõpuks ikkagi keelepiirid, ulatub üle oma aja.

Mis aga puutub raamatu-protokollijasse Loreidasse, siis on just tema keelepruuk, samuti nagu nahkmantlis mehe ametlik pöördumine vanaema poole need, millest prantsuse keeles midagi kaduma ei lähe. Need isegi võimenduvad. Nõukogude võimukeele edasiandmisel on tõlkija saanud kasutada prantsuse administratiivkeele kogu võrratut rikkust. („Lapse andmeid tuleb kontrollida.” – *Il faut contrôler les renseignements fournis par l'enfant*; „Karantiinipiirkonnast välja minna ja sinna sisse tulla on ilma eriloata keelatud.” – *Il est rigoureusement interdit de sortir de la zone de quarantaine ou d'y entrer sans être pourvu d'une autorisation spéciale.*) See on huvitav, eks ole: võimu keel on universaalne, kehtib igal pool ja on igal pool ühtviisi tõlgitav. Häda on võimualustega, võimu ohvritega. Nende vaikse ja võõra sosina kuuldavale toomine on kunst. Aga kui see on kunstina kord ühes keeles õnnestunud, siis on see igal juhul ka *kuidagi* tõlgitav. Sest selles on tunnistuse ehedus, mis ei kao kuhugi, kui ka mõned kaunid kirjanduslikud kihid selle ümbert maha varisevad. *Le Septième printemps de la paix* on muidugi hoopis teine raamat kui *Seitsmes rahukevad*, kuid vähemalt ühes asjas on ta sama kehtivusega: see on ikkagi elav tunnistus, asitõend, *pièce de conviction*, mis on väärt, et ta pandaks koos teistega sellesse suurde ja hirmsasse, aga ka põnevasse kausta, mis jääb meie sajandist.

VIIVI LUIK UND DIE FINNOUGRISCHEN BÄRENJÄGER

Heinz Stalder

Estland war noch eine Sowjetrepublik, als ich für eine literarische Reportage über die Bärenrituale der Wogulen und Ostjaken den mir von der finnisch-ugrischen Gesellschaft in Helsinki empfohlenen Experten Lennart Meri in Tallinn besuchte.

Ich hatte mich brieflich auch beim estnischen Schriftsteller Verband gemeldet, wartete aber vergebens auf Antwort. Vielleicht, dachte ich, möchten die estnischen Kolleginnen und Kollegen nichts mit einem Schweizer zu tun haben, der möglicherweise mit Geld aus namenlosen Konten um sich schmeisst. Etwas verlegen klopfte ich dann dennoch an die Türe des Verbandes. Jaak Jõerüüt öffnete mir. Mein Brief, sagte er, sei noch nicht angekommen, werde aber wohl dann im Briefkasten liegen, wenn ich längstens wieder abgereist sei... Ich wurde auch unangemeldet mit offenen Armen empfangen und hatte darauf in Tallinn keine freie Minute mehr.

Statt mich noch intensiver mit den Bärenjägern und Liedern der westsibirischen Hanti und Mansi auseinanderzusetzen, lernte ich Viivi Luik und zusammen mit ihrem Werk eine nicht minder faszinierende Welt kennen.

Spaziergänge im Tessin, durch Helsinki, Rom, Solothurn und Willisau

Später hatte ich das Privileg, mit Viivi Luik:

- von einem nördlichen Schweizer Kloster durch den Gotthard zu fahren und im Tessin jenen Süden zu erkunden, den sie dann in Rom in Vollendung fand;
- über den Markt am Südhafen Helsinkis zu spazieren und mitten im Sommer den Hauch des nicht nur auf die Zahl sieben beschränkten Friedensfrühling zu verspüren;
- durch Rom zu bummeln und mich auf den von überall dorthin führenden Wegen in den omnipräsenten Wäldern der Werwölfe zu verlieren;

- in Solothurn, der Stadt der Schweizer Literaturtage über die Rückkehr Estlands in die europäische Realität und den Geburtstag eines Hundes zu debattieren;
- in Willisau, einem sowohl kleinen Landstädtchen als auch der Weltstadt des modern Jazz die Scheiterhaufen anzuzünden, bevor darauf die Hexen verbrannt werden konnten.

VIIVI LUIK JA SOOMEUGRI KARUKÜTID

Heinz Stalder

Eesti oli alles Nõukogude vabariik, kui ma ühe kirjandusliku reportaaži tarbeks manside ja hantide karurituaalidest külastasin Tallinnas Lennart Merd, keda kui eksperti oli mulle Helsingi soomeugri seltsist soovitatud.

Ma olin oma tulekust teatanud ka kirja teel Eesti Kirjanike Liidule, aga ootasin tulutult vastust. Võib-olla ei taha Eesti nais- ja meeskolleegid, mõtlesin ma endamisi, kokku puutuda šveitslasega, kes võib enda ümber pillata nimetatelt kontodelt pärit raha. Veidi äraootavalt koputasin siiski Tallinnas kirjanike liidu uksele. Mulle avas Jaak Jõerüüt. Minu kiri, ütles ta, ei olevat veel kohale tulnud, aga küll ta siis kindlasti postkasti potsatab, kui ma juba ammu ära reisinud olen, kinnitas ta... Mind võeti ka ette teatamata avasüli vastu ja sellest hetkest alates ei olnud mul enam Tallinnas ainsatki vaba minutit.

Selle asemel, et veel agaramalt karuküttide ja läänesiberi handi ning mansi laludega tegeleda, õppisin ma tundma Viivi Luike ja ühes tema loominguga mitte vähem paeluvat maailma.

Jalutuskäigud Tessinis, läbi Helsingi, Roomas, Solothurnis ja Willisaus

Hiljem oli mul privileeg koos Viivi Luigega:

- sõita ühest Põhja-Šveitsi kloostrist läbi Gotthardi tunneli ja kogeda Tessinis seda Lõunat, mille täiuse ta hiljem leidis Roomas;
- jalutada üle Helsingi Lõunasadama turuplatsi ning kesk suve mitte ainult seitsmega piirduva rahukevade hõngu tunda;
- hulkuda läbi Rooma, kus ma kõikjal sinna viivatel teedel ära eksisin libahuntide omnipresentsetesse metsadesse;
- diskuteerida Solothurnis, Šveitsi kirjanduspäevade linnas, Eesti naasmise üle Euroopa reaalsusesse ja ühe koera sünnipäevast;
- süüdata tuleriit Willisaus, väikeses maalinnakeses ja ühtlasi modernse džässi maailmalinnas, et sellel seejärel nõidasid saaks põletada.

BEMERKUNGEN ZUM FILM *ERZÄHLTES LAND – VIIVI LUIK UND ESTLAND* Bayerischer Rundfunk 2001

Erich Reissig

Nach einer Pause von Jahrzehnten ist auf der Landkarte wieder ein Land namens Estland aufgetaucht. [...] Die Geschichte hatte Estland von der Welt abgeschnitten und das Land mit allen seinen Lebenden und seinen Toten hinter den Eisernen Vorhang verbannt.

So steht es in einem Aufsatz Viivi Luiks, Anfang der Neunziger Jahre des letzten Jahrhunderts, und als ich mich im ersten Jahr des neuen Jahrhunderts – und Jahrtausends sogar – aufmachte dorthin, hörte ich zuweilen Ausdrücke wie – wenn wir nach Europa fahren oder nach Europa blicken etc. – Nach Europa, offensichtlich wähten sich die so Redenden ausserhalb von Europa. Für mich, der ich gerade jenen Teil des alten Europa zu erkunden trachtete, waren dies befremdliche Worte. Doch im Blick zurück auf mein Land, sah ich die Erde sich wölben, zu einer Kugel oder Kartoffel, die sie wohl ist, und in der Tat verschwanden nun München, Paris und Rom hinter dem Horizont und mit ihnen alles, was dort geschah, rückte in den Raum der Fantasie. Doch sehr bald konnte ich auch hier feststellen, dass bei vielen Menschen, mit denen ich sprach, Kenntnis und Wissen über dieses ferne Europa, sehr viel grösser waren, als vergleichsweise jenes bei meinen Landsleuten daheim über eben diesen Raum, in dem ich mich nun befand. Fürwahr keine neue Erfahrung, hatte ich doch bei Reisen nach Ungarn, Polen und nach Weissrussland schon Ähnliches erlebt und vor einer Fahrt nach Litauen, wo ich einen Film über Czeslaw Miłosz drehen wollte, hatte mir 1999, als der unsägliche Jugoslawienkrieg tobte, eine besorgte und wohlmeinende Kollegin alles Gute gewünscht beim Durchqueren des Kriegsgebietes auf dem Weg von München in das baltische Land.

Freilich, auch meine eigene Vorstellung von Estland war nicht überwältigend, als mein Redakteur mich fragte, ob ich für die neue Fernsehreihe

Erzähltes Land einen Film über Viivi Luik und ihr Heimatland drehen wolle. Was ich wusste, lag in der Vergangenheit, noch weit hinter der Zeit des Eisernen Vorhangs: Kant, Hippel, Herder, Keyserling hatte ich wohl gelesen und seinerzeit zuweilen erstaunt aufgeblickt und überlegt, wie eng doch in deren Zeiten dieser Nordosteuropäische Raum mit Westeuropa verbunden war. Königsberg, Mitau und Dorpat waren Orte, die Kaufleuten und Gelehrten vertraut und ihrem Wohnort viel näher lagen, als dem ihrer Nachgeborenen im letzten Jahrhundert, die doch von ihrer Weltoffenheit redeten und von Fortschritt allemal. Dorpat hiess nun Tartu, und dahin wollte ich fernsehverwegen fahren um über das Land zu erzählen und über eine Dichterin von der auf Deutsch zwei Romane erschienen waren und in Anthologien zahlreiche Verse. Die Romane hatten mir gefallen, ihre leise Art des Erzählens, die eindrucksvollen Bilder, die einen Blick in eine Welt erlaubten, die anders war, doch mir nicht fremd, und besonders die Gedichte berührten mich stark:

*Wer sich in den Regen verirrt, hinterlässt keine Spuren,
Die Schritte versickern im gleichgültigen Boden,
verschwinden im Dickicht, fliessen in die Niederungen,
niemand weiss, waren sie da, von wem sie waren.
Der Schnee würde es wissen, der Schnee wird zu Regen über der windweiten
Welt.*

Ich machte mich im März mit dem Auto auf den Weg nach Tartu. Zwei Tage Fahrt gewiss, im Flieger hätte ich nur ein paar Stunden gebraucht, aber ich fliege nicht gerne, auch scheint mir eine allmähliche Annäherung an einen fremden Ort gemässer, als ein Hineinplatzen in seine Mitte. An Riga fuhr ich vorbei auf Umgehungsstrassen, es kam ein kurzes Stück Autobahn und dann ging es weiter über Landstrassen durch hügeliges Gelände mit Wiesen und Wald. Von Tartu sah ich wenig am Ankunftsabend, ich war froh das Hotel zu finden und auszuruhen. Am nächsten Morgen beim Frühstück sassen an vielen Tischen Geschäftsleute mit Mobiltelefonen, sie sprachen miteinander, unterbrachen, wenn es rappelte oder klingelte, standen kurz auf und liefen hin und her, manche blieben auch sitzen und redeten auf die winzigen Geräte ein, bis sie diese zurücklegten zu den anderen neben die Tassen und Teller. Alle assen hastig und verschwanden zügig zu ihren Terminen. Ich war in der Welt angekommen, in einer anderen freilich, als ich sie aus Viivi Luiks Geschichten kannte.

Nachdem ich vom Hotel zur Universität vorgelaufen war und ein paar Gespräche geführt und Kontakte hergestellt hatte, streifte ich durch die Altstadtgassen, in denen die Fassaden der Häuser da und dort neuen Glanz erhielten, ich lief zum Burgberg hinauf und hinüber zum Fluss, an dem ein reklamegeschmücktes Hochhaus stand. In einem Antiquariat stachen mir Nazisachen ins Auge, ein SS-Helm, ein Hitlerkopf, die so offen bei mir daheim wohl kaum verkauft würden. Am Nachmittag fuhr ich dann übers Land Richtung Viljandi um Orte und Landschaft zu sehen, in der Viivi Luik aufgewachsen war. Zuweilen lagen noch Schneeflecken im Schatten der Hecken und Bäume, an anderen Stellen verwandelte sich das Wintergrau behutsam in Grün. In den nächsten Tagen hörte ich eine Menge über Tartu, Estland, sein Geistesleben und seine Kultur und über die erfolgreiche Dichterin, deren Spuren ich suchte und folgte, und im Tagebuch ist ein paar Mal von meiner Einfalt die Rede und auch meiner Ahnungslosigkeit. Krass wohl standen die wenigen Informationen, die ich in München gefunden hatte den stolzen Erzählungen der Einheimischen gegenüber.

Acht Tage blieb ich in Tartu und zog immer grössere Kreise um die Stadt, einmal fuhr ich auch nach Narva hinauf, zum Grenzposten hin und las, dass ich mich nur hundert Kilometer entfernt von St. Petersburg befand. An den Ölschieferfeldern vorbei ging es dann den Finnischen Meerbusen entlang, Schnee lag hier noch dicht und im Dunst war das Meer nicht zu erkennen. Ich kam an Wesenburg vorbei und an anderen historischen Orten, von denen mir Geschichten vertraut waren aus den Romanen von Jaan Kross.

Mit Leuten redete ich wenig, immer wieder fuhr ich durchs estnische Tiefland und betrachtete seine Bäche, Flüsse, die Felder, Wiesen und Wälder, und suchte die geheimnisvolle Lichtung zu finden, zu der das fantasievolle Kind im Roman *Die Schönheit der Geschichte* seinen verschreckten jüngeren Freund hinzerrt:

Der Geruch von frischem Heu erfüllte die gleissnde, flimmernde Luft. Falter flatterten aus dem Licht in den Schatten und kommen überraschend wieder zum Vorschein. Wo Schatten hinfällt, ist die Erde schwarz wie der Höllenschlund. Die Bäume rascheln kaum hörbar. Jeder hat diese Lichtung schon einmal gesehen, wieder und wieder ist sie gemalt und in vielen Sprachen beschrieben worden. Der Kleine steht mit enttäuschter Miene da, er

kann nichts Besonderes entdecken und ist drauf und dran, in Schluchzen auszubrechen. Trotzig lässt er sein Gummihähnchen quietschen.

Er würde nicht einmal Angst bekommen, wenn das Mädchen ihm nicht zuflüsterte: „Hab keine Angst! Ich bin ja hier!“, wobei sie ihn langsam vorwärts schiebt, mitten hinein in die blendende Helligkeit. Die ganze funkelnde, summende Lichtung ist jetzt erfüllt von diesem Flüstern. „Hab keine Angst! solange ich hier bin, kommt er nicht.“

Dann knackt ein Ast, das Gebüsch schliesst sich wie eine Geheimpforte, und das Mädchen ist verschwunden. Mit angehaltenem Atem schleicht sie sich ans andere Ende der Lichtung und späht durch die Zweige. Inmitten von Pracht und Glanz dieses Julitags steht eine kleine graue Gestalt und wagt keinen Mucks zu machen, das gelbe Gummihähnchen mit beiden Händen an sich gepresst. Zu Hause weiss der verschwundene und erst nach mühsamer Suche aufgefundene Junge später nichts Verständliches zu berichten.

Zwanzig Jahre später beseitigt ein Mann mit dröhnendem Bulldozer diese Waldlichtung samt den sie umgebenden Büschen, er bekommt Lohn und Prämie. Wenn es in seiner Macht läge, würde er hier nie mehr die Sonne scheinen lassen.

Durchaus möglich, dass siebenhundert Jahre Knechtschaft, Geister, Nixen und Unterirdische nichts weiter sind als Einbildungen des estnischen Volkes und Forschungsgegenstand der Folkloristen, möglich aber auch, dass sich jeder estnische Bulldozerfahrer mit dergleichen auskennt.

Auf der nächsten Seite ein Sprung zu dem inzwischen erwachsenen Mädchen, das sich in einer Hochhauswohnung in Riga verborgen hält:

Wem gehören Breschnews Panzer? Wem gehört die Düsternis am westlichen Himmel und das Gift der Bücher? Und wem „barfuss und sorglos die zwei am Strand, / barfuss, atemlos gerannt / dem Meereswind wie Wein in ihren Adern“?

Heute keine TASS-Meldungen. An der Düna wie am Finnischen Meerbusen läuft soeben Wasser in die Kochtöpfe und Kaffeekannen, Wannen und Waschbecken, aus Kühlschränken wird Butter genommen, das Brot liegt fertig geschnitten.

Der Sonnengott stürmt gen Westen, geradewegs durch den Eisernen Vorhang, ohne mit der Wimper zu zucken. Seine nackten, glühenden Knie leuchten über Putschversuchen und Raketenbasen ebenso unerschütterlich wie über Apfelbaumkronen und trockenen Melkkübeln. Und wie das Dekret es will, fährt sein Gespann am Roten Platz in Moskau stets eine Stunde früher los als in Riga.

Viele verwunschene oft leerstehende Häuser und Hütten sah ich in jenen Tagen und einmal auch bin ich in Tartu durch das riesige Areal des einstigen Militärflughafens gefahren, von dem, wie die Leute erzählten, die Bomber nach Afghanistan gestartet seien in jenen nun schon fernen Tagen, als Tartu eine geschlossene Stadt gewesen war.

Viivi Luik sah ich in dieser Zeit nicht, ich traf sie ein paar Wochen später in Rom, wo ihr Mann Botschafter war. Über diese Begegnung lässt sich im Tagebuch nichts finden ausser dem Satz: Luik angerufen, die in einer Stunde mit dem Auto vorbeikommen will. Die Erinnerung weiss von der Fahrt in der dunklen Botschaftslimousine, in deren Polster ich versank und mit mir meine westliche Selbstsicherheit gegenüber Menschen aus Osteuropa, während der Chauffeur das Gefährt durch die Stadt kutscherte, bis er uns in der Nähe der Piazza Navona entliess, wo wir ein Cafe aufsuchten. Es wurde ein tastender Versuch nach Nähe, der zumindest insoweit gelang, dass wir uns auf Termine verständigten und ich meine Vorstellungen von dem Film erzählen konnte. Dann ging es zurück zum Hotel, am Nachmittag streifte ich durch die Vatikanischen Museen. Am nächsten Tag fuhr ich nach Ostia und besah mir die Ruinenstadt und schlenderte dann am Abend durch Rom, hinüber zum Capitol zur Spanischen Treppe und sass in Restaurants und Cafes, bis es zwei Tage später wieder heim nach München ging.

Ende Mai begannen die Dreharbeiten zum Film mit der üblichen Unruhe in den ersten Tagen, bis ein paar Cassetten voll sind und Arbeitsalltag sich einfindet. Weil Viivi Luik erst in ein paar Tagen nach Viljandi kommen wollte, drehten wir zunächst allein in Tartu und im Tiefland und auch ein langes Interview mit Jaan Kaplinski, der von ihr und ihren Anfangsjahren in Tallinn erzählte. Tallinn freilich sparten wir aus, weil wir uns im Film auf ihre Kindheitslandschaft konzentrieren wollten. Als sie dann in Viljandi angekommen war, bewegten wir uns ein paar Tage lang durch das estnische Tiefland, machten Bilder und Interviews. Sehr rasch schon hatte ich das Gefühl, dass eine sehr dichte Atmosphäre entstanden sei. Doch wie immer, wenn ich Interviews in einer Sprache mache, die ich überhaupt nicht verstehe, war ich unruhig und unsicher und befürchtete nicht richtig gefragt oder ausreichend nachgefragt zu haben. Das Unbehagen verlor sich nicht gänzlich, auch wenn wir in den Drehpausen Deutsch redeten und Viivi Luik mir versicherte, dass ich gute und wichtige Fragen gestellt habe und sie auch sonst zu erkennen gab, dass die Arbeit mit uns ihr grossen Spass mache. Später als ich die Übersetzungen bekam,

vermisste ich manches, das ich während der Aufnahmen gespürt zu haben glaubte, und nicht von ungefähr fielen mir ein paar Zeilen ein, die ich beim Schnitt des Filmes ins Tagebuch notierte:

*Leise / Verwundert / Trotzig empört / Betrachtet sie / Die Orte / Der Kindheit.
Das Licht / Und den weiten Himmel / Des Nordens.
Leer ist alles. / Leblos in Stich / Gelassen.
Jeder weiss / Vergangenes / Und trägt es / Ihr zu.
Keiner, der / Sie berührt.*

Dies „leer ist alles“, hörte ich oft von Viivi Luik in jenen Tagen. Ich empfand die Landleere nicht so schlimm; überall ziehen die Menschen der Arbeit nach, und die ist in den Städten zu finden. Auch war mir in vielen Gesprächen klar geworden, dass Estland als Agrarland kaum Zukunft hat, und manch einer versprach sich Aufschwung und Erfolg in den neuen Technologien und malte das Beispiel der verwandten Finnen an die Wand. Aus dem Blickwinkel Tallinns, wo, wie man mir erzählte, die meisten Esten lebten und viele andere hinwollten, schien mir das einleuchtend. Von Viljandi aus betrachtet und dem nahen Tartu, mit seiner Universität und den dort auch vermittelten geistigen und humanistischen Werten, wollte mir die Vorstellung nicht recht behagen. Vielleicht zu sehr befangen vom Betrachten der Entwicklungen in meinem eigenen Land, wo die meisten Menschen sich willig zu unmündigen Konsumenten machen liessen, hoffte ich hier in dem kleinen Land – wie auch schon bei den Drehreisen in andere Gegenden des einstigen Osteuropa – Argumente und Perspektiven für eine andere Zukunft zu finden.

Beim Besuch von Viivi Luiks früherer Schule kamen wir gerade zurecht um Schulabgänger drehen zu können, die ins neue Leben entlassen wurden. Im Filmtext heisst es dazu:

Wenn sich heute die Schulabgänger ein letztes Mal auf den Weg in die Schule machen, schmücken sie sich zwar nach altem Brauch mit kindlichen Kleidern, flechten wieder Zöpfe und nehmen auch ihr Lieblingsspielzeug mit, wie seinerzeit, als sie zum ersten Mal hierher kamen. Doch wenn sie dann nach der Zeugnisausgabe einander übermütig mit Wasser begiessen, werden sie in eine andere Welt entlassen, als jene, in der ihre Schulzeit begann, und jene nochmals andere, die Viivi Luik kannte, als sie selber hier zur Schule ging.

Manch eine oder einen der jungen Leute sah ich ins eintönige Arbeitsallerlei der neuen Läden und schicken Boutiquen verschwinden oder in die Arme der immer bestimmender werdenden Konzerne, deren Manager ihnen widerstrebend, denn die Aktionäre gelten ihnen allemal mehr als die Angestellten, grad soviel bezahlen, dass sie teilhaben können am Konsum und an den Verführungen der Medien und der Kulturindustrie, die eine zunehmende Leere ihrer inneren Welt nicht ausfüllen können, geschweige denn verändern. Fast trotzig schnitt ich Ratschläge Viivi Luiks an die Schüler einer Klasse, die artig ihre Gedichte aufsagten, in eine spätere Passage des Films:

Die Eltern wollen eines, die Lehrer etwas anderes, die Freunde noch was drittes und du selbst wirst zwischen diesen Wünschen verloren gehen. Manchmal hast du Angst etwas zu machen, weil du nicht weisst, was die anderen dazu sagen werden. Die beste Arznei ist dann das zu machen, was du selbst willst, du brauchst keine Angst zu haben. Mach dass, was du willst!

Natürlich blieb mir vieles von Viivi Luik und auch ihrem Heimatland verborgen, das kann in der kurzen Spanne Fernseharbeit nicht anders sein. Und in 44 Minuten und auf etwa 15 Seiten Text kann auch nicht alles ausgesprochen werden. Ganz klar. Doch mag gelungen sein, ihr magisches Verhältnis zur Natur und zur Welt aufzuzeigen. Von Schamanentum ist da in der Literatur und auch bei mir im Filmtext die Rede, ein Begriff, den ich heute nicht mehr verwenden würde, weil ich glaube, dass damit etwas Selbstverständliches überhöht und ins Irgendwo geschoben wird, und diese Bezeichnung ihrem Dichtertum nicht gerecht wird. Ihr Verhältnis zur Umgebung lässt sich aus dem einfachen Leben ihrer Kindheit erklären, der Einsamkeit, dem Hunger nach Büchern, die ihr die Welt nahe brachten, dem Lauschen in die Stille, dem sich Einlassen auf die Geheimnisse hinter dem vordergründigen Bild und der ins Erwachsensein hinübergeretteten Gabe, das Geheimnis als Geheimnis gelten zu lassen. Gegen die Forderung der Vernunft, die alles erklärt haben will. Dazu im Widerspruch steht nicht ihr Verlangen an sich, an alle Schriftsteller und recht eigentlich an alle Menschen, die Wahrheit auszusprechen. Sie sagt dazu:

In der Welt muss es immer Menschen geben, die die Wahrheit aussprechen. Die Schriftsteller müssen keine Politiker sein, solange die Welt in Frieden lebt. Wenn die Zeit aber komplizierter wird, ist es die Pflicht aller, die Wahrheit ohne Furcht auszusprechen. Daraus ergibt sich keineswegs eine

besondere Rolle für einen Schriftsteller. Die Wahrheit zählt, sie ist das Wichtigste. Wenn wir von Kultur oder von Literatur oder Kunst und Musik sprechen, sprechen wir immer auch von Wahrheit. Eigentlich ist es das Kriterium, so wie jedes anderen Berufes, des guten Schriftstellers, ob er die Wirklichkeit bewältigen kann, ob er wirklich oder falsch ist.

Dies ist eine Passage, in der mir die Aussage nicht kräftig genug scheint, da wäre beim Drehen nachzufragen gewesen, was nicht geschah, weil ich die Übersetzung erst später erhielt. Und beim Schnitt wollte ich die Sätze nicht glätten und gefälliger machen und liess sie so spröde stehen, weil ich glaubte, dass sie verstanden werden. Wichtig scheint mir, dass sie in diesem Abschnitt über die Verantwortung spricht, in der sie sich mit ihren Dichtungen gegenüber ihren Mitmenschen sieht. Es ist eine Verpflichtung zur Wahrhaftigkeit gegenüber der Gesellschaft, die von vielen Autoren der Gegenwart belächelt wird, indem sie für sich in Anspruch nehmen, allein der Kunst verpflichtet zu sein. Der Kunst verpflichtet zu sein, ist selbstverständlich, doch darf man auch auf das Wagnis der Welt eingehen, vor allen Dingen dann, wenn es gelingt, wie im nachfolgenden Gedicht Viivi Luiks und in ihren zahlreichen anderen Texten:

Wenn ich es bin

*In der bitteren Zeit
Die kommt*

Wenn ich es bin

*Dann lasst mir
So viel Ruhe*

*Dass ich
Allein und hastig
Mit frierenden Händen*

*Die Bäume des Mai
Das Unkraut und die Wolken
Aus meinem Herzen schneide
Und über das Land verteile*

Das sei alles

Erich Reissig

*Peale mitmekümneaastast pausi on maakaartidele jälle ilmunud Eesti riik. [---]
Eesti on need aastakümned olnud ajaloo poolt maailmast ära lõigatud, on
jäänud kõigi oma elavate ja surnutega raudse eesriide tahta.*

Nii kirjutab Viivi Luik oma essees eelmise aastasaja üheksakümne date aastate alguses. Ja kui ma uue aastasaja – tegelikult ju isegi uue aastatuhande – esimesel aastal sellele maale astusin, kuulsingi ma korduvalt väljendeid „siis kui me Euroopasse sõidame”, „Euroopa poole vaatame” jne. Euroopasse! – ennast pidasid selliselt kõnelejad järelikult väljaspool Euroopat asuvateks. Mulle, kes ma just seda vana Euroopa osa avastada soovisin, tekitasid need sõnad võõrustust. Kuid Eestist oma kodumaale tagasi vaadates nägin ma, kuidas maakera tõepoolest otsekui ümaraks kartuliks vormus; München, Pariis ja Rooma kadusid ning kõik, mis seal toimus, nihkus fantaasiamaailma. Üsna pea võisin küll veenduda, et paljude siinsete inimeste teadmised selle kauge Euroopa kohta olid oluliselt ulatuslikumad, võrreldes mu kaasmaalaste teadmistega ruumi kohta, kus hetkel asusin mina. Kuid see polnud minu jaoks midagi uut, sellesarnast olin kogenud juba reiside ajal Ungarisse, Poolasse ja Valgevenesse. Kui olin 1999. aastal, kui Jugoslaavias käis sõda, asumas reisile Leetu, kus ma tahtsin vändata filmi Czeslaw Miłoszist, siis soovis üks kolleeg üpris murelikult mulle head õnne sõjatsooni läbimiseks – teel Münchenist Balti riikidesse!

Ega minu endagi teadmised ja ettekujutused Eesti kohta olnud just teab mis suured siis, kui mu toimetaja küsis, kas ma tahaksin uue filmiseeria *Jutustatud maa* jaoks teha filmi Viivi Luigest ja tema kodumaast. See, mida ma teadsin, jäi kaugesse minevikku, raudse eesriide eelsesse aega: Kanti, Hippelit, Herderit, Keyserlingi olin ma lugenud ja omal ajal imestunult selle üle juurelnud, kui tihedalt tollal ikka Põhja-Euroopa osad Lääne-Euroopaga seotud olid. Königsberg, Mitau ja Dorpat olid kohad, mis olid siis teada nii kaupmeestele kui ka haritlastele ning asusid nende elukohale oluliselt lähemal kui järeltulevate põlvkondade omale, ehkki 20. sajandil räägiti aina maailma avatusest ja edusammudest. Dorpatisse ehk Tartusse viis minugi tee, et televisiooni tarbeks jutustada sellest maast ning kirjanikust, kellelt oli saksa keeles ilmunud kaks romaani ja hulgaliselt värsse antoloogiates. Romanid meeldisid mulle, nende vaikne jutustamisviis ja mõjusad pildid võimaldasid vaadata maailma, mis on teistsugune, kuid ometi mulle mitte võõras. Tema luuletused aga liigutasid mind sügavalt:

*Ei jäta jälgi see, kes eksis sadudesse.
Jäljed sulavad läbi ükskõikse maakamara,
kaovad tihnikuisse, voolavad padudesse,
keegi ei tea neist, kas neid oli, kelle nad olid.
Lumi teaks, lumest saab vihm üle ilma tuulavara.*

Märtsis asusin ma autoga Tartu poole teele. Kaks päeva sõitu; lennukiga oleks kulunud vaid paar tundi, aga ma ei lenda meelsasti ning pealegi tundub mulle järkjärguline lähenemine võõrale kohale oluliselt sobilikum kui selle keskele prantsatamine. Riist sõitsin ma mööda, siis tuli lühike jupp kiirteed ning edasi läks mööda väiksemaid teid kesk kühmulist maastikku põldude ja metsadega. Saabumisõhtul nägin ma Tartut vähe, olin rõõmus, kui leidsin hotelli ning sain end välja puhata. Järgmisel hommikul istusid hommikusöögilaudade taga mobiiltelefonidega äri- mehed, nad vestlesid omavahel, katkestasid vestluse, kui telefon helises, tõusid püsti ning kõndisid edasi-tagasi; mõned jäid ka istuma ja rääkisid oma väikestesse „masinatesse”, kuni nad need jälle tagasi lauale asetasid, teiste juurde, tasside ja taldrikute kõrvale. Kõik sõid kiirustades ning kadusid ruttu oma järgnevaid kohuseid täitma. Ma olin jõudnud maailma, teistsugusesse maailma, kui ma seda Viivi Luige juttudest tundsin.

Pärast seda, kui olin hotellist ülikooli juurde jalutanud, mõnede inimestega vestelnud ning kontakte loonud, uitasin mööda vanalinna tänavaid, kus siin-seal majade fasaadid endile uue näo said. Jalutasin üleval Toomemäel ja siis kuni jõeni, mille kaldal seisis reklaamidega ehitud kõrghoone. Ühes antikvariaadis riivasid natsi-aegsed asjad mu silma – üks SS-kiiver, Hitleri pea –, kodus Saksamaal selliseid asju nii avalikult ei müüdaks. Pealelõunal sõitsin ma Viljandi poole, et näha neid kohti ja maastikke, mille keskel Viivi Luik oli üles kasvanud. Kohati oli hekkide või puude varjus näha ka lumelaike, kuid teistes kohtades oli talvehallus vähehaaval muutumas roheluseks. Järgnevatel päevadel sain päris palju kuulda Tartust, Eestist ja selle vaimu- ning kultuurielust, aga ka luuletajast, kelle jälgi ma otsisin ning ajasin. Paaril korral tuli mul päevikusse üles tähendada ka oma teadmatust. See vähene info, mis mul Münchenis leida oli õnnestunud, vastandus teravalt kohalike inimeste juttudele, milles oli tunda uhkust.

Jäin Tartusse kaheksaks päevaks ning tegin järjest pikemaid väljasõite; kord sõitsin isegi Narva piiripostini ning lugesin, et viibin vaid saja kilomeetri kaugusel St. Peterburgist. Möödusin põlevkiviväljadest, sõitsin piki Soome lahte, paks lumi oli seal veel maas ning udus ei olnud merd isegi näha. Tagasiteel möödusin Wesenbergist (Rakvere) ja teistest ajaloolistest kohtadest, mida tundsin Jaan Krossi romanidest.

Inimestega suhtlesin ma vähe, ikka ja jälle sõitsin läbi Eesti maastike ja imetlesin ojasid, jõgesid, põlde, aasu ning metsi; otsisin seda salapärasat legendikku, kuhu *Ajaloo ilu* fantaasiaküllane laps oma noorema, hirmunud sõbra tirib:

Niidetud heina lõhn täidab kogu helendava ja virvendava õhuruumi. Liblikad kaovad valguse käest varju ja ilmuvad uuesti ootamatult nähtavale. Kuhu vari langeb, seal on maa must nagu põrgusuu. Puud kohisevad vaevukuuldavalt. Igaüks on seda legendikku näinud, seda on lõpmata palju maalitud ja erinevates keeltes kirjeldatud. See on just seesama legendik. Poisike seisab pettunud näoga paigal, ta ei näe legendikul midagi erilist, on valmis kohe virisema hakkama ja viuksutab pahuralt oma kummist kukke.

Hirmu ei tekikski, kui teine ei sosistaks: „Ära kard! Mina olen siin!” ja selle juures väiksemat tasakesi edasi, heleda valguse kätte ei lükkaks. Nüüd täidab kogu sätendavat ja kahisevat legendikku sosin: „Ära kard! Kui mina siin olen, siis ta ei tule!”

Seejärel praksatab oks, põõsas läheb kinni nagu salauks ja sosistaja on legendikult kadunud. Ta hiilib hinge kinni pidades legendiku teise serva ja piilub okste vahelt välja. Keset juulipäeva auhiilgust ja sära seisab väike hall kogu ega julge iitsatadagi. Ainult oma kollast kummikukke surub ta kahe käega kurgu alla. Hiljem kodus ei oska kaotsiläinud ja suure vaevaga ülesleitud poisike midagi mõistlikku öelda.

Selle legendiku koos põõsastega pühib üks mees buldooseri möirates kahekümne aasta pärast siiski maa pealt ära. Pärast makstakse sellele mehele palka ja preemiat. Kui see oleks tema võimuses, siis ei laseks ta siia kunagi päikest paista.

Võimalik, et seitsesada aastat orjust, lummutised, näkid ja maa-alused on ainult eesti rahva ettekujutus ja folkloristi uurimisaine, aga võib-olla teab iga eesti buldooseri juht, mis need on.

Raamatu järgmisel leheküljel on aga hüpe vahepeal täiskasvanuks saanud tütarlapse juurde, kes peidab end ühes Riia paneelmaja korteris:

Kelle omad on Brežnevi tankid? Kelle oma on läänetaeva kurbus ja raamatute mürk? Ja kelle oma on „armastajapaar, kes kartmata jookseb rannal, jalad katmata, jalad katmata ja soontes tuulevein”?

Täna ei teata TASS enam midagi. Nii Daugava jõe kui ka Soome lahe ääres voolab vesi kraanist keedupottidesse ja kohvikannudesse, vannidesse ja pesukaussidesse. Või võetakse jääkapist välja, leib on lõigatud.

Päikesejumal kihutab Läände, raudsest eesriidest otse läbi, nii et silmgi ei pilgu. Tema paljad tulised põlved välguvad riigipõrdekatsete ja raketibaaside kohal niisama vääramatult, nagu nad välguvad õunapuulatvade ja kuivama pandud lüpsikute kohal. Nii nagu seadus ette näeb, lahkub tema vanker Moskva Punaselt Väljakult alati tund aega varem kui Riia Rannast.

Nägin neil päevil mitmeid „nõiutud”, tihti tühjalt seisvaid maju ja hurtsikuid, kord sõitsin ka läbi Tartu endise sõjaväelennuvälja ilmatu suure ala, kust sellal, kui Tartu

oli kinnine linn, startisid hävituslennukid Afganistani – nii jutustasid mulle inimesed.

Viivi Luike ma siis ei näinud, kohtasin teda mõned nädalad hiljem Roomas, kus ta abikaasa saadikuna töötas. Selle kohtumise kohta ei ole mu päevikus kirjas muud, kui et helistasin Luigele, kes lubas tunni aja pärast autoga läbi tulla. Mäletan, et sõitsime saatkonna tumedas limusiinis, mille polsterdustesse vajus koos minuga ka mu läänelik enesekindlus Ida-Euroopast pärit inimestega suheldes; samal ajal sõidutas autojuht meid läbi linna ning laskis lõpuks maha Piazza Novona juures, kus me endile ühe kohviku leidsime. Edasine kujunes kompavaks lähenemiskatseks, mis õnnestus vähemalt niipalju, et leppisime kokku järgnevates kohtumistes ning ma jutustasin oma ettekujutustest filmi kohta. Siis läksin tagasi hotelli ning pealelõunal külastasin Vatikani muuseumi. Järgneval päeval sõitsin Ostiasse ning tutvusin linna varematega, õhtul uitasin Roomas, istusin restoranides ja kohvikutes, kuni kahe päeva pärast pöördusin tagasi Münchenisse.

Mai lõpus algasid filmi võtted tavapärase rahutustundega, kuni paar kassetti olid täis ning argipäevatuune tekkinud. Kuna Viivi Luik pidi alles paari päeva pärast Viljandisse tulema, siis filmisime esialgu omaette Tartus ja looduses, samuti tegime ühe pika intervjuu Jaan Kaplinskiga, kes rääkis Viivi Luigest ja tema loominguga algusaastatest Tallinnas. Tallinna enda aga jätsime välja, kuna tahtsime filmis keskenduda Luige lapsepõlvemaale. Kui ta ka ise Viljandisse jõudis, liikusime paar päeva Eesti maastike keskel, tegime pilte ja intervjuusid. Üsna ruttu tuli tunne, et õhkkond on tihe, kõigest tulvil. Kuid nagu alati, kui ma teen intervjuusid keeles, mida ma üldse ei mõista, valdab mind rahutus ja ebakindlus ning ma kardan, et ei küsi õigesti või ei täpsusta piisavalt. Ebamugavustunne ei kadunud täielikult ka siis, kui me Viivi Luigega võtete vaheajal saksa keeles rääkisime ja ta mulle kinnitas, et ma olin õigeid ja häid küsimusi esitanud, ning andis muul moel mõista, et töö meiega valmistab talle suurt rõõmu ja naudingut. Hiljem, kui ma sain tõlked, siis puudus sealt nii mõndagi, mida arvasin võtete ajal tajuvat, ning üsna asjakohased tundusid read, mis ma filmi monteerimise ajal päevikusse kirjutasin:

Tasa / Imestunult / Trotsivalt nõrdinult / Vaatab ta / Oma lapsepõlve / Paiku.

Valgust / Ja avarat põhjamaist taevast.

Tühi on kõik. / Elutult häтта / Jäetud.

Kõik tunnevad / Minevikku / Ning kannavad seda talle ette.

Ei kedagi, kes / talle korda läheks.

Seda „tühi on kõik” kuulsin ma Viivi Luige suust neil päevil tihti. Minule ei tundunud tühjus maal nii hull; kõikjal peavad inimesed tööd tegema ja tööd võib leida linnas. Samuti oli mulle vestluste käigus selgeks saanud, et Eestil ei ole põllumajanduslikku perspektiivi, ning mõnedki inimesed loodavad edule uute tehnoloogiate vallas, sarnaselt sugulasrahva soomlastega. Vaadates Tallinnast, kus – nagu mulle jutustati – elab suurem osa eestlasi ning kuhu paljud siirduda soovivad,

oli see mulle arusaadav. Vaadates Viljandist ja samuti Tartust, ülikooli ning seal valitsevate vaimsete ja humanistlike väärtuste valguses, ei tundunud selline lähenemine sobivat. Võib-olla olin liialt mõjutatud arengutest oma riigis, kus enamik inimesi lasi endil muutuda otseku alaealisteks tarbijateks, ja lootsin siin, selles väikeses riigis – nagu olin lootnud ka reiside ajal mitmetesse teistesse endise Ida-Euroopa paikadesse – leida argumente ja perspektiive teistsuguse tuleviku jaoks.

Kui me Viivi Luige endist kooli külastasime, jõudsime kohale just selleks ajaks, et saime iseseisvasse ellu suunduvaid abituriente filmida. Filmis on selle kohta öeldud:

Kui abiturientid täna viimast korda kooli tulevad, siis riietavad nad end vana kombe kohaselt lasteriietesse, punuvad endile patsid pähe ja võtavad oma lemmikmänguasja kooli kaasa, nagu kord omal ajal, kui nad esimesse klassi läksid. Ja kui nad üksteist peale tunnistuste kätte saamist veega üle kallavad, suunduvad nad teistsugusesse maailma, kui nende kooliaegne seda oli, ning omakorda teistsugusesse kui Viivi Luige kooliaeg.

Nii mõndagi neist noortest nägin ma kadumas uute poodide ja šikkide *boutique*'ide igapäevasesse tööellu või suundumas tööle üha jäigemaks muutuvaisse kontsernidesse, mille määndžerid neile vastu tahtmist – kuna aktsionärid on ju olulisemad kui töötajad – just nii palju palka maksavad, et nad saaksid osa tarbimisühiskonna rõõmudest ning meedia ja kultuuritööstuse pakutavatest naudingutest, mis aga ei suuda täita tühimikku nende endi sees. Peaaegu et vastu tahtmist löikasin ma filmi ühte hilisemasse stseeni Viivi Luige nõuandeid õpilastele, kes usinalt tema luuletusi esitasid:

Vanemad tahavad üht, õpetajad teist, sõbrad hoopis kolmandat ja sina ise lähed nende soovide keskel kaduma. Vahel on sul hirm teha midagi, kuna sa ei tea, mida teised selle kohta ütlevad. Parim rohi on sellisel juhul teha seda, mida sa ise tahad, sa ei pea kartma. Tee seda, mida sina soovid!

Loomulikult jäid mulle paljud asjad Viivi Luige ja tema kodumaa kohta saladuseks; see ei saaski nii lühiajalise teletöö käigus teisiti olla. Samuti ei saa 44 minuti jooksul (ja 15 tekstilehel) kõike välja öelda. Selge see. Siiski on ehk õnnestunud üles tähendada kirjaniku maagiline suhe looduse ja maailmaga. Filmis räägitakse šamanismist kirjanduses – see on mõiste, mida ma täna enam ei kasutaks, kuna usun, et nõnda jääb kõrvale midagi iseenesestmõistetavat, see lükatakse Eikuhugi, samuti ei ole see mõiste Viivi Luige poetika vääriiline. Viivi Luige suhtumist ümbritsevasse on võimalik seletada tema lapsepõlve-elu lihtsusega, üksildusega, näljaga raamatute järele, mis lähendasid teda maailmale, vaikuse kuulatamisega, süüvimisega lihtsakoeliste piltide saladustesse. Ja täiskasvanu-eani alles hoitud oskusega lasta saladusel jääda saladuseks – vastupidiselt mõistuse soovile kõike

seletada. Sellega ei ole vastuolus tema nõue iseendale, teistele kirjanikele ja tegelikult kõikidele inimestele – rääkida tõtt. Ta ütleb:

Maaailmas peab alati olema inimesi, kes ütlevad tõe välja. Kirjanikud ei pea olema poliitikud, seni kuni maailmas valitseb rahu. Kui aga ajad muutuvad keerulisemaks, on see kõikide kohus, tõe kartmatult välja öelda. Sellest ei tulene aga kindlasti mitte mingi eriline roll kirjaniku jaoks. Loeb tõe, see on kõige tähtsam. Kui me räägime kultuurist või kirjandusest või kunstist ja muusikast, räägime me alati ka tõest. Tegelikult ongi see hea kirjaniku kriteerium, kas ta suudab tõeга toime tulla, kas ta on tõeline või mitte.

See on lõik, kus öeldu ei tundu mulle piisavalt veenev; siin oleks tulnud filmimise ajal üle küsida, ent seda ma ei teinud, kuna sain tõlked alles hiljem. Kokkumonteerimise juures ei tahtnud ma lauseid siluda ja sobivamaks teha ning lasin tal nii kõnelda, uskudes, et temast saadakse aru. Oluline tundub mulle, et ta räägib selles lõigus vastutusest kaasinimeste ees, milles ta enda ja oma luule ülesannet näeb. See on kohustus reaalsuse ja ühiskonna ees, mida paljud kaasaegsed autorid naeruvääristavad sellega, et seavad endale eesmärgiks vaid kunsti teenimise. Kunsti teenimine on iseenesestmõistetav, kuid siiski tuleks riskida ette võtta ka maailma asjad, eriti kui see õnnestub nii, nagu Viivi Luige järgnevas luuletuses ning paljudes teistes tema tekstides:

Kui see olen mina

*sääl kibedas ajas
mis tuleb*

kui see olen mina

*siis andke mulle
nii palju rahu*

*et ma saaksin
üksi ja kiirustades
külmetavate kätega*

*lõigata maikuu puid
umbrohtu ja pilvi
oma südamest välja
ja maad mööda laiali saata*

olgu see kõik

HEADUSELE VÕIDETUD MAAILM

Hando Runnel

I

*Sõnad on mõistuse lapsed.
Käänded ja pöörded ja liited on
nende nõtked jäsemed,
millega teisi omataolisi kallistada.*

*Nii saavad mõistlikud inimesed omavahel kokku.
Nii armsalt – oleks öeldud veel muiste,
esimese Eesti vabariigi päevilgi,
hea kombe kohaselt.*

II

*Mõistmatutega on lugu teine.
Nemad ei arva, et sõnad kallistada tohiks id.
Nemad arvavad: sõnad näperdagu, näpistagu, või, veelgi enam,
koguni kägistagu – nende tujude tahtel.*

*Juba ammu on eesti kirjanduse head lapsekäed
asendatud, järk-järgult, kurjade kätega –
vabaduse ajal. See on paradoksaalne,
aga vist pöördumatu, parandamatu paratamatus.*

*Headus on hoidvast kirjasõnast – kõrgest kirjandusest –
järjest kaugemale küüditatud.
Ime on, kui kaua tohib selles ilmas kesta veel
„Hea Laps”, ma mõtlen.*

Ilmunud Hando Runneli luuletuskogus *Viru veri ei värise*. Tartu: Ilmamaa 2006, lk 59–69.

„Kirjandus, ja muidugi ka luule,
on headusele võidetud maailm,“ –
oli, on ja jääb siiski meie usuks ja tunnistuseks,
kes me niiviisi kord uskunud oleme.

Nii ma kordan tänagi mõistlikele,
keda veel näen olemas olevat.

III

Mis on headuse mõõt? – küsib uskumatu,
eriti aga mõistmatu.

Kas headusel on üldse kaalu või mõõtu?

Mingit objektiivset alust?

Kas pole headus ainult tinglik tähis suvalisel skaalal?

Ema on hea! – Seda öelda võin mõistmatutelegi.

Ja imekombel jäävad nad nõusse.

Ema on hea. –

Siis kui ta on päris ja siis kui ta on sümbol.

Sõnad on mõistuse lapsed,
aga sümbol sisaldab ka selle,
mida mõistus ei suuda sõnades öelda.

Ema on hea,

sest ta on sõna, ja sümbol, ja päris.

Mis sellest järgneb?

Noor Viivi Luik laulis:

Tahaksin pihlapuu rüppe,
okstesse varjata pea.

Tahaksin pihlapuu rüppe,
puhata oleks seal hea.

*Ema, ehk luule, ehk headus tähendab varjavat rüppe.
Luuleigatsus on igatsus varjava rüpe järele.
Ning see hea on absoluutne, see pole piskuks jagatav.
Teisisõnu, see hea on just lõputult jagatav,
ent ei vähene seejuures, on absoluutne.*

IV

*Noore Viivi Luige luule kohal mõtiskledes
laususin vast nii:*

*„Lüürika on sõnakunsti ... ürgollus,
mis kõige aimatavamalt seostub headusega...
Ta on habras ja üürike ainuma maailm.
Ta püsib sinus ja sinu jaoks, kuni püsib su parem mina.
See on hetke võitlus igavikuga, üksiku heitlus kõigega
– kõige pärast...
... luule ülimalt funktsiooniks pole kunagi olnud,
ei saa kunagi olema maailma reformimine, pisike parandamine,
vaid selle – totaalne või osatine –, ent absoluutne
äravõitmine absoluutselt teisele, paremale elule,
headusele.
Siit ka lüürika hämmastav paradoksaalsus –
tema suurim sallivus
ja suurim järeleandmatus üheskoos.” (1968)*

Kes on öelnud:

*Veel pole kadund kõik! – või
Oo, et sädemeid kiljuks mu hing! – või
Võta mind lehtede varju!*

*on öelnud miskit, mis ei purune,
mida ei saa tagasi võtta,
milles ongi see headus ja absoluutsus ja võitmatus.*

V

*Veel enne Viivi Luige ja ta luule ilmumist kirjutas
Artur Alliksaar luule olemuse ja ülesannete kohta nii:*

*„Mõeldav on, et tuleb brutaalse jõukultuse epohh,
mil luule kuulutatakse luksuseks, rüütellikkus tõveks,
hinge peenus surmapatuks
ja mil tundeabadus pahena seotakse pilkesambale.
Sellele vaatamata või õigemini selle tõttu
peab julgema olla tark ja hoidma vahedana vaimu relva...
Üllaim pärand, mille võime ulatada maailmale,
mille kodanikuõigustele me pretendeerisime nii palju kordi,
on võitlus mõtte kvaliteedi eest.
... iga eheda valguse algpõhjus ja ülim eesmärk on üks ja seesama,
– hinge täiuslikkuse taotlemine.” (1954)*

VI

*Ma kõnelen faktidest,
aga need viitavad sümbolitele ja koguni müütidele,
mis salahoovustena määravad
rahvaste ja kultuuride lugu.*

Gustav Suitsu järgi on Runeberg lausunud:

Vaata! See maa on su vana ema.

*Mida tähendab see lause, mida tähendab see müüt? –
– Su maa on su vana ema!?*

Kalju Lepikul on sõnad:

*Mu uni on muld.
Ma mulla sisse.*

See tähendab, et maa ja muld on ema-mütoloogia kandja.
Muld on emaüsk, mis meid pärast surma tagasi võtab.
Terve elu sinna igatsetaksegi.
See on ka kõigi rahvaste isamaa-armastuse alus,
sest isamaa on emaüsk,
niikaua kui müüt rahvast ja tema maast on elav.

VII

Kalju Lepiku põlvkond on sõjameeste põlvkond.
Nad said surma, aga neid ei maetud emaüska,
nad pandi mulda, mis polnud nende oma.
Terviklikus müüdis on muld kõige kõrgem antus.
Ta on antud inimesele eluasemeks, surmaasemeks
ja ülestõusmiseks ja elamiseks jälle.
Võõrsile maetu jääb igavesti rändavaks hingeks, ahasveeruseks.
Ta on maha maetud, kuid polegi lõplikult surnud.
Nii nagu inimesed, kes ei tea, kes on nende isa, –
elavad oma elu, kuid pole lõplikult sündinud:
Ta ei kuulu terviklikku müüti.

VIII

Selle müüdi valgel saame aru,
millised on nn. pronksõduri võimalikud tähendused.
Nemad ütlevad, et ta on vabastaja.
Heal juhul on ta Tundmatu Sõduri mälestusmärk,
mälestusmärk kõigile neile rändavatele hingedele,
kes pole pääsenud kodumulla emaüska.
Halval juhul kuulutatakse see paik
just nimelt võõrsile maetu emaüsaks, tolle kodumaaks.
See tähendab – anastatakse ühelt rahvalt teisele
selle sama müüdi läbi.

Tsaar vabastas meid juba tsaariajal,
ja Anna Haava ütles siis:

„Kuid kahju, et meil eestlastel põhjust on
vabastamise pidusid pühitseda;
parem oleks ikka, kui meie esivanemad
kunagi orjad ei oleks olnud.” (1894)

Ma tahtsin ütelda, et viimati jälle mõned vabastasid
Eestit kui Venemaad, ja usuvad seda siiani.

Meie eluhoidva müüdi purustamine oleks
tahes-tahmata ka Kalevipoja kui sümboli viimine merre.
See küll on meie omade meelehaigus.
Aga sellest ei kõnele me täna rohkem.

Ka oma maa hoolimatu tükeldamine ja müümine
võõraile on müüdi purustamine,
sest see on võrreldav oma ema mahamüümisega
lõbu-janulistele ränduritele.
Aga sellest ei kõnele me täna rohkem.

IX

Ema on hea.
Me ei unustanud ka isa tähendust nimetada, vististi.
Aga me ei tohiks unustada kolmandatki müüdiväärset kuju.
Tema nimeks olen ma andnud – SINAMU.

Sinamu –
masinu,
saminu;

sinuma,
minusa –
sinamu!

Minasu.
Sinuma.
Sumina.

Minusa,
musina –
sinamu!

UURIMUSLIKKU

Arne Merilai

Eduard Parhomenko

Cornelius Hasselblatt

Külliki Kuusk

Gisbert Jänicke

Indrek Tart

Tiina Kirss

Anna Verschik

Pekka Lilja

Leena Kurvet-Käosaar

Juhani Salokannel

Arne Merilai

OLEMISE LUULELINE KEHTESTAMINE: VIIVI LUIK

Arne Merilai

Lahke laulik, rohke rahvas!

Kuivõrd äsja joonistati ajakirjas *Keel ja Kirjandus* pikal laugel linnulennul meie peokangelase ehk konverentsiobjekti ulatuslik loominguportree, samuti kui tema *Kogutud luuletuste* Zarathustra-järelsõnas, ei kuluta ma aegruumi, et neis ülistatud korrata (vt Merilai 2006a, 2006b). Soovitan lisaks kuulata kolmapäevast Vikerraadio Keskööprogrammi (08.11.2006). Juba öeldu kõrval keskendun praegu aga ürituse pealkirjaks tõstet nähtusele, süvendamiseks tunnet, et siin ei kõnelda teemast mööda. Kirjandusõpetaja hing kergitaks seepeale ju kulmu, kui juttu tehtaks vaid teema ühest poolest ehk sünnipäevalapsest, teisest aga mitte, ega sellest, kuidas nad sügavuti – ning põrmugi mitte hüpoteetiliselt – kokku kuuluvad.

Küsitavaks on niisiis olemise luuleline kehtestamine, nõnda kui see ilmneb Martin Heideggeri mõtlemise põhisisuna või nagu see leiab esmapilgul talle vastandliku seletava mõistevõrgu – semiootilise teisese mudel-süsteemi suunas arendatud – kõnetegude teoorias, mida ma olen kokku hakanud nimetama *pragmapoeetikaks*. Kuivõrd ilukirjandus on erilise ehk kujundliku nägemise ja keelekasutuse tulemus, osutub poeetiline keele-tegevusõpetus üheks kirjandusteooria tähtsamaks alusdistsipliiniks.

Et teema hermeneutiline eripära on täna delegeeritud filosoof Eduard Parhomenko ettekandele, lähenen ma asjale rohkem analüütilise filosoofia tagamaadelt. Paljude meelest loob see kummalise oksüümoroni, kus tuline jää ehk spekulatiivne fenomenoloogia lõimitakse angloameerika positivismiga. Aga võib-olla see ei olegi nii mõeldamatu kooslus, mille lõhet on seni küll lootusetult ületamatuks peetud, vaid võib mingilt kõrgemalt vaatepiirilt sildavaks ja seletusjõuliseks osutada. Kas või tänase põhiidee – oleva olemise sõnastamise, oleva olema põlistamise, eksistentsi inauguratsiooni ehk tegelikuse ehitamise – inimolu ja kultuuri varjul fundamentaali lähemal uurimisel.

In medias res. Täpselt kümme aastat tagasi, artiklis „Tema juhatas inglid sisse”, kirjutas Kalev Kesküla *Seitsmendat rahukevadet* ja *Ajaloo ilu* imetledes, et „Viivil on sünge huumorimeel,” tema stiil on „painav ja nakkav”, nime-tades teda vana „kauniskirjanduse hauakaevajaks” ja „uue aja krono-meetriks”. Kogenud literaat osutas ka poetilise kehtestamise nähtusele, mida on siinkohal sünnis osundada (Kesküla 1996: 82–83):

„Ajaloo ilu” tõi eesti kirjandusse ja ellu uue viisi tajuda aega: minevikku, olevikku ja tulevikku kõike koos ja korraga eksisteerivana. Ja ta tegi seda uuel viisil, uues keeles. Praeguseks on Viivi Luige ajaloo kõnelemine saanud meie riigikeeleks ja tema mõtteviis meie rahvuslikuks ideoloogiaks. Kõige esindavamal kujul tuleb see ilmsiks president Meri kõnedes, milles ta selgitab maailmale Eestit. See on pateetiline, müüdistav kõnepruuk. Kui Lennart Meri ütleb, et maailma ajalugu on leidnud endale viimse pelgupaiga Eestis või Poolas, või kõneleb ajast, mida jääb meie kõigi kelladel üha vähemaks, on need justkui Viivi Luige sõnad. Äratundmine temalt, kes on „mänginud terve oma elu Balti riikide ajaloo taustal muretult sõnade ja piltidega” („Ajaloo ilu”).

Ma ei arva, et president oleks Viivi Luige õpetused ja keele laenanud ja riigistanud. Pigem arvas Viivi Luik kuuenda meelega ära ning võttis (loomuomaselt) kasutusele keele, milles tulevane Eesti Vabariik maailmaga rääkima hakkab. Juba see tõsiasi muudab „Ajaloo ilu” heuristiliseks vägi-tööks, aga tal on ka muid kvaliteete.

Taibukas kriitik, ise luuletaja, kõneldes uue riigikeele ja mõtteviisi leiutamisele kui vägitööst, puudutab kandvat nähtust kultuuris – kirjanduse prestiiži päästerõngast, mis ahvatleb põhjalikumale filosoofilisele süvenemisele. Meenub filosoof-loogik Ludwig Wittgensteini postulaat (Wittgenstein 1966: 5.6 (154–155)): „Minu keele piirid osutavad minu maailma piiridele.” Või nagu seda tõlgendab gümnaasiumi uus poetikaõpik: suurendades ühiskonna vaimset väljendusvõimet, avardab kirjanik ühisolu piire, konstrueerib ja jõustab tegelikkust – loob uut:

See tähendab, et maailm on inimesele avatud vaid sedavõrd, kuivõrd see on esindatav tema keeles. Mida ei suudeta väljendada ei vaikimisi, kõnes ega kirjas, seda ei suudeta ka mõelda. Rikastades keelt ja väljendust, rikastatakse nii mõistust kui ka nähtavat maailma. Sõnakunst on hinnaline keele, vaimu ja maailma avardaja ehk tarkuse ja kogemuse allikas. (Merilai jt 2003: 32)

Kuid võtame veelgi lähema tsitaadi. Täpselt aasta tagasi, ajakirjas *Keel ja Kirjandus*, mõlgutab sellesama – olemise kehtestamise – küsimuse üle Viivi Luik ise (2005). Viitan pikemalt, kuigi te leiate kirjakoha üles ka värskest esseeraamatust *Kõne koolimaja haua*, pealkirja alt „Sõna on rohkem kui sõna”:

Minule muutuvad reaalseks ainult need asjad, mis on sõnastatud. Peab olema keegi, kes ütleb SÕNA, alles siis ma saan aru, et ka see ASI, mida sõna märgib, on olemas.

Mäletan eluaeg, mis tunne oli olla ilma keelt oskamata Pariisi hotelli toas. Mul ei olnud enam midagi. Kõik oli tühi. Nägin küll lauda, tooli, voodit, patja, vaasi, kuid ma EI TEADNUD ENAM, MIS NEED ON. Ma ei teadnud, mis on nende nimed prantsuse keeles. Mul ei olnud nende asjade üle enam võimu. Ma ei saanud neid NIMETADA. Ma ei saanud luua turvalist, igapäevast maailma, sest mul puudus SÕNA.

Tõepoolest, maailm on loodud Sõna abil. Kirjandus loob ja muudab maailma. Kui Eestis puudus omakeelne trükisõna, loodi maailm suusõnaliselt, tolle aja maastik oli rahvalaulu- ja muinasjutumaastik. Iga kell võis välja ilmuda Põhjakonn, kelle pilti mõned on veel „Eesti rahva ennemuistsete juttude” raamatus näinud. See ei olnud seesama maa, mida me praegu näeme, sest sõnad, mille abil teda loodi, olid teised.

Mina õppisin Eestit tundma umbes kolmeaastaselt, kui ma kuulsin Ridala luuletust „Talvine õhtu”. Enne ma ei teadnud, mida ma olin vanaemaga külast tulles näinud. Pärast Ridala luuletust ma juba teadsin, et olin näinud seda, kuidas „kuu kumal, / eha kahvatul punal / lähevad reed / mööda lõputa teed / kaugele”.

Sellest peale oli minu maailmakeel eesti keel, sellest peale oli minu maailm loodud eesti keele abil.

Seda maailma, milles me siin elame, on loonud Juhan Liiv ja Ernst Enno, Oskar Luts ja Anton Hansen Tammsaare.

See Juhan Liivi „nõmm on sügisele / langend kaenlasse” on nüüd osa eestikeelsest maailmast, isegi kui enam keegi ei teaks Juhan Liivi nimegi, oleks ta osa eesti keeleruumist, nii nagu seda on Ernst Enno lõpmata teed, Oskar Lutsu lumised talvehämarikud, Anton Hansen Tammsaare heinamaad ja agulid.

[---]

Enne „Sügisballi” kirjutamist ei teadnud keegi, et Mustamäe ja Õismäe on olemas. Neid kohti ei olnud loodud Sõna abil. Õigem on ehk öelda: enne Mati Undi „Sügisballi” olid Mustamäe ja Õismäe küll täiesti olemas, sinna himustati vene ajal korterit, seal elasid tuhanded inimesed, kuid need olid nähtamatud kohad ja nähtamatud inimesed. Nähtamatuks jäid nad kogu selle aja, kuni „Sügisball” oli kirjutamata.

Keegi polnud näinud šveitser Theod enne, kui Mati Unt teda näitas.

Me ei tea, kes see on, keda me täna ei näe. Seda me saame alles siis teada, kui keegi selle sõnastab.

Lisaks Lennart Merele Kalev Kesküla nägemuses võib aga väita, et Viivi Luige poeetilisele kehtestusele – retoorilisele deklaratiivile – ehk heideggerlikule rajavale kõneteole, selle süvatoonile, nägemisraamile ja kõnejõule toetuvad hiljem juba nii Emil Tode *Piiririik* (1993) kui ka Ene Mihkelsoni *Nime vaev* (1994). Nagu Viivi omakorda leidis tuge Mati Undi eksistent-siaalsest assotsiatiivsusest alates *Tühirannast* (1972) ja *Sügisballist* (1979).

Seega: kirjandus sõnastab olemist – nii ühiskonna kui ka kirjanduse enese jaoks. See on tema poeetiline süvamissioon. Loomulikult mitte ainult kirjandus ei kehtesta olemist ega kujunda sellesse suhtumisi, vaid seda tehakse rohkem või vähem märgatavalt kõikjal: teaduses uusi avastusi, leiutisi, objekte ja asjaolusid kirjeldades, riigikogus seadusi luues jm. Need ei ole ainult tõdevad iseloomustused, vaid ka avalikud esmanimetamised ja määratlemised, defineerimised ehk olema-ütlemised. Siiski on just ilukirjandus väljapaistvalt vaimuala, mis on selliseks loominguks eriliselt seatud: kinkida asjadele, nähtustele, nende seostele ja inimeste hoiakutele sõnastatud olemisviise, mis jäävad keeles, mälus ja kultuuris tallele ning läbi aegade viibima. Või Heideggeri mõistevõrku mässituna (vt nt Heidegger 1954): luuleline sõnastamine rajab olevat ja olekuid nende olemises (olemuses), neile nii lähedalt kui ka eemal viibivalt juurdepääsu võimaldades – asjade olemist keelelis-vaimselt jäädvustades ja esindades. Oleva olema-ütlemises, olemist sõnastades olevat ehitades, oleva olemise samasuses ja eristuses kumiseb kaasa keele enese hääletu kõnelemine, olematusest isenev ürg-*poiësis*, mida inimlik häälekas poeetika matkides järele aimab.

Keel on olemise koda – kui kaugel sõnasõnalisusest tuleb filosoofi metafoori võtta? Miks me ei ütle, et *maa on pruun*, vaid ikka *maa on must*, kuigi muiste tõesti lauldi, et *maa on maksakarvaline*? Sest meie emakeel

eelistab kõnelda alliteratiivselt: mitte *mets ja põld* või *maa ja järv*, vaid ikka *mets ja maa* ning *maa ja meri*. Nõnda kõneleb keel ise enda eest, mitte alati teda kui tööriista valitseda ihkav inimene. Kas loob inimene keele või kujundab keel inimese, kes sünnipäraselt leiab end juba keelde heidetuna? Ainult luulelises kontekstis võib küsimuse esimeses pooles üldse mingit mõtet näha. Eks väitis osalt sarnaselt ka strukturalismi patriarh Claude Lévi-Strauss: mitte inimesed ei mõtle müütides, vaid müüdid ise mõtlevad inimeste peas... Või meenutagem Carl Gustav Jungi ego-eelseid arhetüüpe... Kuid hüljakem siinkohal keele enese kõnelemise ja olemise seose sügav müstika ning toimekas maagia või poststrukturealistlik psühhoanalüüs, vennad Jacques'id ehk Lacan ja Derrida ning keelde sündinud olevuste logotsentrilise ahistuse kriitika, vaid küsigem väliselt või isegi tehniliselt: kuidas tõlgendab poetiliste kõnetegude teooria arusaama, et luuletegu kehtestab ehk põlistab olemist, tekitab uut maailma?

Võtkem üks lihtne, 16-aastase tütarlapse luuletus pihlapuust. Kuidas see armas kodune loodusluuletus, oma retoorilise pöördumisega „Võta mind lehtede varju!” nagu Koidula „Miks sa nutad, lillekene?“, loob olemist? Mis moodi tekitatakse olemine ja selle väljas olev? Või vaadelgem mõnd Viivi Luige sotsiaalset teksti, näiteks kogust *Hääl* või *Rängast rõõmust*: kuidas need sõnastasid nõukogude tsensuurialust olmet, nii et too isenes ning ülenes oma sümboolsuses, sai eksistentsiaalselt avalikuks mingis ühistundelises nägemis- ja kogemisviisis?

Viitan ülevaaticult rajale, mille pragmapoeetika läbi rändab, et seda nähtust lähemalt tõlgendada. Ma näen poetilises kõneteos avanevat kolme kihti: *de re*, *de dicto* ja *de se* tasandit – asja kohta, kõne kohta ning iseene kui kogu poetilise terviku kohta üldse. Viimased kaks, *de dicto* ja *de se*, on tihedalt läbipõimunud ja kergesti samastatavad, kuid vastanduvad selgelt esimesele, ilmnedes oma olemasolus ning erisuses ülepea vaid luulekõne kontekstis. Keel on mitmekesiste erinevuste negatiivne süsteem, õpetas juba Ferdinand de Saussure, ja luule teravdab neid vahesid veelgi, lisades tähendusi ja ilmutades kõrgemaid kihistusi.

Esimene tasand on muidugi osutav ehk referentsiaalne, *de re*. Igapäevane kõne räägib asjast, osutab objektidele ja omistab neile omadusi ning seda erinevate hoiakute ja kõnejõudude mõjuväljas. Mis on kõneteod? Üldjoontes on neid viis liiki: tõdemused, tundeväljendused, kohustumised, juhised ja kehtestused. Sellega kaetakse hästi ära inimese põhiasetus maailmas: kõigepealt asjaolude kirjeldamine, nagu väitmine; teiseks – nende asjaolude kohta oma hoiakute väljendamine, nagu meeleoluavaldused; kolmandaks –

endale ülesannete võtmine, nagu lubadused ja töötused; neljandaks – ülesannete andmine teistele, nagu palved ja käsud; ning viiendaks – oma ütluse jõuga maailma muutmine ehk väljakuulutamised (vt Merilai 2003: 87 jj). Võib ka ütelda – see on mimeetiline kiht.

Huvitava mängumaa loob see kirjanduse žanritele, kuivõrd on ilmne, et eepika kallerdub assertiivide ehk jakobsonliku referentsiaalse funktsiooni ümber, lüürika ekspressiivide ehk emotiivse funktsiooni ning dramaatika direktiivide ja komissiivide ehk kõnetava rolli ümber (Merilai 2006c: 76jj). Loomingu seisukohast on aga oluline tähele panna, et varjatult on kirjanduslikud kõnetead enamasti ka deklaratsioonid, kuivõrd genereerivad seni olematut maailma, mis sellest, et fiktsiooni puhul valdavalt kujutuslikku ehk virtuaalset. Nagu ütles Jumal: *Saagu valgus!* – ja valgus emaneerus pelgalt ütluse jõul. Erinevalt olendeist, kel puudub kõneline refleksiivsus, ei ela inimene mitte lihtsalt oma vahetus keskkonnas nagu konn, vaid ühtlasi vaimuilmas, kus toimetab (või magab) ka Põhjakonn, kes on loodud ja säilib vaid kujutleva kõnetegevuse tulemusel. Nii et kõnetead mitte ainult ei kirjelda, vaid kirjelduse-eelselt ka tekitavad maailma, esmasõnastavad selle sisu ja suhteid, tuntu abil tundmatut metaforiseerides, et too seejärel üldse kirjeldatavaks osutub, kirjelduseni ulatub, olematuse haardest kestmisse jõuab.

Nii et kuskil *mimesises* endas varjub juba ürg-*poiësis*. Kuidas loovalt üteldu aga mõjule pääseb, maailma lõputust kõnetegevuse rutiinist välja ulatub, viljakalt hulkadesse levib ja kestma jääb? Siin tuleb appi luuletehnika ehk poetilise funktsiooni esiletõus, mis peamiselt osutavas suhtluses on pigem teisene või üldse puuduv. See on poetilise kõneteo *de dicto* ja *de se* kiht, mis annab luulelisele lausungile tema igikestva kvaliteedi. Nimelt tõstab retoorilise väljenduse eneseleosutus osutava sisu kõrvale, ja tihti sellest isegi tähtsamaks sisuks, väljendusviisi enda, mistõttu sõnum satub erilise tähelepanu alla, võimendatakse erakordseks ning väljapaistvaks: kauniks, ihaldusväärseks ning prestiižseks, ülevaks argise asemel (Merilai 2003: 156jj; 2006c; Merilai jt 2003: 31–36).

Analüüsides näiteks lausungit *Tahaksin pihlapuu rüppe* luuletusest „Võta mind lehtede varju!” debüütkogust *Pilvede püha* (Luik 2006: 36), tõdeme, et selle esmasisuks ehk propositsiooniliseks esemeks on osutus relatsioonile „olla pihlapuu all” (p), millega lüüriline mina end tundeliselt seob ja kuhu ta igatseb. Kõneteeliselt avaldub topejtõuga kõnetegu, kirjeldav meeoluväljendus ehk ekspressiivne (E) assertiiv (A): E_{igatsusavaldus}A_{seisundikirjeldus}(p). Kuid see esmatasandi sisu ehk referentsiaalne algobjekt on tegelikult juba taandatud,

kuivõrd teise mudelsüsteemi tasandil rakendub lausungile metaforiseeriv jõud, mis võrdsustab pihlapuu all olemise (p) ema või vanaema kaitsvas rüpes viibimisega (q), liites algideele juba teise tähenduskihi, mis põhjendab sellist tundelist soovikirjeldust. Metafoor on troop, kus öeldakse ühte, aga mõeldakse teist, kaude, tähendust ühe mõiste alalt teisele üle kandes. Antud juhtumil seotakse niisiis pihlapuu animistliku pühaduse ja punavate marjade ning kaitsva emarüpe assotsiatsioonid. Tahaksin pihlapuu alla nagu kaitsva ema või vanaema rüppe, ja vastupidi, tahaksin hella hoidja sülle, mida võib asendada ka pihlapuu soe punetav vari. Semantilised substituudid ehk ekvivalendid on kokku liidetud ühte, tähenduselt ringliikuvasse väljendusse: $p...q$ või $p=q$.

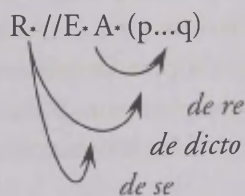
Kunstilise kujundi olemuseks on taju aeglustamine, mille tekitab uudse mõtteseose huvitav koondamine ja lahti harutamine, mis paneb lausungi koostise ja tähenduse üle sügavamalt järele mõtlema, peatab selle juures viibima. Nõnda õpetasid juba vene formalistid. Retoorilise väljenduse lisandused ehk uued reeglid, mis tavaväljenduse süntaksile alt- või ülaltpoolt peale asetatakse, rebivad lausungi tema argisest osutussuhtest välja, rõhutades ühtlasi tema eneseleosutavat olemust. Retooriline funktsioon (R) korraldab referentsiaalse väljenduse ümber ja tõstab end ise selle kõrval esile, mistõttu tulemust võiks kirjeldada mingi vormeliga, nagu:

$$R_{\text{metafoor}} // E_{\text{igatsusavaldus}} A_{\text{seisundikirjeldus}}(p...q).$$

Sõnumi sisu kõrval muutub seega tähelepanuväärseks ka sõnumi edastamise viis, väljenduse keeleline kvaliteet ja lisatähendused, denotatsiooni ületavad konnotatsioonid. Luulelise lausungi ainuobjekt ei ole enam ühene väljendussisu ehk propositsioon, nagu igapäevakõnes, vaid samavõrra või isegi eeskätt lausungi enda stilistiline olemus. Nii elavneb *de re* rolli kõrval *de dicto* ehk diktsiooni aspekt. Üks lausung, aga kaks sisu – osutav ja eneseleosutav, vanas mõistepruugis niisiis „sisuline” ja „vormiline”.

Värsi eneseleosutus näib aga olevat kahetise loomuga, mis puutub teksti kui tervikusse. Liitudes luuletuse kogustruktuuriga selle värsimõõdus, riimides ja muudes kordustes, üldistub konkreetne *de dicto* aspekt veelgi enam, nii et järgmisel tasandil jääb sõelale puhas *de se* funktsioon. Nimelt on poetilise lausungi viimne mõte iseenda keelekuju ja tähenduse esindamine selle parallelismis teiste lausungite ehk sarnaste või vastandlike ekvivalentidega; üksikjuhtumist üldisemalt – et siis kogustruktuuri kõrgemast muusikaalsest ja semantilisest organiseeritusest uuesti spontaanselt tagasi vilkuda üksiklausungite või värsside konkreetsema vormistuse ja sisu juurde.

Luuleline lausung toimib *de re*, *de dicto* ja *de se* vahelises vabas ringmängus ehk tasakaalule pürgivas harmoonias. Niiviisi vormistatud sõnum ehk kenasti pakitud kingitus tõstetakse igavikku, nagu laulis juba Kristjan Jaak – tulemus on meeleliselt elamuslik ehk aktiveerivalt esteetiline, mistõttu jõuliselt levimisjõuline kogu oma hapras õrnuses ja formaalses eeterlikkuses.

Niisiis, luuletus on struktuurisidus nähtus, kus osutav sisu ei ole iseisev, vaid kuuletub vormistuse nõuetele, kus vorm ehk sõnastus muutub samuti sisuks ehk sõnumi eesmärgiks. Asja kogu mõte ongi just selles, sest teisiti võiks värsstekstide teate SMS-i või ajalehenupuga asendada. Nii olen vahel üliõpilastele seletanud Juri Lotmani kuulsat lauset, et *Luuletus on keeruliselt väljendatud mõte*, rõhuga sõnal *keeruliselt*: luuletuse sisuks ei ole mitte ainult tema kunatine sisu, vaid samavõrd või eeskätt selle sisu edastamise viis – just niimoodi, keeruliselt ehk mitmekesiselt seotud kõnes. See on luuletuse päris sisu: laiem kui igapäevakõnes, sisaldades ehk esindades ka vormistust.

Nägelikus sõnastuses kutsutakse olev (näiteks üksikmeeleolu) tema olemise (sõnastusest lähtuva meenutatavuse ja taastatavuse ehk aja horisondi) juurde – emarüpes tunnen end kui püha pihlapuu varjus ja, vastupidi, pihlapuu all tundub kui hella ema või vanaema süles –, nõnda et see olemine saab omale kestva viibimise väljenduse enesepeegeldava harmoonia edukas levimisvõimes. Nende hurmavate õite peale lendavad mesilaste parved, jättes vähem meeli köitvad peatuspaigad tähelepanuta. Ei ole ainult nii, et keegi kuskil põõsa taga mingit tõde näeb ja lausub – see tuleb ka mõjuva tundelise sõnumina laiali kanda, atraktiivselt püsivaks teha. Seda suudab luule. Sest tal on meelierutav mnemotehnika, mis põlistab nägemuses turgatanud olemise.

Nii on pihlapuu kui emarüppe igatsemise kogemus saanud meie rahva hingeliseks tegelikkuseks samamoodi, nagu luidete või nõmme kohtamine on igavesti varjundatud Juhan Liivi esmasõnastuse poolt: *Igav liiv ja tühi väli, / taevas pilvine*. Alati, kui astume nõmmele, on nõnda sisustatud taju-vorm meile ette kirjutatud. Seega ei ole asi ainult selles, kas eestlased on

Kreutzwaldi loodud Kalevipoja-rahvas – teotahtelised, õpihimulised, vaprad ja südamlikud, kuigi vahel rohmakad, erinevalt lätlastest, kes on justkui vaevalisema Karutapja rahvas ja seepärast depressiivsemad (nagu väitis lätlane Sergejs Kruks oma Vikerkaare-artiklis) –, vaid olemise poeetiline sõnastamine ulatub kõige peenemate tunde- ja vaimunüanssideni, mida sageli ainult kirjandusest võib leida. Selle kõrval on näiteks igasugu juriidilised riiki-rajavad sõnastused, kuigi kahtlemata elukorralduses tähtsad, vaimu-filosoofiliselt liivakastimäng. Kui tahame rikka kultuurrahvana püsida ja edeneda, siis ilma pihlapuu rüppe igatsevate luuletajateta ei ole selleks vähimatki võimalust.

Seega, nagu ütles Henrik Visnapuu: „Ära teha tahab luuletegu.” Ehk lõpetagem kombekohaselt päevakangelase enda sõnadega luuletuskogust *Rängast rõõmust* (Luik 2006: 468): *MAJAHOIDJA / HOOVIS / RAIUB JÄÄD, / raske kangiga / taob kitsast / talverada.*

Aitäh Sulle, majahoidja!

KIRJANDUS

- Heidegger, Martin 1954. Bauen Wohnen Denken. – *Vorträge und Aufsätze*. Pfulligen: Günther Neske Verlag, S. 145–162.
- Kesküla, Kalev 1996, Tema juhatas inglid sisse. – Vikerkaar, nr 10, lk 79–86.
- Luik, Viivi 2005. Sõna on rohkem kui sõna. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 777–779; samuti: Viivi Luik. *Kõne koolimaja hual. Artiklid ja esseed 1998–2006*. Tallinn: Tuum, lk 116–118.
- Luik, Viivi 2006. *Kogutud luuletused 1962–1997*. Tallinn: Tänapäev.
- Merilai, Arne. 2006a. Bio- ja metagraafiline saade laulule. – Viivi Luik. *Kogutud luuletused 1962–1997*. Tallinn: Tänapäev, lk 511–518.
- Merilai, Arne. 2006b. Viivi Luik linnulennul. – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 689–713, 775.
- Merilai, Arne. 2006c [2007]. Pragmapoeetika kui kirjandusfilosoofia. – *Studia Philosophica*. V (41). Toim R. Jakapi, D. Cohnitz, K. Simm, E. Parhomenko, J. Kangilaski. Tartu Ülikooli filosoofia osakond: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 72–84.
- Merilai, Arne 2003, *Pragmapoeetika: Kahe konteksti teooria*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (*Studia litteraria estonica* 6).
- Merilai, Arne; Saro, Anneli; Annus, Epp 2003. *Poeetika: Gümnaasiumiõpik*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Wittgenstein, Ludwig 1966. *Tractatus Logico-Philosophicus. Loogilis-filosoofiline traktaat*. Tartu: Ilmamaa.

Viivi Luik (b. 1946) is one of the most treasured writers of contemporary Estonian literature. With her poetry she addresses the reader of her own mother-tongue from the depth of their history, language and culture, whereas her novels *Seitsmes rahukevad* (The Seventh Spring of Peace, 1985) and *Ajaloo ilu* (The Beauty of History, 1991) have been published in a number of foreign countries. Considering her growing intellectual presence and emerging poetics as a certain kind of ideological and aesthetical narrative, Luik's work constitutes a representative model for a whole generation of authors in the Soviet Estonian literature. Marked out by occasionally controversial reception in literary criticism, her distinguished stereophonic, cool symbolism has moved from sincere nature lyrics towards sombre urban milieu and firm social resistance – towards real freedom of thought and feeling.

V. Luik's first poem appeared in 1962; in 1965 her first collection of poetry *Pilvede püha* (Holiday of Clouds) was published. Since that time ten more collections have appeared: *Taevaste tuul* (Wind of the Skies, 1966), *Lauludemüüja* (Song Vendor, 1968), *Hääl* (Voice, 1968), *Ole kus oled* (Stay where You Are, 1971), *Pildi sisse minek* (Entering a Picture, 1973), *Põliskevad* (Perpetual Spring, 1975), *Maapäälised asjad* (Earthly Matters, 1978), and *Rängast rõõmust* (Of Hard Joy, 1982). Also three books of selected verse together with the recent volume of collected verse, as well as three books of fiction, two volumes of essays – *Inimese kapike* (A Locker of One's Own, 1998) and *Kõne koolimaja haul* (A Sermon at the Grave of Schoolhouse, 2006) –, several children's books and two dramas: radio play *Koera sünnipäev* (Puppy's Birthday, 1994) and a opera libretto *Pilli hääl* (The Sound of a Lyre, 2000). Many Estonian songwriters have always appreciated her lyrics, evident in dozens of music books and recordings.

Kalev Kesküla has called the novel *Seitsmes rahukevad* a „gravedigger of old belles-lettres” and a „chronometer of new times”, which „invented the language”, later used by the Republic of Estonia (resp. Lennart Meri) in communicating with the world. Partly on the strength of Mati Unt's existentiality, the deep tone, frame and speech force of Viivi Luik's poetic expression – the creative declarations of common being – was to be employed by Emil Tode's *Piiririik* (Border State, 1993), as well as by Ene Mihkelson's *Nime vaeu* (The Torment of the Name, 1994).

LUULELINE ASU-ANDMINE JA LOOV KEHTESTAMINE

Eduard Parhomenko

Friedrich Hölderlini hümn „Andenken” („Mälestus”) aastast 1803 lõpeb reaga:

Was bleibt aber, stiften die Dichter
(Mis aga jääb, asutavad luuletajad*)

1936. aasta ettekandes „Hölderlin ja luule loomus” kõneleb Martin Heidegger luuletamisest kui „olemise sõnapärasest asutamisest”: „Dichtung ist die werthafte Stiftung des Seins” (1996a: 41; 2001: xi).

Nii Hölderlini „Mis aga jääb, asutavad luuletajad” kui ka Heideggeri „Luule on olemise sõnapärane asutamine” kõlavad, ka nende lausumise algsest kontekstist lahus, tähendusrikkalt ja lummavalt.

Nad võivad mõjuda inspireerivalt nii luuletajale kui ka luule lugejale.

Söandan arvata, et sellel lummal on oma osa selles, et Viivi Luige loomingule pühendatud konverentsi tiitliks kujunes „Looming – olemise kehtestamine”. See lumm, loodan, ehk vabandab osalt, et mu kirjatükk tegeleb eeskätt Heideggeriga, filosoofiga, ning tema luulekäsitusega, mis luuletajast, Hölderlinist, juhatatuna, julgustab meid luulet mõistma olemise sõnalise asutamisenä ehk *Stiftung*’ina.

Tõlgin saksa sõna *stiften/Stiftung* kui *asutama, asu andma, asu-andmine* – pidades niiviisi rangemalt silmas Heideggeri luule- ja olemisekäsitust, ühtlasi järgides Tõnu Luige sõnakasutust tema Heideggeri ettekande „Hölderlin ja luule loomus” ümberpanekus (2001). Samas mõõnan, et seda *stiften/Stiftung*’it võiks iseenesest edasi anda ka sõnadega: *loomama, rajama, tekitama, põhjustama, alustama, põlistama, annetama, kinkima* – ja miks ka mitte – *kehtestama*. Ja nii saakski ehk ütelda: „Mis aga jääb, kehtestavad luuletajad.” Või: „Luule on olemise sõnapärane kehtestamine.”

* Vt ka Mati Sirkli tõlget: Friedrich Hölderlin. *Kus aga oht on, seal kasvab ka rohi ta vastu: Isamaalised laulud*. Tallinn: Verb, 2006, lk 109–111.

Võtkem nüüd aga kuulda, kuidas Viivi Luik kõneleb olemisest keeles:

Minule muutuvad reaalseks ainult need asjad, mis on sõnastatud. Peab olema keegi, kes ütleb SÕNA, alles siis saan ma aru, et ka see ASI, mida sõna märgib, on olemas. [---]

Tõepoolest, maailm on loodud Sõna abil. Kirjandus loob ja muudab maailma. [---]

Mina õppisin Eestit tundma umbes kolmeaastaselt, kui ma kuulsin Villem Ridala luuletust „Talvine õhtu”. Enne ma ei teadnud, mida ma olin vanaemaga külast tulles näinud. Pärast Ridala luuletust ma juba teadsin, et olin näinud seda, kuidas „kuu kumal, / eha kahvatul punal / lähevad reed / mööda lõputa teed / kaugale.” Sellest peale oli minu maailmakeel eesti keel, sellest peale oli minu maailm loodud eesti keele abil. (2006b: 116)

See Viivi Luige essee „Sõna on rohkem kui sõna” väljenduv keelekogemus kinnitab Arne Merilai tõlgitsuses võimalust mõista keelt, iseäranis aga luulet olemist kehtestava kõneteona. Ei tohiks aga jääda märkimata, et Merilai on oma arusaama kõneteost kujundanud paljuski John L. Austini ja John R. Searle'i kõneaktiteooria põhjal (vt Merilai 2003).

Järelsõnas Viivi Luige *Kogutud luuletustele* kasutab Merilai kõne- vormeleid, mis matkivad Friedrich Nietzsche tuntud teetulist ütlust *nõnda kõneles*. Nietzsche laseb Zarathustral oma kõned lõpetada öeldut kehtestava vormeliga: „Nõnda kõneles Zarathustra”. Sarnasel moel laseb oma järelsõnas ka Merilai Viivi Luige kohta lausutat kehtestada: „Nõnda kõneles luuletaja”, „Nõnda kõneles KGB”, „Nõnda kõneles Jaan” jne (Merilai 2006: 515–518). Ka tervikuna saaks seda järelsõna mõista kõneteolise – vaat et nietzscheaanliku – tahtelise kehtestusena.

Naastes *stiften*'i tõlkimise küsimuse juurde, võiks väita, et üteldes *stiften*'i kehtestamiseks, asetame me Hölderlini ja Heideggeri eesti keeli mõtelduna ambivalentssesse lähedusse Nietzschega, tolle arusaamaga kehtestamisest kui väärtuste kehtestamisest (*Wertsetzung*).

Aastal 1886 teoses *Teispool head ja kurja*. Ühe tulevase filosoofia eelmäng kuulutab Nietzsche uut tõugu filosoofide esilekerkimist.

Need „tõelised filosoofid” on „kaskijad ja seaduseandjad: nad ütlevad ‘nii peab see olema’. Nemad alles määravad inimese kuhu? ja milleks?” Nad on (uute) väärtuste loojad ja kehtestajad (1993: 59, 145). Ja kui Nietzsche õpetab tulevastest luuletaja-filosoofidest (Zarathustra), kes kehtestavad

väärtusi – ja seega olemist, siis Heideggeri jaoks on Hölderlin see ainuline luuletaja, kes luuletab – st asutab – tulevaste luuletajate loomuse (*das Wesen der kommenden Dichter dichtet*) (Heidegger 2000: 24). Vaid luulest lähtuvalt mõistetud keel saab avada mõtlemisele ligipääsu olemisele. Mõlema lähene mine on radikaalne: ei kõnelda mitte lihtsalt kehtestamisest/ asutamisest, vaid põhimõttelisemalt sellele võimalikkuse loomisest ja loojatest. Ent küsimus jääb: kas ja mil määral kõneldakse ühest ja samast? Ja mis on sel pistmist luulega?

Väärtus tähendab loomuldasa *kehtestamist* (*Wert-setzung*). Kehtestamine on seotud ette-asetamisena teostuva ette-kujutamisega (*Vor-stellen* kui *Vor-setzen*), s.t metafüüsilise arusaamisega mõtlemisest kui subjekti representeerivast tegevusest. Nii saab väärtuses näha vahendit elu ehk siis iseennast tahtva subjekti tahte tugevdamiseks ja intensiivistamiseks.

Väärtust, elu alusena (Begründung), tuleb mõelda kui seesugust, mis elu intensiivistumist kannab ja edendab ja äratab. Üksnes sellel, mis elu, olevat tervenesti intensiivistab, on väärtus – täpsemalt, üksnes see on väärtus. (Heidegger 1961: 488)

Kas luule on siis selleks, et kasvatada inimese väelisust iseenda, rahva, maailma – kogu oleva olemise kehtestamiseks?

Hölderlini hümn „Andenken”

Olulise viipe luulelise *Stiften*’i ehk asutamise mõistmiseks annab Hölderlini hümn pealkiri: „Andenken”. See osutab, et luuleline asutamine on seotud mäletamise ja mälestamisega, ka mälestava hardusega (*Andacht*). Meelde toovalt naastakse mõtetes kellegi või millegi manu. Sõnana ütleb *Andenken*, et tegemist on just *mõtlemisega*: *An-denken* kui *Denken an* ehk siis mõtlemine millegi peale või poole. Ent *Andenken*’i eripäraks on, et mõtlemisena pole selle käik sugugi vaba ega suvaline, vaid juba ette määratud sellest, mille manu naastakse: juba ikka allutatud sellele, mida meelde tuuakse.

Mõistes meeldetoomist (*Erinnerung*) rõhutatult mõtlemisena ehk siis meenutava mõtlemisena (*Andenken*), omandab *Andenken* Hölderlini keelepruugis Dieter Henrichi hinnangul kaunis tavatu, lausa salapärase tähenduse (2004: 147).

Meeldetoomine meenutava mõtlemisena on Hölderlinil suunatud algupärale, lähte (*Ursprung*). Just meenutades seab inimeses teostuv teadvustunud elu sisse suhte oma algupärasse. Algupära ilmneb seejuures millegi niisugusena, mis üle kandununa teadvustunud ellu, selleks saanuna, vältimatult lõhestub ja peitub. Varjunud elutervikule selle algupäras pääseb ligi vaid meenutades (Henrich 2004: 142–146).

Hölderlini arusaama meeldetoomisest aitab veidi selgitada kõrvutus Hegeliga. Dieter Henrich on märkinud:

Ka Hegeli mõtlemises on meenutamise motiiv oluline, aga kui kujude (Gestalt) koondamine nende välisest eksistentsist neid mõistva vaimu seesmuse (in das Innere des begreifenden Geistes). Hegelile on meenutamine (Erinner) alati muutumine – meelde-toomine (Er-Innerung) kui möödanimiku iseendas olemisest välja toomine –, uus viis, mis asetab möödanimiku seosesse meenutava mina või intellektiga. Hölderlini jaoks tähendab meenutamine seevastu alalhoidmist (Bewahren), mis on kantud truuduse nõudest, seega möödanimikku talle omases otsides ja hoides (1988: 35).

Hümnis „Andenken” sõnastab Hölderlin luuletaja ülesande – rajada (*stiften*) luules ja luulena püsiv mälestus surelike tegemistele. Nii nähtuna asetub Hölderlini „Andenken” kirjanduslikku traditsiooni, mis ulatub antiiki Pindaroseni välja. Selle traditsiooni kohaselt suudab vaid luule päästa kangelaste teod ja naiste ilu unustusse vajumast. „Andenken’i” lõpurida „Was bleibt aber, stiften die Dichter” on mõne uurija arvates peaaegu et tsitaat Ovidiuse „Amoresest”: „Durat, opus vatum, Troiani fama laboris” (Valk 2005: 10; Günzschel 2000: 65–66).

Ometi ei ammendu Hölderlinil luulelise asutamise tähendus tegude *mimeetilise* kujutamise ja seeläbi jäädvustamisega luules. Allika (*Quelle*) ja sellesse kätketu ja sellest jõena kaugele võõrsile väljavoolava mere ning selle mere alguse ja algupära manu suunduva, sinna kui pärisoma manu naasva luuletaja kujundi kaudu teisendab Hölderlini „Andenken” otsustavalt luulelise asutamise, rajamise tähendust. Allikas kui algus ja algupära *juba* kätkeb eneses, ent *varjatud* kujul, *tervikut*. Allikas hõlmab enesest lähtuvat tervikut, mis merena eristub meeleliselt hoomatavate fenomenide mitmekesisuseks.

„Andenken’is” on just luuletaja see, kes suudab haarata nähtuvat selle algses terviklikkuses, naastes mitmekesisuse ühtse allika manu, mis aga teisi inimesi pelutab: „Mõnigi / pelgab lähte minemist; / nimelt alguse rikkus saab / merest.”

Selles tähenduses luuletaja mitte ainult ei jäädvusta kadumisele määratud, vaid *asutab* selle jäävana, *põlistab* selle, *koondades* ja *kogudes* meenutavas mõtlemises (*Andenken*) paljuse ja mitmekesise oma algele varjulisele ühtsusele ja tervikule.

Vaid *luule* on seesuguseks, meenutavalt oma algupärasele lättele naasvaks – seega tervikut (taas)rajavaks ja asutavaks, tervikule asu-andvaks – mõtlemiseks võimeline.

Heidegger ja Hölderlini luule

Hölderlini luule saab Heideggeri mõtlemisele tähenduslikuks 1930. aastate algusest, seega pärast 1927. aastal ilmunud peateost *Olemine ja aeg*. Kahekõnes Hölderlini luulega Heideggeri mõtlemine teiseneb. Sellega seoses kõneldakse *Kehre*’st ehk käändest Heideggeri filosoofias.

Viimaste, metafüüsikast pärit väärtõlgitsuste kõrvaleheitmise silmapilgul, st olemise enese ja tema tõe esimese ülimalt küsitavuse silmapilgul (Tõe-ettekannne 1929/30) sai Hölderlini sõna, enne küll juba tuntud nagu esmalt teisedki luuletajad, saatuseks. („Das Ereignis“) (Pöggeler 1990: 218)

Avalikkuse jaoks juhatab selle kahekõne „luuletajate luuletajaga”, nagu Heidegger Hölderlini tituleerib, sisse loengukursus „Hölderlini hümnid „Germanien” ja „Der Rhein”” (1934/35). Järgnevad loengukursused „Hölderlini hümn „Andenken”” (1941/42) ja „Hölderlini hümn „Der Ister”” (1942). Sellesse aega jäävatest Hölderlini tõlgitsevatest ettekannetest on oma programmilisuses olulisim „Hölderlin ja luule loomus” (1936). Hölderlin on tähenduslik ka ettekandes „Kunstiteose algupära” (1935/36). Hilisemad Hölderlini-tõlgitsused jäävad juba 1950. aastatesse. Olgu neist siin nimeetatud ettekannet „...luuleliselt asub inimene...” (1951).

Tuleks rõhutada, et Hölderlin pole Heideggeri jaoks üks luuletaja teiste luuletajate seas, vaid ta on „ainuline luuletaja”, „luuletajate luuletaja” – see, kes luuletab tulevaste luuletajate loomuse, kes seda eneses kätkeb ja koondab. Hölderlini luule harukordsus seisneb Heideggeri jaoks selles, et see on kantud „Jumala äraolu” (*Fehl Gottes*), „jumalate pagemise” (*Flucht der Götter*) valulikust kogemisest. Heideggerile seostub sellega kogemus olemisunustusest (*Seinsvergessenheit*), olemise eemal-, kaugelolust (*Seinsferne*).

Vaid sellega, et Hölderlin annab vastset asu luule loomule (asutab taas luule loomuse), piiritleb ta alles ühe uue aja(-stu). See on põgenenud (paoskelnud) jumalate ja tuleva Jumala aeg. See on vajavane (dürftige: kadal, armetu, kasin) aeg, kuna seisab kaksik-puuduses ja mitte-s: põgenenud jumalate mitte-enam ja tuleva veel-mitte vahel. (Heidegger 2001: xvii)

Ent erinevalt Nietzsche kuulutatud Jumala surmast – „Jumal on surnud! Jumal jääb surnuks! Ja meie oleme ta surmanud!” (1988: 480) – peavad nii Hölderlin kui ka Heidegger võimalikuks jumaliku naasmist (*der kommende Gott*). Heidegger nimetab seda naasvat Jumalat ka „viimaseks Jumalaks” (*der letzte Gott*).

Viimane Jumal pole lõpp, vaid meie ajaloo mõõtmatute võimalikkuste teisene algus. (Heidegger 1989a: 411)

Heideggeri käsituses juhatab Hölderlini luule mõtlemise teise ehk siis teisese alguse (*der andere Anfang*), metafüüsikast algupärasema mõtlemise lätte manu. Hölderlini luule on sellele kõige lähemal ning selles mõttes haarab see ka kõige kaugemale. Teist algust iseloomustab enesesse taandumine, enda tagasi hoidmine, keeldumine. Seesugusena ei lase see end objektistada ega menetletavaks teha.

Viimane Jumal pole lõpp, vaid alguse enesesse kadumine ja seega keeldumise kõrgeim kuju, kuna algupära ei lase endast kinni hakata (allem Festhalten sich entzieht)[---] (Heidegger 1989a: 416).

Heideggeri seisukohalt on otsustav see, et Hölderlini luule, tuues ilmsusse teisese alguse, hoiab selle loomumast varjulisust alal selle puutumatuses.

Heideggeri pöördumine filosoofina luuletaja poole, oma mõtlemises luulest juhendumine on tingitud mitmest asjaolust. Üheks oluliseks teguriks kujunes tema jaoks üha küsitavamaks muutuv filosoofia ja loogika, keele ja loogika vahekord. Nii sõnastab Heidegger oma 1934. aasta loengukursusel „Loogika kui küsimus keele loomuse järele” ülesande raputada lahti (*erschüttern*) õhtumaine, Aristotelesele tagasiminev loogika selle alustelt (1998: 11).

Kuna senine loogika kui õpetus mõtteaktidest oli kantud taotlusest kehtida olemise kõigi määratluste kõrgeima ja mõõtuandva reeglina, tuleb seda taotlust mõista algupärasemalt ja halastamatult uuendada keele olemuse algupärasematest mõistetest lähtuvalt. (Heidegger 1998: 169)

On tähelepanuväärne, et akadeemilise filosoofi teele astub Heidegger just loogikaalaste uurimustega. 1913 promoveerub ta väitekirjaga *Otsustusõpetuse kohta psühholoogias* ja 1915 habiliteerub tööga *Duns Scotuse kategooria- ja tähendusõpetus*. Teoses *Olemine ja aeg* püüdleb Heidegger Aristoteelse loogika tõlgitsuse poole, mis rajaneks algupärasemal arusaamal *logos'*est – *logos'*est kui viisist kätkeada valla olemine ja olemise tõde.

1934. aasta loeng taotleb aga lähenemist keelele, mis ei lähtuks loogikast. Seesuguse lähenemise lähtekohana käib Heidegger nüüd välja luule (*Dichtung*):

Keele loomus oleleb (west) seal, kus keel loodub kui ilma kujustav vägi (weltbildende Macht), st kus keel oleva olemist alles ette kujustab (vorbildet) ja ühte põimib (ins Gefüge bringt). Algupärane keel on luule keel. (1998: 170)

Luule kui algkeel (*Ursprache*) on see *logos*, millelt nii loogika (kui õpetus õigest mõtlemisest ja järeldamisest) kui ka argine keeletarvitus oma tähenduse alles saab. Rõhutagem seejuures, et luuleliselt mõistetud keel on Heideggeri sõnutsi *weltbildend* ehk siis ilma loov, ilma moodustav, ilma kujustav, mis seesugusena ilmneb rahva (*Volk*) olemasolu võimalikkuse ja eeldusena (1998: 169): „Keel on ilma-loov ja -alalhoidev rahva ajaloolise olemasolu keskme valitsemine.”

Heideggeri *Stiften*

Järgnevalt vaaksin lähemalt, kuidas Heidegger tõlgitseb Hölderlini hümnid „Andenken” viimast rida:

Was bleibt aber, stiften die Dichter
(Mis aga jääb, asutavad luuletajad)

Loengukursuses „Hölderlini hümnid „Germanien” ja „Der Rhein”” (1934/35) sõnastab Heidegger selle värsirea tõlgitsevalt ümber: *Der Dichter ist der Stifter des Seyns* (Luuletaja on olemise asutaja) (1989b: 215).

Ettekandes „Hölderlin ja luule loomus” (1936) tarvitab Heidegger vormeleid: *Dichtung ist werthafte Stiftung des Seyns* (Luule on olemise sõnapärane asutamine) ja *Dichtung ist Stiftung durch das Wort und im*

Wort (Luule on asutamine sõna kaudu ja sõnas) (1996a: 41, 2001: xi, 1996a: 41, 2001: x). Ettekandes „Kunstiteose algupära” aga: *Das Wesen der Kunst ist die Dichtung. Das Wesen der Dichtung aber ist die Stiftung der Wahrheit.* (Kunsti loomus on luule. Luule loomus on aga tõe asu-andmine / tõe asutamine.) (1980: 61; vrd 2002: 75).

Tundes huvi eeskätt *Stiften*’i ehk asutamise / asu-andmise vastu, tooksin kõigepealt välja asu-andmise struktuuri, võttes aluseks Heideggeri ettekande „Kunstiteose algupära” lõpliku versiooni aastast 1935/36 ja selle algse esimese teisendi (*Erste Ausarbeitung*) aastast 1931/32 (1989c). Olgugi et nendes tekstides „Andenken’it” ei tsiteerita ega selle tõlgitsemisega otseselt ei tegelda, on neis *Stiften*’i (olemise asutamise tähenduses) struktuur ja dünaamika esitatud ehk kõige üksikasjalisemalt.

Heidegger eristab *Stiften*’is kolme külge, rõhutades nende ühtekuuluvust:

- asutamine kui kinkimine (*Schenken*), vaba and (*freie Gabe*), ületulv (*Überfluss*);
- asutamine kui põhistamine (*Gründen, auf einen Grund setzen*), püstitamine (*Errichten*);
- asutamine kui alustamine (*Anfangen*), algatamine (*Anstiften*).

Märgiksin kõigepealt, et selles struktuuris kajastuvad sõna *Stiften* keelelised tähendusvarjundid ja -võimalused. Määrav aga on, et Heidegger näeb *Stiften*’is oma varasemast olemasolu eksistentsiaalanalüüsist tuntud struktuuride ehk inimese olemasolu alusviiside – vallaheitmise (*Entwurf, Entwerfen*) ja heidetuse (*Geworfenheit*) – dünaamikat. Tõsi, „Kunstiteose algupäras” loodub vallaheitmises ja heidetuses olemine ise. Siin nad ei tähista enam eripäraselt inimolu olemisülesehituse momente nagu *Olemises ja ajas. Lisandustes filosoofiale*, oma 1936–1938. aastast pärit käsikirjalises suurteoses, liigub Heidegger tõlgitsuse poole, mille kohaselt peab vallaheitmise mõistmine lähtuma olemuslikult heidetusest. Vallaheitmise ülesandeks on eeskätt esile tuua, avada olemisse heidetuse, kuulumine olemisse. Olemise tõe vallaheitmine teostub avatusse lükkamisena, ja seda nii, et vallaheitja ise kogeb end heidetuna – ja seda olemise enda poolt (Heidegger 1989a: 122).

Kunstiteose algupäras juhatab Heidegger *Stiften*’i struktuuri esituse sisse osutusega, et *Stiften* teostub kui olemise avause (*das Offene*) avanemine, selle vallaheitmine. Olemine avaneb kui horisont, kui ilm (*Welt*), millelt saavad oma olemise ja tähenduse olevad – nii asjad kui ka inimene. Seega *Stiften* kui avatuse vallaheitmine ei tähenda oleva (asja, fenomeni) kui millegi

eraldi- ja omaetteseisva kohalolusse asutamist, vaid olemise *tervenisti*, olemise kui horisoni ja ilma vallakätkemist, millesse kuuluvana ning millest lähtuvalt tuleb olev olemisse esile.

Stiften kui kinkimine

Et avatus sünnib just avatusena *olemisest* ehk *olemiseavatusena*, rõhutab tööik, et Heidegger nimetab *Stiften*'it siin eripärasemalt kinkimiseks (*Schenken*) või siis anniks (*Gabe*). Avatus ei sünni olevast ega ole sellest tuletatav ega saa olla sellega kõrvutatav. Olev ei saa olemiseavatust kuidagi tasakaalustada ega tasa teha. Selles mõttes ütleb Heidegger avatuse kui anni kohta ühtlasi: ületulv, ülemäär (*Überschuss*). Ülemäärasena pole avatus millestki eelnevast tuletatav ega sellele tagasi viidav. Avatus laotub eimiskist, st oleva suhtes millestki täiesti teistlaadsest ehk siis olemisest.

Eelduseks seesugusele arusaamale avatusest kui eimiskist laotuvast kinkimisest on nn *ontoloogiline diferents* ehk siis käsitlus oleva ja olemise erisusest. Ontoloogiline diferents tematiseerib erinevuse oleva ja olemise vahel tähenduses, et olemine „on” hoopis teistsugusel viisil kui olev. Heideggeri nägemuses on kogu senine õhtumaine metafüüsika mõistnud olemist lähtuvalt olevast, seega allutanud olemise olevale. Metafüüsika pole taibanud läheneda olemisele sellest enesest lähtuvalt ning erinevuses olevast. Seda eristust oleva ja olemise vahel tuleb silmas pidada ka *Stiften*'i teiste momentide puhul.

Stiften kui põhistamine

Vallabeidetü tuleb eimiskist, niivõrd kui see ei pärine senisest ja varasemast; see ei tule eimiskist, kuna vallabeidetü kui manuheidetav (zuwerfender) toob alalepandud varjatud määratluse välja, asetab selle alusena ehk põhjana (als einen Grund legt) ja seesugusena põhistab (eigens gründet). (Heidegger 1989c: 20)

Kui vabaks kinkimise või anni mõttes teostub olemise vallaheitmine avatusena, mis tuleb eimiskist, ontoloogilisest diferentsist lähtuvas tähenduses – et olemise avatus pole olevale tagasi viidav ega sellest saadav –, siis põhistamise puhul on vaade loodumisele olemise avatuse vallaheitmises teine. Nimelt

osutab Heidegger nüüd sellele, et vallaheitmine sünnib olemise avatuse põhjast, mis seejuures esile tuleb kui end varjule hoidev. Seda end tagasi ja varjule hoidvat olemise avatuse põhja nimetab Heidegger maaks (*Erde*).

Põhistav on vallaheitmine Heideggeri sõnusti vaid siis, kui vallaheitmine „end sellele end-sulgevale, maale, heidab, laskub (*einlassen*)”. *Stiftung*’i vallaheitmises peab maa „avatusse tulema ja nimelt *kui* sulguv (*sichverschliessende*), st oma vastukäändelisuses vallaheidatud ilmale” (1989c: 20).

Stiften kui alustamine / kui algus

See asutamine ei ole mitte ainult vabaks andev vallaheitmine ega mitte ainult too suletud põhja esiletoimetav põhjamine, vaid ühtaegu algus. Ta algatab algupära (Ur-sprung). Algupära võib alata ainult kui hüpe. [---] Hüpe kui algus on alati too eelhüpe, milles on kõik tulev juba üle hüpatud, kuigi veel sisse mähitult (2002: 118).

Algust on siin mõteldud olemisena *resp* olemise omanemis-sündmusena (*Ereignis*), mitte aga olevana. Olevana oleks see pelgalt historiline algus.

Olevast ei anna algust ealeski leida. Algus ei määra oma loomust edasiminekest (Fortgang), vaid edasimineke on alguse üks võimalikkus (1989a: 12).

Algus haarab olevast ette ja üle – olevast ette- ja ülehaaravana kätkeb olemise valla. Ent seesugusena hoiab end ühtlasi varjule.

Oma ainukordsuses, st diferentsis olevast, ilmneb algus teise ehk teise algusena. Heidegger rõhutab, et algusesse hoidumine ise peab olema algupärane. Nii ilmneb algus teise algusena. See saab võimalikuks ettehaaravas ehk ettehüppavas hoidumises teisesesse algusesse.

Luuleline asutamine kui asuda-laskmine

Heideggeri arusaam asutavast luuleteost muutub 1950. aastateks. Ettekandes „...luuleliselt asub inimene...” (1951) teiseneb *Stiften* ehk luuleline asutamine *Wohnenlassen*’iks ehk asuda-laskmiseks. Heidegger juhendub seejuures Hölderlini ühest hilisest, aastaist 1807/1808 pärit luuletusest, mis algab

sõnadega *In lieblicher Bläue...*, leiduvast reast: *Voll verdient, doch dichterisch, wohnt der Mensch auf dieser Erde* (Pälvituna, ometi luuleliselt asub inimene sellel Maal). Ent sama värsi tõlgitsemisega lõpeb ka varasem ettekanne „Hölderlin ja luule loomus” (1936). Nende ettekannete kõrvutuses joonis-
tub välja muutus luuleteo mõistmisel.

Tõlgitsedes 1936. aastal kõne all olevat luulerida, rõhutab Heidegger olemise avatuse ülemäärasust, ülehaaravust ja vägivaldsust. Vägivaldsust, millest ka inimene saab osa ja millest on kantud luuletegu. Just oma üle-
määrasuse ja vägivaldsuse poolest eristub luuletamine ehk luuleline asumine (*wohnen*) teenelisest ehk pälvimuslikust asumisest ehk elust – elust, mille sisuks on pelgalt asjatamine ehk siis oleva ehk asjade käitamine ja menetle-
mine. Olemise avatuse ületulvas ilmneb asutava luuleteo vägivaldsus Hei-
deggeri jaoks selles, kuidas Hölderlin nimetab luuletavalt asjade lähedust, maailma heledust, jumalate kohalolu ning nende välgukeelt.

Luuletamist aga mõistame nüüd jumalate ja asjade asutava nimetamisena (das stiftende Nennen). „Luuleliselt asuda (wohnen)” sõnab: seista jumalate kohalolus (im Gegenwart) ja olla tabatud asjade loomu lähedusest. Oldav-olu (Dasein) on „luuleline” oma põhjalt – mis ühtlasi ütleb: see [oldav-olu] kui asu-antu, põhjendatu (gestiftetes) pole teene, pälving, vaid kink (Geschenk) (Heidegger 2001: xii).

Vägivaldsus olemise avatuse ületulva luulelisel asutamisel tematiseerub ka luuleteo süütuse ja ühtlasi ohtlikkuse motiivis. Sellega seoses tsiteerib Heidegger Hölderlini kirja Casimir Ulrich Böhlendorffile (Heidegger 2001: xiii–xiv):

Oo sõber! Maailm on heledam minu ees kui muidu, ja tõsisemalt siin (da – kohal, olemas)! Mulle meeldib, kuidas läheb, mulle meeldib, kui suvel „vana püha isa mallisa (maldava) käega verevaist pilvist õnnistavat välku puistab. [---] nüüd pelgan, et mul ei läheks nagu vanal Tantalosel, kellele sai jumalailt enam osaks, kui ta suutis taluda.

Olemine oma avatuse ülemäärasuses on see, mis „ülitulvava heledusena” (*übergrosse Helle*) on Heideggeri sõnutsi „luuletaja tõuganud pimedusse” ehk siis röövinud talt meelemõistuse (Heidegger 1996a: 44; Heidegger 2001: xiv).

1935. aastal peetud loengukursuses „Sissejuhatus metafüüsikasse” on vägivaldsusel oluline koht inimese ja olemise kokkukuuluvuse selgitamisel. Vägivaldsuse temaatika tuleb sisse Sophoklese tragöödia *Antigone* esimese koorilaulu, selle alguse tõlgendamisel: *Vielfältig das Unheimliche, nichts doch / über den Menschen hinaus Unheimlicheres ragend sich regt* (Heidegger 1987: 112) (Rohkekuurmeline on pelutav, ent ei midagi / pelutavamat liigu väljaspool inimest kõrgudes (1996b: 190)).

Pelutaval on siin kahetine tähendus. See on olemine, mis on pelutav oma vägivaldsuses. Samas on aga inimene osa sellest olemise pelutavast vägivaldsusest, on olevana vägivaldselt tegev, olevat loov.

Olev tervikuna on valdamisena vallutatav, deinón esimeses mõttes. Inimene on esmalt deinón, kuivõrd ta jääb sellesse vallutavasse seatuks, kuna ta nimelt olemuslikult kuulub olemisse. Inimene on aga deinón ühtlasi sellepärast, et ta on vägivaldselt tegev tunnusmärgitsetud mõttes. [Ta koondab valdava ning laseb ta ilmsusse sisse.] Inimene ei ole vägivaldselt tegev peale muu ja muu kõrval, vaid üksnes selles mõttes, et ta tarvitab oma vägivallateos ja selle põhjal vägivalda vallutava vastu (auf Grund und in seiner Gewalt-tätigkeit gegen das Über-wältigende Gewalt braucht). Kuna ta on algupäraselt üheses mõttes kahekordselt deinón, siis on ta tò deinótaton, vägivaldseim: vägivaldselt-tegev keset vallutavat (gewalt-tätig inmitten des Überwältigenden) (Heidegger 1996b: 194-195; Heidegger 1987: 115).

Sissejuhatuses metafüüsikasse esitatud käsituse kohaselt tarvitseb ka keel vägivalda, on vägivaldsusest kantud – on vägivaldne:

[---] keel võib olla alanud ainult vallutavast ja pelutavast, inimese vallamurdes olemisse. Selles vallamurdes oli keel olemise sõnakssaamisena: luule (Heidegger 1996b: 217; Heidegger 1987: 131).

[---] keel kõneleb kui vägivalda tarvitsev kogumus, kui vallutava ohjeldamine ja kui hoidmine [---] ([---] Sprache als gewaltbrauchende Sammlung, als Bändigung des Überwältigenden und als Bewahrung spricht [---]) (Heidegger 1996b: 218; Heidegger 1987: 132).

Heidegger nimetab luuletajaid, mõtlejaid ja valitsejaid „vägivaldselt-tegevateks” (*Gewalt-tätige*):

On ja olles, see tähendab ometigi: tarvitavad ja tarvitades vägivaldselt-tegevatenä vägivalda, tungivad ning tungides ajaloolises olemises loojatena, tegijatena kõrgustesse. (Heidegger 1996b: 197, Heidegger 1987: 117)

Ent mida Heidegger siin ikkagi vägi-valdsuse all mõtleb? Heidegger annab mõista, et kõneldes olemise avatuse ülemäärasusest ja ületulvast kui millestki pelutavast ja vägivaldsest, ei pea ta silmas toorust, metsikust ja omavoli. Vägi-vald eelnimetatud tähenduses kujutab enesest midagi niisugust, mis rikub kindluse ja tasakaalu kui millegi vastastikku tagatu. Heideggeri arusaama aga aitab selgitada tõik, et saksa sõnas *Gewalt* kostub *walten* ehk siis valdamine ja valitsemine – nagu põhimõtteliselt ka eesti keelses vägi-vallas. Heidegger mõistab vägi-valda kui olemise enese valdamist ja valitsemist omaenese üle avatusena. Ent nii või teisiti jääb kõnekaks, et olemise ja inimese erisust nende ühtekuulumises käsitab Heidegger 1930. aastate keskpaiku just vägi-valdsuses toimivana.

1951. aastal peetud ettekandes „...luuleliselt asub inimene...”, mis keskendub eeskätt luulerea *Voll verdienst, doch dichterisch, wohnet der Mensch auf dieser Erde* tõlgitsemisele, on luuleline asutamine (*Stiften*) teisenenud *Wohnenlassen*’iks ehk asuda-laskmiseks. Luuletamine on nüüd Heideggeri jaoks loomuldasa asuda-laskmine. Mida aga tähendab siin nüüd *Wohnen*? Heideggeri tõlgitsuses peab Hölderlin *Wohnen*’i ehk asumisega silmas inimese olemasolu põhijoont. Just luule on see, mis laseb asumisel olla asumine:

[---] luuletamine laseb asumisel alles asumine olla. Luuletamine on päristine asuda-laskmine (*Wohnenlassen*). Ent kuidas me jõuame elamuni (*Wohnung*)? Ehitamisega. Luuletamine on kui asuda-laskmine ehitamine (Heidegger 1994b: 183).

Nii ehitamise kohta tavalisemas, majade ja rajatiste püstitamise tähenduses (*Häuser bauen, Städte bauen*) kui ka põlluharimise ja sellega seonduva kohta (*den Acker bauen, Korn bauen, Wein bauen*), aga ka meisterdamise ja käsitöö kohta (*Schränke bauen, Maschinen bauen*) saab saksa keeles ütelda *Bauen* ehk ehitamine. Ent kõik see ehitamine saab Heideggeri sõnutsi võimalikuks luulelise asumise kui olemuslikumas tähenduses ehitamise tõttu.

Tuginedes *Wohnen*’i ja *Bauen*’i etümoloogiatele, näitab Heidegger, et *Wohnen* ja *Bauen* jäämise, püsimise (*bleiben*), viibimise (*Aufhalten*) mõttes

on seotud algsema tähendusega – hoitus ohu ja kahju eest, säästetus, kaitstus (*bewahrt vor Schaden und Bedrohung, bewahrt – vor ... d.h. geschont*) (Heidegger 1994a: 143). Seejuures aga rõhutab Heidegger (1994a: 143):

Hoidmine/säästmine (Schonen) ise ei seisne aga üksnes selles, et me hoitule/säästetule midagi viga ei tee. Pärastine hoidmine/säästmine [---] sünnib siis, kui me midagi ette alles jätame tema loomuses, kui me midagi tegelikult tema loomusesse tagasi varjame, vastavalt sõnale freien (piirama): einfrieden (sisse piirama).

Hoidmine/säästmine asumise/elamise (*Wohnen*) põhijoonena seisneb millelegi püsi ja asu ehk rahu andmises, seda tema piiridele tagasi, vabaks andes, nendesse varjudes. Heidegger lähtub siin *Freien*'i eri tähendusvõimalustest ja -seostest: *frei* – vaba, *Friede* – rahu, *Frieden* – tara, aed.

Oluline on, et asumine/elamine (*Wohnen*) teostub seesuguse asumisena, asjade man olemisena, millega ilm (*Welt*), hilisem Heideggeri ilmanelik (*Geviert*), asjadesse varjavalt valla kätketakse (1994a: 145–146):

Maa päästmises, taeva vastuvõtmises, jumaliku ootamises, surelike saatmises omaneb (ereignen) asumine kui ilmaneliku nelitine säästmine. Sästa tähendab: ilmanelikut selle loomuses hoida, kaitse alla võtta (hüten). Mis võetakse kaitse alla, peab pääsema varjatusse (geborgen).

Asumine on juba alati pigem viibimine asjade juures (ein Aufenthalt bei den Dingen). Asumine kui säästmine hoiab ilmaneliku selles, mille man surelikud viibivad: asjades. [---]

Asumine säästab ilmanelikut, tuues selle loomuse asjadesse. Ent asjad varjavad enesesse ilmaneliku vaid siis, kui nad ise lastakse kui asjad oma loomusesse.

Kuidas see käib?

Seeläbi, et surelikud kannavad hoolt kasvavate asjade eest, et asju, mis ei kasva, nad õieti püstitavad. Hoolitsemine ja püstitamine on ehitamine kitsamas tähenduses. Asumine on, niivõrd kui ta ilmaneliku asjadesse hoiule paneb (verwahren), selle hoiulepanemisena ehitamine.

Gelassenheit

Gelassenheit'i ehk – nagu seda on eesti keelde tõlgitud – maldamuse, läbemuse puhul on kõne all mõtlemise loomus. Heidegger osutab, et traditsioo-

niline metafüüsika käsitab mõtlemist ettekujutamisenä (*Vorstellen*), tahtmisena (*Wollen*): „Mõtlemine on tahtmine ja tahtmine on mõtlemine” (Heidegger 1992: 29).

Esmalt võiks ju *Gelassenheit*'i võtta kui tahtmise mittetahtmist („[---] ich will das Nicht-Wollen [---] Nicht-Wollen heisst demnach, willentlich dem Wollen absagen” (Heidegger 1992: 30)). Otsustav on aga rõik, et *Gelassenheit* ei kuulu üldse tahtmise/tahte valda (*Bereich des Willens*). Seetõttu on ka üleminek tahtmiselt *Gelassenheit*'ile, selle ülemineku mõistmine raske.

Kõneldes *Gelassenheit*'ist, rõhutab Heidegger, et seda ei ärata me eneses ise, vaid see tekitatakse kusagil mujalt (*bewirken*) – ent õigupoolset ei tekiata, vaid võimaldatakse, lastakse ligi (*zulassen*).

See aga ei tähenda, et *Gelassenheit*'i puhul oleks tegemist passiivsusega – end asjade käigust jõuetult kandalaskmisega. *Gelassenheit*'iga peab Heidegger silmas hoopiski kõrgemat tegevust (*höheres Tun*). Samas pole see kõrgem tegevus mõistetav aktiivsusega. *Gelassenheit* asub Heideggeri sõnutsi sealpool aktiivsuse ja passiivsuse eristust ega kuulu tahte valda.

Seda on raske taibata. Ometi õnnestub see sõnasse saada vestluse käigus, mis on üles tähendatud kui „Arutus maldamusest. Ühest mõtlemise üle kõnelusest põlluteel”. Seal lausub üks kõneluses osaleja: „Et see mul õnnestus, ei tulene minust, vaid vahepeal saabunud ööst, mis sunnib kokku võtma (*zur Sammlung zwingt*), vägivalda kasutamata.” (1992: 31)

Laskem siinkohal kõnelda Viivi Luigel, luuletajal, kuidas maastik – see „valgusest pimedusse kukkumine ja pimedusest valgusse tõusmine” – nõuab, kõnetab (2006a: 58):

See Jõgevamaa naise juhtum oleks olnud nagu maastiku enda poolt välja kutsutud. Siinsed maastikud on sajandite jooksul sellega nii harjunud, et hoolimata ilmast tuleb kellelgi ikka üksi pikka teed käia, kühm seljas, hambad risti ja nutsuke käes, sadagu lund või lörtsi, olgu Rootsi, Saksa, Vene või Eesti aeg. Kuna maastik nõuab, siis tuleb ikka vahel jälle kellelgi ennast ohvriks tuua ja teha maastiku tahtmist. Kehastada maastikku.

Maastikud nõuavad vististi ainult seda, mille nad on ise sünnitanud. Toscana ja Umbria vagased nõlvad nõuavad tänapäevani palverändurite rongkäike ja Soome sünged punased kaljud pussitera läigatust. Iseasi, kui palju ja kui tihti nad neid palverändureid või pussitajaid tegelikult elus ka kätte saavad.

Meie elu maastik on see, mille keelt me räägime.

Selgitades *Gelassenheit*'i, puudutab Heidegger olemise avatuse horisondilisuse ja inimese olemasolu konstitueeriva transtsendentsi küsimust. Nimelt näeb hiline Heidegger horisondis ja transtsendentsis mõistekonstrukte, mis, objekteerivast mõtlemisest pärinedes, meid tahtemetafüüsikasse (tagasi) viivad. Heites kõrvale horisondi ja transtsendentsi kui olemise avatust ja inimese ühtekuuluvust konstitueeriva kujutluse, kohendab Heidegger ühtlasi oma varasemat arusaama transtsendentsist kui inimese olemasolu ilma-sees-olemise (*In-der-Welt-sein*) struktuurist. 1929. aastal ilmunud traktaadis „Aluse loomusest” on *Stiften* – see on veel Hölderlini-mõjulise luulelise asutamise eelne *Stiften* – mõistetud just inimese olemasolu *tahteliselt* transtsendentsilt, mis põhjab vallaheitmises paljastunud oleva ehk annab sellele niisiis aluse lähtuvalt selle avatuse ilmahorisondist (*Welt-horizont*) (Heidegger 1983: 17–22, 43–46).

Hilise Heideggeri kriitika seisneb väites, et horisont ja transtsendents on määratletud objektide ja meie subjektilise ettekujutamise ehk objektina-meie-ette-asetamise (*Vorstellen*) suhtes. Seesugusel moel seda, mis „laseb horisondil olla see, mis ta on, veel sugugi ei kogeta”. Horisont ehk „horisontlik” (*Horizonthafte*) on sellisel juhul „vaid meid ümbritseva avause (*Offenes*) meie poole keeratud külg.” (Heidegger 1992: 37)

Gelassenheit on see, kui end lastakse lahti (*Sichloslassen*) transtsendentaalsest ettekujutamisest ja vaadatakse mööda horisondi-tahtmisest. „See möödavaatamine ei tule enam tahtmisest, või olgu siis kui tõuge laskumaks [olemise] paikkonda tema kuuluvusse, see tarvitseb tahtmise jälge, mis siiski kaob end sellesse laskuda laskmises (*im Sicheinlassen*) ja täielikult kustub laskumuses (*Gelassenheit*).” (Heidegger 1992: 57)

Ettekandes „Hölderlin ja luule loomus” räägib Heidegger nimetamisest (*Nennen*). Nimetamises teostub luulelise asutamise sõnapärasus: „Luule on sõna kaudu ja sõnas asutamine.” (2001: x)

See ei seisne mitte nimedega varustamises, nimede külge panemises, vaid oleva nimetamises selleks, mis see *on* – oleva olevana, st oma olemises olla laskmises. Nimetamine toob oleva olemise paistvusse, särasse kui ilma (*Welt*), selle tervikusse – ilmaterviku vuuki enesesse kätkevana/varjavana (Heidegger 2001: xi–xii).

Hilisemas ettekandes „Keel” (1950) kõneleb Heidegger luulelisest nimetamisest kui sõnasse hüüdmisest, kutsumisest (*Rufen*). Siin võiks tähele panna, kuidas luule nimetades olevat hoiab ja säästab (1999: 719):

Mis on see nimetamine? Riputab see ettekujutatavaid, tuntud esemeid ja sündmusi: lumi, kell, aken, langemine, helisemine – üksnes ühe keele sõnadega täis? Ei. Nimetamine ei jaota tiitleid, ei kasuta sõnu ära, vaid hüüab sõnadesse. Nimetamine hüüab. Hüüdmine toob oma hüütu lähemale. Samal ajal ei toimeta see lähedaletoomine hüütut siia kohale, et seda olemas oleva lähimas piirkonnas maha panna ja sellesse ära paigutada. Hüüd hüüab küll siia. Nii toob ta enne hüüdmatu olemasolu lähedale. Ent siia hüüdes on hüüd hüütule juba vastugi hüüdnud. Kuhu? Kaugusse, milles hüütu veel eemal olevana viibib.

Siiahüüdmine hüüab lähedale. Aga ühtlasi ei rebi hüüd hüütut lahti kaugusest, millesse see sinnahüüdmise kaudu hoitaks jääb. See hüüdmine hüüab iseeneses ja sellepärast üha sinna ja siia; siia: olemasolusse, sinna: eemalolusse.

KIRJANDUS

- Günzschel, Alexandra 2000. *Erinnerungsdenken. Zu einem poetologischen Konzept Friedrich Hölderlins. Magisterarbeit im Studienfach Germanistik*. Duisburg: Gerhard-Mercator-Universität-Duisburg.
- Heidegger, Martin 1961. *Nietzsche. Bd. I*. Pfullingen: Günther Neske.
- Heidegger, Martin 1980. Der Ursprung des Kunstwerkes. – M. Heidegger. *Holzwege*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, S. 1–72.
- Heidegger, Martin 1983. *Vom Wesen des Grundes*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin 1987. *Einführung in die Metaphysik*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Heidegger, Martin 1989a. Beiträge zur Philosophie. (Vom Ereignis). – M. Heidegger. *Gesamtausgabe. III Abteilung. Bd. 65*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin 1989b. Hölderlins Hymnen „Germanien“ und „Der Rhein“. – M. Heidegger. *Gesamtausgabe. II Abteilung. Bd. 39*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin 1989c. Vom Ursprung des Kunstwerks. Erste Ausarbeitung. – *Heidegger-Studies*. Vol. 5. S. 5–22.
- Heidegger, Martin 1992. *Gelassenheit*. Pfullingen: Günther Neske.
- Heidegger, Martin 1994a. Bauen Wohnen Denken. – M. Heidegger. *Vorträge und Aufsätze*. Stuttgart: Günther Neske, S. 139–156.
- Heidegger, Martin 1994b. ...Dichterisch wohnet der Mensch... – M. Heidegger. *Vorträge und Aufsätze*. Stuttgart: Günther Neske, S. 181–198.

- Heidegger, Martin 1996a. Hölderlin und das Wesen der Dichtung. – M. Heidegger. *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, S. 32–48.
- Heidegger, Martin 1996b. *Sissejuhatus metafüüsikasse*. Tõlk Ülo Matjus. Tartu: Ilmamaa.
- Heidegger, Martin 1998. Logik als die Frage nach dem Wesen der Sprache. – M. Heidegger. *Gesamtausgabe. II Abteilung. Bd. 38*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin 1999. Keel. Tõlk Vilja Kiisler. – *Akadeemia*, nr 4, lk 711–729.
- Heidegger, Martin 2000. „Andenken“ und „Mnemosyne“. – M. Heidegger. *Zu Hölderlin. Griechenlandreisen. Gesamtausgabe. III Abteilung*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, Bd. 75, S. 5–32.
- Heidegger, Martin 2001. Hölderlin ja luule loomus. Tõlk Tõnu Luik. – www.ut.ee/flfi/Heidegger.doc (28.08.2007).
- Heidegger, Martin 2002. *Kunstiteose algupära*. Tõlk Ülo Matjus. Tartu: Ilmamaa.
- Henrich, Dieter 1988. Hegel und Hölderlin. – D. Henrich. *Hegel im Kontext. Vierte, veränderte Auflage*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Henrich, Dieter 2004. *Der Gang des Andenkens. Beobachtungen und Gedanken zu Hölderlins Gedicht*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Hölderlin, Friedrich 2006. *Kus aga oht on, seal kasvab ka rohi ta vastu. Isamaalised laulud*. Tõlk Mati Sirkel. Tallinn: Verb.
- Luik, Viivi 2006a. Jõgevamaa naise juhtum. – V. Luik. *Kõne koolimaja haul: Artiklid ja esseed 1998–2006*. Tallinn: Tuum, lk 57–61.
- Luik, Viivi 2006b. Sõna on rohkem kui sõna. – V. Luik. *Kõne koolimaja haul: Artiklid ja esseed 1998–2006*. Tallinn: Tuum, lk 116–118.
- Merilai, Arne 2003. *Pragmapoetika. Kahe konteksti teooria*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Merilai, Arne 2006. Bio- ja metagraafiline saade laulule. Elu- ehk luulelugu. – V. Luik. *Kogutud luuletused 1962–1997*. Tallinn: Tänapäev, lk 511–518.
- Nietzsche, Friedrich 1993. Jenseits von Gut und Böse. – F. Nietzsche. *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe. Bd. 5*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, Berlin/New York: Walter de Gruyter, S. 9–243.
- Nietzsche, Friedrich 1988. *Die fröhliche Wissenschaft*. – F. Nietzsche. *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe. Bd. 3*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, Berlin/New York: Walter de Gruyter, S. 343–651.
- Pöggeler, Otto 1990. *Der Denkweg Martin Heideggers*. Pfullingen: Neske.
- Valk, Thorsten 2005. Das dunkle Licht der Dichtung. Zur Kunst des Erinnerens in Friedrich Hölderlins Hymne „Andenken“. – *Goethezeitportal* (28.08.2007), www.goethezeitportal.de/fileadmin/PDF/db/wiss/hoelderlin/andenken_valk.pdf

In seinem Vortrag „Hölderlin und das Wesen der Dichtung“ (1936) spricht Heidegger über die Dichtung als „worthafte Stiftung des Seins“. Dabei ist er geleitet vom Schlussvers Hölderlins Gedicht „Andenken“: „Was bleibt aber, stiften die Dichter.“ Die Dichtung im Sinne der Stiftung lässt Dinge und Menschen als Seiendes auf dem Ab-grund des sich entziehenden Seins erscheinen. Die Stiftung geschieht laut Heidegger als Schenkung und Gründung. Im Aufsatz „Vom Ursprung des Kunstwerkes“ (1935) wird dazu noch das Anfangen als ein drittes Moment der dichterischen Stiftung erwähnt.

Es stellt sich die Frage, wie diese dichterische Stiftung zu verstehen ist. Heisst die Stiftung Grundlegung oder Setzung? Zum Beispiel Grundlegung im Sinne der Grundlegung der Metaphysik bei Kant? Oder Wertsetzung bei Nietzsche? Die Frage spitzt sich durch den Umstand zu, dass das deutsche Wort Stiften sich ins Estnische, in die Sprache meines Referates, nur mit Schwierigkeiten übersetzen lässt: *rajama, asutama, põhjalalust/asu andma, kehtestama*. Unsere Tagung trägt den Titel „Looming – olemise kehtestamine: Viivi Luik“, dessen Übersetzung und Sinn in der deutschen Sprache im Hintergrund von Heideggers Denken ambivalent sind: „Schaffen als Stiftung des Seins: Viivi Luik“ / „Schaffen als Setzung des Seins: Viivi Luik“.

Durch die Übersetzung von Stiften mit dem estnischen Wort *kehtestamine* wird Heideggers Stiften in die spannungsvolle Nähe zu Nietzsches Setzung im Sinne der Wertsetzung (im Estnischen *kehtestamine – väärtuste kehtestamine*) verschoben.

In seinem Buch *Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel einer Philosophie der Zukunft* (1886) prophezeit Nietzsche das Heraufkommen einer neuen Gattung von Philosophen. Diese „eigentlichen Philosophen“ sind „Befehlende und Gesetzgeber: sie sagen „so soll es sein!“, sie bestimmen erst das Wohin? und Wozu? des Menschen“. Sie schaffen und setzen neue Werte.

Nietzsche lehrt über die kommenden Dichter-Philosophen (Zarathustra), die die neuen Werte – und damit das Sein – setzen. Für Heidegger ist Hölderlin der einzige Dichter, der „das Wesen der kommenden Dichter dichtet“. Nur die aus der Dichtung verstandene Sprache erschliesst dem Denken den Zugang zum Sein.

Nach Heideggers Ansicht besagt Wert die Wert-setzung. Die Wertsetzung steht im Zusammenhang mit dem Vorstellen als Vor-stellen bzw. Vor-setzen, d.h. mit der metaphysischen Auffassung vom Denken als einer repräsentierenden Tätigkeit des Subjektes. Der Wert wird von Heidegger als Mittel zur Steigerung, zur Intensivierung des Lebens bzw. des Willens sich selbst wollenden Subjektes charakterisiert. „Der Wert, als Begründung des Lebens, muss daher als Jenes gedacht werden, was die Steigerung des Lebens trägt und fördert und erweckt. Nur

was das Leben, das Seiende im Ganzen, steigert, hat Wert – genauer, ist ein Wert.“ Würde Dichtung damit das Mittel zur Machtsteigerung des Subjektes, das das Sein des eigenen Selbst bzw. Volkes und des Seienden setzt, heißen?

Es wirft sich die Frage auf, wie verhält sich diese schaffende Setzung zur dichterischen Stiftung im Sinne von Heidegger: Stiftung als Sein-lassen des Seienden. Dabei ist zu beachten, dass die Kritik, die Heidegger an Nietzsche, an seinem Begriff *Wertsetzung* übt, als eine Auseinandersetzung mit seinem eigenen früheren Verständnis des Daseins (sich im Sein zum Tode potenzierende bzw. transzendierende) zu deuten ist.

INIMESEKIJUNDUSE MURENDAMINE VIIVI LUIGE LUULES

Cornelius Hasselblatt

Kui ma tahan siin Viivi Luige luulet käsitleda ühest teatud, võib-olla isegi kitsast vaatevinklist, siis ei sünni see mitte niivõrd teaduslikust vajadusest, et teadlane peab alati otsima endale mingi konkreetse lähenemisviisi, et selle kaudu oma teaduslikkust tõestada, kuivõrd isiklikust avastamistahetest: tahan lihtsalt väljendada seda, mis tundus mulle Viivi Luige luule lugemisel oluline. Nagu iga hea luuletaja loomingus, nii on mõistagi ka Viivi Luige luules palju leida: temaatika valik on küllaltki avar – leiame looduslühirikat, patriootilisi luuletusi, urbanistlikku luulet, filosoofilisi elemente, tunde- lühirikat, armastusluuletusi – ja vormi poolest on samuti spekter lai: napi- sõnalistest haikudest sonettide ja pikkade vabavärsis luuletusteni välja. Arvatavasti leiab igaüks oma lemmikluuletuse, samuti võib õnnestunud ning perfektsete luuletuste kõrval näha ka selliseid, mis on pisut vähem õnnes- tunud. See kõik on loomulik ning mõneti ka lihtsalt maitseasi.

Siinne tõlgendamiskatse pole midagi muud, kui üks isiklik viis uuesti lugeda Viivi Luige umbes nelja ja poolt sada¹ luuletust. Erinevaid lugemismudeleid on palju, tegelikult täpselt nii palju, kui on erinevaid lugejaid, s.t iga individuaalne lugemine annab uue pildi Viivi Luige luulest. Juhul, kui see uus pilt on mingil määral enneolematu või originaalne, tasub seda avalikustada.

Minu lugemiskogemuse tulemus on väga kergelt kokkuvõetav järgmises väites: Viivi Luige luules ei ole inimene keskmis. Inimene ei ole elu kesk-

Artikkel on ilmunud ajakirjas *Looming* 2006 nr 11, lk 1716–1721.

¹ Täpsemat arvu pole mul võimalik anda. Ilmunud on üheksa kogu ning neli koondkogu, mis sisaldavad ka varem ilmunuta luuletusi. 2006. aastal ilmunud koond- kogu polnud mul käesoleva artikli kirjutamisel veel käepärast. Kasutan kogude pealkirju lühendatud vormis (kui ei ole teisiti osundatud, on kõik raamatud ilmunud Tallinnas kirjastuses Eesti Raamat): PP = *Pilvede püha*, 1965 (*Noored autorid* 1964); TT = *Taevaste tuul*, 1966; LM = *Lauludemüüja*, 1968; H = *Hääl*, 1968 (*Loomingu Raamatukogu*, 1968, nr 45); OKO = *Ole kus oled*, 1971; PSM = *Pildi sisse minek*, 1973; PK = *Põliskevad*, 1975; MPA = *Maapäälised asjad*, 1978; RR = *Rängast rõõmust*, 1982; väljaspoolt neid kogusid on mõned uued luuletused ilmunud kogumikus *Maa taevas*, 1998 (kaheksa uut luuletust), *Loomingus* nr. 3, 1985 (neli luuletust) ja kogumikus *Elujoon. Valitud luuletused 1962–1997*.

punkt. Ja just see on minu meelest väga hea ning teeb Viivi Luige luule maailmaluuleks, maailmakirjanduseks. Nüüd võib muidugi vastu väita, et inimese keskmese-olek pole end humanistlikuks pidavas ühiskonnas sugugi halb, pigem normaalne. Just inimesse keskendumine – nii kõlab käibetõde – viib erinevad kultuurid kokku, sest olgu keeled ja tsivilisatsioonid kui tahes erinevad – inimesed ja nende eluolu on ikka sarnased. Sellepärast polevat antropotsentrismis midagi halba. Too väide kõlab minu kõrvus alati pisut sotsialistlikult, kuigi pole muidugi sotsialistlik väljamõeldis. Mõtteviis ise pärineb kristlikust religioonist, millelt mitte kuigi originaalne sotsialism on teatavasti palju üle võtnud. See aga ei tee teda paremaks. Religioon on siiani suurema osa sõdade põhjus ning juba sellepärast halb nõuandja, kui huvi keskmese on inimese käekäik. Ning selle viimase nõude toetaja olen ka mina. Viivi Luige luule näitlikustab üht näilist paradoksi: kui huvi keskmese on inimese käekäik, on parem, kui inimene ise pole huvi keskmese.

Selle mõttekäigu tulemusena on sündinud käesoleva essee pealkiri, mis kõlab esmaspilgul pisut negatiivselt. Murendamisel ei puudu ju negatiivne konnotatsioon, aga siin peaks seda nähtust tõlgendama positiivselt. Sest Viivi Luige luules viib inimesekujutuse murendamine antropotsentrismi lagundamiseni. Ja see on igatahes positiivne: see näitab lugejale, et inimese taga ja kõrval on veel üks teine maailm, mille olemasolu endale teadvustamata pole tegelikult võimalik elada. Sedakaudu avardab Viivi Luik lugeja silmapiiri, nagu seda teeb näiteks ka Jaan Kaplinski. Teiste inimeste või rahvaste silmapiiride laiendamise võime seisneb oma silmapiiri avaramas nägemises, nii et jälle leiavad tõestust Uku Masingu sõnad:

Väikseil rahvail on juba seetõttu avaram silmaring, et nad ei pääse mööda teiste olemasolust. (Masing 1940: 130)

Need teised õppigu siis väiksematelt. Minule on Viivi Luik igatahes õpetanud, et parem on elada antropotsentrismita.

Kuidas see tuli, kuidas ma selle peale tulin, tahangi nüüd seletada. Viivi Luige luulet lugedes panin tähele, et teatud loodusnähtused omandavad seal mõnigi kord üsna tähtsa rolli. See on tavaline iga maa ja iga keele luules. Veel aga arvasin märkavat, et neile on vahel antud koguni aktiivne roll. Ka seda võib täheldada kindlasti mitme keeleruumi luulekunstis. Siiski tundus mulle, et Viivi Luige luules on seda kõike kasutatud eriti ulatuslikult, nii et otsustasin järele vaadata, kas minu muljet võiks toetada ka tõsiasjadega. See tähendab arvudega, niisiis üsna formalistlikult, kui tõele au anda. Olen aga

veendunud, et ükski luuletaja ei kasuta ühtki sõna ilma mõtteta, kuigi siin võib muidugi olla erinevusi. Viivi Luige puhul aga sõandan oletada, et ta kaldub täpse sõnakasutuse poole, nagu ta ise on seda ühes ammuses intervjuus väljendanud:

Ütleksin nii: sõna peab siiski sõnumi teenistuses olema. Ja muidugi peab sõna täpselt valitud olema, ta peab väljendama rohkemat kui ainult seda sõna ennast. (Luik 1987: 3)

See tunnistus käib tegelikult proosa kohta, kuid ta tuleb selgesti luuletaja suust. Meenutagem ka luuletaja pisut varem avaldatud ning palju tsiteeritud wittgensteinlikku kreedot:

Kui inimkond ei suuda enam oma tundeid sõnade abil väljendada, siis ei suuda ta enam ka tunda. (Luik 1983: 253)

Ei pruugi olla range formalist, et natuke üksikasjalikumalt uurida sõnu ja nende kasutamist. Või teistpidi öeldult: igaüks, kes tahab luulet – või üldse sõnakunsti – mõista ja analüüsida, peab mingil määral olema formalist. Niisiis: vaatasin konkreetselt järele, kui tihti esineb Viivi Luigel selgelt looduse või loodusnähtustega assotsieeruvaid sõnu. Veel konkreetsemalt: keskendusin ühele kitsale grupile – taevakehadele ning ilmapäljenditele – ning lugesin kokku sõnade *kuu, lumi, pilv, päike, taevas, tuul, täht* ja *vihm* esinemissageduse. Nimisõnad on siin kirjas ainult kui märgid, lisaks võtsin arvesse ka omadussõnu, nagu *lumine* või *vihmane*, liitsõnu, nagu *taevalagi, taevakarva* või *tuuleiil*, ning tegusõnu, nagu *tuulduma*, s.t tervet sõnamoodustuspesa, kõiki samast tüvest tuletatud leksikaalseid ühikuid. Kõrvale jäid ainult semantiliselt juurdekuuluvad sõnad (nn sõnaväli või -pesa): tegusõnad *sadama* või *tuiskama* ilma lume või vihmata, nimisõnad *sadu* või *hang* jäid loetelust välja. Selline puhtformaalne kokkulugemine pakub järgmise pildi. (Antud on absoluutne esinemiste arv luulekogumike kaupa, kaldkriipsu järel luuletuste arv, kus sõna või tüvi, liitsõna jne esineb. Luulekogu lühendi järel on antud selles kogus sisalduvate luuletuste arv. Tabeli lõpus on esitatud kogusummad.)

	<i>kuu</i>	<i>lumi</i>	<i>pilv</i>	<i>päike</i>	<i>Taevas</i>	<i>tuul</i>	<i>täht</i>	<i>vihm</i>
PP (38)	6/4	4/3	6/5	25/14	22/15	19/12	5/4	7/5
TT (48)	23/13	25/11	21/16	9/7	29/17	71/33	9/7	1/1
LM (58)	13/10	25/15	11/8	5/5	19/13	44/28	9/8	22/14
H (44)	2/2	10/8	7/7	4/4	8/8	14/11	2/2	8/8
OKO (30)	6/4	21/9	4/4	–	9/7	10/8	1/1	9/5
PSM (41)	1/1	12/10	9/9	–	12/12	16/14	4/3	10/6
PK (61)	1/1	21/12	4/4	9/8	5/5	11/11	2/2	4/4
MPA (58)	–	19/16	5/5	11/11	9/9	19/17	2/2	3/3
RR (43)	–	15/14	7/7	10/10	15/14	16/16	5/5	4/4
muud (13)	–	6/4	–	3/2	6/6	3/3	2/2	–
434	52/35	158/102	74/65	76/61	134/106	223/153	41/36	68/50

Seesugust tabelit võib tõlgendada mitmeti, kuid tuleb siiski silmas pidada, et arvud pole ju kõik. Eialgu puuduvad mul andmed teiste luuletajate loomingu kohta, samuti on siin loetletud ainult üks väike segment luuletaja kogu sõnavarast. Aga mõned tähelepanekud võib kindlasti juba nüüd teha. Kõige silmapaistvam seik on see, et sõna *tuul* esineb rohkem kui kolmandikus Viivi Luige luuletustest, täpsemalt öeldes: kolmkümmend viis protsenti tema luuletustest sisaldavad sõna *tuul* või selle tuletusi. *Taevas* esineb saja kuues luuletuses ehk peaaegu veerandis (24,4 %), *lumi* saja kahes ehk 23,5 %. *Pilvede* esinemissagedus on 15 %, *päikese* oma 14 %, mis arvatavasti on samuti üsna erandlik. Tabel näitab veel muudki, näiteks seda, et *tuule* osatähtsus oli algul suurem: teises kogus, mis kannab *tuult* juba pealkirjas, esineb *tuul* kolmest luuletusest kahes, ning ka kolmandas kogus peaaegu veel iga teises luuletuses, hilisemates kogudes langeb *tuule* osatähtsus tublisti alla kolmandiku või veerandi, et viimases jälle üle kolmandiku tõusta. Samuti torkab silma, et Viivi Luige vahepealsete luulekogude puhul – *Hääl* (1968), *Ole kus oled* (1971) ja *Pildi sisse minek* (1973) – tuleb tõdeda, et loodus jääb natuke tagaplaanile. *Päike* on kahest kogust koguni kadunud ning ka *lund* on suhteliselt vähe. Teisest küljest ei tohi unustada, et siin on kõne all ainult kaheksa sõna, ja eriti esimeste kogude puhul võib täheldada, et väga vähe on luuletusi, milles ükski mainitud kaheksast sõna(tüve)st ei esine. Ja kui ei esine, siis leidub näiteks väljend *hange otsas* (PP 11), mis on selgesti seostatav lumega, või *kui tuiskab* (PSM 6), mis samuti pole lumeta just mõeldav. Tegelikult on loodusnähtuste esinemissagedus veelgi suurem, eriti kui võtta arvesse puu- või taimenimede esinemist.

Enne Viivi Luige erilise esiletoomist tuleb muidugi rõhutada, et kõik need sõnad on selles mõttes luulelembelised, et neid kasutatakse sageli ja heameelega nn looduslüürikas. Selles mõttes pole Viivi Luige luule veel kuidagi väga eriline. Eriti *tuul* võib olla aktiivne tegelane tavakeeleski: *Tuul painutab puid, õõsutab puuoksi, keerutab kuivanud lehti, lõgistab akent, tõstab maapinnalt tolmu üles. Tuul ajas pilved laiali, viis mütsi peast, kustutas küünla ära.* (Eesti kirjakeele seletussõnaraamat 2003: 462) Eesti kirjanduses on *tuul* alates Kristian Jaak Petersoni krestomaatilise luuletusest (*Kas siis selle maa keel / laulu tuules ei või / taevani tõustes üles / igavikku omale otsida?*) saanud peaaegu püha koha, mida kinnitavad ka mitmed hilisemad luulekogude pealkirjad: Gustav Suitsu *Tuulemaa* (1913) ning *Tuli ja tuul* (1950), Henrik Visnapuu *Tuulesõel* (1931) ja *Tuule-ema* (1942), Kersti Merilaasi *Maantee tuuled* (1938), Vladimir Beekmani *Tuul kanarbikus* (1958), Aira Kaalu *Meretuuled* (1958), Jaan Krossi *Tuule-Juku* (1963), Manivald Kesamaa *Nelja tuule all* (1969), Ralf Parve *Tuulenoored* (1969), Minni Nurme *Tuules lendlev seeme* (1976), Debora Vaarandi *Tuule valgel* (1977), Peep Ilmeti *Tuulekanne* (1980), *Tuuletee* (1982), *Tuul tuli* (1986), *Tuulutatud luuletused* (1988) ning *Tuuldunud luule* (1998), Aime Hanseni *Koduaja tuul* (1982), Eeva Pargi *Mõrkjas tuul* (1983), Velli Verevi *Toetuda tuulde* (1985), Peeter Novodi *Tuuletuba* (1991), Contra *Tuul kägistab ust* (2002) või Lehte Hain-salu valikkogu *Lapsed lennand tuulde* (2003). See oli ainult valik ja ainult luule, ka teiste žanride puhul on *tuul* pealkirjades hästi esindatud, nagu tõestavad kas või August Kitzbergi *Tuulte pöörises* (1906), Betti Alveri *Tuulearmuke* (1927), Aadu Hindi *Tuuline rand* (1951–1966), Jaan Krossi *Vastutuulelaev* (1987) või Mari Saadi *Sinikõrguste tuultes* (2000).

Ent nimed nimedeks ja arvud arvudeks. Viivi Luik ei piirdu mainitud nähtuste või taevakehade rohke mainimisega, vaid annab neile ka erilise rolli. Luuletajate – ja ka prosaistide tekstides võib *tuul* piltlikus keeles omandada inimlikud jooned. Nii võib ta Juhan Viidingu kuulsas haikus näiteks rääkida (*Jaapan on kaugel / eesti on kaugemal veel / ütlevad tuuled*), kuid Luige tekstides on *tuule* inimlikud omadused lausa silmapaistvad ja peaaegu ülekaalus. *Tuul* võib ka Luigel ainult „juuksed segi sasida” (PP 26), kuid väga tihti pole *tuul* siin loodusnähtus vaid kaaslane, meie maailma aktiivne tegur, keda on inimesest raske eristada, keda võib kõnetada ning paluda, kellega võib koos olla ning tulla ja minna. Kuivõrd inimese sarnane Viivi Luige *tuul* võib olla, selgub järgnevast loetelust:

Tuul ärgates ringutab laialt / ja tasakesi / kõhinal naerma hakkab (PP 24);
tuul tõstis peotäie lehti (PP 42); *Tuul rusikaga vastu lõugu taob – / ta hull on –*

ammugi ma seda tean (PP 44); *tuli hulkuv tuul* (PP 46); *On see tuul, su telesaataja?* (PP 52); *kauninäoline tuul* (TT 15); *Juba mitmendat päeva / mind peatab tuul / Luba, tuul / luba, tuul* (TT 15) ja veidi hiljem samas luuletuses *lubas tuul* (TT 16); *rändaks tuul mööda metsi* (TT 20); *Keskpäeva tuul astub moonide aias* (TT 28); *Aga ta tuli tuulega koos* (TT 44); *tuul oma maa peal käib ja mängib pilli* (TT 56); *Tuul, taevaste tuul, tule alla!* (TT 57); *tuuled tapavad altareil tule* (TT 62); *Võrasid / sõrmitseb tuul* (LM 21, *sõrmitseb tuul* ka lk. 54); *ma tuult kannan käes* (LM 28); *Tuul / kollasel teel / kõnnib* (LM 33); *neist aedadest, kus käivad tuule jalad* (LM 61); *tuule muretust* (LM 62); *Tuul kõnnib mööda ning paitab pääd* (LM 67); *Tuul väsis ära ja enam / siniseid teid ta ei astu* (LM 71); *Sõnu vaikseid nüüd / kaskede okste peal / tuul üle loeb lõpmata kordi* (LM 76); *Öis peagi rändab idatuul / tuul teraskalk ja kaame* (LM 79); *Tõuseb tuul, kelle randmed / on metssealuust* (H 31); *tuule sammud ei kao* (H 48); *mismoodi ta [puu, CH] meelitab tuult* (PSM 21); *Tuul uulitsal vikatit luiskab* (PSM 34); *Tuul igal kevadel hõigub / ärakadunud riike* (MPA 12).

Rõhutan, et eelneva loetelu puhul on tegemist valikuga. Muidugi esineb *tuul* Luige luules ka suhteliselt tavalistes rollides, eriti hilisemates kogudes. Varasemates aga on tuule samastamine inimesega üliselge: tuulel on rusikas, pihk, jalad ja randmed ning tuul naerab, saadab, peatab, rändab, astub, mängib, kõnnib, väsib ära, loeb sõnu, luiskab vikatit, meelitab, hõigub ja on kauninäoline või isegi hull.

Tõstsin eespool toodud tabelist esile *tuule*, kuid ta pole ainus, kellele inimlikud omadused külge luuletatakse. Ka muud nähtused võivad inimese moodi käituda, millest mõned näited:

... ja päikene istus mu süles (PP 36); *kelmilt päike pilgutab silma* (PP 19); päike võib muidugi ka *suudelda* (PP 50); *lume vaikus / armastab mind* (TT 7) – siin on isegi *vaikus* tegija rollis, mitte vastupidi: et keegi „*mina*” *armastab / lume vaikust* poleks Viivi Luige maailma kohane; *Naerab hommiku ärrganud pilv* (TT 40); *hiilib vaikselt me kõrvale kuu / nagu koer, kellel kodu ei ole* (TT 47); *öö tulnud tasa tähe tehtud paadis* (TT 56); *purjus kuu* (LM 48); *Hilissügise lumigi teab* (LM 52); *Lumi teaks* (LM 81); *tundsin pilvi kõndimas* (OKO 17); *ja lumede juuksed jäid valla* (OKO 33); *Seal kord põlvitas vihm* (OKO 52); *Täiskuu riided kõik võttis seljast / ning käis mööda roosilist seina* (OKO 54); *Päike keltsasse auke näris* (PK 34); *Valge keskööpäike vahib tühje toole* (MPA 47); *pilvede rongkäik* (RR 19).

Ka siin näeme, et pilgutatakse silma, suudeldakse, armastatakse, äratakse, hiilitakse, tehakse paate, ollakse purjus, teatakse, põlvitatakse, võetakse

riided seljast, näritakse, vahitakse – kõik need on teod, mis tavaliselt vajaksid inimlikku tegijat või vähemalt looma, aga siin neid ei ole.

Needsamad ebatavalised seosed võivad esineda ka ka teiste sõnade või väljendite puhul, mis pole tabelis esindatud. Sellestki mõned näited:

Jõed laulavad laule, / mida nad löid siis, / kui sa olid kaugel / ja mida nüüd kuulame / sinu tuleku siniseil õhtuil (PP 18) – siin pole kõnetatud „sina” midagi muud kui suvi, s.t samuti inimlikustatud ajamäärus; *Meri muiates kehitab õlgu* (PP 23); *Mõistan väikeste lillede / lihtsat keelt, / kes räägivad tasa, / et hing ainult kuuleks* (PP 27); *väljas veebruar ringi käib* (PSM 34); *Kohvik armastas meid* (PSM 47); *Majad sisse piirab külm novembriõhtu* (RR 41).

Lilled räägivad, kohvikud armastavad, meri kehitab õlgu, kuud käivad ringi või piiravad sisse. Muidugi on luulekeelega iseloomulikud rohked pildid, metafoorid ja sümbolid. Aga kaldun siiski arvama, et Viivi Luige luules pannakse mitte-inimlikud asjaosalised sagedamini aktiivse subjekti rolli kui mitme muu luuletaja loomingus. Ka objekti roll sobib esemetele suurepäraselt, nagu teame kõik luuletaja pliiatsiarmastusest: *Pliiatseid armastan tõesti, / jah, eesti rahvast ja pliiatseid.* (MPA 42); aga ka: *Pliiats soojaks läks näpu vahel / ainsat ridagi kirjutamata* (RR 9); või *Aga hääd ja kurja vapralt kaasa tehes / seisab kolme sõrme vahel pliiats truu* (RR 52). Inimlikustamist laiendatakse niisiis ka esemetele, piiri inimese ja mitte-inimese vahel pole olemas. Tunnetatav loodus ja üldse ümbrus on saanud osaks luulest ja luuletavast inimesest.

Sellest kõigest järeldub, et Viivi Luige luules on inimene kaotanud teatud tegude ja mõtete monopoli. Inimene ise esineb, tunneb ja tegutseb nagu mitmel pool mujal eesti kirjanduses; aga ta pole selles rollis enam üksinda, ta ei ole ainus, kes oskab ühte ja teist teha. Seltsiks saab ta nii mõnegi taevakeha või loodusnähtuse. Seeläbi murendatakse inimkujutust, sest inimene ei ole enam ainuvalitseja. See tähendab antropotsentrismi laugendamist Viivi Luige luules. Selle asemel võiks rääkida teatud kosmotsentrismist, mis igati avardab meie silmapiiri. Ning selle eest peame luuletajale tänulikud olema.

- Eesti kirjakeele seletussõnaraamat 2003. VI köide, 3. vihik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Luik, Viivi 1983. Vastused „Loomingu” küsimustele. – *Looming* nr 2, lk 253–259.
- Luik, Viivi 1987. Viivi Luik „Kodumaa” toimetuses. – *Kodumaa* 15.04, lk 3.
- Masing, Uku 1940. Kiriku ülesanne kultuurimandumisel. – *Tänapäev* nr 5–6, lk 130–132; uustrükk: *Akadeemia* 1989, nr 1, lk 144–150.

ZUR RELATIVIERUNG DES MENSCHENBILDES IN VIIVI LUIKS DICHTUNG

Cornelius Hasselblatt

Im lyrischen Werk von Viivi Luik lassen sich verschiedene Schichten ausmachen (Natur, Stadt, auch Vaterlandslyrik etc.), wobei ein Aspekt bislang wenig beachtet worden ist: Das Menschenbild bei Viivi Luik wird insofern relativiert, als der andernorts – in der Literatur, aber auch in der Philosophie oder generell im Leben – häufig anzutreffende Anthropozentrismus einer globaleren Betrachtungsweise Platz macht. In den Gedichten von Viivi Luik können Gegenstände und Naturerscheinungen Agenrollen einnehmen, die im allgemeinen nur Lebewesen vorbehalten werden oder zumindest beschränkt sind auf ein relativ kleines, scharf umrissenes semantisches Feld. So kann der Wind in vielen literarischen Texten der verschiedensten Autorinnen und Autoren – und überhaupt im alltäglichen Gebrauch – selbstverständlich eine Tür zuschlagen oder das Haar zerzausen; in den Gedichten von Viivi Luik dagegen ist das Spektrum der Handlungen, die diese Naturerscheinung ausführen kann, noch viel grösser. Im Artikel wird auf dieses Verlassen des Anthropozentrismus und der menschlichen Alleinherrschaft über das bewusste Handeln eingegangen.

VIIV: SÜGIS 1963–1973

Viivi Luige luule jaapanlikkus

Külliki Kuusk

Aeg sügisest 1963 kuni aastani 1973 oli Viivi Luigele tähtis nii enese kui maailma tundmaõppimisel. Esimene aastaarv tähistab olulise tajumuutuse algust. Tunnetuslik protsess leiab selguse, lahenduse ja vormistuse 1973. aastal, kui ilmub luulekogu *Pildi sisse minek*. Järgnevas arutluses on tähelepanu suunatud nende aastate vahemikus ilmunud Viivi Luige luulekogude *Taevaste tuul*, *Lauludemüüja* ja *Hääl* poetikale, täpsemalt – luuletaja isikupärase luulekeele kujunemisele, kuivõrd seda mõjutasid muutused loomingulises tunnetusprotsessis ehk autori vaatepunkti teisenemine ja ümbritsevaga dialoogilise suhte tekkimine.

1963. aasta sügisel tuli Viivi Luik Tartusse käima. Noore autori esimesed ajakirjades avaldatud luuletused olid avalikkuse huvi äratanud, ja küllap see tõsiasi oli ajendiks, et Viivi Luigega keegi Tartust ühendust otsis ja külla kutsus. – Sügisese linna puud näitasid oma raagus oksid Emajõe peegelduses. Tänavad olid täis poriseks tallatud vahtralehti. Kollane õhtupäike heitis Toomemäel viltuseid varje. – Ootamatult võttis Tartu-tuttav tüdruku käekõrvale ja viis tollasele Vilde tänavale, näha Uku Masingule. Külaskäigust Tartusse ja Masingu juurde sai määrava tähtsusega sündmus Viivi Luige järgnevate aastate luule-eluks.

Masing osutas vaatepunktidele, mida noor luuletaja aimas, kuid kogunud ei olnud. Avanesid uued tunnetusväljad. Toimunud muutust on Viivi Luik kirjeldanud:

Korruga olin sattunud hoopis teistsugusesse õhkkonda, hoopis vaimsemasse. See, mille järele olin kobanud, oli järsku selgelt nähtaval, mu enda arusaamad muutusid... Ma olin ju üles kasvanud 1950. aastate luule najal ja harva oli minu kätte sattunud midagi teistsugust, kui, siis varases lapsepõlves... Aga siis järsku ühe kuu või isegi paari nädala jooksul avastasin äkki varasema eesti luule. Näiteks Talviku, kellest ma enne midagi ei teadnud [---]. Ja ühtlasi muutusin väga kriitiliseks oma luuletuste suhtes. (Kiin 1980: 1442)

Klišeede raamist vabanemisel ei muutunud üksnes Viivi Luige suhe (dialoog) maailmaga subjektiivsest objektiivse suunas, samavõrd oluliseks said

selles ka dialoogipartneri olemasolu ja dialoogi tekkimise eeldused. Eeldustest üks peamisi on partnerite võrdvärsus: dialoogi suunab samavõrra kõneleja kui ka kõnetatav. Nõnda on järgnevas poetikakäsitluses oluline meeles pidada – Viivi Luige luule kõneleb kõnetatava kaudu.

Viivi Luige esimesest põgusast kohtumisest Uku Masinguga kujunes kahe luuletaja pikaajaline poeetiline kontakt. Tunnetuslikult intensiivse suhtlemise algimpulsid peituvad sarnases intuiitiivses maailmatunnetuses, mis avas võimalused koostoimimiseks.

Mõlemad, nii Viivi Luik kui Uku Masing, olid kogunud „valgustumise hetke” või meelelist ärkamist raamatute kaudu. V. Ridala luuletus „Talvine õhtu” elustus 4-aastasele Viivi Luigele:

Väljas oli selge pakaseilm ja vanaema tuli hobuse ning reega veskilt. Järsku muutus seesama õhtu selleks õhtuks, millest luuletuses juttu oli [---]. (Luik 1974: 109; vt ka: 1983: 255, 1977: 6–10, 1990: 86, 1998: 12)

Masing oli 10-aastaselt lugenud H. Wells'i raamatut *Sabatahe aastal*. Selles on kirjeldus läbi atmosfääri lennanud komeedist, mis täitis õhu uinutava rohelse uduga. Ärgates olid inimesed teistsugused nii tunde- kui mõttelaadilt. „Igatahes on Wells'i unistus kõige muutumisest jäänud mulle verre või hinge,” on Uku Masing kinnitanud ka pool sajandit hiljem (Masing 1960ndad). Tajumuutusega samas ajas, 1933. aasta Olionis ilmunud artiklis „Hüpoteetilist eesti keele seisukohast” on Masing sõnastanud eesti keele mentaalse aluse:

Eestlane ei taipa mitte mõistuse ega klassifitseeritud kataloogi järele, vaid kuidagi intuiitiivselt, ta ei eralda end maailmast, vaid saab ka enda asetada maailma. (Masing 1993: 53)

Õeldava taustal kõlab ka Masingu enda tunnetuslik suhe maailmaga. „Masing tegi intuiitiivsest tajust yhe oma tunnetuse keskme,” on nimetanud Lauri Sommer Masingu-uurimuses tema loomingu peamisi tunnusjooni (Sommer 2004: 896). Masingu teesis on olulisele kohale tõstetud just vaatepunkti küsimus ja vahetu kogemuse osa selles. Masing seostab keele kõnelemise nimetamisega, mis on maagiline akt. Seetõttu on tähtsad nii sõnade päritolu (etümoloogia) kui nende tähenduslikud suhted. Siin on seletus ka Masingu vaenulikkusele eesti keele germaniseerimise suhtes. Sellest seisukohast saab olulise funktsiooni kõik eesti keelele omane, teisisõnu – indogermaani keelte grammatikast erinev: eesti keeles puuduvad

sootunnus ja verbi tulevikuvorm. Need keele omadused tõstavad keeletegevusest tähtsamale kohale toimimisviisi keeles ehk küsimuse: kuidas? Masingu artikkel on käesoleva arutluse üks metoodilisi lähtekohti, kuna fikseerib teatava kultuurilise konteksti või keskkonna, mille mõjuvälja sattus ka Viivi Luige luule. Luulekogude *Taevaste tuul*, *Lauludemüüja* ja *Hääl* kujundikeele käsitlemisel osutuvad vaatepunkt ja selle muutumine tunnetusprotsessis võtmeküsimuseks Luige luulele omase esiletoomisel.

Lapsepõlve lugemiskogemused aitasid mõlemal luuletajal hiljem taibata taevast, maad ja lumehelveste langemist pärnatüvele (vt nt Masing 1992: 52–61, Masing 1998: 371–386, Luhaäär 1992: 7–14). *Pilvede püha* rahutu ja tõtliku sammuga kevadeigatseja kõneles piltide keeles:

Ma püüdsin sõnastada neid asju, mida nägin ja hästi tundsin. Loomulikult sain aru, et ma ei suuda kirjutada tähtsatest ja tõsistest asjadest, et ainus, mida üldse võib olla suudan väljendada, on loodus, seda ma siis ka püüdsin. (Kiin 1980: 1440)

Jaak Põldmäe, esimene Viivi Luige kriitik ajakirjanduses, nimetas *Pilvede püha* luuletusi, vaatamata nende algajalikkusele, „looduslauludeks” ja sõnastas juba esikkoogu vaatlusega luuletajale olemuslikku (1965: 2):

„Pilvede püha” kujund on lihtne, ent emotsionaalne, toetub enamasti nägemismuljele.”

Luige looduslapselik, puhas ja vahetu maailmataju oli iseloomult sarnane Masingu omaga:

[---] Masing rääkis taimedest nagu oma sõpradest ja need olidki tema sõbrad. Ja minul on taimedega alati olnud eri suhe. Ma olen pidanud ka väikesest peale taimi oma sõpradeks,

ütleb Viivi Luik intervjuus filmile „Masingu maastikud” (Kepp 2004). Nii Masingu kui ka Luige intuiitvne loodusemõistmine väljendub luule visuaalsuses, nägemispiltides ja -maastikes. Seda tundekeelt võiks nimetada ka idalikuks, sarnaseks zeniliku tunnetusega. Tunnetusliku intensiivsusega kaasnes mõlemal luuletajal sarnaselt haruldane töövõime. Teame, et Masing tegi 16-tunniseid tööpäevi. Viivi Luige juba noores eas tärganud teadlikkus kirjanikuks saamisest pani ta sihikindlalt tegutsema. 14-aastase tüdrukuna teadvustas Viivi Luik:

Ma olin endale reegliks võtnud, et pean iga päev kirjutama. Oli kaks võimalust, kas minust tuleb väike grafomaan või kirjanik. [---] iga päev, iga öö istusin ja kirjutasin kaustikuid täis, üha uusi. (Kiin 1980: 1441)

Mõni aasta hiljem tuli mõistmine, et

kirjutamine on väga tõsine tegevus ja et mind võetakse tõsiselt. Ma võtan ise ennast tõsiselt. (Kiin 1980: 1442)

Taevaste tuul

Viivi Luige teise, 1966. aastal ilmunud luuleraamatu *Taevaste tuul* palge kujundasid Masingu käest saadud jaapani luule antoloogia (Японская поэзия 1956) ja Masingu enda haiku- ja tankatõlgete lugemine (avaldatud Masing 1997a ja Masing 1997b). Masing aimas Luige intuiitiivses looduspildilises luules varjatud isikupäraseid eeldusi, mis võiks idaliku mõttelaadi kontekstis aktualiseeruda ja väljendusliku vormi leida. Noore luuletaja loomingulist ümbrust kujundasid ka ühised vestlused Masinguga ja temalt saadud luulenõuanded, käsikirjaparandused, Masingu saadetud kirjad.¹

[---] nii Uku kui Eha ja see korter olid minu jaoks viieteistkümnest kuskil kahekümne viie aastani sama tähtis, kui oli mu lapsepõlvkodu. Et sealt ma sain ka midagi väga tähtsat ellu kaasa. (Kepp 2004)

Endise loodusmaastike maalija pilk peatub nüüd üksikutel detailidel. Luulekogu kujundikeelt iseloomustab aistingulisus, tuginemine subjektiivsele nägemismuljele. Kujundite visuaalsus on varasemaga võrreldes veelgi olulisem. Nägemiskogemuste rikkus vallandab muutused vaatepunktis, mida väljendavad arvukad hetkepiltide kirjeldused, näiteks „Kui mitmendat korda...”, „Seitse linavart”, „Seitse sügishetke”. Haiku-vormis kujutatud looduspilte organiseerib jaapanipärane valgustuselamusega seotud *satori*-hetk. *Satori* ehk haikuhetk on zen-budistliku filosoofia järgi äkiliselt saabuv meeleline kirgastus, kus „kogemus ja sõnad, mis selle kogemuse tekitanud, saavad üheks”. Tekib vahetu mõistmine, mis hõlmab paljude eri meelte aistinguid; *satori*-kogemus on haiku metafoori aluseks (Lindström 2003:15–17).

¹ Viivi Luik on hiljem märkinud: *Murdeas oli kirjade osa mu elus väga oluline, nüüd väga tühine. (Luik 1983:255)*

*Pungad pruunil raol
õiteks mõeldamatud
sügiseõhtus.
(Luik 1966:18)*

*Kuu – lootose õis.
Ammu mägede tolm
katnud onni lae...
(Luik 1966: 35)*

Vaatepunkti valimine tähendab mõttelist asendit ümbritseva suhtes; vaatamis- ehk tunnetamisviis määrab omakorda subjekti-objekti vahelise dialoogi iseloomu. *Taevaste tuule* kogemuslik vaatepunkt selgub suhtes Masingu luule esteetika ja vaatlemisviisiga. Luulekogu jaapanlikku mõjuvälja arvestades võiksime seda nimetada tsitaadiks Masingu luulest. See raamat on kui Masingu elutunde metafoor. Kinnitust sellele leiab Viivi Luige lausest filmi-intervjuus:

Võib-olla terve see kogu Taevaste tuul võiks olla pühendatud Uku Masingule. Võiks olla, aga ei ole mustvalgel. (Kepp 2004)

Tsitaadi kasutamine on jaapani luuletraditsioonis olnud väga levinud tehnika. Tsitaadi allikale viitamine ei olnud autorile kohustuslik, teksti ja tsitaati käsitleti vormiliselt võrdsetena, kuivõrd poolsakraalsete või muidu programmilise iseloomuga tekstide autorid tajusid end esitavat tõde, mitte oma isiklikke mõtteid (Raud 1986: 679). Poolsakraalne usutunnistus Masinguga samasse tunde kultuuri kuulumisest võiks siinkohal olla näiteks tekst „Sääril kergeil käib vihm II”.

*Loog kuivab heinamaid, lõunaaeg lämbe ja sume
rünki kollaseserviseid kuhjab,
ent nende hääled on veel malmina kauge ning kume.
Pingsalt kinkudel kuuluvad kuhjad.*

*Tuul, päästes pilveread sadude sündimisvaevast,
selgeks siniseks laotuseks tee need!
Kuid kaeraväljade tõsidust tõuseb täis taevas,
lendu ohakailt hiljuvad seemned.*

[---]

*Vaikne helendav vihm leiab öislehed mooni,
nemad hetkeks on piiskade telk,
siis, kui edelatuul jookseb taevale jooni
sääril kergeil, näol oaõite helk...*
(Luik 1966: 34)

Selles leiame sarnast poeetikat Masingu 1930. aastate luulekogudega *Udu Toonela jõelt* ja *Aerutades hurtsikumeistriga*. Masinguga sarnased on võrdlused ja metafoorikasutus, mis eriti paistab silma kujundite *taevas, tuul, pilv, vihm* puhul. Kahe luuletaja maailmavaatelist lähedust kinnitab ka sarnane vormivõttestik, luuletekstide laulusus (alliteratsiooni, siseriimi, inversiooni kasutamine). Värsimõõdud (ühel daktüloid, teisel amfibrahh) aitavad kaasa troopide tähenduse mõistmisele, kui luuletusi häälega lugeda – samamoodi nagu Masingu (või ka nt Artur Alliksaare) luule puhul. Masing pidas õnnestunud luuletuseks, kui see „poolvaljusti ja pikkamisi (umbes kirjutamise tempos) lugemisel toob tagasi kunagised Nägemise hetked” (Masing 1998: 384). Võrdluseks ülal tsiteeritud Viivi Luige luuletekstile võiks tuua katkendid Uku Masingu 1936. aastal kirjutatud luuletusest „Valmistuda astuma viimast sammu”, mis ilmus kogus *Aerutades hurtsikumeistriga*:

*Pean minema. Öhtu on sume ja tumm,
pääl sinetab pilvede helk
ja sääl, kubu joodetud taevaste kumm
ehk virvendab nõidade nelk.*
[---]

[---]
*Siis anna mu pibku see nõidade nelk,
ja rõõmuks too metsade tuul,
kus Sinul nefriidist pilvunine telk
ja altariks õis igal puul.
Mis sellest, et kõnnin Su otsatut teed
ja taevas on syngem kui malm,
sest astub mu ees, kaelas helavad keed,
nõrk ununud teelaulu salm.*
(Masing 2000: 247)

Taevaste tuule luuletustes saab kõneleja kõrval tähtsuse ka kõnetatava roll. Selgepiirilisel on see jälgitav personifikatsioonide jt metafoorilise iseloo-

muga troopide puhul. Taevakehade ja ilmastikunähtuste personifikatsioonide esinemissagedust Viivi Luige luules on uurinud Cornelius Hasselblatt (2006: 1718). Tema poolt koostatud sagedustabel valitud märksõnadega – *kuu, lumi, pilv, päike, taevas, tuul, täht, vihm* – on käesoleva teemakäsitluse seisukohast eriti huvipakkuv. Personifikatsioonide sagedustabelist näeme, et märksõnad *tuul* ja *lumi* on teistest silmnähtavalt kõrgema esinemissagedusega nii luulekogude kaupa kui ka kogu Luige luuleloomingut läbivalt. Isikustamine, ehk täpsemalt, antropomorfiseerimine märgib Viivi Luige luules inimlike omaduste kõrval ka ruumilisi suhteid, dialoogilisust ümbritsevaga.

Tuule-personifikatsioonis kohtamegi esmakordselt Viivi Luige luules dialoogilisust, kõnetamise-püüdu. (*Keskpäeva*) *tuule* kujund on seotud palvelemisega, mis koos verbiga osutab kuulamise aktile ja religioossele suhtlemisviisile.

*Tuul, taevaste tuul, tule alla,
üks liblikas koju vii.
Tuul, taevaste tuul, tule alla!
Ja ärgu ta nutku nii!*
(Luik 1966: 57)

Tuule personifikatsioon on siin Viivi Luige luule mentaalse (sakraalse) ruumi suhteid tähistav termin, kätkedes endas viiteid ka sõnatähenduste kujunemise võrgustikule. Kujundivalikul ja -kasutusel on autorit mõjutanud assotsiatsioonid jaapanlikust diskursusest ja ka Masingu luulest (vt nt pühendusluuletusi kogust *Udu Toonela jõelt*: „Kristjan Valdmale”, „Yhele koerale”, „Udres Parikale”). Liblikas väljendab Masingu Teise Maailma kuuluva sümbolina inimese muutumise võimalikkust ning jaapani kontekstis eeleegiliselt elu kiiret möödumust, vihjet kaduvusele. Teadaolevalt oli Masingu soovunelm, et histolüüsi käigus tõugust areneva liblika eeskujul võiks inimene psühholüüsi teel tundeeluliselt muutuda.

Hingesugulastel üheskoos meeletajud ergastuvad ja aistinguperiood pikeneb, osaduslikkus teravdab vastastikku emotsioone. Kaovad vastuolud isikliku ja üldise, kõrge ja madala, oma ja teise vahel. Aga küllap selles ongi koostoimimise võlu. Ja „tee üksindusest välja” (Rummo 1966: 3–4). Vaadata koos lume langemist, öelda sõnagi lausumata: *Räägi minuga / lume langemise / keeles!*

Ühise sakraalse luuleruumi ja ühise poeetilise leksikoni tekkimine oli eelduseks poeetilisele ühendusele, mis toimis hingelis-vaimses koostöös, et

isikliku kogemuse kaudu avastada olemise ainukordsust. Kohata imet, et võtta vastu igapäevane. Vähem oluline pole, et Viivi Luik sattus tulema ajal, kui Masingul oli, mida jagada. 1960. aastate algus oli Uku Masingule olnud rikas aeg: ta oli kogenud erakordseid vaimse kirkastumise seisundeid, olnud Teise Maailma lävel, tundnud loomingulist väekust, kirjutanud suuremahulise luuleteose *Saadik Magellani pilvest*.²

Palvelemine toob *Taevaste tuule* luuletustesse retoorilise vaikuse, öeldavat raamistab palvele järgnenud vaikimine. Arvestades luuleraamatu metafoorset suhet Masingu luulega, viitab *vaikimise* kujund tekstidevahelises dialogis ka kõnelemise kontekstile, tekstivälisele ruumile, oksüümoronilist laadi olukordadele. – Loominguliselt on elu täis vastuolusid. Rahulolu on üürike. Elu sunnib mässama ja siis jällegi rahunema. Olemist lõhestavad ühelt poolt seesmine vabanemine ja teisalt äng oma mina raamidest väljamurdmatuse pärast. Vaikimine on muutumine. *Taevaste tuule* autori vaatepunkt maailmale on teisenemas.

Lauludemüüja

Vaikimine väljendub tekstis retoorilistes küsimustes, kuid veel mitte vastustes: *Keegi ei küsi su käest / ja endale sina ei vasta*. Nõnda avab Viivi Luik järgmise, veidi rohkem kui aasta pärast *Taevaste tuult* ilmunud luulekogu *Lauludemüüja*:

*Mida küll teed,
kas sa valetad enese vastu?
Muinasjutt eksleb su ümber,
kiiskavat köidikut koob.
Keegi ei küsi su käest
ja endale sina ei vasta,
hapraid ja tuuliseid laule
päevade hämarast lood.
„Ristipäev III” (Luik 1968a: 7–8)*

² *Tegu on kõige lihtsamalt öeldes lunastuse lähedusega, vaimse üksinduse kaoga, mida võimaldas armastus.* (Sommer 2004: 591) Viiteid tollasele seisundile on Masing andnud erakirjades Vello Salumile ja Linnart Mällile (Masing 1990: 2625–2644, Masing 1991: 160–176, Masing 1989: 142–145).

Uue luuleraamatu metafooriloomingut suunab Masingu luule kõrval ka idalik hetkepoetika ja zenilik lähenemine – kirjeldus hinnanguta. Idaliku mõtteviisi omaksvõtt kajas vastu ka luuletaja nime kõlas: 11. aprillil 1968 pühendab ta Uku Masingule raamatu allkirjaga *Viiv: Lohuta mind, / võõramaa laulik. / Ma ei ole enam / tuul. U. M.-le Viiv 11. IV 1968*.³

Olgu öeldud, et poetess muutus sel perioodil ka väliselt: ta kandis ronkmusti juukseid, kuukahvatut nägu ja veripunaseid huuli,

mäletab 1960. aastate lõpust Mati Unt (1980: 17). Jaapani haiku kujundi-keele mõjul on *Lauludemüüja* tekstidele tunnuslik minalikkuse kadu, impersonaalsus. Kujundiloomise mehhanismide muutunud iseloom tingib tavapärase vastuvõtja (*patiens*) asetumist osaliseks ja kaasa-loojaks (*agens*) tunnetusprotsessis. Enesekeskisusest loobumine toob kaasa autori vaatepunkti ümberpaiknemise, ehk teisisõnu – autor on jagunenud erinevate objektide kaudu mitmeks vaatepunktiks. „Psüühika põimub loodusesse, hakkab lainetama selles rütmis,” sõnastas J. Kaplinski *Lauludemüüja* tunnetusliku aluse (1968: 1106). Luuletaja peab endast välja astuma ja asetuma objekti sisse. Autorimina impersonaalne suhe maailmaga on kujundlikult sõnastatud jaapani haiku-luuletaja Bashō õpetussõnades: mändi õpi männilt, bambust õpi bambuselt (vt Lindström 2003: 62). Uku Masing on kirjeldanud subjektiivsest vaatepunktist vaba, enda sõnutsi „tõelist” luuletust:

Pärast sisediaalog kadus, asjad sõnasid end oma suva järgi, mina muutusin edasiandjaks. Dialoog viimaks läks teadlikuks nii, et „minu” asemele tuli „sina”, mis hakkas tähendama seda osa minust, kellega luuletaja pidas juttu, ei mitte enam teist isikut. (Masing 1991: 184)

*Tuul
kollasel teel
kõnnib
kummeleist mööda
kollaste õhtute poole.*

„Kollaste õhtute poole 1.” (Luik 1968a: 33)

³ Pühendusega *Lauludemüüja* eksemplar asub Uku Masingu koduarhiivis.

*Nad seisavad
kõmisevate rahnude kõrval,
oodates
laotuse langemist lumeks,
aga lumi ei armasta neid rohkem
kui see kahvatu sammal,
mis igavesti
ripub nende randmeilt.*

„Sügisese päeva lõhn meenutab kuuski” (Luik 1968a: 57)

Minalikkuse taandumisega on keelest saanud *Lauludemüüjas* eelkõige suhtlemisvahend. *Taevaste tuules* kujunema hakanud luuletaja osaduslik suhe maailmaga on *Lauludemüüjas* kandumas kontekstilt üle ka tekstile. Viivi Luige luulekeele tunnetuslik alus nihkub kogemuslikult metatasandilisele. Selles luulekogus kohtame teadlikku kujundiotsijat, oluliseks saab kogu tunnetusprotsessi hõlmamine metafoori terviktähendusse.

Luuletaja tunnetusväli ümbritseva suhtes avardub: lisandunud on uusi, keelelistest kategooriatest väljaspool asuvaid tajukanaleid, mis on osalised tunnetusprotsessi terviklikul edasiandmisel keeles. Sarnaselt haiku-metafoorile selguvad selle luuleraamatu kujundite terviktähendused väljaspool teksti, mitte-keeleliste nähtuste kaudu. Metafoor tekstis on eelkõige tunnetusvahend, vastates sellesama metafoori loomise hetkele, sarnaselt välgatuse saabuvale taipamisele erinevate meeletajude ristumisel. Pideva ümberütlemise asemel on rõhk kirjelduse täpsusel, seejuures tähendab täpsus Viivi Luigele sisulist täpsust, mitte vormilist.

Mittekeeleliste valdkondade lingvistiline väljendus on seotud grammatiseerumise protsessidega keeles. Kirjeldatud haikulik kujundiloomemehhanism on metonüümilise iseloomuga, mis suunab tähelepanu pöörama tekstile kui aegruumiliselt kulgeva tunnetusprotsessi keelelisele väljendusele. Metonüümiat mõistan siinkohal kui poetilise kõne kujundit, mis põhineb tähendusliku ühisosa rakendamisel sama nähtuse eriliigiliste üksuste vahel. Järgnevas toetun ka R. Jakobsoni käsitlusele metafoorsusest ja metonüümiast „The metaphoric and metonymic poles” (vt Jakobson 1956:77–81).

Lauludemüüja kujundikeel põhineb varjatud metonüümilistel suhetel, selles kogus ei ole enam võrdlussõnu (*kui, nagu, justkui*). Haiku kui *satori*-hetke väljendus taotleb vastuolude salvestamist ühes kujundis. Seetõttu ei ole kommunikatsioon püsiva vaatepunktiga, seda vahetatakse (Lindström 2003: 77–79). Nõnda saab vaatepunkti valikul oluliseks küsimus nägemise viisist

(ehk Masingu küsimus: kuidas?). Kujundis kasvab verbi osatähtsuse kõrval adverbi oma. Luuletaja on maailma suhtes avatud, mis tingib tajumisviiside pideva sõnastamistarviduse. Eri meelte tajude väljendamine jõuab kirjeldamisel sünesteesiasse ja mõjub sugestiivselt.

*Tüümianinõmm.
Rajalt eksinu vari
kuuvalgel õõtsub.
(Luik 1968a: 63)*

Lille- või öie- metafoor on selles luuleraamatus üks intensiivsemaid ja läbikirjutatumaid. Luuletaja nimetatud taimed *käoheel*, *linaõis*, *sinilill*, *nelk*, *kullerkupp*, *heinputke õied*, *kirsipuu*, *krüsanteem* on metonüümilises suhtes jaapanliku tudekultuuriga. Samas on Viivi Luik neisse kujunditesse haaranud midagi olulist ka üldinimlikust olemisest. Luuletus „*Dianthus barbatus*” kõneleb, kõrvutiseatult Uku Masingu tekstidega kogust *Udu Toonela jõelt* – „Põllule läinud aster”, „Käoheel”, „Nelk” –, otsesõnu maailmavaatest, mida me tänapäeval nimetame ökoloogiliseks. Taoline autori osaduslik vaatepunkt (religioosne keelekasutus) ilmnas varasemas kujundite semantikas vaid seoses Masinguga, *Lauludemüüjas* on see aga metonüümiliste protsesside mõjutusel omandamas iseseisvat poetilist funktsiooni. Osaduslik suhtlemisviis on saanud Viivi Luige loomingu tervikut ülesehitavaks printsipiks.

Luulekogude *Udu Toonela jõelt* ja *Aerutades hurtsikumeistriga* kõrval on märgata Viivi Luige *Lauludemüüja* tekstide metonüümilist suhet ka Masingu luuletuskogudega *Neemed Vihmade lahte* ja *Džunglilinnud* (need olid ilmunud värskelt ka raamatutena Vaba Eesti kirjastusel Stockholmis vastavalt 1959. ja 1965. aastal). *Tuule*-sümbol on saanud siin uudse epiteedi: *lobutustandev tuul* („Tardumus”), mis võiks olla ka allusioon Masingu ridadele kogus *Neemed Vihmade lahte*:

*Kui nukrad on Sinu aiad, Jehoova!
Tean hästi, nagu seda, et olen haige:
Sinu puudest mulle lobutusesõnu ei hoova,
vaid tuhmilt talitseb Su tydimuse tuulevaige.
„Teades, et maailma ma ei kölba”, 27. IV 1934 (Masing 2001:17)*

Personifikatsioonina/antropomorfisatsioonina esineb *tuul* mõlema luuletaja tekstides kui sakraalset ruumi märkiv termin ja on vertikaalse mõõtme loomise funktsioonis. *Lauludemüüja* kujundit tuleb seega vaadelda lausungi

tasandil.⁴ Metafoor tähendab siin keelekasutuse vormi, mis muudab sõnatähenduse kahetasandiliseks. Lausungi kontekstis eristuvad sel juhul kujundis kaks elementi: teema (metafooriline tähendus) ja esitusviis (grammatiline tähendus), mis mõlemad loovad eraldi assotsiatsioonide võrgu. Religioonifilosoof Janet M. Soskice on pööranud erilist tähelepanu seosevõrkude omavahelisele interaktsioonile, 'teema' ja 'esitusviisi' vastastikuse suhestumise protsessile, mille tulemusena metafoor kujuneb (Soskice 1987: 45–47).

Kujund *lohutustandev tuul* omandab Luige luule sakraalse ruumi mõisena (ja semantiliselt Masingule viitavana) metonüümilise sisu. Metonüümia teeb muuhulgas kohaseks Viivi Luige luules kõnelda *tuulest* kui sümbolist, sest ruumisuhteid märkivas funktsioonis osutab see mittekeelelistele nähtustele. Soskice (1987: 17–18) on eristanud metafoori kui üksnes lingvistilistel assotsiatsioonidel põhineva kõnekujundi sümbolist, mis võib asuda ka väljaspool keelelisi nähtusi.

Idaliku diskursuse mõjuväljas omandas ka kahe luuletaja poeetiline kontakt metonüümilisi jooni. Metonüümilises suhtes avaldub nii objektide sarnasus (asendatavus) positsionaalses plaanis kui ka nendesamade objektide erinevus (külgnvus) semantilises plaanis. Selle poeetilise suhte mitmekihilisus ei võimalda Masingu-Luige partnerlust taandada üksnes mentori ja õpilase, vanema ja lapse või sõprade vaheliseks suhtlemiseks:

See ei ole paljalt niisugune üheülbane või mingisugusele nimetusele taandatav suhe, vaid see sisaldab väga kõiksugust. See oli vanema ja lapse suhe ja õpilase ja õpetaja suhe ja sõprade suhe [---]. See oli väga elav suhe. (Kepp 2004)

⁴ Kognitiivne lingvistika võiks siin toetada kirjandusteadust ja anda täpsemaid selgitusi metafoori kujunemise protsessile. Kognitiivlingvistide uuemad seisukohad lähenevad sõnatähendusele *projitseerimise* mõiste kaudu. Sellele vastavalt selgub kujundi tähendus suhtlusaktis, dünaamiliselt, projektsioonina mõistestamisest väljendisse, tutvustab S. Tenjes: *Lingvistiline tähendus on sotsiaalne tegevus, mis viiakse lõpule subjektidevaheliselt, tähendus pole asi. [---] Me mõistestame keeles (mitte keelt) ja teeme seda selleks, et osutada millelegi, kuhugi, kellelegi.*” Seejuures juhib ta tähelepanu: *Kui kogu keeleline mõistestamine on osutav, siis mitte kogu osutamine ei sisalda keelelist mõistestamist. Siin on roll ka žestidel ja muul diskursusel kaasneval.* (Tenjes 2004:166)

S. Tenjese eristusele vastab religioonifilosoofi Janet M. Soskice'i käsitlus metafoorist religioosuses keeles: metafoor on keelekasutuse vorm; kõnekujund, mille abil kõneldakse ühest asjast sõnadega, mida peetakse millelegi muule viitavaks (Soskice 1987: 15, tlk Pöder 2002: 2140).

Need nimetused küll kirjeldavad kontaktide paljust, ka tunde-paljust, kuid nende tähendus on targalt varjatud mõlema kirglikus pühendumises Sõnale. Nii ütleb Viivi:

Aga – miks ma peaksin ära seletama, mida ma luuletusega mõtlesin, te kas mõistate või ei mõista ja ma ei usu, et mõlemal juhul midagi kaotatud oleks.
(Luik 1976: 175).

Masingu poeetiline suhe maailmaga on samuti metonüümiline. Luuletaja isikupärane looming ei tekkinud mitte koolkondlikul aluspõhjal, vaid see kujunes aegruumiliselt, loomingulise äratundmise kaudu ja osaduslikul suhtlemisel. Sama tunde- ja kultuuriga autorite vahel moodustuvad nõnda nii minevikku kui tulevikku levivad suhtevõrgustikud. Viivi Luik on Villem Grünthal-Ridala ja Uku Masingu kõrval tunnistanud loomingulist lähedust ka vene luuletaja Aleksander Blokiga; Paul-Eerik Rummo on viidanud Viivi Luige tunnetuslikult ühisele aluspõhjale Ernst Ennoga (Rummo 1966: 3–4). Mati Unt (1980: 17) on luulekogude *Lauludemüüja* ja *Hääl* loodusnägemuste paralleele näinud samuti Enno juures, samas seoses on nimetanud ka Uku Masingut ja Jaan Kaplinski. Kaplinski ja Luige maailmavaatelist ühisosa Masinguga on nimetanud Andres Ehin (1982: 77):

[---] mõlemal Luigega [on] Masingult kaasa saadud loodushardumus ja kaastunne kõige elusa vastu, mis on hävimisohus.

Autorite loominguliste kontaktide uurimine oleks uudne lahendus eesti kirjandusajaloo taaskirjutamiselgi, nagu on kaasaegses keeleajaloo uurimises rakendatud kontaktiteooriat (Wiik 2005).

Külgnevusseoses püsivad subjekti-objekti vahelised suhted dialoogilised, on avatud uute metatekstide loomisele. *Lauludemüüjast* sai lähte Viivi Luige nn jaapanlik luulesüsteem. Hakkas kujunema luuletaja subjektiivne poeetiline keel, isikupärase mentaalse struktuuri ja grammatilise reeglistikuga. Selle sõnastamiseni jõudis ta koos Jaan Paavlega 1970. aastal, kui *Loomingus* ilmus programmartikkel „Peegel lapse käes” (Luik, Paavle 1970: 1557–1562). Selleks ajaks oli küpsenud Vilde tänaval, Masingu hämaras toas peetud vestluste tuum. Üleskutse „Astu peeglist, et saada peegliks, astu tulle, et saada valguseks!” on küllap kirjutatud Uku Masingu budismi-loengute mõjul (vt Masing 1995c). Tunnetuslike teeside taustana võib näha ka Masingu budistliku õpetusega lähedasi loengutekste: „Armastusest” (Masing 1995a), „*Peccavi et passus sum, plura adhuc passurus*” (Masing 1995b) ja „Lunastusest”

(Masing 1998). Noore Viivi Luige sisekaemuslikus sümbolluules tähendas jaapanlikkus omaenda olemismudeli ehitamist. Sellevõrra oli tema luulelist kujunemisteed läbinud haiku-periood erinev üldisest eesti luule 1960. aastate idaihalusest ja tekkinud haikuluule traditsioonist.

Hääl

1968. aasta sügisel ilmunud luulekogu *Hääl* kohta on Viivi Luik kinnitanud:

Mulle oli kogu Hääl väga tähtis. Mäletan, et see raamat tekitas tollal mingit võõrastust, kuid ise olin esimest korda rahul, sest olin väljendanud seda, mida ikkasin väljendada. (Merilai 2006: 694)

Mida sügavamale tungis Viivi Luik enese siseilma, seda omanäolisemaks muutus tema looming. Luuletaja kujundikeel põhineb *Hääles* mitme tasandi, tunnetusprotsessis osalevate eri meelte tajude sünteesil. Vaatepunktide paljus kujundis muudab teksti dialoogiliseks ja avatuks. Viivi Luige sõna on „häälestatud” ja omandanud objektiivsuse, üldistusjõu ja universaalsuse.

Hääle avaluuletuste kujundlikes pealkirjades – „Linn”, „Tasandik”, „Meri”, „Maantee” – edastab luuletaja terviktähendused, kus kokku on sõlmitud minevik ja olevik, vaim ja veri, muinasjutuline ja reaalne, jaapanlik ja eestipärane. Kõrvutiseatult on need märksõnad luuletaja läbitunnetatud analüütiline üldistus, süntees Ridala „Talvise õhtuga” seostuvast (lumisest) tasandikust lapsepõlves ja tasandikust oleviku ajahetkes, oleviku linnast, merest, maanteest. Kahe pooluse sidumise ja vastanduse (ambivalentsuse) ületamise pinnalt kasvab välja Luige luule kujundisüsteem, uued ja isiklikud metafoorid.

Kujundilooming on selles luuleraamatus sotsiaalne protsess. Metafoorid kasvavad välja luuletuse poeetilise aja metonüümilistest suhetest luuletaja eluajaga. Täendusloome metonüümliline protsess teksti ja konteksti suhetes lähtub siin õieti luuleteksti enese seesmistest ülesehitavatest metonüümilistest mehhanismidest (kujundite metonüümilised seosed jaapanliku diskursuse ja Masinguga). Nii näiteks mitmuse-vormi tavapärasest sagedam esinemine Viivi Luige luules osutab selle keelenähtuse kasutamisele metafoori funktsioonis. Semantilise märgina viitab mitmus teksti metonüümilistele suhetele kontekstiga. Lause tasandil väljendub mitmuse semantika sünekdohhis (mitmus asendab ainsust).

Läänetuule lipud.

Idatuule lipud.

„Skväär” (Luik 1968b: 18)

Jaan Kaplinski on juhtinud tähelepanu mitmuse-vormi tunnetuslikele aspektidele (1996: 1409–1410):

Viivi kirjeldab lihtsalt seda, mida ta näeb, linnuperspektiivist, kõrgelt- ja kaugeltvaates. Sealt paistavad asjad, linnad ja maastikud tõesti mitmuses, asetuvad suurde konteksti, kuid kaotavad midagi oma konkreetisusest.

Mitmuse vertikaali loov mõõde Luige luules kõneleb kahtlemata õnnestunud metafooriloomingust, mis avab uusi vaatepunkte (*sic!*) ja millest sünnib uus mõistmine. Nagu väidab Soskice, võimaldab metafoor uusi interpretatsioonikategooriaid ja uusi entiteete, olukordi ja kausaalseid suhteid (Soskice 1987: 62). Metafoor võib mitte ainult uut moodi kirjeldada (*redescribe*), vaid ka avaldada esmakordset, uut arusaamist:

Metafoori peab kasutama, kuna kõneldakse millestki uuest. (Soskice 1987: 79)

Nõnda sünnib Viivi Luige metafoor vastandeid ühendava sünteesi tulemusena, luues mõttesildu öeldava ja öeldamatu vahel. 1968. aasta Euroopa poliitiliste sündmuste taustale asetatuna näeme kogu protsessis viidet luuletaja sisepagulusele.

Metonüümiliste protsesside mõju Viivi Luige luule poetikale ilmneb ka sarnasusseosel põhinevate troopide esinemissageduse järsu languse kaudu. Veelkord pilku heites C. Hasselblatti esitatud tabelile personifikatsioonide esinemisest Viivi Luige luules (Hasselblatt 2006: 1718), näeme, et *tuule* ja *lume* kui autori omailma kujundavate ja korrastavate terminite kasutamine pärast *Lauludemüüjat* väheneb luuletekstides ja ka kogude lõikes oluliselt. Olemise intensiivne mõtestamine taandas personifikatsioonide (antropomorfiseerimise) aktiivse kasutamise. Kaudselt viitab metonüümilistele suhetele Hasselblatt isegi (2006: 1717):

Sest Viivi Luige luules viib inimesekujutuse murendamine antropotsentrismi lagundamiseni. Ja see on igatahes positiivne: see näitab lugejale, et inimese taga ja kõrval on veel üks teine maailm, mille olemasolu endale teadvustamata pole tegelikult võimalik elada.

Metonüümia on maagiline suhe; erinevus ja isikupära on selles võimalik vaid sedavõrd, kui palju selles suhtes on olemas sarnast ja kattuvat. Nõnda nagu Viivi Luige tunnetuslikult intensiivne suhtlemine Masinguga rajanes mõlema luuletaja sarnasele intuiitvsele maailmatunnetusele, kujunes Viivi Luige loominguga isikupärane poetika kontekstis ja külgnevussuhtes idaliku mõtteviisiga. Samas, luuletaja loomingulise sõltumatuse saavutamisel oli võrdsetl tähtis nii osaduslik aluspõhi oma vaimse suunajaga kui temast ärapöördumine:

[---] *see pettumus ei olnud mitte tingitud Masingust, vaid minust endast rohkem ja see oli, see on paratamatu mure. Mina arvan, et [nõnda on] igal inimesel, et omaenda sisemuses selgusele jõuda teise inimese kaudu.* (Kepp 2004)

Metonüümilises suhtes ümbritsevaga tõusis Viivi Luige luulekeel Uku Masinguga samale, eesti keele olemuslikust põhjast lähtuvalle mentaalsele alusele.

Luuletaja sõbra, Paul-Eerik Rummo kirjutatud kaaskiri luulekogule *Hääl*, mis ilmus kirjandusliku kohtumisõhtu teate varjus üliõpilaslehes Tartu Riiklik Ülikool, osutas iseloomulikule Viivi Luige luules, kuid sõnastas samas loominguga põhialuseid: „Kultuur on looduslik jätk meis enestes”, „Kultuur on inimkontaktide süsteem”,

Kirjandus on seesama mis ühiskond, seesama, mis kultuur, tõlgituna sõnade ja kirjamärkide keelde. (Rummo 1968: 3)

Eelneva põhjal võiksime iseloomustada Viivi Luige kui metonüümilist luuletajat. Toetun selles määratluses R. Jakobsoni seisukohtadele metafoorse ja metonüümilise dominandi avaldumisest kultuuriprotsessis ja erinevate autorite loomingus (Jakobson 1956: 77–78). Viivi Luige luuletekstide eri tasandeid mõjutavad keelelised ja mittekeelelised operatsioonid on allutatud metonüümilisele elemendile, milles avaldub ka autori individuaalne stiil. Idaliku ja eestipärase sünteesis väljendub keele piiride ületamine, nendest väljamurdmine. Keele võimust vabanemisega läheb võim üle sõnadele. Luuletamine tähendab selles raamatus ja edaspidi toimimist keeles, osutamist millelegi/kellelegi. „Sõnad on niisama reaalsed kui asjad.” (Jaanus 1989: 131)

*kollane aastaaeg
rulliti uuesti lahti
surnute jaoks*

*keset paberile märgitud häält
avaneb uks*

„Kiri” (Luik 1968b: 52)

*Lehed
valguvad
läbi lae,
jäävad
peeglisse kinni.*

„Keskpäev, III” (Luik 1968b: 25–26)

Viivi Luige luule poetika metonüümiline diskursus avaldub ilmekalt ja terviklikult *naeru*-kujundis. *Naerus* avanevad korraga keeleline ja keeleväline teadmine, tekstis tähendab see korraga nii poetilise kõne kujundit kui ka uutmoodi infokanalit Luige luule juurde. *Hääle* üks avaluuletusi viitab *naeru* tähendusele esteetilise ja füüsilise, analüütilise ja intuiivse sünteesis:

*Kuusepärjad
astuvad minust välja.
Pimedad tuled.*

*Olen kaugele seisnud
ja hirmusid vaatlen.*

*Kes ei näe
mahenemas
tardunud kõrgendikke,*

*võis olla õnnelik
eile.*

„Naer” (Luik 1968b: 7)

Eelneva arutluse kontekstis tuleb mõjukalt esile selle luuletuse kõrge metonüümiline laeng. Vabavärsilise luuletuse algusridadesse peidetud haiku⁵ suunab pragmaatilise pilgu teksti metonüümilisele ülesehitusele, jaapanliku vormikultuuri harmoonilisele külgnevusele eestipärase intuiitiivse sisekaemusega.

Troobina projitseerib *naer* tekstiväliseid struktuure keelele ja tekstile: *Kes ei näe / mahenemas / tardunud kõrgendikke, / võis olla õnnelik / eile*. Ühest objektist saab tekstis teine, teise klassi kuuluv ese. *Naeru* metafüüsiline fenomen annab luuletaja poetilisele olemisele uue kommunikatiivse jõu ja mõtestab selle filosoofiliselt uuel viisil.

Ehk aeg tuleb kunagi, mil koguni mõtted palju selgemini ilmnevad naerus kui sõnade varal!

unistas Masing (1995a: 97). Naer on omamoodi membraan, filter või peegeldus, mis aitab leida maailma mõtte ja väärtusliku tähenduse, vahet teha tarkusel ja rumalusel, aususel ja pettusel, lihtsusel ja labasusel. Võimega naerda erineb inimene ka loomast:

[---] pole midagi naeruväärsemat, kui kättemaksja vägivald. Kuid maailmas pole ka midagi tõsisemat kui naer. Naer on inimese ainus kaitse hirmu ja vägivalla ees. Inimene naerab. Loomad on tõsised. (Luik 1998: 27)

Kannatus, hirm ja häbi saavad naeru läbi teravad kontuurid, kuid naerdes saab neid seisundeid ka ületada. *Kes hoiab mu naeru / kui teravat nõõri, / sellel löikab ta verd*, teatab luuletaja hää. Naer tõsiduse ja traagika taustal tähendab, et ollakse ehtsad ja vabad. Naer on seesmise vabaduse väljendus ja kinnitus. Vabadus luules kasvab välja vabadusest elus. Selle olemiskanali maailma muutev jõud võib toimida ka vastassuunas, välist reaalsust oma sisemise reaalsuse kaudu kujundades. Ja siis võime tajuda, et luulesse haaratud loodus on puhtam loodus ja luulesse haaratud maailm on headusele võidetud maailm (Runnel 1968).

Röömutunde väärtus on naeratuses. Nõnda ilmub naeru tähendus füüsiliselt, tegevuses, samavõrra võib see olla ka teksti ülesehitamise mehhanism.

⁵ Algusstroofi on luuletaja iseseisva haikuna avaldanud (muudetud on *tuled:tuuled*) haikuantoloogias *Kõik siin maailmas* (koost M. Mäger). Tallinn: Eesti Raamat, 1980, lk 223.

Olemata keel, võib naer kehtestada oma olemasolu tekstis ja ilmuda keele poeetikas.

Aga hingel on ometi kaks üsna täiuslikku väljendusviisi häälekõlas ja naerus. Mina usun jäädavust nendele, kuigi vahel kardan, et mõlemate paremik sureb enne nende kehade lagunemist,

sõnastab inimlikke tunnetusvahendeid Uku Masing (1995a: 98). Nõnda nagu haiku poeetikas tõstab vaatepunkti muutumine realistlikud kujundid transtsendentsesse ruumi, võib naeruga, polüfoonilise inimehale abil väljendada asju, mille olemasolust me enne teadlikudki ei olnud.

Viivi Luige looduslapselikul, *rohelist* täis naerul on *vihmade maitse, / hiilgava umbrohu hind*, see tähendab elusolekut ja valgust. Naerdes ollakse meelegerged, eemal kõigest, mis tavaliselt on koormaks⁶ ja seni nähtamatus maailmas nüüd nägijana kohal. Naer on kinnitus lunastavast vaimsest eksistentsist, mis vabastab surmast, mis inspireerib naerjat sõnastama keelest väljapoole jäävat olemist, ja suhtes Masinguga – teateid Teisest Maailmast:

*Taevas koltusid nõmmed,
aga unusta naeratus pelk,
millel on vihmade maitse,
hiilgava umbrohu hind.
Tuleta meelde mu hää.*

„... Ning savikann sai täis kãrgi” (Luik 1968b: 32)

KIRJANDUS

- Ehin, Andres 1982. Kuuekümnendate aastate põlvkond eesti luules. – *Mana*, nr 50, lk 73–78.
- Hasselblatt, Cornelius 2006. Inimesekujutuse murendamine Viivi Luige luules. – *Looming*, nr 11, lk 1716–1721.
- Jaanus, Maire 1989. „Mina” keeles: Viivi Luige „Seitsmes rahukevad”. – *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 129–137.

⁶ Kasutan *meelekergeuse* mõistet Masingu terminina (1998:381): [---] *võimalikku eluolekut nimetan meelegerguseks ehk kergemeelsuseks, ühtekokku kergekãeliseks eemalolekuks kõigest, mis tavaliselt on mulle koormaks. Teisiti sõnastatult: see olek on väljaspool igapäevases elulaadist. [---] Vahel olen naerdes kirjutanud üheainsa luuletuse, väga harva kümme-kõmmekond järjepõnnu.*

- Jakobson, Roman 1956. Two aspects of language. – *Fundamentals of Language*. š-Gravenhage: Mouton & Co, p 77–81 (Janua linguarum. Series minor, 1).
- Kaplinski, Jaan 1968. Nagu kanaarilind kaevanduses. – *Looming*, nr 7, lk 1104–1107.
- Kaplinski, Jaan 1996. Täna silmalt maailmade tuultesse. – *Looming*, nr 10, lk 1408–1412.
- Kepp, Vallo 2004. Masingu maastikud II: Inimesepoeg Valgel laeval. Dokumentaalfilm. [Intervjuu V. Luigega augustis 2001. a.] Stsenarist ja režissöör V. Kepp. Tallinn: Estinifilm.
- Kiin, Sirje 1980. Viivi Luik. – *Looming*, nr 10, lk 1437–1455.
- Lindström, Kati 2003. *Eesti haiku modelleerivas lähenemises: meetrika, kommunikatsioon, kujundid ja maastik*. Magistritöö. Tartu: TÜ Semiootika ja kulturoloogia osakond. [Käsikiri]
- Luhaäär, Ingvar 1992. Sulalumi pärnatüvel. [Intervjuu Uku Masinguga.] – *Kuldne kroon Eesti lipul*. Koost. I. Luhaäär. Tallinn: Olion, lk 7–14.
- Luik, Viivi 1966. *Taevaste tuul*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Luik, Viivi 1968a. *Lauludemüüja*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Luik, Viivi 1968b. *Hääl*. Tallinn: Perioodika.
- Luik, Viivi; Paavle, Jaan 1970. Peegel lapse käes. – *Looming*, nr 10, lk 1557–1562.
- Luik, Viivi 1974. Keele ja Kirjanduse ringküsitus kirjanikele: Viivi Luik – *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 108–109.
- Luik, Viivi 1976. Luuletuse lugu on kummaline. – *Teose sünd*. Toim E. Priidel. Tallinn: Eesti Raamat, 1976, lk 175.
- Luik, Viivi 1977. Autobiograafia. – *Viivi Luik: Kirjanduse nimestik*. Koost H. Voogla. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Laste- ja Noorteraamatukogu, lk 6–10.
- Luik, Viivi 1983. Vastused „Loomingu” küsimustele. – *Looming*, nr 2, lk 253–259.
- Luik, Viivi 1990. Mida ta vastab ja miks ta kirjutab. (Ettekanne kirjandusõhtul Zürichis 2. X 1989.) – *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 84–87.
- Luik, Viivi 1998. *Inimese kapike*. Tallinn: Vagabund.
- Luik, Viivi 1998. Kui kaugel on Eesti? (Ettekanne Solothurni kirjanduspäeval Šveitsis juunis 1992.) – *Inimese kapike*. Tallinn: Vagabund, lk 21–27.
- Masing, Uku 1960ndad. = U. Masingu käsikirjaline loengutekst. Uku Masingu Kollegiumi valduses.
- Masing, Uku 1989 (1963–1964). Uku Masingu kirjad Linnart Mällile Tartust Moskvasse 1963–1964. – *Wellesto album*. Oulu, 1989, lk 142–145.
- Masing, Uku 1990 (1963–1965). Ma mäletan elu. Kirjad Vello Salumile aastaist 1963–1965. – *Akadeemia*, nr 12, lk 2625–2644.
- Masing, Uku 1991 (1963–1965). Ma mäletan elu. Kirjad Vello Salumile aastaist 1963–1965. – *Akadeemia*, nr 1, lk 160–176.
- Masing, Uku 1991 (1980). Kallis Bernard! [U. Masingu kiri B. Kangrole, 1980. a.] – B. Kangro. Neli kirja. – *Tulimuld*, nr 4, lk 180–187.

- Masing, Uku 1992 (1982). Kuidas ma luuletan. (14. I 1982) – *Kuidas kirjanikud kirjutavad: 33 loomelugu*. Toim F. Oinas. Lund, Eesti Kirjanike Kooperatiiv, lk 52–61.
- Masing, Uku 1993 (1933). Hüpoteeitilist eesti keele psühholoogiast. – *Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt*. Tartu: Ilmamaa, lk 51–55.
- Masing, Uku 1995a. Armastusest. – *Pessimismi põhjendus*. Tartu: Ilmamaa, lk 97–118 (Eesti mõttelugu 5).
- Masing, Uku 1995b. Peccavi et passus sum, plura adhuc passurus. – *Pessimismi põhjendus*. Tartu: Ilmamaa, lk 342–355 (Eesti mõttelugu 5).
- Masing, Uku 1995c (1963). *Budismist*. – Tartu: Ilmamaa.
- Masing, Uku 1997a. *Haikud. Jaapani luulet Uku Masingu tõlkes*. Tartu: Ilmamaa.
- Masing, Uku 1997b. *Tankad. Jaapani luulet Uku Masingu tõlkes*. Tartu: Ilmamaa.
- Masing, Uku 1998 (1982). Kuidas ma luuletan. – *Meil on lootust*. Tartu: Ilmamaa, lk 371–386; (Eesti mõttelugu 19).
- Masing, Uku 2000. Aerutades hurtsikumeistriga. – *Luule I*. Tartu: Ilmamaa, lk 219–293.
- Masing, Uku 2001. Neemed Vihmade lahte. – *Luule II*. Tartu: Ilmamaa, lk 9–85.
- Merilai, Arne 2006. Viivi Luik linnulennul. – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 689–713.
- Pöder, Thomas Andreas 2002. Usu keele metafoorsus. – *Akadeemia*, nr 10, lk 2131–2172.
- Põldmäe, Asta 1965. Võilillepäikesega süles. – *Edasi*, 21.03, lk 2.
- Raud, Rein 1986. Tsiraat jaapani luules. – *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 678–684.
- Rummo, Paul-Eerik 1966. *Staccato* „Taevaste tuule” ajel. – *Sirp ja Vasar*, 16.09., lk 3–4.
- Rummo, Paul-Eerik 1968. Liikuv kuu paistab... [Kohtumine P.-E. Rummoga.] – *Tartu Riiklik Ülikool*, 29.11, lk 3–4.
- Runnel, Hando 1968. Kas teab teadus, mis on headus (Luuleprobleeme Viivi Luigega taustal). – *Sirp ja Vasar*, 19.07., lk 3; samuti H. Runnel 1984. *Ei hõbedat, kulda*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 77–82.
- Sommer, Lauri 2004. Uku Masingu käsikirja „Saadik Magellani pilvest” vaimne, ajalis-ruumiline ja elulooline taust. – *Looming*, nr 6, lk 885–916; www.ounaviks.ee/kago/raamatukogu.htm.
- Soskice, J. Martin 1987. *Metaphor and Religious Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Tenjes, Silvi 2004. Kategooriad inimese kognitiivsel ja sotsiokultuurilisel maastikul. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu Aastaraamat 1*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 155–170.
- Unt, Mati 1980. Viivi Luik. – *Eesti noori kunstimeistreid*. Tallinn: Perioodika, lk 16–21.
- Wiik, Kalevi 2005. *Eurooplaste juured*. Tartu: Ilmamaa.
- Японская поэзия*. Сост. и перевод. А. Е. Глускина и В. Н. Маркова. – Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1956.

This article analyzes the poetics of Viivi Luik's (b. 1946) poetry books *The Wind of the Skies* (1966), *The Vendor of Songs* (1968), and *Voice* (1968) in order to study the formation process of the characteristic poetical handwriting of the poet. In the metaphors and use of language of these poetry collections there are to be found features common with the Japanese poetry and poetical feeling as well as the poetry and feeling of an Estonian religious poet Uku Masing (1909–1985). The effect of Eastern poetry on Viivi Luik's verse is above all to be felt in the changing viewpoint of the author. The Japanese element in her poetry means building her own model of being and that distances Luik's poetry from the general yearning towards the East, characteristic of the 1960s and the tradition of writing haikus born at the time.

Upon analyzing the poetics of Luik's verse, it became evident that the imagery of the *The Wind of the Skies* is based on the sensual and the visual quite similarly to her first collection *The Holiday of Clouds* (1965) but under the influence of the Eastern discourse the author's point of view has changed as demonstrate the numerous descriptions of pictorial moments. In the *The Vendor of Songs* the author has divided her point of view between different objects; impersonality has become very characteristic of her poetry. In this poetry book language is above all a means of communication for the author and metaphor the form of usage; the cognitive basis of her language has shifted from the empirical to the meta-level. Luik's poetry book *Voice* is open and uses dialogue, her original poetic language is based on a synthesis of several meta-levels, on the cognitive synthesis of senses participating in the poetic process, on joining linguistic and non-linguistic phenomena in metaphors.

Luik's verse is viewed in the article as a linguistic expression of a cognitive process in time and space and through the category of metonym. Metonym appeared in Viivi Luik's imagery parallel with the haiku-like perception of metaphor which dominates as a basic principle in her poetry since *The Vendor of Songs*. Metonym is here understood as a figure of poetic speech based on applying the meaningful intersection of different units of one and the same phenomenon. On itemizing the metonymic aspects, the article is based upon R. Jakobson's treatment. Summarily, the article tries to characterize Viivi Luik as a metonymic author. The linguistic and non-linguistic operations affecting her poetic texts are subordinated to the metonymic element, which in its turn is the basis of the author's individual style.

VIIVI LUIGE LUULEST TÕLKIJA PILGUGA

Gisbert Jänicke

Kõik märgid näitavad, et me peame täna vaatama Viivi Luige luulele kui lõpetatud tööle. Sellest on kahju, sest Viivi Luik on ütle mata hea luuletaja, kes on hõivanud kindla koha mitte ainult eesti, vaid kogu euroopa luules. Ta on luuletaja, kes on andnud meile erakordselt palju, kellest oleme lootnud palju, ja tegelikult loodame ikka veel. Teisalt aga on ühe autori lõpetatud *œuvre* alati mugav käsitleda – see on ülevaatlik mitte ainult kirjandus-teadlasele, vaid ka tema loomingu tõlkijale.

Nagu teame, alustas Viivi Luik oma kirjanduslikku karjääri luuletajana väga noorelt. Varaseim luuletus tema 1965. aastal ilmunud õblukeses esikkogus *Pilvede püha* – kirjastaja alapealkirjaga „värsivihik” – kannab daatumit: detsember 1961. Debütant oli tollal just äsja saanud 15-aastaseks. Et teismelised tüdrukud luuletusi kirjutavad, ei ole ju üldsegi ebaharilik. Ebatavaline aga on, et viieteistaastase koolitüdruku värsid – selle asemel et päevikulehekülgedel vaikselt unustusehõlma vajuda, nagu see noorte neidude lüürikaga enamasti juhtub – ilmusid juba varsti trükist olulise kirjastuse väljaandel, küll kassetina koos veel nelja noore autoriga, kuid ometi trükiarvuga 8000 eksemplari. Ja need luuletused – mitte kõik, kuid teatud osa ometi – suudavad veel aastakümneid hiljemgi mõjutada oma maa luulekaanonit; nad ei ole kaotanud oma värskest ja veenmisjõudu tänapäevalgi. On palju ütlev, et ka luuletaja ise tuleb oma mitmetes, aastakümnete jooksul koostatud valikkogudes ikka jälle tagasi ka oma noorusluule näidete juurde. Nii on kaks esikkogu luuletust („Kevadine” ja „Hilissuvine”) leidnud koha ka tema seni viimases – ja tundub, et karmil käel redigeeritud – valikkogus *Elujoon*. Muuseas oli „Hilissuvine” esimene eesti luuletus, mille ma saksa keelde tõlkisin. See oli 1987. aasta sügisel, mõned päevad pärast seda, kui olin alustanud süüvimist eesti keele saladustesse.

Seoses Viivi Luige debüüdiga ei meenu mulle teisi paralleele kui soome rootsi poetess Edith Södergran, kes astus avalikkuse ette 1916. aastal samasuguse õblukese luulevihikuga, mis kandis vähenõudlikku pealkirja *Dikter* (Luuletused). Edith Södergran oli sündinud 1892. aastal Peterburis

soomerootsi päritolu vanemate lapsena ning kasvas üles Vene pealinna tollal veel tähelepandavaks saksa miljöös. Suurema osa oma varaseid luuletusi, mis ta aastail 1907–1909 nn vakstuvihikusse kirja pani, kirjutas ta saksa keeles, mida ta kogu oma elu jooksul pidas oma esimeseks keeleks. Esikkogu luuletused aga, ja kõik, mis ta edaspidigi avaldas, kirjutas ta rootsi keeles ning tema *œuvre*¹ – ümmarguselt 230 luuletust ja üks aforismivihik – võib veel tänapäevalgi pidada kahekümnenda sajandi rootsikeelse luule verstapostiks.

Edith Södergran oli oma noorusluuletuste ilmumise ajal niisama vana kui Viivi Luik oma debüüdi ajal. Kas ta ka enne seda oli oma mõtteid lüüriliselt formuleerinud ja kirja pannud – nagu Viivi Luik, kes oli luuletanud varasest lapsepõlvest peale – ei ole teada, sest lühikest aega enne surma 1923. aastal oli ta teinud oma emale ülesandeks põletada kõik temast järelejäanud paberid, mida ema kohusetundlikult ka tegi. Ainult mainitud vakstuvihikut ja mõnd üksikut käsikirjalehekülge hilisemast ajast ei lubanud ta süda hävitada, need ilmusid siis postuumses kogukeses ja kuuluvad – kui lüürika kohta üldse võib kasutada epiteeti „ilus” – Södergrani kõige ilusamate, igal juhul aga ta kõige väljendusrikkamate luuletuste hulka. Nende hulgas on kuulus „Landet som icke är” („Maa mida ei ole”), mis pärimuse kohaselt ilmus mõned päevad enne luuletaja surma ja mis algab nii:

*Jag längtar till landet som icke är,
ty allting som är, är jag trött att begära ...*

Debora Vaarandi tõlge aastast 1986:

*Ma igatsen maale mida ei ole,
sest kõike mida on, olen väsinud igatsemast ...*

Edith Södergran oli esimene rootsi keeles kirjutanud poetess, kes end oma lüürikas distantseeris tollal veel valdavast poeetilisest tavast, vormisunnist – meetrumist ja riimist – ning läks üle vabavärsile, pigem võiks öelda: andus sellele. Sest ta ei teinud seda hoopiski mitte vastupanuta, vaid selgelt hädavajadusele kuuletudes. Vabavärss, nü-öelda, sundis end talle peale. Paljud tema esikkogu luuletused on riimilised, kuid Edith Södergranil oli silmnähtavaid raskusi, et leida selle tarvis, mida ta oma lüürikaga väljendada tahtis, nõutavat vormi ja sobivaid riimisõnu. Tema esikkogus näeme, kuidas ta tasapisi heitis tuntud vormi üle parda ja seadis esikohale oma luule sisu, oma sõnumi.

Viivi Luik – kui ma ta luuleloomingut õigesti interpreteerin – pidi pörkuma samasugustele raskustele. Näib, et ka tema on, alates oma debüüt-lüürikast kuni hiliste, üksnes ajakirjades või valikkogudes avaldatud luule-tusteni, pidanud võitlema sellega, et viia oma sõnum kooskõlla konvent-sionaalse vormiga. Juba *Pilvede pühas* peab ta aeg-ajalt relvad maha panema ning rahulduma ebapuhaste riimidega – need on sellised, kus riimuvad sõnad ei kõla päriselt kokku või kõlavad ainult ligikaudu. Riim – siin käib jutt muidugi üksnes lõppriimist – tekib silpide kokkulangemisest, alates sõna viimasest rõhulisest vokaalist kuni sõna lõpuni. Et eesti keeles on sõna rõhk reeglina esimesel silbil, erandiks mõned võõrsõnad, siis võib riimi kan-dev rõhuline vokaal, olenevalt sõna pikkusest, olla kas viimases, eelviimases või tagantpoolt kolmandas silbis – teoreetiliselt ka sõna lõpust kaugemal, mis aga on ebatavaline, isegi ebatõenäoline, sest pikemates sõnades langeb sõna lõpust kaugemal asetsevale silbile tavaliselt kaasrõhk, millest siis algab riimuv sõnaosa. Viivi Luigel aga – ja mitte ainult temal, sest sedasama fenomeni olen täheldanud ka mitmetel teistel eesti luuletajatel – piirdub riimimiskatse sageli ainult värsi viimaste silpide kokkulangevusega, mis formaalses mõttes on värsiõpetuse reeglitest üleastumine.* Kohe *Pilvede püha* algusluuletuses „Võilillepäike” torkavad ebapuhtad riimid „näotult” silma. Esimene stroof kõlab nii:

*Teetolmust said pihlapuud tolmuseks
ja nooruke värisev haab.
Üks põngerjas nende alt leidma läks
kord heledat imedemaad.*

Luuletaja kavatsuse kohaselt peaksid siin selgelt riimuma 1. ja 3. ning 2. ja 4. rida, see tähendab, et on taotletud riimiskeemi a/b/a/b. Esimeses reas on aga riimisõna rõhk vokaalil „o” [tõlmuseks], kolmandas seevastu diftongil „ei” [leidma läks]. Katse riime lõppsilpidele „-seks” ja „läks” ümber paigutada on värsitehnilises mõttes lubamatu, sest esimeses reas on riimisõna loomulik rõhk tagant kolmandal silbil ning vastavalt peab see kolmandas reas olema samas positsioonis. Sama on lugu, vastupidises järjekorras, rida-dega 2 ja 4, kus „haab” ja „imedemaad” ei riimu, sest viimases sõnas ei saa rõhk jällegi langeda viimasele silbile.

* Eesti luules armastatud ird- vm „ebapuhta” riimi rikkust jt meetrika eripärasid tutvustab Jaak Põldmäe *Eesti värsiõpetus* (1978, 2002). Toim.

Osaliselt on luuletajal olnud rohkem õnne teises stroofis:

*Kätt kriimustas kiusakas kibuvits,
põsk nõgestest kibeles veidi
ja traataial turritav okkapits
tal katki käristas kleidi.*

Siin on jällegi lubamatu katse riimida 1. rea sõna „kibuvits” 3. rea sõnaga „okkapits”, sest lõppriimis ei harmoneeru „i” ja „o” – vastupidiselt alliteratsioonile, kus on võimalik korvata „a-d” „o” ja „u-ga” ning „e-d” „ä” ja „i-ga”. Seevastu „veidi” ja „kleidi” 2. ja 4. reas kõlavad harmooniliselt kokku, sest riim algab ju alles esimesest rõhulisest vokaalst – mis sellest eespool seisab, on riimimoodustuse seisukohast irrelevantne.

Teistel juhtudel, näiteks sama luulekogu „Septembrilauludes”, näib luuletaja katse vormi järgida olevat juba ette nurjunud, mistõttu tal ei jäänud üle muud, kui paigutada oma sõnum vabavärssi, samuti nagu oli teinud Edith Södergran omal ajal. Ma ei saa teisiti, kui eelistada sellist formaalset „kõrvalekallet” poeetilises mõttes.

Oluliselt kindlamini käib Viivi Luik oma luules ümber meetrilise värtsiga. Kogus *Lauludemüüja* (1968), aga ka mitmel pool mujal tema loomingus leiame meetriliselt päris hästi ülesehitatud luuletusi, isegi kui nad alati ei järgi täpselt kõiki reegleid. Luuletustes „Sonetid” 1 ja 2 on mõlemad nelikväärsid konstrueeritud täpselt: neli jambilist 11-silbikut riimiskeemiga a/b/a/b, read 2 ja 3 on hüperkatelektilised, teisisõnu nad sisaldavad üht silpi ettenähtust rohkem. Mõlemad kolmikväärsid seevastu kalduvad kindlaks kujunenud klassikalistest eeskujudest kõrvale sellega, et näitavad tavalise skeemi c/d/c või c/d/e asemel skeemi c/c/d. See on üpris elegantne lahendus. Kahju ainult, et autor ei ole siin suutnud vältida ebapuhtaid riime, nagu näitab juba esimese soneti esimene stroofi

*Nelk kollane, üks lille müüja laual
sa mõelnud juhust kummalist, mis valis
su teiste seast, kes ootavad nii kaua,
et kooldub vars ja tolmukaist saab halin.*

Kui „laual” ja „kaua” võiksid antud juhul veel kuidagi läbi minna, siis „valis” ja „halin” ei lähe ometi mitte.

Teise elegantse näite meetrilisest luulekunstist esitab Viivi Luik meile sellesama kogu luuletuses „Unustus”, mille esimesed stroofid kõlavad järgnevalt:

*Liivu vaid läbivad rajad. Oh, kuigi me tõusime vara,
oleme viimsed, kes kannavad armastust endas,
lootmata temagi pääle, sest see on ju kasutuim vara,
ainult üks liblikas, tundmatuid teeradu lendav.*

See on – kui jälle mitte arvestada vähem õnnestunud lõppriime, antud juhul sama riimisõna „vara” kahekordset kasutamist – perfektne eeleegiline distihhon, mis koosneb kahest heksameetrist ja kahest pentameetrist.

Viivi Luige üheksas, tema viimane iseseisev luulekogu *Rängast rõõmust* ilmus 1982. Pärast seda tuli veel üks kogu lasteluuletusi (*Kolmed tähed* 1987) ja 1993 ilmus väike kakskeelne, eesti–saksa luulevihik *On aastasaja lõpp – Das Jahrhundert ist zu Ende*, kuhu ta koondas oma 1980ndate keskel ja lõpus ajakirjades ilmunud üksikluuletused. Kakskeelse luulevihiku ilmumisele võisid kaasa aidata tema need luuletused, mis ma selleks ajaks olin saksa keelde tõlkinud. Mõned neist hilisemaist luuletustest, mida on kokku 16 (kui *Elujoones* avaldatud „kõige viimast” luuletust mitte arvestada), on ta avaldanud lisaks kogule *On aastasaja lõpp – Das Jahrhundert ist zu Ende* ka oma kahes valikkogus *Maa taevas* (1998) ja *Elujoon* (2005). Ometi on ta oma antoloogia lugejad ilma jätnud tervelt viiest luuletusest – ja selle põhjus ei ole selge, sest need on oivalised luuletused, mille ühiskondlik sõnum kattub suures osas sellega, mida Viivi Luik on hiljem väljendanud oma 1990. aastate esseistikas. Üks neis viiest luuletusest on siiski ilmunud saksakeelse tõlkes eesti luule antoloogias *Das Leben ist noch neu* (1992). Ühtekokku on Viivi Luik avaldanud pisut üle 450 luuletuse – kui ma olen õigesti kokku lugenud –, s.o umbes kaks korda niipalju kui Edith Södergran omal ajal.

Viivi Luik on osa oma luuletustest aastate jooksul uuesti avaldanud mitmesugustes valikkogudes. Neist esimene, *Luulet 1962–1974*, ilmus 1977 ja sisaldas esimese seitsme kogu 334 luuletusest 145, s.o 43% seni ilmunud töödest. Teise valikkogu koostas luuletaja 1990. aastate alguses; see on ilma pealkirjata ja ei ole trükituna ilmunud, ilmselt ka Eesti kirjastustegevuse selleaegsete ümberkujunduste tõttu. Minu valduses on selle käsikirja koopia. Selles valikus on tema ümmarguselt 450 luuletusest 170 ehk ainult napilt 38%. Seesama arv (38%) iseloomustab 1998. aasta kogu *Maa taevas*, kuigi need pole kõik samad luuletused, mis eelmises valikus. Aastal 2005 ilmunud

Elujoon jätab lõpuks alles ainult veel 86 luuletust, mis on 19% Viivi Luige kogu loomingust.

Põhjused, kuidas luuletaja oma luuletustest valiku teeb, mida ta uude kogusse võtab ja miks ta jätab välja kord üht, kord teist, on harva selged ja nende üle me siin ei arutle. Huvitavam on see, mis jääb. Esikkogu *Pilvede püha* 38 luuletusest on kogus *Luulet 1962–1974* alles jäänud tervelt üheksa, avaldamata valikkogus on neid veel neli, kogus *Maa taevas* kuus ja *Elujoones* ainult kaks – need, mida eespool on mainitud. Võib-olla, et selles tõsiasjas peegeldub teatud enesekriitika, luuletaja muutunud vaade oma loomingule. Et aga needsamad kaks luuletust – „Kevadine” ja „Hilissuvine” – esinevad kõigis neljas valikkogus ja on lõpuks ainsad järelejäänud, võiks samuti midagi ütelda.

Mis jääb, on tähtis. Aga tähtis on ka, kuidas see jääb! Ning selles suhtes teeksin meeleldi pisut kriitikat selle kohta, et autor ei ole oma valikkogude koostamisel suutnud hoiduda redaktsioonilistest sekkumistest. See fenomen ei puuduta üksnes Viivi Luike. Paljudel luuletajatel on kaldumus ja soov valikkogudes ning isegi kogutud teostes oma tekste tagantjärele „parandada”. Sellele aga, kes elukutseliselt ühe luuletaja loominguga tegeleb – olgu ta kirjandusteadlane või tõlkija – võib selline asi olla frustreeriv, kui ta ei tea, milline on luuletaja kavatsus, miks ta järsku muudab mõne luuletuse pealkirja, miks ta lisab või jätab ära mõne stroofi. Rääkimata sellest, et ta selliseid muudatusi endale ehk alati ei teadvustagi, et ta jätab need võib-olla kahe silma vahele. Viivi Luige luuletus „Melanhoolne veebruar” kogust *Lauludemüüja* on kogumikus *Maa taevas* äkki pealkirjaga „Kurb veebruar”, ja selles on ainult kolm stroofi algse nelja asemel. Luuletus „Paratamatus” kogus *Põliskevad* on samuti kaotanud ühe stroofi, sellele on tähelepanu juhtinud Janika Kronberg oma retsensioonis ajakirjas *Keel ja Kirjandus* 1998. Luuletus „Tiiva vari”, mis ilmus *Loomingus* aastal 1990 ja trükiti sama pealkirja all veelkord *Eesti Ekspressis* 1991, on nüüd nimetu ja algab esimese värsireaga: *Ütle: „Haljas kuusk...”*. Ka imeline luuletus „Ta on kõik öelnud” kogust *Ole kus oled* on jäänud pealkirjata ja algab nüüd sõnadega, mis olid juba kogus *Luulet 1962–1974* lisatud motona: *Nelly Sachsile, luuletajale*. Originaalis kõlas moto, muide, *Nelly Sachsile mõelduna*. Seda loetelu võiks jätkata. Mul aga tekib küsimus: kui ma tahan mõnes antoloogias või mingis teises kontekstis avaldada üht või teist Viivi Luige luuletust, mis ma olen tõlkinud, kas ma pean siis oma tõlget revideerima, vastavalt asjade uusimale seisule? Kas ma pean otsima võimalikke muudatusi kõigist valikkogudest?

Ma ei taha vaidlustada autori õigust teha oma tekstidega seda, mis talle meeldib, aga ma tahaksin tungivalt toetada seda, et kogu Viivi Luige luulelooming ilmuks juba üsna peatselt tekstikriitilise väljaandena, kus oleks

hoolikalt dokumenteeritud mitte ainult iga luuletuse sünniprotsess, vaid ka kõik variandid. Kriitiline väljaanne on vajalik ja ammugi hiljaks jäänud. Äsja ilmunud koondkogu *Kogutud luuletused 1962–1997*, kuhu on koondatud Viivi Luige kõik luuletused peale ühe – ehkki väga tervitatav ja ülimalt teretulnud raamat! –, seda ülesannet kahjuks ei täida.

Lõpuks mõni sõna Viivi Luige luule tõlgitavusest. Ma ei tahaks süüvida igavesse küsimusse, kas lüürikat on üldse võimalik tõlkida ja kes on kutsutud ja seatud või ehk koguni kompetentne seda tegema. Et aga luuletajad ei ole tingimata alati oma teiskeelsete kolleegide parimad interpreteerijad, on näidanud mõne aasta eest Saksamaal tehtud katse, mis armetult läbi kukkus. Nimelt lasti ühes töötoas kuuel saksa luuletajal, kes ei osanud eesti keelt ja kellel oli Eestist ainult väga pinnapealset teavet, tõlkida kuue eesti luuletaja, nende seas ka Viivi Luige luuletusi, abiks reaalne tõlge saksa keelde. Mina leian, et lüürika on tõlgitav. Selle eelduseks aga on, et tõlkija teab, kuidas funktsioneerib see keel, millest ta tahab tõlkida, missugused filosoofilised konnotatsioonid selles peituvad. Iga keel põhineb ju omaenese filosoofial, omapärastel mõtlemismallidel. Luule tõlkija peaks tundma tausta, milles see luule on sündinud. Ta peaks tundma selle maa keskkonda, miljööd ja mentaliteeti ning – mitte viimases järjekorras – ka tema loodust. Ta peaks teadma, missugused on metsad, puud, järved sellel maal, mille luulet ta tõlgib, ja mismoodi lõhnab niitudel angervaks:

*Ja lõhnab angervaks
ja tulilill
ja ohakas.
On hilissuvi, on hilissuvi
ja pihlapuus
on marjakobar
ja männikus
on kanarbik.
Ja seda suve
ei tule enam,
ei tule enam
seda suve.*

Sest mitte iga sõna, mille tõlkija tõlgib, ei ole lihtsalt sõnaraamatusõna. Iga „sõna on rohkem kui sõna“.

VIIVI LUIK'S POETRY THROUGH THE EYES OF A TRANSLATOR

Gisbert Jänicke

In connection with Viivi Luik's poetic debut no other parallel comes to mind except the Finnish-Swedish poet Edith Södergran who appeared before the reading public in 1916 and with a similar thin poetry book as is Viivi Luik's first collection. Edith Södergran was the first poet writing in Swedish who tried to distance herself from the traditional form canon prevalent at that time. Viivi Luik had to oppose the same difficulties to bring her message into consistency with the conventional form. It seems that in several cases she has had to use free verse for her message like it was done by Edith Södergran in her time. In the poetic sense such a formal „deviation” can but be welcomed. Quite understandably Viivi Luik also has a number of fine metrical poetry.

All in all, Viivi Luik has published slightly more than 450 poems – nearly twice as much as Edith Södergran in her time. Luik has published several anthologies where some poems have been changed. I would not wish to protest the right of an author to do whatever he or she likes but I would strongly support critical publication of all Viivi Luik's work very soon where not only the birth process of every poem would be documented but also different versions of it.

I do not support the idea of non-translatability of poetry. I think that lyrics are translatable. It is, however, a prerequisite of translating that the translator knows how the language functions from which the translation is made and what are the philosophical connotations in it.

VIIVI LUIGE LUULEKOGUD EESTI RAAMATUKIRJASTAMISE AASTA- RINGIDES: KAKS GRAAFIKUT

Indrek Tart

Luule ja matemaatika tunduvad nii tõukuvad, kauged ja erinevad, et nende sättimine ühise katuse alla näib ilmvõimatu. Luulet ei saa mõõta, luulet saab tunda ja tunnetada nii nagu soojust nahal või armsate sõnade kaja mälu-sügavikes, luule haarab hingepõhjani, ent jääb samas pelgaks õhu- või meenutusvõngatuseks elu ajalikkuses. Luuleempaatiat, luulekõrva pole kõigile antud nii nagu muusikalist kuulmistki. Sõna tähenduste hajuvus, üks-teisesse haarduvus, segimine ja uue tähenduse tekitamine, kontekstist ja allusioonidest sõltuvus, kultuuripädevuses kinniolek on luule puhul illoomulik. Ent teisalt – kindlate rütmistruktuuride (nii kõlaliste kui visuaalsete) olemasolu loob võimaluse luulet määratleda ning uurida kaunis kindlates mõõtudes. Luule viskab varju matemaatika ruumi ja leiab sealt tuge. Ega osutugi kangekaelseks antipoodiks. Ja laiemalt võttes pole matemaatikagi muud kui kindlate abstraktsete struktuuride määratlemine ja suhestamine, millel – nagu luulelgi – pole igapäevareaalsuses muud esindajat kui kõlad-kujundid ruumis ja märgid paberil. Selles osas jagavad luule ja matemaatika ühist saatust. Samas pürib matemaatika oma märgistiku ja selle toimingute ülima määratletuse poole, mille täielikult automatiseeritud algoritmiseeritud piirjuht on küll välistatud, tänu Gödeli teoreemile ning võimalusele määramatult toimivast („peatumatult peatuvast”) Turingi masinast. Nii jääb ruumi inimlikule intuitsioonile ja interpretatsioonile ka selles ranges korrastatuses, mis luule puhul on pigem kauge semantiline tagaplaan.

Lisaks olemuslikule sarnasusele nende kahe vahel annab luulet iseloomustavate kvantiteetide (nii värsistruktuuride kui näiteks ajalise kirjastamisdünaamika) graafilis-geomeetriline esitus omapoolse laia pintslitõmbe luuleilma arengutele, isegi kui ei siseneta poliitilis-kultuuriliste edenemistsüklite spetsiifikkasse. On olnud aegu, mil luulet kirjastatakse üleküllaga, ja on neid, kus teda peaaegu ei märgata. Väikestele kultuuridele on see olulisem ja ilmekam indikaator kui suurtele. Eesti on oma luulelembust ilukirjandusraamatute seas viimasel ajal oluliselt minetanud: 1989 moodus-

tasid luuleraamatuid 25% ilukirjandusest, 2002 langes nende osa 12%-ni (vt Tart 2005: 19, joonis 4). Kas see kõneleb kultuuri tugevusest või nõrkusest?

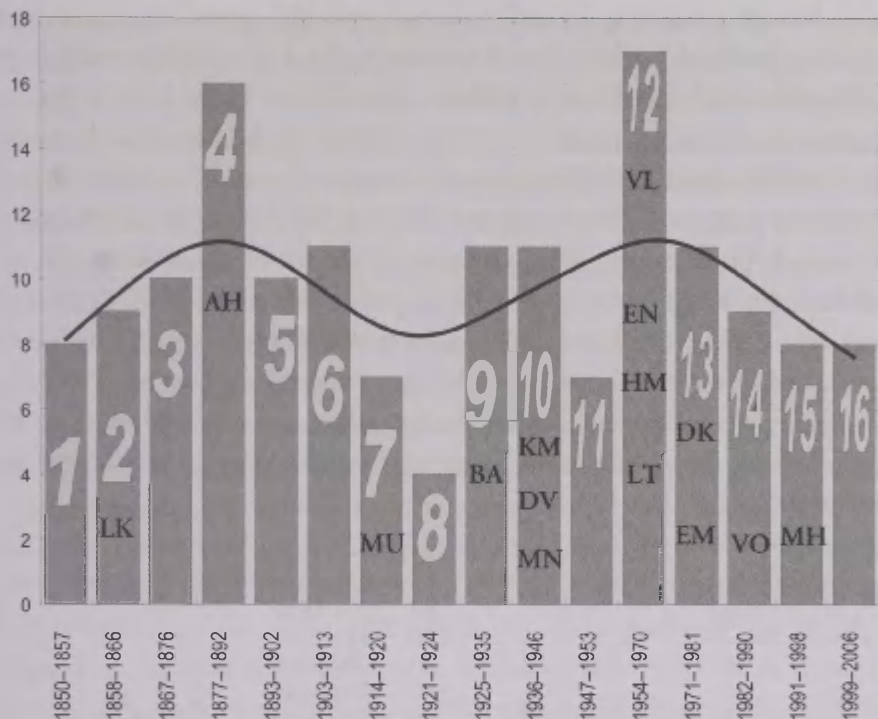
Eesti kultuuri kontekstis on Viivi Luik mitte ainult oluline luuletaja, vaid ka oma ajastu südamemärk, millela jääks ositi lausa seletamatuks nn kuuekümnendate luulelumm ja ridavevaheline sõnum (mis nüüd takkajärgi lugedes lausa silmselgelt kätte paistab, aga tollal just selline tundus). Sestap võiksid alltoodud kaks graafilist visandit natukenegi selitada eesti luuleteede sõlmitusi ajatuulte karges karmuses.

Luule saatust ei määra ainult luuletaja suurus, tema keeleline, semantiline ja kultuuriline kokkukõla oma kultuuri ja ajaga, vaid ka hoopis proosalisemad argiasjad nagu lugejad ja kirjastamine, sobituvus oma aega. Näiteks Kristian Jaak Peterson on kirjanduslooline suurkuju, kel oma (elu)ajas oli hoopis väiksem tähendus; Lydia Koidula luuleheftikesed 1866 ja 1867 (tiraazidega vastavalt 1500 ja 1100 eksemplari!) said raamatulisandust alles 1925. aasta kogutud luuletustega (2000 eksemplari) – luuletaja kuju ja tähendus loodi kooliraamatute kaudu. Oluline on olnud ka n-ö kirjavalla patrooni leidmine (nt Tuglas Juhan Liivile) või vähemalt oma kirjastaja olemasolu (Karl Eduard Sööt iseendale). Eesti luuletaja pole palju kirjastav, seega on ka võimalused „sissetöötamiseks” napid. Seda enam võimaldavad linnulennulisedki sissevaated luulekogude maastikku märgata seda lainetuse ulatust, mille luuletaja on tekitanud, ning neid, kellega samaaegselt ta kirjastanud/kirjastatud on olnud.

Esimene graafik (vt joonis 1) visandab eestikeelse luuleraamatu kirjastamise viljakuse ja ahtuse perioodid alates 1850. aastast, millest peale meie luulekogud on järjepidevalt ilmunud. Selle graafiku alusmõisteks on luuleindeks (LuI), mille osisteks on ilmunud luulekogude arv, nende kogutiraaz ja ühekordne koguleheküljehõive aastati. Graafiku koostamist luuleindeksi murdepunktide alusel on detailselt kirjeldatud siinkirjutaja monograafias (Tart 2002).

Võttes viimasena arvesse 2006. aasta, saame 16 perioodi 167 aasta peale, mis teeb keskmiseks ca 11 aastat ega erine seega jämedas laastus üldiselt kasutatud kümnendeist. Ometi on kohe näha, et mingit ühtlast jaotust ei vormu: on päris pisikesi perioode eesti luule ja eesti keele kiire moderniseerumise ning kirjanduse professionaliseerumise ajast ning kaks „mammutit”: järelärkamisaegne 1877–1892 ning nn kuldsete kuuekümnendatega seonduv 1954–1970. Seega moodustub kaunis sümmeetriline kahe küüruga üldtrend, mis kinnitab oletust luule (ja tema kirjastamise) seotusest rahvusliku iseolemise. Väga pikad on rahvusliku olemise enesesepööratuse perioodid,

ootamas iseseisvuse võimalust, teritades keelt ja kultuuri võõraste surve all. Teatud stabiliseerumine (kindlam majanduslik järg, aga ka hoiak, et nüüd sest võõrvõimust polegi pääsu!) ning uute luulepõlvkondade ja -suhtumiste võimukas tulek (70ndatel, 80ndatel) lühendavad perioode oluliselt.

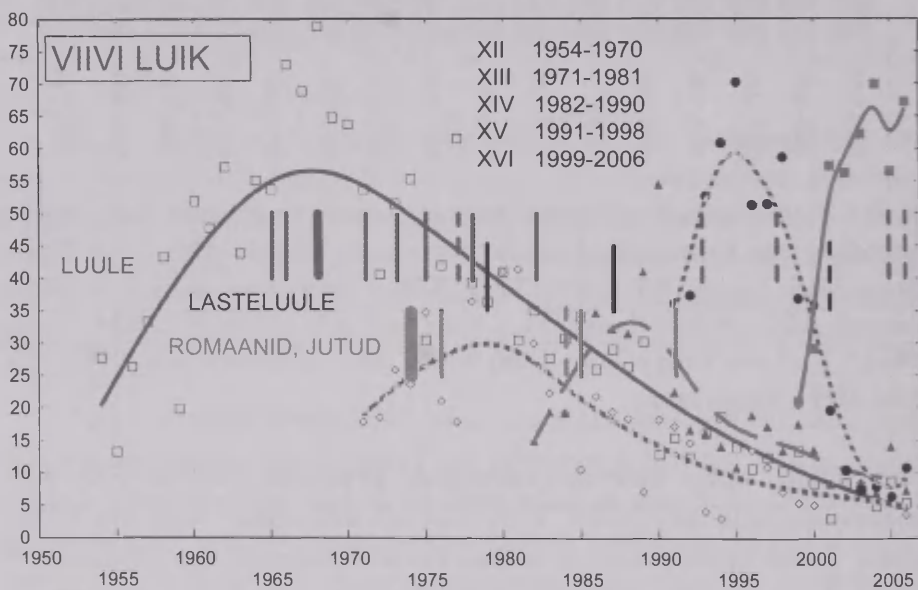

Joonis 1. Eestikeelse luule perioodide pikkused aastates luuleindeksi alusel ning üle perioodide enim kirjastatud naisautorid. LK = Lydia Koidula, AH = Anna Haava, MU = Marie Under, BA = Betti Alver, KM = Kersti Merilaas, DV = Debora Vaarandi, MN = Minni Nurme, VL = Viivi Luik, EN = Ellen Niit, HM = Heljo Mänd, LT = Leelo Tungal, DK = Doris Kareva, EM = Ene Mihkelson, VO = Virve Osila, MH = Minna Hint.

Oma kindla märgi kaheteistkümnendale perioodile (1954–1970) jättis monopolkirjastuse olemasolu. Viivi Luik oli selle ajastu luule üks kandetalasid. Tasub rääkida, et üldiselt on eesti luuletaja väga lühikeses võh-maga, võides olla väga lühikeses perioodis hästi intensiivselt kirjastav (nt Ernst Enno) ja siis hajudes tagaplaanile või piirdudes juba tehtu ümberkomponeerimisega valitud paladeks. Viivi Luik pole laias laastus erand, ent tema luulesööstu 1965–1982 mahub kümme hästi tempereeritud kogu. Koos lasteluule ning ajalisel järgnenud romaanidega loob see intensiivse ja

kompaktselt hoomatava terviku, mille lisandused oluksid ehk teretulnud, ent taustalised. Luuletaja on selgelt ära tundnud oma aja ning end selles täieliselt teostanud.

Teine graafik (vt joonis 2) kujutabki detailsemat väljavõtet eestikeelse luuleraamatu periooditrendidest neis luule kirjastamist alustanud autorite põhjal. Ära on toodud igal aastal vastaval perioodil (graafikul on näidatud viis viimast perioodi) debüteerinud autorite osakaal protsentides ning vastavad lähendkõverad. Lisaks on graafikule kantud Viivi Luige luule ja proosaraamatute avaldamised püstkriipsudena. Näeme, et kõiki perioode iseloomustab suhteliselt kiire luulekirjastamismaastiku allutamine, millele järgneb rahunemine ning tausta hajumine. Ainult viiendast perioodist, mis oli põhiliselt seotud Anton Suurkase kirjastamisaktiivsusega, ei ulatu tänapäeva uusi autorikogusid. Kõige kirevamad, paljude perioodide autoreid oluliselt sisaldavad, olid 1920., 1950. ja 1980. aastate teised pooled ning millenniumivahetus. Üldiselt võtavad uue perioodi tegijad kiiresti võimust ning valdavad kirjastamist, mis tähendab ühtlasi luuletajaskonna kiiret muutumist, kus keegi pikalt ei jätka, olles oma luule(edevus)tarbe kogu või paariga ammandanud.

Joonis 2. Viivi Luige ilukirjanduslikud raamatud eestikeelse luule kirjastamis põlvkondade (XII kuni XVI) aastatise avaldamishõive (% nimetustest) foonil. Sõrendatult on valikkogud ning kordustrükid, jämedamalt mitu raamatut samas aastast.

Graafikule paigutatud seest täitmata ruudud, rombid ning seest täidetud kolmnurgad, punktid ja ruudud on konkreetseid vastava perioodi luule- raamatupõllule tulijate protsendihõived aastati, mille põhjal joonistatud lähendkõver on ainult muutuste ilmutaja, mitte mõõtja. Kõige selle terasem jälgimine näitab, et kaheteistkümnes periood tipnes 80% lähedal 1968, sellal kui kolmeteistkümnes (Juhan Viiding, Doris Kareva, Ene Mihkelson jt) ei saanud kunagi selle varjust välja (ainus erand 1981 ca 40%-ga). Muidugi mängib oma rolli ka kaheteistkümnenenda perioodi massiivsus, mis juba ta pikkusest tuleneb. Ometi saavad järgnevas muutustes uued tegijad suhteliselt kiiresti oma üleoleku kätte – neljateistkümnes periood (Indrek Hirv, Priidu Beier, Karl Martin Sinijärv, Sven Kivisildnik) 1990. aastal 55%, viieteistkümnes (Contra) ja kuueteistkümnes (Jürgen Rooste) koguni 70% vastavalt 1995 ja 2004.

Sellel taustal paigutub Viivi Luige ilukirjanduslik toodang põhiliselt kaheteistkümnenenda, kuldseid kuuekümnenendaid hõlmava perioodi öitseaga 1960–1980. Sellal vormus eesti luule enese(taas)leidmine ning algatus ulatuslik keelelis-rahvuslik eneseteostamine. Graafikult vaatab vastu ka valik- koguline ning kordustrukiline järellainetus, mille retseptsoon alles ootab uurimist. Oma põlvkonna luuleõhina raugemine (ka ealine nähtus) ning uute tegijate jõuline tulek annavad alati oma osa individuaalse loometee kulgemisele. Huvitav oleks võrrelda teiste sama perioodi suurte tegijate kirjastamisteid, kuid see jäägu teiseks korraks uurida. Viivi Luik on end nii kindlalt eesti luulesse kirjutanud (ja kirjastanud), et ei saa jääda märkamata ning lugemata. Hoopis uus ja põnevam küsimus on tema luule toimimine uutes kultuurilistes oludes, järelsotsialistliku kapitalismi pinnal, kus luule keskmesse tõuseb indiviidi tundeline ja tunnetuslik olemine, oma koha leidmine prioriteetsete *isede* keskel, teistele mõtlemata, suurelt jaolt märkamatagi. Argikõiksuse rahvuslik koloriit muutub ärevaks turumajanduse kolinaks, mille tulemiks on kola, mitte mõte või mõttekus. Sellest kõneleb Viivi Luik aga nüüd juba esseedena. On proosa aeg.

KIRJANDUS

- Tart, Indrek 2002. *Eestikeelne luuleraamat 1638–2000: bibliomeetrilisi ja kirjandus- sotsioloogilisi vaatlusi*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tart, Indrek 2005. Ilukirjandusraamat ja kultuuriline püsimine Läänemeremaades aastail 1988–2002. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 9–20.

VIIVI LUIK'S BOOKS OF VERSE WITHIN THE CHANGING PUBLISHING SITUATIONS: TWO CHARTS

Indrek Tart

Viivi Luik's poetry books are viewed against two different backgrounds: i) within the general periodisation of Estonian poetry collections and ii) through comparison of different publishing generations.

In the first case, we have to deal with the last high tide of Estonian poetry, which is characterized by longevity and the high position of a poet in the Estonian society.

The period is also characterized by monopolized publishing, censoring the poetry and therefore encouraging poets to seek ways for expressing metaphorically which was essential for the nation's existence. In this respect, Viivi Luik has been one of the greatest masters who at the same time tried to stand against publishing amateur narcissistic poetry. Poetry had a definite mission of touching touch the soul of the nation.

In the second case, we can see how clearly Viivi Luik is a child of her time whose original work fits into the 'golden period' of the 1960s, which really included a rather various set of young poets from 1954 to 1970. The chart demonstrates that no publishing generation is everlasting but alternates quicker and more intensively on the Estonian poetic landscape than it might have been presumed, so that the best representatives of a former generation are put to the background by the oncoming younger ones rather quickly. The former generation is not thrown into oblivion, however, because the number of poetry anthologies is ever growing, especially that of the twelfth period described here, Viivi Luik remaining certainly among such poets.

VIIVI LUIGE SALAMAJA PIIRI MÕISTATUS

Tiina Kirss

I

1974. aastal *Loomingu Raamatukogus* avaldatud jutustus *Salamaja piir* on sillakaar Viivi Luige teekonnal luule ja proosa vahel. Oma laadilt ja ülesehituselt on lühike proosapala muusikaline etüüd, milles kirjutaja proovib sõna võimu uutes tingimustes, jälgides selle tuhmumist, kirkastumist, avardumist, lamestumist, ning rõhudes mõnu ja skepsisega sõna maagilisele kandvusele ja katkemisele. Nagu *Seitsmenda rahukevade* rahutu laps ja *Ajaloo ilu* piirerikkuv Tema, esindab *Salamaja piiri* jutustaja mitte ainult sõna, vaid ka imaginaarsuse võimsust: ta on maailmalooja, kelle võlukeppi liigutab sõna „oleks.”

Näe, kui Margi pea tühjaks teha ja see mõte ära kaotada, et ta asju tuli viima, siis olekski nagu alati ja iga päev. Kui nüüd Margi elu oleks kas või üks ilmutatud film, siis saaks käärid võtta, vahepealt rodu pilte välja löigata ja otsad hea tuubiliimiga jälle kokku kleepida.

Siis ei saaks Mark eluilmaski teada, et ta Pärnus on käinud, mööda merepõhja sõitnud, kukke ja pesu näinud, et tal on Ilse olnud, et ta Pääskülas ühes majas käis ja täna sisse lubas kolida. Ta ei tunneks Ilset kunagi ära, kui ta teda ka näeks, niisamuti ei teaks ta, et Pääskülas üks naine, kes arga koera peab ning marjapõõsaste alla tuhka kannab, üürilist ja üüri ootab.

Jah, aga nõnda ei saa teha. Ainult siis saaks seda teha, kui oleksid niisugused käärid, niisugune liim ja niisugune ilmutatud elu.

Mälu teeb elu, ilma mäleta võiks ehk küll süüa ja magada ja see olekski kõik. Nii et kui sa mälust rodu pilte välja löikad, läheb üks elu lühemaks ja kellele seda tarvis on? (Luik 1974: 31; edaspidi vaid lk.)

„Ilmutatud elu”, enne-digi-aegne filmiriba, on sobiv metafoor jutustuse kompositsiooniks. *Salamaja piir* koosnebki läbivalgustatud filmikaadritest, aegluubivõtetest: lugeja kogeb kadreerimist, päästikulevajutamist, ilmuta-

mist, kääre ja liimi. Kuid mida annab valgus? Tavateadvusel on vaevuaimatav vooder, mis on värvilisem, ehedam, vägivaldsem kui tajumus, sisekõne ja seda katkestavad vaikused. Jutustaja kaamerasilm liigub neid vahesid pidi. Tegelaste sise- ja välismaailma läbivalgustamine neid lõimuvate teadvusniitide kaudu, igapäevaste ütlemiste ja klišeede ümberpaigutamine ühest tekstiümbrusest teise, tagasiastet üle mälu läve ja esemete salakõne tunnetamine osutavad selles novellis nii Luige lüürika kui tema edaspidiste pikemate proosatekstide suunas. Jutustaja püstitab geomeetrilise järjekindlusega ruumi, rajab sünkroonse mitmepaiksuse. Lugu mängub maa ja linnaoleviku vahelisel teljel, rong sõidab Balti jaamast Pääskülla. Kuid õunapuude istutamine maakrundile ja rännakud pealinna tänavatel on vaid fiktsionaalse ruumi eeskoda. Teine piirjoon kulgeb Kalamaja ja Salamaja vahel. „Salamaja” sünnib nihkunud esitähel, jutustuse eksootilisema tegelase Augustini kalambuuri kaudu. Sellest piisabki Salamaja olemasoluks: nihkuv esitähel on ukse link tinglikku maailma Kalamaja argireaalsuse tagakambris. Käärde ja liimiga toimides mängib jutustaja tõsimeelset *fort-da* mängu oma tegelaste kohal-, eemal- ja äraolemise võimalustega.

Lähtudes *Salamaja piiri* eksperimentidest piiride joonistamise, kustutamise ehk kummastamisega, on võimalus sügavamalt mõista Viivi Luige argipoeetikat, tema maailmamudelit ja selles maailmas elamise viise. Kuid *Salamaja piirist* kirjutamine seab nõudliku taaslugemise ülesande. Kas on võimalik mõelda tagasi „enne romaanide aega”, sinna, kus luuletaja hakkas proosat kirjutama? Või heidavad need hilisemad ja pikemad proosaraamatud nii tugeva valgusvihi ja varjudevooru, et sõelale jäävad sarnasused näos ja teos, võrdlemisvõimaluste kiusatus? Näiteks, nii nagu *Seitsmenda rahukevade* peategelase mootorrattal sõitev isa, külvab Margi isa õunaseemneid (ning istutab kreegipuid). Õunapuude istutamine on ühtaegu märglevalt kerge ja surmtõsine asi. Silmamõõtu ja õunte külvamist tuleb õpetada ka lapsele: ei piisa sellest, et ta trepil seisab ja hammustab aplalt valget klaari. Või siis, kui kedagi peale jutustaja vaatamas pole, saab *Salamaja piiri* tegelane hakkama sarnase piiririkumise-liigutusega kui *Ajaloo ilu* Tema, kes käperdab Levi perekonna talismani, võõrast juuksepatši, mis oleks pidanud Poolas surnud vanaisale kirstu kaasa pandama. Eelhäälestus proosale, motiivistiku harjutamine, proosa ja lüürika rippisillal seismine – kõik on elu-ja-loomingu-seostamise mallide järgi õige, kuid see ei vaja tingimata positivistlikku põhjendamist. Nöökamisi vaigistab *Salamaja piiri* kirjutaja sellise professionaalse lähenemiskatse ning soovib minna pildi sisse, siseneda teksti läbi selle mõnu.

Mälu ja mäletamine on *Salamaja piiri* esimene mõistatus: meelde-tuletamine ja imagineerimine kui jutustamise põhitingimused üldse. Jutustaja kerib elastse teadvusenüüdi oleviku ja tuleviku vahele ning liigutab oma tegelasi ümber nagu mööblit avaras majas. Iga tuba on eri ajas, ning ühest teise astumine on imelihtne, pisike väärtus ja oledki üle läve. Mäletamise paradoksaalsuse lavastamiseks on vaja vaid väikest tähelepanu-katkestust. *Salamaja piiri* sündmustik koosneb teadvuse kõrvalkalletest igapäevasuse keskel, mil tegelane ajas vette kukub ja kõrkjatest kinni hakkab, et sealt kaldale komberdada. Aja ebauhtluse tunnetamine tuleneb võnkumisest, meenutamise ja fantaseerimise rütmist.

Muutlik ilm, kuiv külm, lumepilved. Neljas november. Paari kuu pärast lõpeb aasta ära. Veel midagi?

Mark ja Ilse, õieti küll ainult Mark, ja nüüd pole Markigi enam. Mõlemad on juba rongis.

Ilse käed valutavad, Ilse on üle töötanud. Jah, ega tal hea olla ei ole.

Kas Ilse ka sisse tuleb? Ei, oodaku parem väljas. Peaasi, kui aga perenaine kodus on. Muidugi, asukohta Mark teab. Mis asja asukohta? Selle maja.

Väljas hakkab lund sadama. Alles on Hiiu, siis tuleb Kivimäe. Praegu sajab lund klaasi taga, natukese aja pärast sõidavad need aknad edasi ja lumesaju eest nad enam ei kaitse. Keda nad ei kaitse? Marki ja Ilset, need ei sõida edasi, nemad lähevad ju Pääskülas maha. Rahustagu lumi pealegi närve ja sadagu lumega koos ähmaseid koolimälestusi. (Lk 28)

Jutustaja suhe tegelase mälu on delikaatne niiditõmbamine: kas ta piirdub nupule vajutamisega, määrates vaid, millal film seisab ja millal ta edasi liigub? Või räägib ta filmile peale, taandades viimase kokkuvõtva ja hõlmava lausega oma tegelased marionettideks? Mälu mõistatuslikkus ilmneb ka teistsuguses proleptika-eksperimentis, katses panna teadvusejõge teistpidi voolama, eelmäletatud aega ettepoole liikuma, kuni see jõuab mäletamise hetkeni:

Mark on seal kohas, ja et ta parajasti ühte küünalt vaatab, on talle lamp ja selle meeldejätmise pähe tulnud.

Selle lambiga oli pentsik asi, see oleks nagu meelde jäänud eest tahapoole, mitte tagant ettepoole. See tähendab – Mark oleks nagu juba siis näinud seda meeldetuletatud lampi, mitte tegelikku lampi. Kuidas see võimalik oli, ega ta siis veel Pääskülas ei olnud ja Ilse toodud küünalt ei vaadanud? (Lk 37)

Jutustaja raamistab mälueksperimenti lühikeste lüüriliste suletõmmetega juba eelnevas lõigus, märkides füüsilist piiri õue ja toa vahel ning tegelase sise- ja välismaailma vahel:

Tondiliblikas lendab vastu akent, muidu on kõik vait. Mark vaatab tuld. Tulel ja lambil iseenesest ei ole mingisugust tähtsust. Alles siis, kui tuli ja lamp on meelde jäänud, on nendel tähtsus. (Lk 37)

Järgnevas lõigus, justkui teises tõmmises, on esiplaanil Margi sisekõne: „kõige peamine” on nüüd see, „et Mark nõnda mõtleb, nagu ta mõtleb”. Jutustaja paneb Margile pähe mõtted, mille keskpunktiks on mäletamine: „kas see lamp tuleb mulle mõnes teises kohas meelde või ei tule?” Aja tagurpidi- või edasipidikäik keerab filosoofilise sõlme kahekorra peale:

Tegelikult peaks ta aga nõnda mõtlema:

kas mina siin tulen endale selle lambi kaudu mõnes teises kohas meelde või ei tule? (Lk 37)

Aja ja koha piirimärki pole võimalik leida; see on vaid kokkuleppeline:

Mis tähendab eest tahapoole ja tagant ettepoole? Tagant ettepoole, see on nõnda:

sa hakkad ühest punktist liikuma, see punkt tähendabki tagant. Sinu liikumine viib sind ettepoole. Sul võib mida tahes kaasas olla, ka üks metsavahi-ema lamp, selle üle ei imesta keegi, see on täiesti sinu oma asi, mida sa kaasa võtad.

Eest tahapoole ei ole nii selge. Tähendab, sa peaksid juba ees olema, aga kuidas sa sinna said? Kust sa võtsid seal metsavahi-ema lambi, kui see lamp asub alles taga?

Nüüd on Mark tagant ettepoole tulnud. Võib ütelda, et ta on lambist küünlani jõudnud. Küünal seisab ka laua peal, aga Pääskülas, mitte mere ääres. Küünal seisab rohelise pudeli suus ja on ise valge. (Lk 37–38)

Kui mälu on *Salamaja piiri* üheks märksõnaks ja kui eksistentsiaal-filosoofilistes mõtisklustes aja ja minevikkude ümber on tunda Augustinuse *Pihti-muste* 10. peatüki kõrgpinget, siis *Salamaja piiri* mäletamises on veel üks dimensioon, mis leiab põhjalikumat arendust *Seitsmendas rahukevades* ja *Ajaloo ilus*. Ajaloolise aja kohalolu, suurte sündmuste horisont, mis kahe pikema romaani maastikes loob kummituslikke allhoovusi, kajades paatoslike

sententsidena *Seitsmenda rahukevade* lehekülgedel või irooniliselt sünges-
tudes *Ajaloo ilus*, avaldub hetketi ka *Salamaja piiris*. Jutustuses tasalülitub
süvamälu aga olevikutasandisse, järelvirvendusi jätmata:

*Mark pühib käed vastu pükse puhtaks ja paneb ahjuukse kinni. Teised
temavanused on ammust ajast suurtes sõdades inimesi tapnud. Nii noored
need inimesetapjad ongi.*

Tema ei ole inimesetapja, tema ehk võtab naisegi.

*Päev võiks olla valgem, aga ta on ka seesuguse päevaga rahul. Põrand
naksatab, kui ta üle toa läheb. (Lk 33)*

Üheks taaslugemise riisikoks on, et läbi kahe hilisema romaani prisma
võimendub „inimesetapjates” ja „suurtes sõdades” ilmnev märksõnalisus.

Oma delikaatsete kaameraliigutustega meenutab *Salamaja piiri* jutustaja
pigem Nathalie Sarraute’i püüet kaardistada „tropisme”, teadvuse nõtkumisi
ja kaldumisi, kahekõnesid vooderdavat mõteteüminat, sõnastada seda, mis
vaikuse piiril. Sarraute’i *Vous les entendez* tõlge ilmus Loomingu Raamatu-
kogus *Salamaja piiri* kirjutamise aegu. See, mis tegelaste vahelt paistab, on
latentne argivägivald. Eetiline alltekst – küsimus, mis on oma ja mis teiste
asi, olgu see lamp, mõte, või kogemus – on *Salamaja piiris* tasand, mida
tihedaks, selgeks ega ajastuspetsiifiliseks ei kirjutatud. Seda ümbritsevad
pigem küsimused:

*Ei ole hea ükski toas olla ja lampi meelde jätta. Parem oleks lamp kaasa
võtta, õigemini, parem oleks seal kohas olla, kus see lamp ükskord uuesti
meelde tuleb. Kas seal kohas on parem? (Lk 37)*

II

*Siis tuleb isa jälgi mööda Ilse, Ilse jälgi mööda Augustin ja Augustini jälgi
mööda Pääsukegi. (Lk 40)*

Salamaja piiri peategelase Margi teadvus liigub kolme lähedase suhte vahel.
Pikkamööda iseseisvub ta oma isast – jõnksudega, nagu ikka täisealiseks ja
priiks saades ja omaenda elukäiku juhtima hakates. Olles õppinud maainimese
elutarkust ja silmamõõtu, võtab Mark ühel päeval riided kapist ja läheb
omaette elama – Ilsega, keda ta kohtas ühe Pärnu poisi pulmas, trepil:

Räsitud lillepuhmad ja kress, mis võret mööda ronib, lähevad mustaks. Margi käsi läheb valgeks ja sõrmevahed punaseks. Aias pole muud kui see käsi ja need sõrmevahed. Ei saagi näha, mis nägu Ilse on. Mis nägu ta ikka on! Inimese nägu, ega tema pole koer või õunapuu. (Lk 19)

Inimese, koera ja õunapuu ümber mõtisklemine meenutab taas Sarraute'i laadis teadvust vooderdavaid sümboliarendusi, kus igapäevase eseme või liigutuse ümber tekib üha rohkem tähendusesõõre. Võõras tüdruk, kes astus trepile, „tegi endast Ilse”. Kuid enne Ilset oli Margi ellu astunud Augustin, kaaslane ja sõber, kelle kunstnikupilk on Margi pähe kolinud ja temas kunstnikutaju äratada jõudnud:

Kuskohta Mark Ilse panema peaks? Vist niisuguse pildi peale, kus on lund, jääd, halli müüri ja rohelist hallitust.

Kes pildi teinud on, peaks Augustini käest küsima. Kas Mark usuks, kui Augustin ütles, et Renter? (Lk 19)

Psühholoogilisel tasandil on Augustin Margi jaoks initsiaator-kuju, kelle teistsugusus on piisavalt kaalukas, et selle mõjuvõim astub Margi isa oma kõrvale. Augustin on teadvuses ja teos täiskasvanud, sõltumatu: Mark tajub, et Augustiniga on teistmoodi kui tema endaga, kuna Augustin juhib oma elukäiku ise. Korra viirastub jutustuses kujunemisromaani sõrestik, siis aga vihiseb see traditsioonilisest mudelist mööda, kõnekäändude juurestikku, sõnade metafoorse algmaterjali otsingul:

Mark ei saa ju mitut moodi mõelda. Kui ta Margi moodi mõtleb, siis kardab ta, et suu läheb lõhki. Kui ta Augustini moodi mõtleb, leiab ta: suu ajab suure tüki lõhki. Dotsent Pääsuke mõtleb: visadus viib sihile. Ja lõpuks ütleb isa: alustatud asja ei jäeta pooleli. (Lk 16)

Niimoodi möbleeritud ajuga võib tõepoolest tunduda, et on „neli pead otsas.”

Augustin Mänsu silma- ning teadvuseringis peitub *Salamaja piiri* teine mõistatus. Augustin on sõna- ja pildiinimene, kellele Kalamaja meenutab Brueghel-noorema maale, kes kirjutab luuletusi ja unistab mustast kirjutusmasinast, mille nikkeläärtega klahvid meenutavad hambaid. Enesemääratluse poolest ja Margi jaoks endastmõistetavalt on ta „kirjanik”. Üleminek Augustinilt tema luuletustele loob märkamatu piirjoone, mille kaudu käivitub

jutustuses geomeetria, joonte ja sõõride tasand, ning kirkastunud värvitaju, mille gamma ei piirdu enam looduse mahedate varjunditega:

Mark loeb, aga mitte see ei ole tähtis. Tähtis on see, et päike veereb, puu ei kahise ja üks pikk peenike punane joon läheb üle laua ja löikab Augustini näo kaheks. Mark ei mõtle, et punane loojak tuult tähendab, tema loeb ja Augustin oma kaheks lõigatud näoga joob klaasist. (Lk 9)

Luuletuse lugemisest tekkinud visuaalsuse seisund, kujund kahestunud näost ja pikast peenikesest punasest joonest saab peatselt veel ühe tähenduslüli:

„Sini-puna tähed...” ütleb Augustin, aga mida ta selle all mõtleb, ei või Mark teada, niisamuti kui Mark ei või teada Augustini ammuvaegset kiindumust Meyrinkisse. (Lk 10)

Jutustaja hoiab seda teadmist oma peategelase seljataga, pakkudes teadlikule lugejale kummalist võtit salamajja, Augustiniga seostuva Tallinna maastiku taha.

Austria kirjaniku Gustav Meyrinki esikromaan *Golem* (1915), mis saavutas mitmel pool Euroopas kultusromaanu kuulsuse, ilmus eestikeelses tõlkes 1930. aastal. Romaan lavastab Ida-Euroopa getos juudi legendi kunstlikust inimesest, kelle rabi valmistas savitükist maagilise valemi abil. Golem on kratitaoline sulane, automaatolend, kes täidab käsku ja kelle hinge sees hoidmiseks on vaja talle paberile kirjutatud salasõnu ülepäeviti hammaste vahele suruda. Eksikombel jääb paber liiga kauaks golemi suhu, mille tagajärjel ta väljub kontrolli alt ja tormab linnas ringi, hävitades kõike ettejuhtuvat ning lõpuks ka iseenda. Valemi hävitamisel katkeb needus ja golemist jääb järele vaid savikuju. Siiski jätkab golem kummitamist, ilmudes perioodiliselt samasse linna, kus ta kord viltuläinud loomeaktis seipitseti. Meyrinki romaani groteskset tegelaskonda, eriti juvelimeistrist peategelast, kes mässitakse golemi taasilmumise võrku, ümbritseb geto umbne ja paranoiat tekitav õhustik, mis loob piiriseisundi, mida Freud oma kuulsas essees nimetas „Das Unheimliche” – kummalisus ehk hirmulaadne ebaõdusus.¹

Käepidemeks, mis Augustin Mänsu vahendusel juhatab Meyrinki kummitavasse labürinti, on sõnad „sini-puna tähed”. *Golemis* laulis neid

¹ Freudi essees ilmus 1919. aastal (vt 1986), vastusena Ernst Jentschi uurimusele „Über die Psychologie des Unheimlichen”.

Loisitscheki kõrtsis groteskne rauk, kelle suus moodustasid need „kummalisi rögisevaid heebrea häälikuid.”² Juba Augustini nimi, mis tuletab meelde kunagist šlaagrit „Ach, Du lieber Augustin!”, viitab kummastavale ülekandele Viinist, kuigi Augustini ja Margi kohtumine toimub viimase tavalises Tallinna korteris, kus nad on ennegi ja korduvalt kokku saanud ja veini joonud.³ Augustini sõnad, tema pilk ja lähedus värvivad tuttava Tallinna maastiku omakorda „ebakoduseks”: selle argihalluse taga resoneerivad vanalinna tänavad, müürid ja väravakaared Meyrinki getoga:

Ööd on siin nüüd juba nii pikaks veninud, et tolgendavad kangialuste suudest ja müüriaukudest otsipidi välja. Kas neil siin vähe ruumi on, suured kivihooivid käes!

Mark teab linna küll. Üldiselt on siin trammipeatused, kingaparanduse töökojad, ajaleheputkad, ja seal taga ääres dekanaat ning dotsent Pääsuke. Noh, aga nüüd ei pruugi seda olla, nüüd on ülekaalus timukamaja, Roosikrantsi uulits ja suur hulk libedat kivisillutist, savikarva kive ja mis karva veel? Need punased kivid, mis karva need on? (Lk 11)

Meyrinki tekst nakatab *Salamaja piiri* kahele poole vaatavate märksõnade abil: kivisillutis, mille sinakashalli- ja väävelkollase-laiguliste kivide hulgast Meyrinki juveelimeister siledaid ränikive otsib; savikarva kivi, mis pakub golemile ürgmaterjali; punane väravakaar Athanasius Pernathi linnaosas, punased kardinad Loisitscheki aknal. Augustini luuletuste sõnomaagia on Margi nägema pannud – kahepoolseid nägusid ja punaseid jooni, fantaasia-perspektiive, milles Augustin kõnnib katuseid pidi või seisab Toompea

² *Tubakasuitsust kerkisid mu pilgu ette kaks kummalist, otsekui äsja sündinud kuju: Pika lainetava valge prohvetihabemega rauk, kiilaspeal must siidine pigimüts, milliseid kannavad vanad juudi perekonnaisad, piimjassinised ja klaasistunud pimedasilmad tardunult lakke suunatud: ta liigutas hääletult huuli ja ta kondised sõrmed kraapisid harfikeeli nagu haukaküüned. Tema kõrval löötspilli rüpes hoidev kohevil emane, üll rasvast läikiv must siidikleit, käsivartel ehted ja kaelas rist – vagatseva kodanliku moraali võrdkuju... Rauk ahmis paar korda õhku, suud pärani ajades, nii et nähtavale ilmusid mustad hambatüükad. Aeglaselt kerkis ta rinnust metsik bass, millesse segatud kummalisi rögisevaid heebrea häälikuid: „Puna-sini tähed...” (Meyrink 1930: 38)*

³ Laul „Ach du Lieber Augustin!” liikus Viinis 1678–1679. a katkulaine ajal. Purjus Augustin jäi koduteel kõrtsist tänava äärde magama ning koristati surnumatjate poolt koos katku surnud laipadega ära. Viimasel hetkel ärkas ta siiski üles, mistõttu levis kuuldus, et vein on katkuvastaseks profülaktikaks kõige parem abinõu. Seda laulu peetakse Viini „rahvalauliku” Marx Augustini enesepilkeks.

müüril, kus ta mere poolt nähtaval on. Margi fantaasias segunevad maapoisi konkreetne kahe jalaga maa peal olek, kergelt lüürilisevõitu teadvus (kahepoolne nägu nagu kahe poolega riidekapp) ja Augustini kummalisem meel:

Kui katustel üldse midagi valget liigub, siis on see kas Augustini nägu või käed, millega ta mõnest luugiservast kõvasti kinni hoiab. Katused, üksiolek ja proovi peale panek – ühtegi ei taha Augustin teistele näidata, niisamuti rōskeid pimedusi, suurt sügavust ja ühte pimeduste või sügavuse sarnast asja, mille kohta ei tea öelda, mis asi see on. (Lk 12)

Katustel turniv, tasakaalu tunnetav ja trotsiv Augustin vastandub oma maalähedasemale sõbrale, kes liigub keset lausikut maastikku ning kelle tähistajad on maisemad – vana pikk palitu ja petrooleumilamp:

Lausikud maad, mille keskel Mark liigub, on ühe kunagise mere põhi. Talumajad, õunapuuaiad ja kartulivaod – kõik on merepõhi. Mis Mark sellest teab, mis keegi sellest teab. (Lk 17)

Augustini puudutus värvib need esimesed ettejuhtuvad asjad veidrusega üle. Kummalisus on tavaliste esemete küljes ja sees:

Kui Augustin võtaks nüüd Margi asjade hulgast selle lambi ja katusele viiks, oleksid tal käed kinni ja tal hakkaks hirm. Ehk ainult kui ta lambi hambusse võtaks, aga siis ei näeks ta midagi, alt nähtaks ainult teda, talle ronitaks järele ja toodaks ta alla tagasi. Või peaks Mark vana pika palitu voodri lahti harutama ja punast triipu otsima? (Lk 12)

Augustini lähedus paneb Margi fantaasia kihisema, küll mitte katustel hüppamiseks, aga selle ulatust suurendades, kiirendades harjumuspärasest kõndimisrütmi ja moonutades isa poolt koolitatud silmamõõtu. Augustin õiendab ka Margi sõnavara ja keelepruugi kallal:

„Sinu leksikon on ju nii kuradi primitiivne, kuidas sa sellega insenerikoolis eksamilauakese taga vastu pead?”

Kui Mark ütleb omast arust küll targasti ja kuivalt: „Risustamata leksikon ei kuulu minu kompetentsi,” siis riimib Augustin:

„Impotentsi...” ja viib jutu kõrvale. (Lk 10)

Augustini kaudu ladestub Margi mõttemaailma veelgi võõramaid tahke: Augustin on kodus nii piltide kui ka unenägude maailmas, tema valdusesse kuuluvad peeglid ja pantomiim. Kohvikukülaline Solman, kelle portfellig leidub *Vana Testamendi* uus väljaanne koos pühapäevase *Edasiga* ning virnade kaupa vanu kunstpostkaarte, kes räägib Bulgakovist ja tema Pilatuse-tõlgendusest, võib olla reaalne tegelane, kuid ka Augustini poolt välja manatud viirastus – „vana kooli mees”, kelle ta esile kutsus oma grimassiga peegli ees, kes oma argise aaretekastiga justkui siseneks Meyrinki Salamajast. Augustini sõnade ja kujutluse kaudu avaldub võluvõime, mis viib ümberkehastusteni ja mille juurde kuuluvad sententsid – mitmelt poolt üles nopitud laused, mis oma korduskalambuuridega moodustavad kahe sõbra vahelise salakeele:

Aga näe, Augustinil on naljaasi unenägude ja piltide vahet seerida. Täna on Augustin mõlemal poolel käinud. Sellepärast paneb ta tumedad prillid ette ja küsib:

„Kes ütles: „Mooril oli seer, üks ennemuistne ohvitseer?” Ja ruttu, et Margist ette jõuda:

„August Hindrey ütles! Jah.” (Lk 14)

Kui Mark õpib Augustinilt „kahe poolega näo” või „üleval” ja „all” tähendust, siis ühtlasi kulgeb ka Kalamaja ja Salamaja piir Margi ja Augustini vahel. Augustini silmade läbi toimib argimüstika: nähtavaks saavad mitte ainult varjud ja teisikud, vaid ka jäljed, mida pilgud jätavad kohtadele:

Mark vaatab Ilset rohkem kui Kalamaja maju. Sellepärast jääb Kalamaja majade vahele Ilse kuju, selle leiab Mark edaspidigi Tööstuse ja Nikonovi tänava nurga pealt üles.

Mitte et siia platsi peale Ilse ausammas oleks pandud, vaid siin on see koht, kus Ilse praegu seisatab ja Margi poole vaatab. Siin on see koht, kus Mark arvama hakkab, et Ilsel ka kahe poolega nägu on. (Lk 34).

„Salamaja” sünnib Augustini sõnamängust ehk kõnelibastusest ja sellele vastab virtuaalne reaalsus Kalamaja realistlike kulisside taga:

Kalamaja on imelik koht. Augustin arvas, et õhtu hakkab sealt umbes sauna kohalt tulema, ja Mark arvab, et Tööstuse ja Nikonovi tänava nurga peal seisab Ilse kuju.

Ega Augustin ei ütelnudki Kalamaja – kui Mark meelde tuletab. Augustin ütles vist Salamaja?

Margi onunaine elab Kalamajas. Onunaine käib edaspidi vist iga päev Ilse kujust mööda, kui ta poodi läheb. Ega onunaine „kujust” ei ütleks, tema ütleks „ausambast”. Kas Augustin tookord tõesti Salamaja ütles. (Lk 34)

Salamaja ja Kalamaja vahel logisev algustäht on ukselink, ebaõdususe uksepiit: kohtadevahetamine Kalamaja ja Salamaja piiril on *fort-da* mäng suuremas võtmes. Kui ühelt poolt varjutab Augustini Meyrinki maailm, siis teiselt poolt astub sisse väike prints:

Kui Augustin lõpuks Margile lausub: „Ilus tervis” ja ära läheb, siis on ta Margi taltsutanud, nagu Saint-Exupéry prints ükskord rebase taltsutas. Nüüd oleneb juba mõlemast, kui palju ühel teise elu mõnes lõigus tegemist saab olema. (Lk 14)

Augustin tundub palju metsikum element kui üsnagi taltsa kõnnaku, kodusema silmapiiriga Mark, ning võlurina on võim selgelt Augustini poolel. Jutustaja raamlause, mis stseeni lõpetab, jätab lahtiseks, kas see oli Augustin, kes Margile Salamaja võtmed ulatas, või on Salamaja kokkuleppeline koht, mille esile manamiseks kõlbab nii ühe kui ka teise noogutus või salasõna. Salamaja on Kalamaja vooder, nagu punane triip, mida Mark peaks oma palituvoodrist otsima.

III

„Oktoobri lõpu võib taastada.”(Lk 5) „Oktoober ilma vähimagi vihjeta kastanite õieajale.” (Lk 23) „Muutlik ilm, kuiv külm, lumepilved. Neljas november. Paari kuu pärast lõpeb aasta ära. Veel midagi?” (Lk 28). Käärid, liim ja ilmutatud elu kuuluvad *Salamaja piiri* jutustajale, kes stseene komponeerib, kadreerib ja kokku paneb. Kuigi Luige jutustajal on hea rütmikuulmine, dialoogide helistiku tunnetamine, usaldab ta pigem oma silmi. Visuaalse raamistamise kaudu toimib *fort-da* mäng, geomeetrilised eksperimendid koha- ja ajavahetusega. Stseenide avalaused on omamoodi võluri käeviiped, tingivad, täide viivad, deklaratiivsed. Vormilt on mõned neist lüürilised noteeringud, väikesed nihked luulereast proosapoesiasse. Olles kadreerinud ning seadistused sisestanud, astub jutustaja kõrvale ja

laseb mängul toimuda. Aeg-ajalt ta siiski astub vahele ja tõstab tegelased või kulissid ümber ajas ja ruumis. Huvitavamad kui ruumilised eksperimendid, on aga ümbermängimised ajas, eriti proleptilised nihked.

Juba on tuvi kadunud, tuba pimedam, Mark püsti tõusnud. Mõne aasta päras ei saa see kellelegi muule meelde tulla kui ainult Margile ja Augustinile. Kui see neil siis meelest ära on läinud, pole seda kuskilt võtta. Võib ju ütelda, et see on üks kadunud minut, ometi – tuvi oli, laud nagu oli, Mark oli. Kui seda minutit Margi peas alles ei ole, ehk on siis vähemalt Augustini peas, aga kui seal ka ei ole, kas siis tuvi peas on? Mark, Augustin ja tuvi on ühe minuti ära kaotanud, ega see enam ei kordu. (Lk 23)

Harvemini hüpatakse ajas tagasi, oktoobrist augustisse, kuid sellel on pigem meenutuse struktuur, ning mõte kulgeb tegelase enda teadvuse voolusängis, kujutledes maastikku enne muudatusi:

See ei olnud oktoobri lõpp, see oli augusti lõpp. Isa oli metsavahi juurde toa üürinud ja pere elas seal, selles toas. Siis veel krundi peal õunapuuauke ei olnud, krunt isegi oli alles välja mõõtmata. (Lk 36)

Jutustaja annab sellele sündmusele täpsema ajamääratluse: see on Margi lapsepõlvemälestus kümne või üheteistkümne aasta eest.

Salamaja piiri kolmas mõistatus on jutustaja, kes mitte ainult ei ehita, vaid lammutab, kes reaalsuse täitmise asemel õõnestab seda, kes mitte ainult ei kirjuta, vaid ka kustutab maha.⁴ Ehk on suurem salapära just selles, et sõna sobib mitte ainult esilemanamiseks, vaid ka kustutamiseks, nagu tuvide, peade ja minutite puhul. Lüüriline sentents, milles on küllaltki sageli irooniline kõrvalmaik, kõlbab niihästi valguseläitmiseks teadvuseaknal kui ka küünla kustutamiseks, mõtteviirastuse kummutamiseks. Vängemate värvi-dega raamlaused *Salamaja piiris* on need, milles jutustaja turnib katuse kõrgusel, kõrgemal veel kui Augustin. Tema küünib mere ja lume poolt vaatama. Ka nendes, teravamates, paatoslikemates lõpulausetes, mis stseeni tühistavad, on luulerea tihedus; nendes summeeruvad terved maastikud, isegi aeg monumentaliseerub, seisab paigal ja muutub suureks nagu sammas:

⁴ Õõnestamise võte materialiseerub *Seitsmenda rahukevade* vägivallas: väike tüdruk kisub oma nuku katki, tõmbab sellest täidise välja. *Ajaloo ilus* võimendub *Salamaja piiri* lausete iroonilisus: need muutuvad õõnsaks, tühjenedes tundest ja lüürilisest emotsioonist.

Külm sina suurtes akendes – see on kõrgrõhkkond Baltikumi kohal. (Lk 17)

Avalause lükkab sageli käima kujunditevoolu, mis asub vaid pisikese nihke kaugusel argitähelepanekust. Lüürika on see, mis sünnib, kui kohtuvad argipäevahalluse punane ning sõnade metafoorne vooder. Sellest lüürilisest avangust võib aga midagi hoopis teistsugust kujuneda, mis läheneb groteskile, kuigi seda läve *Salamaja piiris* vaid kombatakse. Kui ilutsemise asemel kõnekäändude metafoorilisust hoopis literalismi tagasi koolutada, on tulemus teine, kibedavõitu ja humoorikas. Margi ja Augustini punasest triibust saab veremaik suus ja suutäis pinde. Stseen, mis toimub lävel, algab argitähelepanekuga, millest hargneb võrdlus ja moonutus:

Maapoiss pani pakaseilmaga keele vastu kirvest. Tema oli rumal. Keel jäi kirve külge kinni.

Mark Renter on pakaseilmaga ukselinki peos hoidnud. Tema on tark. Sellegipoolest on ta läbi paksu kindagi oma peopesanaha koos poolikute elujoontega selle ukselingi külge jätnud.

Mis uks see on niisuguse imeliku lingiga, mille külge käejooned kinni jäävad? (Lk 44)

Kohtumine oma tüdrukuga käredalt külma ilmaga, tajumine, et tüdruk on temast juba möödunud, et ta annab poisile konservatooriumi ukse korvi, et nende lugu võib ka möödumas olla, muutub fantaasias vägivaldsemaks:

Mark on kuri ja rumal, tema on nii kuri ja rumal, et kui siin oleks mõni keldri- või toa-, kas või puukuuri uks, siis tema hakkaks hammastega piidast kinni ja näriks, nagu hobused latriposte närivad.

Suured pikad pinnud läbeksid suunaha sisse, aga tema näriks niikaua, kui piida külge närimiseauk jääb. Edaspidigi oleks näha, et siin oli üks, kes pidi oma kurjuse ja rumaluse pärast piida sisse suuri auke närima.

Verigi tuleb igemetest välja ja jookseb lõuga mööda alla. Niimoodi löikab punane triip Margi näo ka kaheks pooleks. See punane triip ei tule õhtuvalgusest, nagu Augustinile Kadriorus tuli. Margile tuleb ta Salamajas tema enda seest. (Lk 46–47)

Teadvuse jäädvustumine mälus on nagu värskel lõuendi kuivamine: jutustaja silma huvitab see, mis pidama jääb, pidamajäämise kiirus ja selle tarduvad vormid.

Kuid ka selles stseenis toimub mahakustutamine. Nii nagu Saint-Exupéry *Väikeses printsis* on rebase taltsaks saamise hind ja saladus igatsus taltsutaja järele (või vähemalt kurbus tema eemalolekust), nii jääb Augustin Marki kinni ja jätab oma mälujälje, sellise, et Mark tunnetab Augustinist ilmaolekut. *Salamaja piiri* eelviimases stseenis kogeb Mark Ilsest eemaoleku tähendust, tema tahket iseolemist. Kelleks saab Mark ilma Augustinista, ilma isata, ilma Ilseta, kui mitte Mark, kes oskab ka dotsent Pääsukesest mööda astuda kui vaja? Punase joone tagasitulek veritseva suuna on ühe kujundi kordumine moonutustega, kuid teisel tasandil toimub suurem nihe: joon muutub kaareks ja sõõristub. Pliiatsil ja sirklil on erinevad võimalused maailma kujutamiseks; nendega saab joonistada erinevate geomeetriatega piire.

Grafiitõhtupoolik. Kuiv pliiatsijoon läbi terve päeva, õieti läbi päeva tunnetuse. Mõned punktiirid, midagi metalset. Või on see sirkel? Mis on õieti sirkel?

„See, millega ringe joonistatakse,“ ütles Mark algkoolis ja tal oli õigus.

Kui sirkel on see, millega ringe joonistatakse, mis on siis ring ise? Ring peab olema tõmmatud millegi ümber, isegi kui ringi sisse jääb tühi valge paber, siis on ring ümber selle tühja ja valge, see on siis ringi sees. (Lk 47)

Salamaja piiri viimases stseenis mängib jutustaja välja joone ja sõõri dünaamika ning veel ühe piiri, mis on Viivi Luige maailmaloomele põhiline: see, mis kulgeb inimese ja looma vahel, märkides ühtlasi nende vastastikust sõõristust ja salasarnasust:

Margi silmas on kaks ringi. Ühe ringi sees on hall ja teise ringi sees must.

Need ringid on näha, aga nad piiravad seda, mida näha ei ole. Üks silmaring on küll seest must, aga see must ei ole mitte must paber ega must puu, see on niisugune must asi, mis muudab Margi nägu.

Seesama must on tihase silmas, kassi ja kuke silmas, võib-olla on see ainuke asi, mis teeb tihase inimese ja inimese jälle kassi ja kuke sarnaseks. Kelle sarnaseks see Margi teeb? Margi teeb see kõigi teiste inimeste sarnaseks. (Lk 47)

Jutustaja mängib ka inimese ja looma sarnasuse teistmoodi võimalustega, nii nagu Viivi Luik seda *Ajaloo ilus* sagedamini tegema hakkab. Nõnda on ka palitu ja koeraga, mis korduvad kujundite ja reaaliidena *Salamaja piiris*:

Näe, kuidas käib, pea maas, endal loomanahk kaelas.

Mark tunneb kogu aeg selle looma lõhna. Kui tema oleks koer, hakkaks ta Ilse peale haukuma, koguks julgust ja kargaks hõlma, tõmbaks Ilse ainukese palitu lõhki, jookseks minema, kukal turris, must räbal hammaste vahel.
(Lk 29)

Sirkliga ringide joonistamine oma inimeste ümber, omade ja võõraste vahele, see algteadmine, mis on inimese nägu, ei tee inseneriks õppivat õrnahingelist Marki ei täisealiseks ega kunstnikuks, kuigi neid trajekte võib lugeja endale ette kujutada. Tekst pakub neile kaartele põhjendust ja isegi suunab meid vastavalt lugema; jutustuses on varjul nii *Bildungsroman*’i kui *Künstlerroman*’i klahvid. Samuti võib lugeja meelde tuletada, et Saint-Exupéry rebase tarkus on südametarkus – ka see tähelepanek saab jutustajalt tunnustava noogutuse. Kuid vihje südamele ja selle tarkusele kõlgub *Salamaja piiri* sõnademaailmas osavalt, vältides kukkumist üle imaluse või sentimentaalsuse piiri. Kui täiskasvanuks saamine toimub mingi lapsemeelsuse loovutamise hinnaga, siis see kalkulatsioon ei ole sirgjooneline. Ammugi ei toeta jutustus klišeed, et lapsepõlvemälestust tuleb täiskasvanuks saades salalaekas alles hoida, et mõõta elusügavust ja raskustes vaimselt ellu jääda. Salamaja piir asub küll silma seespoelses sõõris, Salamaja ise aga teisiti, teispoole ja mujal: teda lapsepõlvemälestustest ei ehitata. Jutustuse viimased sõnad kuuluvad Augustinile:

Võõrad inimesed tulevad ette, Marki ei paista enam. Paistab Patkuli trepp ja kõhn põõsastik.

„Päris ilus joonistus!” ütles Augustin Mäns, kes oli olnud Margi sõber.
(Lk 48)

KIRJANDUS

Freud, Sigmund 1986. Das Unheimliche. – *Gesammelte Werke. Bd. 2.* Frankfurt am Main: Suhrkamp, S. 229–268.

Luik, Viivi 1974. *Salamaja piir.* – Tallinn: Perioodika. (Loomingu Raamatukogu 1974, nr 34).

Meyrink, Gustav 1930. *Golem.* Tõlk Johan Lõhmus. – Tartu: Loodus.

The short prose piece *The Border of the Secret House*, published in the Looming paperback series in 1974, is a way station on Viivi Luik's ongoing journey between prose and poetry. In this novella several characteristic gestures from Luik's poetics are visible: simultaneous illumination of her characters' inner and outer worlds and the threads of consciousness connecting them; placing clichés and saying from everyday life in changing textual environments; stepping back and forth across the threshold of memory, and listening for the secret speech of objects. The narrator creates a virtual space in the border zone between the Tallinn suburb of Kalamaja and „the Secret House” (Salamaja), where she plays a serious game of „fort-da” with existential possibilities of presence and absence. At the same time, she tests the power of words – their ability to take on the colours of their environments, to open and close, to brighten and fade. The experiments with drawing, breaking, and erasing borders carried out in *The Border of the Secret House* provide entry to Viivi Luik's poetics of the everyday, her model of the world and ways of living in it. This paper explores connections between *The Border of the Secret House* and her longer prose works (*Seventh Spring of Peace*, *The Beauty of History*) and essays, as well as „elective affinities” between Luik's, Nathalie Sarraute's and Gustav Meyrink's prose.

JUUDI MOTIIVID VIIVI LUIGE LOOMINGUS

Anna Verschik

Tavaliselt mõistetakse juudi, vene, saksa jm motiivide all vastavast rahvusest tegelaskujude kujutamist ja enam-vähem otsest arutlemist nende käitumise, keelekasutuse, ajaloo, vaimse ja materiaalse kultuuri üle. Ilmselt võib aga motiivi mõistet käsitleda laiemalt: sinna kuuluvad ka allusioonid, teise kultuuri tekstide ümbermõtestamised, otsesemad ja kaudsemad viited; võimalik, et ka teadvustatud ja teadvustamata mõjutused, mis on paratamatud, kui kirjanik/luuletaja vastava kultuuri tekste ise aktiivselt loeb ja nende üle arutleb. Juudi motiivide määratlemisega, nagu vist kõigega, mida märksõna „juudi” iseloomustab, on asjalood keerulised, sest täpsete piiride tõmbamine on võimatu. Sellepärast väldin liiga kitsast piiritlemist, kasutan sõna „juudi” laias mõttes.

Peab nentima, et eesti kirjanduses ei ole kuigi palju reljeefseid juudi tegelaskujusid, kuigi mõningaid erandeid siiski on. Kui kõrvale jätta vana-testamentlikud motiivid ja süžeed (A. H. Tammsaare, Ain Kalmus) ja keskenduda nüüdisaegsetele juutidele, siis meelde tuleb eelkõige Gert Helbemaie *Ohvrilaev*. Teistel kirjanikel vilksatavad vaid episoodilised tegelaskujud, kes aga jäävad mõnevõrra trafaretseteks (nt Valev Uibopuu romaanis *Keegi ei kuule meid*). Nagu I. B. Singer on mitmes intervjuus maininud, mängib kirjaniku andekus lõppkokkuvõttes rolli vaid 5% ulatuses ja ülejäänud on materjali tundmine. Kuigi see kujund ei kehti loomulikult alati, sest kirjanik ei pruugi alati mingit lugu pajatada, on selles siiski omajagu tõtt. Ilmselt on ülalmainitud tegelaskujude trafaretsus seletatav just materjali – juutide ja nende maailma – vähese tundmisega. Motiividest laiemas mõttes ei saa siin mõistagi rääkida, sest motiivid nõuavad materjali/kultuuri tundmist ja ümbermõtestamist. Tõsi küll, viimasel ajal on juudi teemad lisandunud Jaan Kaplinski ja Lauri Pilteri loomingusse, kuid siin on mõlemal juhul tegemist iseenda või ähmase ideaali otsingu ja igatsusega millegi võõra-tuttava järele.

Kokkuvõttes võib öelda, et juudi diskursus (kogu temaatika üldse) jõuab meie kultuuriruumi peaaegu tervenisti impordina, enamasti tõlgete kaudu suurtest keeltest. Asi on veelgi keerulisem, sest ühe filtri – tõlke – asemel on tihtilugu mitu filtrit, sest kui niisuguseid autoreid, nagu Philip Roth, Saul

Bellow, Isaak Babel, Bernard Malamud, pidada juudi kirjanikeks (ja seda võib kahtlemata teha), on nad seda teistsuguses mõttes kui, ütleme, Šolem-Aleihhem, Dovid Bergelson või I. B. Singer, kes kirjutasid jidišis, või Amos Oz ja A. B. Jehošua, kes kirjutavad heebrea keeles. Roth, Bellow ja teised selles reas nimetatud ise juudi keeli ei kasuta, välja arvatud ehk mõni sõna või väljend või lausemallid ning diskursuse organiseerimise põhimõtted. Nende jidiši või heebrea keele oskus varieerub, kuid asi pole selles, kas ja kuivõrd nad juutide keeli oskavad, vaid selles, et nad kirjutavad mingis muus keeles, olgugi, et teatud värvinguga. Eesti kirjanduses ei ole arusaadavatel põhjustel välja kujunenud taolist juudi värvinguga registrit; Bellow või Malamudi tüüpi autoreid meil ei ole. Mitmed Eesti tõlkijad on just nimelt juudi värvingust tulenevate probleemidega kokku puutunud: siin ilmnebki mitmekordne vahendatus, sest koos teosega tuleb vahendada sinna sisse kirjutatud juudi reaalsid, keelendid jms eesti keelde eesti lugeja jaoks.

Viivi Luige looming on selles suhtes erandlik, vahendatus pole tajutav, autor ei sõltu kellegi teise tõlgendustest, stereotüüpidest või vahendamise traditsioonidest. Võib isegi öelda, et ta ise loob eesti kirjanduses teatud traditsiooni. Viivi Luige loomingus on juudi tegelaskujusid (*Ajaloo ilus* lausa mitu: Lion, tema vanemad, tädi Olga), kuid asi pole selles või mitte üksnes selles, et neid on kujutatud asjatundlikult ja mitte stereotüüpselt, ükskõik, kas negatiivses või positiivses mõttes (ehk vihatud või ihaldatud Teisena). See on hoopis teistsugune materjali valdamise aste, kui võõras ideestik saab omaks, kui kirjanik ei ole enam pelk kõrvaltvaataja või huvitava inimtüübi kujutaja. See on just see materjali tundmine, millest rääkis korduvalt I. B. Singer.

Mõningaid otseseid või kaudseid viiteid juudi teemale leidub luules; need on pigem muljed ja tunded, mis sünnivad peamiselt seoses juutide hävinguga Teises maailmasõjas („Nelly Sachsile, luuletajale”, „Sileesia”, „Ega mina ei tea...”). Ooperi libreto „Pilli hääl” on pühendatud hukkunud sõbrale, austria juuditarile Aila Gothónile (Merilai 2006: 712). Terviklikud kujundid, motiivid ja allusioonid esinevad pigem proosas, juba mainitud romaanis *Ajaloo ilu* ja teatud määral *Seitsmendas rahukevades*. Juudi motiivid avalduvad kolmel järgmisel viisil, ja võimalik, et nimekiri ei ole sugugi ammendav.

Esiteks, see on püüd Sõna kui sellise, abstraktse Sõna poole. Teiseks, eksistentsi õudus ja absurd, olme paine, ümbruse absoluutne vaenulikkus (ja seda mitte mingis sotsiaalpoliitilises mõttes). Kolmandaks, pidev apelleerimine I. B. Singeri kui ajaloolise mälu võrdkuju poole.

Muidugi võidakse küsida, kuidas kaks esimest seika on juutluse või juutidega seotud, sest lõppude lõpuks ei ole abstraktse Sõna igatsus ega eksistentsi absurdi tajumine omane ainuüksi juudi kirjandusele ja kultuurile. Siiski on seosed olemas.

Traditsiooniline juudi tsivilisatsioon on eelkõige tekstitsivilisatsioon. Kultuuri rajavad tekstid on piltlikult öeldes igal soovijal taskus, teatud tasemel oskavad kõik põhitekste lugeda, seda õpetatakse juba varajases lapsepõlves. Soovija võib minna edasi, lugeda kanoonilisi ja vähemtuntud kommentaare, polemiseerida nendega, täiendada neid ja lisada omi. See ongi pisut lihtsustatud kujul talmudistliku kultuuri olemus. Nagu näha, on seal ülekaalus verbaalne, mitte visuaalne alge.

Lapselikku sünkretismi, mida paljud kriitikud *Seitsmenda rahukevade* peategelases nägid (vt nt Unt 1985: 630), ühendamatute sõnade ja tekstide ühendamist ning uute tekstidevaheliste seoste tekitamist võibki käsitleda talmudistliku kultuuri ühe avaldusena. Kalduvused on paljudel lastel olemas, teine asi, kas need kalduvused arenevad ja alles jäävad. Tüdruk ühendab sõnu, mis omavahel justkui ei sobi, kompileerib, improviseerib – ja on oma tekstide ja kommentaaride maailmas üsna üksi. Autori, s.o suureks kasvanud tüdruku häääl rändab samuti edasi-tagasi eesti tekstide rägastikus, tekstide tekke järjekorda eirates. See ei ole ainuüksi kirjanduslik võte, vaid talmudistlikule kultuurile omane akroonilisus või aja dimensiooni tagaplaanile surumine, selle eiramine. Talmudistlikus tekstiruumis vestlevad kõigi aegade tekstide loojad ja kommenteerijad korraga. Samamoodi kõnelevad romaanis omavahel lorilaulud ja nõukogude propagandistlikud laulud, Alliksaar ja Koidula, kirikulaulude raamat ja Singer, nõukogulik lasteluule ja lapse enda võrratud sünged tekstid (*krigisevad teel triikraud, ees neil porilombid, hauad*). Arne Merilai (2006: 709) nimetab last „fantaasiarikkaks ja keelt nautivaks”. Kui *Seitsmes rahukevad* ilmus, oli Eesti lugejatele kõige olulisem ajalooline taust, ajastu vaim, sündmustik, just see, et tegevus toimub maal ajal, kui nii kollektiviseerimine ja repressioonid kui ka metsavendlus olid täies hoos. 1980ndate keskpaiku oli selline lugemine loogiline. Arne Merilai (2006: 707) ja Valle-Sten Maiste (2000: 12) osutavad erinevustele retseptisoonis: Eesti lugeja adub eelkõige viiekümnendate olustikku ja hõngu, Lääne lugejat paelub aga jutustaja kui Igavene Laps. Kõik tõlgendused on muidugimõista võimalikud. Nüüd seda romaani uuesti lugedes tundub mulle, et sündmusi ei ole eriti palju, ja kuigi üldine ajalooline raamistik on markeeritud, on põhiline see, kuidas laps selle ajastu ja muude ajastute

tekstidega opereerib ja kuidas ta jääbki tekstide maailma lummusesse – laps kui Igavene Talmudist.

Kõrvalepõikena võiks mainida, et talmudistliku akroonilisuse eredaim näide juudi (jidiši) kirjanduses on I. B. Singeri jutustus „Tobuke Gimpl” (Gimpl tam, 1945), kus kõik petavad ja tüssavad peategelast. Peategelane pole aga sugugi rumal ja lõpuks ta otsustabki, et ei tee tõgajatest välja, sest põhimõtteliselt iga lause, mida talle tõe pähe ette söödetakse, võib kusagil kunagi ka tõene olla: kusagil on kunagi midagi taolist juhtunud või võib veel tulevikus juhtuda, need sõnad on kusagil juba öeldud või üteldakse homme, aeg ei ole tähtis.

Viivi Luik on ise oma tekstides märkinud Sõna kui sellise otsustavat tähtsust Asjaga võrreldes (2005: 777):

Minule muutuvad reaalseks ainult need asjad, mis on sõnastatud. Peab olema keegi, kes ütleb SÕNA, alles siis ma saan aru, et ka see ASI, mida sõna märgib, on olemas... Tõepoolest, maailm on loodud Sõna abil.

See mõte on imelises kooskõlas judaistliku uskumusega, et Sõna eelneb kõigele ja et ütlemise kaudu asju ka luuakse või teostatakse.

Igapäevase olemise absurd pole muidugi üksnes juudi motiiv. Aga mitmel põhjusel kajab see 20. sajandi jidiši kirjanduses vastu üpris varakult. Kuna seda kirjandust on suurtesse keelde tõlgitud suhteliselt vähe, on see jäänud märkamatuks neile, kes jidiši keeles ei loe. Tänapäeva haritud lugeja teab rohkem hoopis kaugematest kultuuridest ja kirjandustest, kui Euroopa südames pesitsenud ja eurooplasele üsna arusaadavat kujundikeelt kõnelevast juudi moodsast kirjandusest. Eksistentsi absurdsust, olme mõttetust, nii inimeste kui looduse maailma totaalset vaenulikkust on eriti selgelt näha *Ajaloo ilus*. Võib isegi öelda, et tunne võimendub tänu sellele, et üks peategelasi on juut. Isegi kui inimene on hirmsatest katsumustest terve nahaga pääsenud (nagu tädi Olga), valdab mimikri kunsti ja võib modifitseerida oma nime (Lionist saab võõraste ja ametnike jaoks Lev), kõnelda asukohamaa keelt paremini kui põliselanikud ise, jõuda isegi suhteliselt heale järjele, nt saada edukaks skulptoriks (Lion) või interpreediks (isa), jääb inimene siiski üksinda ja kaitsetuks. Salakeel, mida Lioni peres kasutatakse ametlikele asjaajamistele vihjates, tekitab ja suurendab naispeategelases õudust ja vastikust kokkupuute suhtes riigiga – see on tunne, mida ta varem ei teadvustanud kuigi selgelt.

Ka loodus on petlik ja vaenulik: jõgede rasked veevood on külmad ja ükskõiksed, sirelid hakkavad kahtlaselt vohama, kui ajalool on varuks Baltikumi jaoks mõni kuri vemp.

Ajaloo ilu lugedes kerkivad paralleelid mitme juudi autoriga. Kas inimene võib ajaloo vabaks pääseda? Mingis mõttes sarnaselt arutles Israel Jošua Singer, tuntud kirjaniku vanem vend ja samuti jidiši kirjanik, oma romaanis *Perekond Karnovski* (1943). Kas inimene peab tingimata ajaloo kokku puutuma? Kas ta võib ajalugu vältida, üle kavaldada? Sellele küsimusele on võimatu vastata lihtsalt jah või ei. Kuid märkimisväärselt lausub lähiajaloo mõtisklev Singeri peategelane ühel hetkel nõnda, nagu vist ka Lion lausuda võiks: „Kurat võtaks, inimene ei saa olla vaba, isegi kui ta teab, kuidas”.

Ajaloo ilus on ajalooline kontekst selgesti markeeritud, ajalugu figureerib juba pealkirjas, ajaloosündmustele ja ajastu vaimule on korduvalt, otseselt ja kaudselt osutatud (algav Tšehhoslovakkia okupeerimine, Lioni püüd Nõukogude Liidust lahkuda, reministsentsid Teise maailmasõja teemal ning hilisemast Poola reisist ja Auschwitzi ekskursioonist). Sellegipoolest tundub, et ajalugu on vaid taust, mis rõhutab juba mainitud üksildust ja absurdi, kusjuures absurd ei sõltu niivõrd ajastust; inimene on alati üks, mõni vähem, mõni rohkem – tänu oma tundlikkusele ja psühhofüüsilisele üleschitusele. Sarnast rõhuasetust leidub mitmel juudi autoril, nt Dovid Bergelsoni romaanis *Kui kõik on läbi* (1909). Ka seal on markeeritud ajastu: sionismi sünn, juudi väikelinna (šetli) lagunemise algus, Vene revolutsioon, sotsiaalsed probleemid, moodsa heebrea kirjanduse sünn, elu suurlinnas, uued eluviisid – aga esiplaanil on siiski naispeategelase võimetus lihtsalt elada, sõltumata sellest, kas ajalugu on talle sõbralik või mitte, sest absurd ja banaalsus varjutab kõike. Nõnda lausub peategelane Mirele, et tema kurtmise peale vastab muidu tark inimene jutuga „üleliigse põlvkonna kohta, kellel pole elus mingit kohta”, probleem on aga sellest, et ta elab oma sügist. Tähelepanuväärselt on need romaani viimased sõnad:

... oma sünnist saadik elan ma seda, ja kevadet pole mul kunagi olnud. Keegi on selle minu asemel läbi elanud, ja see saab mulle päevast päeva selgemaks: veel enne minu sünni on keegi mu kevade läbi elanud. (Bergelson 1999: 297)

Väärrib tähelepanu juuste mitmekordne mainimine *Ajaloo ilus*. On teada, et paljudes kultuurides sümboliseerivad juuksed inimese vabadust ja just selle-

pärast lõigatakse juuksed ära vangidel ja sõduritel. Vägivald rongis „karvaste” ehk pikajuukseliste noormeeste vastu on muidugi „kõva käe pooldajate” ürgse ja stiihilise viha väljaelamine. Korduvalt mainitakse Auschwitzi vangidelt äralõigatud juuste kuhja. Peategelane on vael ajal vales kohas, ja kuigi kultuur lubab ja isegi soosib, et naisel oleksid pikad juuksed, saab ka noor naine kannatada „karvastega” üheskoos. Tundub, et rong pole siin juhuslik: juudi kirjanduses (alustades klassikutest ja lõpetades modernistidega) juhtuvad tähtsad sündmused tihti rongis või igatahes raudteejaama läheduses (rongi motiivi tähtsusest jidiši kirjanduses vt Hutton 1990: 12–13). Rongis saavad kokku juhuslikud inimesed, suhtlemine ja lugude rääkimine ei kohusta millekski. Rong ühendas juudi väikelinna teiste, suuremate ja tähtsamate asulatega. Šolem-Alejchemil on olemasi isegi jutustuste tsükkel, mille pealkiri ongi *Raudtee jutud*. Aga rongis juhtub aeg-ajalt midagi koledat. Näiteks I. B. Singeri romaanis *Perekond Muškat* (1950) kogeb peategelane juudivastast viha just rongis; see on potentsiaalselt ohtlik koht (Baševis 1950: 404–407, Singer 1988: 352–354). Jääb veel lisada, et pogrommihed tavatsesid usklikke juutide oimulokid ja habemed maha lõigata. Siin on rongi ja juuste motiiv koos. Seega on *Ajaloo ilu* peategelane sümbolsest ühendatud nii süütult kannatada saanud „karvaste” kui juutidega. See läbielamus lubab tal tulevikus distantseeruda totralt käituvatest Eesti turistidest, kes Poolas odavat kaupa jahivad ja Auschwitzi ekskursioonil ühmavad, et see pole midagi, pole nagu õige laager, armetu ja väike, ja et see juuste (kingade, prillide) kuhi polegi nii suur (ju siis mitte piisavalt hirmuäratav), nagu nad olid ette kujutanud.

Singer esineb ajaloolise mälu võrdkujuna mõlemas romaanis ja mitmes essees. Singer oli eesti lugejale tuttav juba 1980. aastast Enn Soosaare inglise keelest tõlgitud ja *Loomingu Raamatukogus* ilmunud jutukogu *Surnud moosekant* kaudu, aga see oli tollal ka kõik. *Seitsmenda rahukevade* lõigus, kus Singer figureerib igaviku sümboli ja prototüüpilise kroonikakirjutajana, on mainitud ka tema kirjutusmasinat. Sellest jidiši šriftiga kirjutusmasinast kirjutab Singer oma mälestustes (mis on nüüd ka eesti keeles Udo Uibo tõlkes olemas), masin on teda kaua ja ustavalt teeninud. Singer on seatud justkui väljapoole (või ülespoole) sündmustest, ajaloost, ta on kõrvaltvaataja, kes talletab kõike, ja me ei pruugi tema olemasolust üldse teada, aga sellegipoolest on oluline, et ta eksisteerib (Singeri motiivi kohta *Seitsmendas rahukevades* vt Verschik 2000: 169).

Ilves luges kõminalt: Oh igavik, oh igavik, kuis oled sa nii pikk, nii pikk. Sa oled aeg, mis ajatu, sa oled ring, mis rajatu. Keskpaigas on sul „alati” ja ääreks „mitte iialgi”. Oh mõtle, mis on igavik”. See uhke nägu ja see salm kokku tegid mind järsku kurvaks, panin pea raskelt ajakirjalehele ja kuulatasin magusa võõrastusega sõnu, mis nagu tahtsid tungivalt midagi teatada. Aga mida? Võib-olla rääkisid need sõnad sellest, et New Yorgis istub oma laua taga Isaac Bashewis Singer ja kirjutab paremalt vasakule. Et aastakümned lähevad lennates mööda, vanaema ja Vana-Ilves surevad ära, haarangud unustatakse, aga tema istub ikka seal. Tema vanad silmad liiguvad tähelepanelikult ja pingsalt, ta kirjutusmasin on tehtud nelikümmend aastat tagasi, ta võitleb sellega kuradi vastu ning julgustab ja üha julgustab meid, kuigi meie oleme elanud pool elu ilma tema nime tundmata. (Luik 1985: 144)

Hilisemates tekstides, nt essees „Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid”, tõmbab Viivi Luik paralleeli jidišis ja eesti keeles kirjutamise vahel üpris otseselt, tsiteerides Singerit. Esse aluseks on välismaal kirjandusseminaril peetud ettekanne. Autor viitab Singerile öeldes, et väljasurevas keeles on hea vanadest asjadest, vaimudest ja vaimudele kirjutada, ja et nii väikses keeles kirjutades kajastub vaimude olemus kõige paremini (Luik 1998: 50). Niisiis ühendab Viivi Luik midagi esmapilgul kauget ja ühendamatut. Kas mõlemad mainitud keeled on väljasurevad, on muidugi tõlgendamise küsimus (eriti selles osas, mis eesti keelde puutub), kõnelejate arv iseenesest ei määra keele käekäiku. Kuid keele väiksus, mis ei tähenda ilmtingimata selle ohustatust, seab siiski selles keeles kirjutaja erilisse olukorda. Leedu kirjandusteadlase ja luuletaja Tomas Venclova sõnul kehtib umbes selline proportsioon: kui üks rahvas on teisest X korda suurem rahvaarvu poolest, siis selle suurema rahva kirjandus on X ruudus korda tuntum (Venclova 2000: 157). Sellegipoolest annab väikses keeles kirjutamine justkui midagi juurde, mingit julgust ja selgust. Mainitud lõik on essees viimane. Kogu eelnev jutt oli paljude inimeste võimetusest elu kole-dusele otse silma vaadata ja sellest võimetusest tulenevast vajadusest lahjenda-dada inglaid ja suhkrustada koletisi – või vastupidi, suhkrustada inglaid ja lahjendada koletisi. Just viimases lõigus nimetab autor keelt, milles ta kirju-tab. Tema, väikses keeles kirjutaja, nagu ka Singer, ei pelga ajaloo koledust või ilu, sest võib-olla tänu keele väiksusele puuduvad illusioonid. Sellepärast võibki luuletaja öelda luuletuses „Raskelt kohisesid kõrged kuusehedid läbi emakeele”: *Räägin suuri sõnu väikse rahva keeles.* (Luik 2006: 497)

- Baševiš, Itsxok [Zinger] (1945) Gimpl tam [Tobuke Gimbl]. – *Jidišer kemfer* 24, 30.03.1945, 17–20.
- Baševiš, Itsxok [Zinger] (1950) *Di familie Muškat* [Perekond Muškat]. New York: Moris S. Skliarsky.
- Bergelson, Dovid (1999) *Kui kõik on läbi*. Jidiši keelest tõlk Anna Verschik. Tallinn: Varrak.
- Hutton, Christopher (1990) Freud and the family drama of Yiddish. – *Studies in Yiddish Linguistics*. Ed. by Paul Wexler. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, Pp. 9–22.
- Luik, Viivi (1985) *Seitsmes rahukevad*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Luik, Viivi (1990) *Ajaloo ilu*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Luik, Viivi (2005) Sõna on rohkem kui sõna. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 777–779.
- Luik, Viivi (1998) Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid. – *Inimese kapike*. Tallinn: Vagabund.
- Luik, Viivi (2006) *Kogutud luuletused 1962–1997*. Tallinn: Tänapäev.
- Maiste, Valle-Sten (2000) Maailm ja inimene kardavad vabad olla. – *Postimees, Arter*, 26.08, lk 12.
- Merilai, Arne (2006) Viivi Luik linnulennul. – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 689–413.
- Singer, Isaac Bashevis (1980) *Surnud moosekant*. Inglise keelest tõlk Enn Soosaar. – *Loomingu Raamatukogu*, nr 50–52.
- Singer, Isaac Bashevis (1988) *The Family Moscat*. London: Penguin Books.
- Singer, Israel Jošua (1943) *Di mišpoxe Karnovski* [Perekond Karnovski]. New York: Matones.
- Unt, Mati (1985) Ajast ja tüdrukust. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 629–632.
- Venclova, Tomas (2000) Kuždesio gramatika [Sosina grammatika]. Intervjuu Agata Tuszińskale. – *Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova* [Arvan, et... Vestlused Tomas Venclovaga]. Vilnius: Baltos lankos.
- Verschik, Anna (2000) Pildi sisse minek. Mõningaid märkmeid Viivi Luige „Seitsmenda rahukevade” tõlkest vene keelde. – *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 161–170.

Estonian literature does not boast an abundance of outstanding Jewish characters nor profound Jewish motives (the novel *Ohvrilaev* by Gert Helbemäe is an exception). Jewish themes in Estonian literature are more often than not confined to biblical subject-matter familiarized by way of Christian culture (A.H. Tammsaare, A. Kalmus, etc). However, Estonian authors' contacts with modern Jewry seem to have been rather limited. It is for the Jewish characters/motives of modern times that Viivi Luik's (prose) work stands out on the over-all Estonian literary scene. The so-called 'Jewish discourse' in our culture is for the most part an imported article, introduced via translations from big languages like English, German, Russian, etc. (S. Bellow, Ph. Roth, W.G. Sebald, to name just a few), thus reflecting a manifold meditation. This level of mediatedness in Viivi Luik's original work is much lower than in case of translations; she makes an independent use of Jewish motives, allusions, etc. The ability to take her bearings in a material relatively unfamiliar for the Estonian reader probably derives from the author's wide reading (e.g. of I. B. Singer) as well as from her overt concern in the matter.

The occurrence of the Jewish theme can be viewed under the following heads (the list is by no means exhaustive):

- 1) Striving towards the abstract Word (*Seitsmes rahukevad*, a small child's experimenting with words, bits of poetry or text, an unconscious love for the Word as such): cf. The Talmudic tradition – a civilization based on interpreting texts; the intertextuality of canonical Jewish commentaries.
- 2) The absurdity and horror of existence (*Ajaloo ilu*, Jews having undergone language shift and acculturation, yet remaining strangers whose lot is accompanied by fear and anxiety): possible (albeit unconscious) parallels with early 20th century Yiddish authors (D. Bergelson, H. D. Nomberg).
- 3) I. B. Singer, a Yiddish writer as an emblem of eternity. Writing in Yiddish, a small language without status, is viewed as tantamount to writing in Estonian (several essays, *Seitsmes rahukevad*).

SEITSMENDA RAHUKEVADE RETSEPTSIOON SOOMES

Pekka Lilja

1

Viivi Luige romaan *Seitsmes rahukevad* (edaspidi: *Rahukevad*) oli 1985. aasta kirjanduslik suursündmus Eestis. Sellele sai osaks peaaegu eufooriline kiitus. Romaani ülistasid eesti silmapaistvamad kriitikud, nagu Mati Unt, Rein Veidemann, Marika Mikli, Andres Langemets ja paljud teised. Mati Unt (Unt 1985) ütles kõhklemata, et tegu on seni parima 1980. aastate eesti romaaniga, ja tema sõnu kordasid teisedki. Võib muidugi küsida, kas *Rahukevad* oli just selleaegne parim romaan? Teame kindlalt, et Jaani Krossi *Mesmeri ringi* peategelase Indrek Tarma prototüüp Andres Raska oli Eesti kolmikhüppe meister 1938. aastal tulemusega 14.55, kuid võimatu on niisama absoluutselt väita, milline romaan oli Eesti meister aastail 1980–85. Medalikohal on *Rahukevad* kindlasti.

Rahukevad on ajas hästi vastu pidanud. Sellest on saanud klassika. Kui Andres Langemets viis 1998. aastal ajakirjas *Luup* läbi küsitluse eesti parimate romaanide kohta (Langemets 1998: 40), siis aetasid 11 asjatundjat, sh Janika Kronberg, Toomas Haug, Harald Peep ja Mart Velsker, *Rahukevade* kuuendale kohale, ja ka Krossi 80. algul ilmunud romaanid jäid kaugele tahapoole. Samuti on *Rahukevadel* hea positsioon Kuldraamatu-kogus ehk 100 Eesti mõjukaima raamatu hulgas (www.nlib./er100/) ning elavatest romaanikirjanikest edestab Luike vaid Jaan Kross.

Soome kriitikuile oli *Rahukevade* hea maine Eestis hästi teada ja nad nägid seda ka protestina Nõukogude okupatsiooni vastu. Paradoksaalne on, et Luige enda tunnistuse järgi mõjutasid romaani ilmumisluba positiivselt kaks eesti nomenklatuurset kommunisti, EKP KK kultuuriosakonna juhataja Olaf Utt ja tema järglane Jaak Kaarma (Luik 2003: 8). Nõukogude riik andis romaanile 1987 Nõukogude Eesti preemia. Tõsi, tollal elati juba Nõukogude Liidu lagunemise künnisel.

Eesti kriitikas kiideti *Rahukevadet* selle eest, et romaan tõi esile asju, millest sinnamaani oli vaid sosinal räägitud. Päris nii see siiski ei ole. Soome armees sõdinud Raimond Kaugver kujutas Eesti okupeerimist Nõukogude

Liidu poolt 1940, Soome sõjaväes võidelnud eesti vabatahtlikke, „soomepoisse”, Nõukogude vangilaagreid ja muidki araloomulisi asju romaanis *Nelikümmend küünalt* (1966), mis ilmus kahes trükis ja esitati ka veel dramatiseringuna Rakveri teatris 1981. aastal. Veel suurem ime oli Heino Kiige ausa kolhoosikujutuse *Tondiöömaja* ilmumine 1970. aastal.

Teadaolevalt esimene soomlane, kes üldse *Rahukevadest* Soomes kirjutas, oli *Uusi Suomi* toimetaja Seppo Kuusisto 1985. aastal. *Uusi Suomi*, mis lõpetas ilmumise aastal 1991, oli hinnatud konservatiivne leht ja *Helsingin Sanomate* kõrval teine riiklik ajaleht Soomes.

Kirjastus Tammi avaldas *Rahukevade* 1986. aasta sügisel. Tõlkis kogunud Eva Lille, kelle töö on kvaliteetne. Tal tuli siiski soomenduse jaoks algteksti mingil määral kohandada; muuhulgas kadus murre, mõned värsid muutusid täiesti jne.

Soome *Rahukevade* kujundus on täiesti teistsugune kui originaalil. Eesti *Rahukevade* kollaažitehnikas kaanel on stalinismiaja lehtede pealkirju, mis peegeldavad ametlikku optimismi, nagu „Masinad muudavad eesti küla palet”. Esikaane noored inimesed naeravad õnnelikena, ent kontrastiks on realistlik ülesvõte kahest naisest armetu osmiku ees. Üks, kes võiks näiteks olla Luige ema, on süngeilmeline, ja teine, näiteks Luige vanaema, naeratab kavala näoga. Nad võivad viidata romaani emale ja vanaemale, kelles on Luige ema ja vanaema jooni. Kaanel on ka punanurk, omamoodi kommunistlik vaste ikooninurgale. Ei puudu õieti midagi peale Stalini verehimuliselt irvitava näo. Tagakaanel vaatab noor ja süütu ilmega Viivi Luik unistavalt kaugusse, teadmata midagi kurjast maailmast. Temast allpool naeratab õnnelik kommunistlik tütarlaps, kelle rätik või müts on kaunistatud tööriistamotiiviga.

Soome *Rahukevade* kaaned on „teisest puust”. Üldmulje on rohetavalt romantiline. Esi- ja tagakaanel on sama maja; ilmselt nn kulaku maja, mis tagakaanel on mustade ukse- ja aknaukudega, jäänud tühjaks pärast õnnestunud küüditamisoperatsiooni. Esikaanel paistab päike pilvepraost, vihjates võib-olla õnnelikule Eesti Vabariigi ajale, ja linnud lendavad. Tagakaanel on nagu tindiplekke, mis loovad sünge meelolu, stalinistliku ahistustunde. Tagakaane süngusele annab siiski valgust reklaamlause: „80. aastate parim eesti romaan”. Kaante sisekülgedel on romaani ja Viivi Luige lühitutvustused. Niisuguseid „soometumise” ajajärgul ohtlikke sõnu, nagu okupatsioon, küüditamised, hukkamised või kaotatud iseseisvus, teadagi ei ole, kuigi need on romaanis selgelt esil. Külad lihtsalt tühjenevad iseenesest ja uus aeg tuleb koos isa mootorratta ja raadioga. Uuesti korratakse

reklaamlauset: „80. aastate parim eesti romaan”. Ja kinnituseks veel: „Teos, milletaolisi ilmub Eestis vaid harva”.

Vaatlen *Rahukevade* retseptiooni Soomes kaheksa arvustuse põhjal. Need on kogutud Kirjastopalvelu Oy väljaandest *Kirjallisuusarvostelu. B. Kaunokirjallisuus, 1986–87* (Kirjanduskriitika. B. Ilukirjandus, 1986–87). Arvustajad ja väljaanded on järgmised:

1. Harry Forsblom, „Illuusioita keskellä maailmaa.” (Illusioone keset maailma.) – *Uusi Suomi*, 17.11.1986. (Konservatiivne ajaleht.) Autor on kirjanik ja kriitik, Jyväskylä ülikooli filosoofiadoktor kirjanduse alal.

2. Annikki Hyvönen, „Elämää lapsen silmin.” (Elu lapse silmade läbi.) – *Suomen Sosiaalidemokraatti*, 12.1.1987. (SDP häälekandja.) – Kriitik, kirjandusuuriija.

3. Olavi Jama, „Viivi on yhtä kuin Alice ja Tove.” (Viivi on kui Alice ja Tove.) – *Kaleva*, 13.11.1986. (Erapooletu leht.) – Luuletaja, kriitik.

4. Erkki Mäkinen (1949–2003), „Elämänvoimalla pimeydestä valoon.” (Elujõuga pimedusest valgusse.) – *Turun Sanomat*, 23.11.1986. (Erapooletu.) – Kriitik, kirjanik; kirjutas mh romaanikäsikirja *Arkamise aeg*, milles NATO ründab Soome sotsialistlikku rahvavabariiki.

5. Pekka Pesonen, „Lapsuuden taikasauva.” (Lapsepõlve võlukepp.) – *Helsingin Sanomat*, 23.11.1986. (Erapooletu.) – Praegu Helsingi ülikooli vene kirjanduse professor, 1986 Soome Akadeemia uuriija.

6. Jukka Petäjä, „Lapset uuden puolella, mutta entä vanhemmat?” (Lapsed uue poolt, aga vanemad?) – *Kansan Uutiset*, 18.12.1986. (SKDL häälekandja.) – Kriitik ja kirjanik.

7. Leo Stålhammar, „Menneen tilitystä tämän päivän arkea.” (Mineviku aruanne, tänane argipäev.) – *Suomenmaa*, 21.11.1986. (Keskpartei häälekandja.) – Kriitik, filmitsensor.

8. Simopekka Virkkula, „Kiroton ajan lapsi.” (Neetud aja laps.) – *Aamulehti*, 17.11.1986. (Erapooletu.) – Toimetaja, kriitik.

Rahukevade arvustajad on kõik kogenud ja asjatundlikud kriitikud. Lisaks siin loetletuile hinnati *Rahukevadet* teisteski ajalehtedes.

Kriitika on ilukirjanduse metatekst ja kriitika uurimine on kriitika metatekst. Probleem on selles, kuidas *Rahukevade* soome metatekstidele läheneda? Mida peaks käesolevatest arvustustest välja selgitama? Kas lähenemis-

viisi määrab see, et *Rahukevad* kuulub eesti kirjandusse ja on ilmunud okupeeritud maal, ehkki Soomes velditi veel 1986. aastal rääkimist Eestist kui okupeeritud maast. Minu lähtekohaks on siiski vaadelda *Rahukevade* arvustusi nagu kriitikat üldse.

Nüüd tuleks määratleda, mis on kirjandusarvustuse kesksed koostisosad. Toetun selles peale kriitika teooria ka mingil määral oma kogemusele kirjanduskriitikuna ligi 40 aasta jooksul. Kui arvustus ilmub ajalehes, nagu kogu eespool mainitud kriitika, siis on arvustusel informatiivne ja analüütiline pool. Lehelugejad Soomes ei ole eesti kirjanduse spetsialistid; tõenäoliselt ei teadnud suurem osa neist Luige loomingust midagi enne *Rahukevade* ilmumist Soomes. Arvustajal tuleb lähtuda keskmise lugeja teadmiste tasemest, mis mõistagi ei takista kirjutamast kõrgtasemel.

Informatiivne pool peab lugejale teada andma, millise kirjaniku teosest on jutt ja mida kujutab endast arvustatav teos. Kui kirjanik on küllalt tuntud, näiteks Tammsaare ja Kross Eestis, siis ei tarvitse temast mainida muud kui nime, ent Soomes paljalt Tammsaare nimest ei piisa. Või vastavalt Leino ja Kailas Soomes, kuid Eestis ei aita pelgalt Kailase nimest. Lugeja peab saama teada ka seda, missugune seos on arvustataval teosel kirjaniku loominguga. Kas see on midagi päris uut või jätkab vana liini, ja millises kontekstis tuleb teost käsitleda?

Analüütilises pooles otsib arvustaja teose tähendust selle analüüsimise teel ja parimal juhul ka leiab teosele tähenduse. Ja lõpuks: kriitikul peab olema julgust teose väärtust hinnata.

Arvustuses võib loomulikult olla palju muudki, kuid üldiselt on ajalehearvustuse pikkus piiratud, tavaliselt 1–2 arvutilehekülge, erandjuhtudel rohkem. Kahjuks ilmub Soomeski palju „arvustusi”, mis on pigem teose refereeringud ja tutvustused kui analüütilise hinnanguga lõppev kriitika.

Arvustus koosneb tavaliselt kolmest osast: 1. kirjaniku ja arvustatava teose esitlemine ja üldpilt; 2. teose tõlgendamine analüüsi abil; 3. teose hindamine, kas „hea” või „halb”.

Teoreetiliselt võib arvustusi samuti jagada kolme ossa:

1. Teosele lähenemine võib olla süntaktiline, mispuhul arvustatakse teose keelt ja struktuuri. Seesugust kriitikat võib kutsuda formaalseks.

2. Semantiline lähenemine tähendab seda, et uuritakse teose sisu, nagu selle sündmusi ehk faabulat, miljööd, tegelaskujusid jm.

3. Pragmaatilise lähenemise korral huvitab kriitikut teose suhe kirjanikuga, lugejatega, kultuuri ja ühiskonnaga.

Järgnevalt üritan vastata eespool esitatu põhjal järgmistele küsimustele:

1. Kuidas tutvustatakse kirjanik Viivi Luike ja *Rahukevade*?

2. Milliste elementide kaudu romaani analüüsitakse ja millise tähenduse teosele arvustajad oma analüüside põhjal annavad?

3. Kuidas hindavad kriitikud *Rahukevade* väärtust ja miks? Üritan ka iseloomustada, kas arvustused on süntaktilised, semantilised või pragmaatilised.

Asjaolul, kuidas Luige kui eesti kirjaniku kohta kasutatakse arvustustes kaht eri soome sõnatüve – „virolainen” ja/või „eestiläinen” –, on ka varjatud poliitiline tähendus. Sellest rääkis ms Urho Kekkonen, kui ta Eestist naastes 1964. aasta mais pidas Tamminiemes kõne silmapaistvatele estofiilidele ja ärgitas looma otsesidemeid Eestiga ning katkestama suhted pagulaseestlastega. Ta jutustas, kuidas tema ja teised hõimuaatelised üliõpilased kõnelesid 1920. aastail rahvusromantilises vaimus „eestiläisistä” ja „Eestistä”, ent soome kommunistid hakkasid 1950. aastail rääkima Nõukogude Eestist kui „Neuvosto-Eestistä”. Soomes saigi tavaks nii kõnelda, kui taheti olla Nõukogude-sõbralikud.

Forsblom, Hyvönen, Mäkinen, Pesonen, Petäjä ja Virkkula kasutavad oma arvustustes Luige kohta nimetust „virolainen kirjailija”, kes on pärit „Virosta”. Olavi Jama jaoks on *Rahukevad* osa „Eestiläisen laatukirjallisuuden rynnäköstä” (eesti kvaliteetkirjanduse pealetungist). Virkkula, kes on selgesti estofiil ja „nõukogudevastane”, kasutab *Rahukevade* kohta nimetust „puhutteleva neuvostokirja” (kõnetav nõukogude raamat), ent temalegi on Luik „virolainen” ja pärit „Virosta”, mitte siis „Neuvosto-Eestistä” ega Nõukogude Liidust. Stålhammarile on *Rahukevad* „Eestin” kirjandus, ja „Eestin” kirjandus on osa Nõukogude Liidu kirjanduse „uhkest esilemarsist”. Stålhammaril kõlavadki soometumise helid kõige valjemalt; ehk oli põhjus selles, et tema ajaleht *Suomenmaa* oli Kekkose erakonna peamine häälekandja. Eesti esitlemine lahus Nõukogude Liidust oleks võinud tekitada tuska Tehtaankatu saatkonnas. Kuid Stålhammaril lähevad nimetused segamini: „Viro” ja „Eesti” vahelduvad. *Rahukevad* sünnib „Virossa”, aga Juhan Peegel on „eestiläinen”.

Enamasti on Luik siis „virolainen” kirjanik ja „Viro” kirjanduse esindaja, vahel ühendatakse *Rahukevad* nõukogude kirjandusega. Samuti toimiti näiteks eesti sportlastega. Fokuse spordientsüklopeedias (2, 1970) esindavad nõukogude okupatsiooni aegsed eesti sportlased Nõukogude Liitu, aga sulgudes on nende kodumaaks märgitud „Viro”.

Viivi Luige esitlemiseks arvustustes piisab Jamale, Mäkisele, Petäjäle, Pesosele, Stålhammarile ja Virkkulale pelgalt nimest ja sünniajast. Virkkula tutvustas Luige romaani ajalehes *Aamulehti* juba 12.1. 1986, kui romaan oli ilmunud Eestis. Ainult Forsblom ja Hyvönen tutvustavad kirjanikku ja tema loomingut laiemalt. Nii lähtuvad arvustajad sellest, et Luik on Soomes tuntud. Ta tegi tööpoolest Soomes kolmenädalase esitlusturnee, reklaamimaks *Rahukevadet*. Tol ajal oli see eesti kirjaniku ainulaadne „tõmbe-number” ja Soome ajalehed kirjutasid ringsõidust.

Kõik kriitikud tutvustavad *Rahukevadet* enne arvustuste analüüsiosa. Keegi ei ütle siiski, milline koht on romaanil okupeeritud Eesti kirjanduses, välja arvatud viited romaani kaanel olevale reklaamlausele „80. aastate parim eesti romaan”. Vene kirjanduse ekspert Pesonen – ilmselt arvati *Helsingin Sanomates*, et eesti kirjandus on kõige lähemal vene kirjandusele – ütleb, et romaanis vaadeldud 1940.–50. aastate vahetust on eesti kirjanduses vähe kujutatud. Tegelikult on seda parajalt palju, ka pagulaskirjanduses, ent vähe on ausat kujutust – tsensuuri tõttu. Paistab, et ükski arvustaja ei tunne eesti kirjanduse ajalugu ega suuda näha *Rahukevadet* selle kirjandusloolises kontekstis. Tõsi, Hyvönen teab, et pagulaskirjanik Arved Viirlaiu ka soome keelde tõlgitud romaanides *Ristideta hauad* ning *Vaim ja ahelad* on toda aega kujutatud iseseisvusvõitluse vaatevinklist ja Lilli Promet on kujutanud seda nõukogude korra pooldaja seisukohalt. Hyvönen mõtleb tõenäoliselt Prometi *Primavera* soomendust pealkirjaga *Eikä rakkaus täyty*.

Peaaegu kõik arvustajad on siis lugenud romaani kaanelt, et kõne all on „80. aastate parim eesti romaan”. Seda kordavad Forsblom, Hyvönen, Mäkinen, Pesonen ja Virkkula. Petäjä teab, et lause on Undi leiutis, ja Jama konstateerib, et pole ime, et Unt „langeb põlvili” romaani ees. Ainult Stålhammar on jätnud märkimata, et kõne all on 80. aastate parim eesti romaan. Undi hüüatus, mis ehk on eesti kriitika üks enam tsiteerituist, levis siis laialt Soomeski.

3

Rahukevade seostab ajaloolise kontekstiga kuus arvustajat. Mäkinen teeb seda põhjalikult. Ta tõdeb „kõikvõimsa geeniuse ja suure strateegi” kohalolekut romaani igas lauses – ja isegi mitte ainult n-ö ridade, vaid isegi tähtede vahel. Mäkise järgi küüditas NKVD – tõsi, selle KGB eelkäija nimi ei olnud tollal enam NKVD – märtsis 1949 ehk just romaanis kujutatud aja

künnisel 80000 eestlast. Tegelikuses oli küüditatuid umbes kolmandik Mäkise nimetatud arvust. Mäkinen kritiseerib kirjastajat selle eest, et romaanile ei ole lisatud ajaloolist tausta puudutavat eessõna, millest soome lugejad saaksid teada okupatsioonist, terrorist ja vastupanust. Ta soovib seks tarbeks Sirje Sinilinnu ehk Juhan Talve, Ilmar Talve poja raamatut *Viro ja Venäjä*. Mäkist ja *Turun Sanomaid* ei saa süüdistada soometumises.

Virkkula kirjutas enne arvustust ilmunud *Rahukevade*-tutvustuses (*Aamulehti* 12.1. 1986) romaanis kujutatud aja kohta selgesõnaliselt: Soome lahe lõunarannikul jätkub Teine maailmasõda, eesti metsavennad võitlevad „kodanliku” Eesti vabariigi taastamise eest. Siin on Virkkula läinud nõukoguliku terminoloogia lõksu. Nõukogude propaganda ei unustanud kunagi mainida, et Eesti vabariik oli „kodanlik diktatuur”. Virkkula jutustab nagu Mäkinen tuhandetest Siberisse küüditatutest, kollektiviseerimisest ning hirmu, viha ja puuduse õhkkonnast. Lapsi sunnitakse laulma Stalini auks jne. Virkkula toob eesti keeles ära nood igal ööl kooliustele ilmunud isamaalised värsid: „Saa vabaks, Eesti meri, saa vabaks, Eesti pind!” Enamvähem samad asjad korduvad ka tema retsensioonis. Virkkula tahab avada lugejale selle, mis kirjastaja jättis selgitamata. Luige romaanis nähakse ju ajaloosituatsiooni peamiselt lapse silmade kaudu ja see ei avane täielikult Eesti okupatsioonist teadmatuile.

Lühemalt asetavad romaani ajaloolisse konteksti ka Forsblom, Hyvönen, Petäjä ja Stålhammar, ning võrdlemisi tõepäraselt. Ainult Jama ja Pesonen ei too esile ajaloolist tausta. Natuke imestama paneb, et Pesonen, kes on Vene asjade spetsialist ja kindlasti oli teadlik Nõukogude Liidu rollist Eesti okupeerijana ning orjastajana, seda ei tee.

Romaani kaanelehe serval on kirjastaja Tammi antud väga ettevaatlik ja osalt valelik iseloomustus romaani ajalootausta kohta. Selle järgi maad kollektiviseeritakse ja inimesed lähevad kolhoosidesse tööle. Jätakse ütlemata, et kõik toimub relvajõu ähvardusel. Maailm ehitatakse uueks, vana asemele tuleb uus tehnika. Vanaema laulab kirikulaule, aga isa toob uue aja koos raadio, fotoaparaadi ja mootorrattaga. Kirjastaja tekst kõlbaks peaaegu samal kujul plakatile, mida kannavad õnnelikud eestlased, kes viivad rõõmsalt marssides kolhoosile vilja. Mitte sõnagi okupatsioonist, küüditamistest, vangilaagritest, metsavendadest. Teisalt – kirjastaja liiga tõene eessõna oleks võinud teha Luigele kahju, kuigi ta pälvis romaani eest Nõukogude Eesti riigipremia. Tammi oli aga kord varem saanud kõva meeldetuletuse „nõukogudevastaseuse” ohtlikkusest, pidades poliitilise surve tõttu loobuma Solženitsõni *Gulagi arhipelaagi* väljaandmisest – see noteeris

põhjalikku soometumist. Oli siis alust olla ettevaatlik, ehkki Kekkonen ei olnud enam Soome president.

Romaani analüüsil lähtuvad arvustajad loomulikult sellest, et asju nähakse enamasti viieaastase – tõsi, oma ea kohta arenenud – tüdruku silmadega. Mati Unt osutas sellele oma arvustuses ka teoreetilist tähelepanu, ent soome arvustajad ei teoretiseeri lapse taju saladuste üle nii palju kui Unt. Undi arvustus on ka asjatundlikkuse muus osas klass omaette, võrreldes soome arvustajatega, kuid ta oli neist mõistagi ülekaalukalt kompetentsem eesti kirjanduse vallas.

Arvustuste pealkirjad suunavad tähelepanu lapse maailmale: „Elu lapse silmade läbi” (Hyvönen), „Neetud aja laps” (Virkkula), „Lapsed uue poolt, ent vanemad?” (Petäjä), „Lapsepõlve võlukepp” (Pesonen), „Viivi on kui Alice (Miller) ja Tove (Jansson)” (Jama). Miller on maailmakuulus poola lastepsühholoog, kes uurib mh füüsilise vägivalda mõju lapsele, Jansson on Muumi-lugude looja. Jama näeb Luike olevat Miller ja Jansson samas isikus. Romaani tüdrukule saab vägivald osaks kaudselt, ent selline mõju võib olla niisama tugev kui otsene vägivald.

Jama käsitleb *Rahukevadet* kõige enam just lapse hingeelu kujutusena. Ta teeb Luigest osava lastepsühholoogi, kuid Luik on siiski kirjanik, mitte psühholoog. Jama arvustuses tuleb esile ka see tavaline väärkäsitus, et romaani tegelased on reaalsed inimesed. Nad on siiski fiktiivsed, sõnade abil loodud, teose ehituslikud osad.

Pekka Pesonen on oma analüüsis samuti lapsekeskne. Pesonen osutab tähelepanu ka tüdruku lapsepõlvehirmule ja sellest johtuvale vägivaldsele käitumisele. Tüdrukute mängitud majade äravedamismängu näeb Pesonen „lõbusana”, kuid samahästi võiks seda pidada traagiliseks. Pesonen ei tee siiski Luigest lastepsühholoogi, vaid romaani juures on talle ajatasandid niisama tähtsad kui laps.

Lapsekeskne on oma analüüsis Virkkulagi. Temagi paneb tähele tüdruku hirme täis maailma ja kuidas see muudab tüdruku käitumise hirmuäratavaks, isegi sadistlikuks. Ta näeb Undi kombel tüdruku mõtteviisi kui animistlikku. See omadus on Luige tüdrukus eriliselt tugev, kõigel on hing.

Forsblom näeb tüdrukus ennekõike fantaasia jõudu ja verbaalset andekust. Ta käsitleb ka romaani ajatasandeid, kuid tal on – nagu Jamal, Pesosel, Petäjäl ja Stålhammaril – see seisukoht, et romaanis polnuks sugugi vaja täisealiseks saanud tüdruku, kirjanikust jutustaja filosoofilisi arutlusi. Sellega on kerge nõustuda. Romaan ei oleks kannatanud, kui veidi naiivsena tunduvad filosoofilised seletused oleks ära jäetud. *Bilde Künstler, rede nicht!*

Jama on siiski täiesti vastupidisel arvamusel: hilisem ajatasand tõstab romaani veel kõrgemale tasemele; samas ilmneb romaani kirjutamisaeg, 1982.

Hyvöse meelest peegeldub romaani ühiskondlik atmosfäär lapse maailmas. Lapse kogetav hirmuseisund ei ole tema analüüsis keskne, kuid romaani suureks väärtuseks on tema arvates psühholoogiline usutavus, iseäraliku lapse huvitav kujutamine. Petäjä ei psühhologiseeri romaani. Ta osutab siiski tähelepanu samale asjale kui Hyvönengi – laps elab tugevasti oma meelte vahendusel. Seegi on tõi. Luik konkretiseerib meelte tähendust näiteks arvukate värvinimetustega. Stålhammar seevastu ei kinnita tähelepanu lapse psühholoogiale, vaid teeb enam tähelepanekuid miljööst ja romaani teistestki tegelastest. Ta peab *Rahukevadet* memuaarromaani žanri kuuluvaks.

Memuaarromaan on romaan, mis paistab tõsiasjadel põhineva autobiograafiana, ehkki on täiesti või suures osas fiktiivne. Ilmselt on Stålhammar üsna tabavalt määratlenud *Rahukevade* žanri. Luige enda lapsepõlv ja ajalooline tõelisus on romaanis vägagi tuntav, kuid ennekõike näitab *Rahukevad* suurepärast jutustamiskunsti, mis on sündinud fantaasia jõul, nagu fiktsioon aina peab sündima. On ju Väinö Linna tõdenud, et kirjanik peab leiutama midagi ka oma peaga. Stålhammar märgib ära meelte tähenduse tüdruku maailmas.

Mäkinen ei tunne huvi lapse psühholoogia vastu; tema tõlgendus on ühiskondlik. Tema meelest annab romaan stalinismist parema pildi kui need riilimeetrid nõukogude kirjandust, mida ta on sama aja kohta lugenud. Mäkisele on romaan pigem stalinismi kui lapse kujutus. Mäkise tõlgendusega võib nõustuda ses osas, et lapse psühholoogiline kujutamine teenib ka ühiskonna kujutust.

4

Millise tähenduse romaanile leidsid soome arvustajad? Nagu eespool ilmnes, nägi suurem osa arvustajaist romaani lapse kujutusena, ent see ei ole veel tähendus. Tähenduse kujundab see, mis lapsega sünnib ja millise üldistuse võime juhtunust teha. Harry Forsblom teeb järelduse, mille kohaselt romaani tüdruku kogemused lahutavad ta lapsepõlve turvalisest mesilaspesast, mille sümboliks on tüdruku poolt mesilastaru kaane lahti kiskumine pakasega. Kui tahta laiendada Forsblomi sümboolikat, võiks mesilastaru

sümboliseerida Eestit, mille turvalisus kadus 1940. aasta Nõukogude okupatsioonis. On ju Paul-Eerik Rummo oma kuulsas luuletuses „Me hoiame nõnda ühte” (1964) kasutanud sama mesilassümbolikat: „Me hoiame nõnda ühte kui heitunud mesilaspere”. Veel kirjutas ta 1963. aastal luuletuse „Ma seisan mesilastaruna”. Pole võimatu, et Luige kõrvu on jäänud Rummo mesilaste sumin. Kirjutas ju Luik 1963. aastal luuletuse „Paul-Eerik Rummot lugedes”.

Hyvönen ei leia või ei taha anda romaanile tõlgendust. Ta eitab siiski, et romaan on ühe põlvkonna usutunnistus ja testament, nagu romaani tagakaane serval väidetakse kellegi eesti kriitiku öelnud olevat. Luik on tema meelest avanud ukse tolle aja kujutamisse. Ka Hyvönen ei tunne eesti kirjandust, sest Luige kujutatud aeg on tegelikult olnud nähtaval nii kodu-eesti kui ka pagulaseesti kirjanduses. Oma aususe ja kunstilises kõrgtaseme poolest on aga *Rahukevad* märkimisväärne, nagu tõdeb Hyvönengi. Pärast *Rahukevade* ilmumist muutus poliitiline õhkkond nii kiiresti – ms tsensuuri kadumise tõttu –, et stalinismiaeg sai üheks eesti kirjanduse peamotiiviks.

Jama näeb romaani tähendust suurepärasest lapsekujutuses, kus lapsest saab kunstnik. Luik on Alice Miller ja Tove Jansson samas isikus. Seda võib muidugi pidada kunstnikust kriitiku mõttelennuks, ning ega Jama suuda formuleerida romaani sügavamat tähendust. Ta ei anna selget vastust, kuidas romaani peaks tõlgendama. Luik ei karda pimedust ega ole surmtõsine, nagu pole ka lapsed. Ja mis siis? – võiks küsida.

Erkki Mäkinen on *Rahukevade* interpreteerijatest kõige ühiskondlikum. Ta seostab romaani tervenisti Eesti sõjajärgse ajalooaga. Romaani tähendus on talle midagi palju enam, kui et see on 80. aastate parim eesti romaan. See on „võimas sööst stalinismi tegelikkusse”. Mäkise meelest eeldab romaani mõistmine siiski teadmisi Eesti ajaloost pärast 1939. aastat. Ses suhtes on Mäkisel õigus. Luige allusioonid ei avane sellisele lugejale, kes „teab”, et Nõukogude Liit on „vabastanud” Baltimaad ja eestlased „läinud vabatahtlikult üle” kollektiivsele põllumajandusele. Taolisi lugejaid oli Soomeski küllalt. Mäkise meelest ei olnud nõukogude korra riiklik terror nähtav isegi Viru hotelli valuutabaarist, mis oli paljudele soomlastele tähtsaim nõukogude korra vaatluspunkt.

Romaani sõnum on Mäkise järgi see, et terrorismist hoolimata jätkavad eestlased oma elu, hambad ristis. On ju eesti rahvas ilmutanud ajaloo vältel hämmastavat sitkust ikka ja jälle üles tõusta oma orjastajate võõrvõimu alt, tõsi küll, mõnigi kord hävingu piiril olles. Jaan Kross on võrrelnud eestlaste ellujäämist köielkõnniga. Just selle küsimusega on ka Luige romaanis suurel

määral tegemist. Võib ehk öelda, et Mäkise järgi on romaan ennekõike totalitarismi terroristliku olemuse paljastamine sõnakunsti vahenditega.

Pekka Pesonen, vaatamata asjatundmisele vene kirjanduse ja kultuuri alal, tõlgendab romaani mitte ühiskonna, vaid lapse kaudu. Ta rõhutab sedagi, et eri ajatasandid toovad kaasa nii mineviku kui tuleviku, ent ta oleks siiski ära jätnud liigselt näpuga-näitavad ja omaette seisvad viitamised. Pesosega võib nõustuda. Tähtsaim on romaanis suurepärane jutustus; romaan on nagu võlukepp, mis avas Pesosele ta endagi lapsepõlve aistingujõulised kujutlused. Ta näeb Luige romaani eelkõige fantaasiaromaanina. *Rahukevade* tüdruk ongi tavalisest tugevamini lapse fantaasiamaailmas elav väike täiskasvanu.

Jukka Petäjä jaoks seisneb romaani meisterlikkus ajaloo nägemises üksik-inimese kaudu. Suured liinid, suured sündmused kerkivad esile väikestest argiasjadest. Tähtsaim jutustaja, nägija ja kogeja on väike tüdruk, kelle kaudu valusad ja rasked asjad tehakse meisterlikult lugejale nähtavaks.

Leo Stålhammari arvustusest on raske leida romaani tähendust avavat tõlgendust. Peamiselt räägib ta sellest, mida Luik jutustab – faabula peamisest seikadest. Stålhammari meelest ei saa Luik 1980. aastatel enam vaadata maailma niisama süütute silmadega, vaid nüüd erutavad teda „Viru hotell, diskod, liftid, elektripliidid ja sametteksad”, ning lisaks „massikultuur ja kolmas maailmasõda”. Romaani täiskasvanud, kes elavad stalinismiaja surmahirmus, ei muretse nende asjade pärast, vaid esil on inimese tugevaim vaist – tarve püsida hinges päevast päeva. Kas romaani tüdruku silmad ongi nii süütud kui pealtnäha paistab? Seda Stålhammar ei aruta. Kas tüdruku silmade tagant ei piilu siiski mitte kirjanik Luige kõike muud kui süütud silmad?

Simo Virkkula arvab, et Luige ideaalkirjanik kasutab kirjutusmasinat relvana kurja vaimu vastu. Kuradi nime ta ei nimeta, kuid mõtleb vististi nõukogude diktatuuri. Viimane ju mõistis kirjutusmasina ohtlikkust, sest kirjutusmasinaid peeti niisama teravalt silmas kui inimesigi, ja „ohtlikult” kirjanikult võidi see kuradi-vastaline relv ära võtta, nagu Eestis juhtuski 1980. aastal nn 40 kirja juhtumiga seoses. Kas *Rahukevad* oli märk sellest, et hea võib siiski lõppude lõpuks kurja võita? Hitler, Stalin, Mao, Pol Pot, Saddam Hussein ja paljud teisedki kurjad vaimud on läinud ajaloo prügikasti, ent nende järglasi näib ikka piisavat. Nii on kirjaniku tööpõld lõputu, kui talle seatakse Virkkula esitatud ülesanne.

Mis hinde soome kriitikud *Rahukevadele* annavad? Nagu juba eespool ilmsnes, on kõigile jäänud üldmulje, et tegemist on kõrgtasemel romaaniga.

Mingil määral on võinud mõjuda asjaolu, et soomlased tundsid kaasa nõukogude okupatsiooni ikkes kannatavatele eestlastele. Kuid käesoleval juhul ei ole tegemist „sümpaatiapunktidega”. Forsblom ütleb, et raamat kuulutati otseteed 1980. aastate parimaks eesti romaaniks, aga tõdeb, et hinnangu üle võib alati arutleda. Forsblom ei lange lovesse, lugedes kirjastaja löökreklaami romaani kaanelehel. Ta arvab, et Luik on igal juhul välja tulnud uhke saavutusega, ja Luige stiil ning fantaasia on jätnud talle unustamatu mulje. Hyvönen nendib, et romaanil ei ole Soomes sama sensatsiooniväärtust kui Eestis, ent ta peab *Rahukevadet* kõrgetasemeliseks teoseks.

Jama arvustus on läbi ja lõhki kiitev ja ta ei pane imeks Undi põlvilangemist romaani ees. Mäkise meelest on romaan „võimas raamat”, Luik tõuseb „tähtsaks euroopa kirjanikuks”. Mäkinen on vähemalt niisama põlvili kui Unt, kui mitte veel sügavamale kummardunud. Petjärv arvates on romaan oma maine vääriiline, kuigi ta näeb ka lünki, näiteks soomenduse lauses „Meidän kimeät äänemme leikkasivat huoneen valkean ilman höyryäviksi liuskoiksi”. Kahtlemata kõlab taoline lause soome keeles koomiliselt, ent küsimus on vaid üksikasjades. Üldiselt saab Eva Lille tõlge hea hinde.

Pesonen ei kasuta romaani kohta superlatiive. Ta laidab jutustuse asjatut rikkumist eraldiseivate arutlustega kirjaniku vastutusest. Kujutatava põhitase – selle all peab ta tõenäoliselt silmas väikese tüdruku lapsepõlvemaailma kujutust – mõjus aga Pesosele nagu võlukepp. Stålhammar kõneleb poolt ja vastu: Luik on ehtne lapse kujutajana, ent rikub oma romaani ärritavate paralleelidega nüüdisaega. Temagi on leidnud tõlkest taunitava detaili: *tuhista*-verb kordub liiga sageli.

Kui *Rahukevadet* hinnata Soome koolihinnetega 4–10, siis soome arvustajate üldhindeks tuleb jämedates joontes 9,5 ehk „kiidetav”. Võib öelda, et siinsed hinnangud on ajaproovi hästi läbi teinud. Alati ju ei sünni sellelähedastki: paljude arvustajate „põlvili langemised” ja teisalt „prügikasti heitmised” ei ole ajaproovile vastu pidanud. Nõukogude Eesti kriitika ajalugu pakub selle kohta palju näiteid; tõsi, põhjused on sagedamini poliitilised kui esteetilised. Soome arvustajad ei teadnud sugugi alati, millise surve all elasid eesti kirjanikud nõukogude okupatsiooni ajal ja kuidas see mõjutas sõnakunsti väljendusvahendeid.

Kuidas võiks arvustused teoreetiliselt liigitada? Kirjandusarvustusi võib teadagi liikideks jagada mitmelgi viisil. Üks võimalus on jagada kriitilised kirjutised järgmiselt: 1. formaalsed; 2. semantilised; 3. pragmaatilised. Formaalsed ehk süntaktilised arvustused lähenevad teosele, pidades silmas stiili, kujutusvahendeid, vormi, jutustamisviise, struktuuri, koherentsi ja muid sellelaadseid tegureid. Arvustuse tekst on semantiline, kui kriitik osundab teose sisu: sündmusi, miljööd, intriigi, tegelaskujusid jne. Pragmaatilisus tähendab seda, et arvustuses jälgitakse teost suhtes kirjanikuga, kriitikutega ja laiemalt ühiskonnaga, selle kultuuri, majanduse ja institutsioonidega.

On mõistagi selge, et arvustus tavaliselt pole puhtalt formaalne, semantiline või pragmaatiline. See kolmikjaotuski võimaldab ju vähemalt seitsme erineva kombinatsiooniga arvustusi.

Harry Forsblomi arvustuses on kõige tähtsam peategelase, tüdruku psüühika analüüs, eriti tema võime luua oma maailma, ehitada reaalsust fantaasia abil. Forsblom näib siis olevat semantiline kriitik, ent tema arvustuses on ka selgelt formaalseid elemente, sest ta vaatleb ka Luige valitud jutustaja viisi näiliselt väikeste asjade vahendusel edasi anda suuri asju. Pragmaatiline pool on Forsblomi arvustuses kõrvaline, peaaegu olematu. Ta käsitleb *Rahukevadet* kirjandusteosena, mitte ajaloolise kommentaarina.

Hyvönen on Forsblomiga võrreldes pragmaatik. Tema arvustuses puutub *Rahukevad* ajalooa kokku tegelaste kaudu. Ta ei näe siiski romaani ajaloo illustratsioonina, vaid vaatleb tegelasi teose juurde, mitte ajalukku kuuluvatena. Hyvöst ei huvita eriti romaani formaalne külg, ja romaani kunstilised karakteristikud tulevad lühidalt esile alles arvustuse lõpus.

Jama ei ole põrmugi huvitatud romaani vahekorra ajalooa, ehk siis pragmaatiline osa tema arvustuses puudub. Põhjus võib olla selles, et luuletajana huvitub kriitik keelelistest väljendusvahenditest, ja Luige keel *Rahukevades* on üsna poeetiline, nagu luuletajalt eeldada võibki. Jama huvi on suunatud jutustajale ja jutustuse vahenditele ehk formaalsele küljele. Ta analüüsib peamiselt seda, kuidas teose minajutustaja kõneleb, kasutades erilist ära meeltemuljeid. Jama on enam-vähem puhtakujuline esteet, kelle jaoks romaani ühiskondlik sisu ei ole märkimisväärne. Ta oleks romaanis kujutatud ajal, Nõukogude Eestis, olnud kindlasti kodanlik-estetistlik formalist, kelle talitsejaks oleks määratud Endel Sögel või Eduard Päll.

Mäkinen on pragmaatiline kriitik. Ta näeb romaani tugevat seost okupeeritud Eesti ajaloojärkudega – tugevamat kui ükski teine kriitik. Ta ei otsi

häbelikke soometunud väljendeid, vaid räägib asjadest just nii, nagu need olid. Tüüpiline on tema arvustuse viimane lause, mis pärineb kuulsalt poola kriitikult ja Shakespeare'i uurijalt: „Suurt kunsti sünnib vaid seal, kus salapolitseid võib millal tahes kloppida kelle uksele tahes.” Nõnda võis sündida Nõukogude Eestiski veel 1980. aastate algul, romaani kirjutamisajal. Täiesti puhas pragmaatik Mäkinen siiski ei ole; tema arvustuses on ka semantilisi tähelepanekuid tegelaste ja intriigi kohta.

Pesose arvustuses on formaalsust ja semantilisust. Pragmaatilisust on nendega võrreldes olematul määral – ühiskondlikku analüüsi ei leidu. Semantilisus ilmneb tema arvustuses kõige enam peategelasest tüdruku käitumise ja hingeelu analüüsil. Formaalne lähenemine on kaasatud selle vaatlemisse, kuidas romaani jutustaja jutustab. Lapsjutustaja humoristlikkus ei ole eesmärk omaette, vaid lapse järeldused, mis küll koomiliseltki mõjuvad, on romaani maailmas tõesed. Pesonen paneb tähele jutustaja vahetumist ajatasandi muutudes, ehkki ta peab asjatuks täiskasvanust jutustaja lisamist, et arutada hilisemaid sündmusi. Luik oleks siis nagu kaotanud usu oma suurepäraselt toimivasse loosse.

Petäjä retsensioon on käsitletutest üks lühemaid, kuid siin on nii formaalset, semantilist, kui pragmaatiliselt lähenemist. Formaalne külg ilmneb seal, kus Petäjä vaatleb romaani jutustajat jutustamas oma lugu. Kirjandusteaduslikult oleks muidugi surmapatt öelda, et Luik ise on see, kes midagi jutustab, ja seda pattu Petäjä päriselt ei tee, ehkki ta väidab Luike „näitamas meile seda, mille me paratamatult kaotame ja minetame.” Petäjä asetab ka just Luige jutustaja rolli, kui ta ütleb, et Luik mäletab täpselt 50. aastate algust. Eestis oli nimelt kaheldud, kas Luik võis mäletada lapsepõlvesündmusi nii täpselt. Küsimus on mõistagi naiivne, sest kirjanik on suur „valetaja”. Ta ei jutusta sündinut just täpselt nii, nagu see on olnud, vaid tema loodud jutustaja vahendab meile fantaasiamaailma. Iseasi on see, et kirjaniku „valetamine” ei tohi minna ajaloolise tõe moonutamiseni, nagu nõukogude kirjanduses üldiselt tehti, heaks näiteks *Rahukevadega* sama aega kujutav Hans Leberechti *Valgus Koordis*.

Semantilisus on Petäjä arvustuses esil peategelase-tüdruku käitumise ja maailmanägemise analüüsil. Tüdruk elab Petäjä arvates meelte vahendusel, n-ö esimese astme tegelikkuses, selles reaalsuses, millest saame osa aistingute kaudu. Väinö Linna jagas ühes oma artiklis tegelikkuse kahte ossa: meelte vahendatud esimese astme tegelikkus ja mõtlemise vahendatud teise astme tegelikkus. *Rahukevade* tüdrukul on olemas ka teise astme tegelikkus, vahendatud sõna ja mõtte poolt. Ta ei ole päriselt, nii suuresti esimese astme reaalsuse vang, kui Petäjä väidab.

Pragmaatiline on Petäjä arvustus selles, et ta ei unusta ajaloolist konteksti. Romaani ema, isa ja vanaema toovad kaasa ajaloolise perspektiivi. Petäjä iseloomustab ka lühidalt, milline oli olukord okupeeritud Eestis. Tõsi, ehk osalt seetõttu, et ta kirjutab põhimõtteliselt nõukogude-sõbralikus vasakpoolses ajalehes, ei kasuta ta sõnu „okupatsioon”, „sundkollektiviseerimine”, „küüditamine” või „iseseisev Eesti”, vaid „maa kohandamine nõukogude korruga, maa kollektiviseerimine ja endisaegne Eesti”.

Stålhammari *Rahukevade*-arvustus on ainult osa tema ulatuslikust artiklist, kus teised eesti romaanid on Krossi *Professor Martensi ärasõit* ja Undi *Räägivad*. Ta ei aseta ühtki neist 1980. aastate parima eesti romaani aukohale, kuid soovib Krossile Nobeli auhinda. Hinnang *Rahukevadele* jääb pealiskaudseks osalt seetõttu, et Stålhammar on korruga käsitlenud kolme romaani. Tõsi, Luik saab arvustuses Krossist rohkem ruumi – 40 sentimeetrit veerust, ja Kross vastavalt 35. Kui oleksin loodusteadlane, ütleksin, et Stålhammari järgi on Luik 14,2% võrra tähelepanuväärsem kirjanik kui Kross.

Suure osa Stålhammari arvustusest hõlmavad semantiline, romaani sisule pühendatud, ja pragmaatiline, peategelase käitumise vaatlus. Tähelepanu objektideks tõusevad ka kõrvaltegelased, eriti vanaema. Pragmaatilisus ilmneb ka kirjaniku seostamisel teosega. Kui Stålhammar räägib jutustajast, siis räägib ta Viivi Luigest – olles süüdi just selles „narratiivses surmapatus”, mille eest eespool hoiatati. Stålhammar kas ei taha või ei suuda anda hinnangut esteetilisel pinnal.

Veidi üllatav on see, et Virkkula ei ole oma arvustuses pragmaatik, vaid formalist. Tema varem *Rahukevadet* tutvustanud artikkel jaanuaris 1986 oli küllaltki pragmaatiline, tuues selgesõnaliselt esile, milline oli stalinistlik tegelikkus okupeeritud Eestis. Arvustus on ometi täiesti teistsugune. *Rahukevadet* ei hinnata ajaloo kommentaarina, vaid kirjandusteosena, nagu peabki. Pearõhk on peategelase kaudu teostatud jutustamisviisi analüüsil ehk formaalsel küljel. Virkkula loeb romaani, nagu õigeuskse *close readingu* järgi lugema peabki. Virkkula paneb tähele, kui „ulakas” laps on tüdruk, lausa sadistlik, aga ka animistlik.

Arvustuste teoreetiline liigitus osutab jälle kord, kuidas *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, und grün des Lebens goldner Baum*. Ükski käsitletud kriitikuist pole pelgalt formaalne, semantiline või pragmaatiline. Kui kriitika on vaid ühte tüüpi, siis ei elata vabas kirjandusmaailmas. Stalinismi ajal oli olemas kriitika valitsev liik – vulgaarsotsioloogiline, ja võib ainult kujutleda, kuidas vulgaarsotsioloogid oleksid *Rahukevadet* tuuseldanud! Soome

kriitikud on püüdnud vaadelda *Rahukevadet* mitmekülgset. Formaalne, semantiline ja pragmaatiline lähenemine esinevad arvustustes peaaegu võrdsest – kuskil ei piirduta üheainsaga.

Väikesel maal nagu Soome on vähe isikuid, kes võivad keskenduda ainult kirjanduskriitiku-tööle. Rein Veidemann asetab oma raamatus *Olla kriitik* lati väga kõrgele:

[---] kriitika, kuuludes kirjandusteadusse kirjandusajaloo ja kirjandusteooria kõrvale [---] „paneb teose paika” nii autori enda loomingu kui ka kirjandusprotsessis. Kõik. Ei vähem ega rohkem. (Veidemann 1986: 282)

Seda ei suutnud ükski *Rahukevade* soome kriitikuist teha, ent see olekski nõudnud Eesti kirjandusloo, kultuuri ja ajaloo suveräänset valitsemist. Sellist kirjanduskriitikut Soomes vaevalt leiduks. Tervikkogumina annavad käsitletud soome arvustused rahuldava pildi Viivi Luige meistriteosest, mille lugemine on nüüdki veel nauding, sõnakunst selle parimas tähenduses.

KIRJANDUS

- Forsblom, Harry 1986. Illuusioida keskellä maailmaa. – *Uusi Suomi*, 17.11., s. 14.
- Hiltunen, Kristel 2001. *Viivi Luige romaanide „Seitsmes rahukevad” ja „Ajaloo ilu” vastuvõtt Eestis, Soomes ja Rootsis*. Diplomitöö. Helsinki: Helsingin yliopisto [käsikiri].
- Huotari, Markku jt 1980. *Kirjallisuuskritiikki Suomessa*. Helsinki: Kirjastopalvelu Oy
- Hyvönen, Annikki 1987. Elämää lapsen silmin. – *Suomen Sosiaalidemokraatti*, 12.01., s.12.
- Jama, Olavi 1986. Viivi on yhtä kuin Alice ja Tove. – *Kaleva* 13.11., s. 11.
- Langemets, Andres 1998. Viiskümmend paremat eesti romaani. – *Luup*, 07.09, lk 40–41.
- Larmola, Yrjö 1994. Millaista oli elämä Neuvosto-Virossa. – *Kanava*, nr 7, lk 395–398.
- Lehdistö ja kirjallisuus 1989*. Toim. Pauli Kurkirinne. Kuopio: Snellman-instituutti
- Luik, Viivi 1985. *Seitsmes rahukevad*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Luik, Viivi 1986. *Seitsemäs rauhan kevät*. Suom. Eva Lille. Helsinki: Tammi.
- Luik, Viivi 2003. Viivi Luik on näinud inimese saladust. [Intervjuu Ilmar Pallile.] – *Elukiri*, nr 10, lk 8–13.

- Mäkinen, Erkki 1986. Elämänvoimalla pimeydestä valoon. – *Turun Sanomat*, 23.11., s. 28.
- Pesonen, Pekka 1986. Lapsuuden taikasauva. – *Helsingin Sanomat*, 23.11., s. 19.
- Petäjä, Jukka 1986. Lapset uuden puolella, mutta entä vanhemmat? – *Kansan Uutiset*, 18.12., s. 16.
- Stålhammar, Leo 1986. Menneen tilitystä tämän päivän arkea. – *Suomenmaa*, 21.11., s. 18.
- Toivainen, Kirsti 1995. Kirjailija Viivi Luik – elämyspohjana sodanjälkeinen lapsuus. – *Kaltio*, nr 1, s. 4–7.
- Unt, Mati 1985. Ajast ja tüdrukust. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 629–632.
- Veidemann, Rein 1986. *Olla kriitik*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Veidemann, Rein 2000. *Kriitikakunst*. Tallinn: Avita (Studia litteraria estonica 3).
- Virkkula, Simopekka 1986a. Kohuromaani kääntyy suomeksi. – *Aamulehti*, 12.1., s. 14.
- Virkkula, Simopekka 1986b. Kiroton ajan lapsi. – *Aamulehti*, 17.11., s. 14.

RECEPTION OF *THE SEVENTH SPRING OF PEACE* IN FINLAND

Pekka Lilja

The presentation views criticism of the novel published in eight Finnish newspapers. The authors of the critical articles are Harry Forsblom (*Uusi Suomi*), Annikki Hyvönen (*Suomen Sosiaalidemokraatti*), Olavi Jama (*Kaleva*), Erkki Mäkinen (*Turun Sanomat*), Pekka Pesonen (*Helsingin Sanomat*), Jukka Petäjä (*Kansan Uutiset*), Leo Stålhammar (*Suomenmaa*) and Simopekka Virkkula (*Aamulehti*). An answer will be sought to the question, how a writer and her work are introduced, how the novel analyzed, what meaning has been given to the text, and how it is valued. At the same time it is discussed, whether the criticism is formal, semantic, or pragmatic.

The majority of the Finnish critics bring forth the historical context of the novel, the Stalinist period of the after-war decades in Estonia. It is naturally noted that all these things have been seen mainly through the eyes of a five year old girl. All critics point at the psychologically interesting picture of a child in whom the fears and violence of the time is reflected. The Finnish critics have tried to view the *Spring of Peace* from various aspects. Formal, semantic and pragmatic approaches are represented to an equal extent in the critical articles – none of them is limited to only aspect. A decision that this novel is of high artistic value is rather unanimous.

KUNSTNIKU PORTREE VÄIKESE TÜDRUKUNA

Leena Kurvet-Käosaar

Eellooks

Pea kogu oma täiskasvanuelu olen tegelenud kirjanduse uurimisega ja aplalt lugenud sellest ajast saadik, mil ma, häbi tunnistadagi, olles pea kaks korda nii vana kui Viivi Luik lapsena, lugema õppisin. Pidev n-ö professionaalne lugemine on vahel kippunud varjutama lugemise ehedat mõnu. Mõnda raamatut olen aga lugenud ja loen ikka ja jälle üle, ilma et amet lugemise ilu segama küüniks. Sellised raamatud on minu jaoks Viivi Luige *Seitsmes rahukevad* ja Aino Kallase *Katinka Rabe*, mis tänaseks mul juba tükati peaski on. Need on minu lemmikraamatud, ja neist kirjandusuurijana kirjutada on suur katsumus. Viivi Luige *Seitsmes rahukevad* on ka raamat, millest 1996. aasta kevadel Bloomingtoni Ülikoolis võrdlevat kirjandusteadust õppides pidasin oma elu esimese konverentsiettekande. Mäletan siiani vaikusehetke peale ettekande lõppu, mil minu ja publiku vahel, Eestimaa ja laia maailma vahel tundus olevat tohutu kuristik. Siis aga hakkasid tulema küsimused. Kas ma annaks romaani ingliskeelse tõlke täpsed andmed, päriti mult muude küsimuste seas siis ja ka hiljem õhtusel vastuvõtul. Hingasin vilinal välja ja üle kuristiku sai loodud sild.

* * *

Lapsepõlv on inimeste suhtumises löödud väga imelikult elu küljest lahti, nagu oleks see mingi mitte just eriti täisväärtuslik nähtus. Tegelikult peaks olema vastupidi, sest lapsepõlves on inimene just nimelt see, mis temast hiljem välja tuleb, missugused on tema võimalused. Need võivad ka elu jooksul ära kaduda, inimene ei pruugi neid kõiki hiljem endas üles leida, aga algul on need kõik käes, kogu kaardipakk.

Viivi Luige intervjuust ajakirjale *Eesti Naine* (1/2002: 27).

Viivi Luige omaelulookirjutusliku taustaga romaan *Seitsmes rahukevad* (1985) ja Aino Kallase autobiograafiline teos *Katinka Rabe* (1920) toovad lugejate ette kahe tüdruku lapsepõlved. Kallase teose nimegelase Katinka

lapsepõlv jääb 19. sajandi lõpukümnendesse, Viivi Luige romaani nimeta peategelase elu on aga põhiliselt kujutatud, nagu romaani pealkirigi viitab, vähem kui ühe aasta jooksul 1950. aasta sügisel ja 1951. aasta talvel ja kevadel, seitse aastat peale Teise maailmasõja lõppu.

Kallase romaanis joonistub „purpurit, kulda ning elevandilud” (Kallas 1930: 203) täis mälestuskildude-mosaiigis välja ühe ajastu lõpp, *Seitsmes rahukevad* leiab aset katkestusist ja ebakõladest nurgelises maailmas, kus haohunniku alla võib „olla maetud püss või inimene” (Luik 1985: 3) ja kus kevadel sulavad koos kevadlilledega lume alt välja ka „salahauad ja -moonalaod” (Luik 1985: 190). Ühe lapsepõlve iseloomustavaiks märksõnadeks on küllus, turvalisus ja peategelase privileeeritud asend, teine avaneb läbi vaevalise ja kasina argielu, kõikjal hiilivate hirmude ja peategelase ambivalentse positsiooni. Mis seob neid kahte tüdrukut, kellest üks pärineb jõukast ja vaimuannete poolt väljapaistvast soome suguvõsast, teine aga on Teise maailmasõja järgse uusmaasaaja lapselaps Mulgimaalt? Mõlema tüdruku eksistentsi sügavaimaks sisemiseks jõuks, mis tugeva siduva niidina mõlemat teost läbib, on loojaks saamise aimdus ja vajadus. Ja kummaline küll, ehkki kangad, mida niit elurõivaiks seob, ei saakski vist olla erinevamad, on sarnasus nõelapistete vahel ometi märkimisväärne.

(Naiste) elu lood

Zürichi Linnateatris 1989. aasta oktoobris peetud ettekandes on Viivi Luik öelnud, et kirjutamine on „ainus tõend minu olemasolust mõtleva ja kannatava, armastava ja lootva olendina” (Luik 1998: 12). *Seitsmes rahukevad* on enamatki: see on tõend mitte ainult kirjaniku enese, vaid terve põlvkonna olemasolust, selle asjast ja selle kohast. Nii on romaani tõlgendanud näiteks Mati Unt (1985: 632) ja Joel Sang (1985: 986) ning Viivi Luik isegi¹:

¹ 2000. aasta intervjuus ajalehele *Postimees* märgib aga Viivi Luik, et romaanist on liiga palju kõneldud „kui ajasturomaanist või kui poliitilisest raamatust” (Maiste 2000: 12). Kirjaniku sõnutsi võiks sealt leida ka Igavese Lapse, olenemata ajast ja kohast, ning just sellelt pinnalt on romaan leidnud kandepinda teistesse keeltesse tõlgituna.

Nõustudes kirjanikuga, et „lapsed mängivad [ka] surnuhaudadel”, küsiks siiski, kas nad mängivad seal „samamoodi nagu koduõues” (Maiste 2000: 12)? Kas lapsed mängivad ühtemoodi nii Katinka koduõues, suure jõuka mõisa (üle)hoolitsetud iluaias, kui Luige tüdruku koduõues, kus mesipuu sisse on peidetud puss ja kus ühe „lapsekonna” esmaseks eesõiguseks on hirm (Luik 1985: 23)? Mina arvan, et mitte, ent

Valisin selle lapse välja mitte sellepärast, et kujutada tingimata iseennast ja oma lapsepõlve, vaid et see laps kõige paremini sobis just selle aja kujutamiseks. (Oja 1987: 3)

Oma põlvkonna loos või selle taga näeb kirjanik ka isiklikumat mõõdet, mida ta on sõnastanud kui tahet heaks teha koer Tommi kiusamist, soovi sõnades väljendada musti kuusemetsi, sätendavaid ning süngeid jäälagendikke ja verepritsmetega kaetud lumise maastiku täiskasvanueani ulatuvat lummust (Luik 1998: 10–11). Tõsi, ka see mõõde sulandub põlvkonna ja aja loosse. Kuigi väga paljudes aspektides ei ole romaanis võimalik eristada 'minu' ja 'meie' tasandit, toob romaani vaatlemine autobiograafilisest vaatepunktist ja soolisusele keskendudes esile kirjaniku enese lapsepõlve ja tema kirjanikuks kasvamise loo, ja sellisena on see ühtlasi lugu tüdruku lapsepõlvest ja naiskirjaniku loojaks kasvamisest.

Esile see vaatepunkt romaanis vähemalt esmapilgul ei tõuse. On ju romaani peategelane nimeta ja sooliselt minimaalselt määratletud, ning romaani omaelulookirjutislikke tagamaid avades viitab kirjanik enesele ikka sõna 'laps' ja mitte kordagi sõna 'tüdruk' abil (vt Luik 1998: 7–12). Ometi pole romaani peategelane sooliselt sugugi ambivalentne: lähemal uurimisel on selge, et tegemist on tüdrukuga, kellest tulevikus peab saama (nais)luuletaja kuulsate (nais)luuletajate pikas reas, kes kõik on eksisteerinud ja eksisteerivad oma rahva „täisealiseks kultuurrahvaks” saamise tingimusena (Luik 1998: 101). Kui romaani loetaksegi terve põlvkonna kreedoks, kui laps ongi teatud määral nagu tühik, millesse igaüks, kes antud põlvkonda kuulub, end asetada võib – kas toodud muster sobiks siis sarnaselt nii meestele kui naistele? On see ükskõik, kas musta kandilise raadioaku kaudu määratleb end tüdruk või poiss, muudab see midagi, kui kogu hingest soovib isale sarnaneda Viivi või Mati? *Seitsmenda rahukevade* väike peategelane kulgeb sõja keerulisi ja hirmutavaid jälgi täis maailmas, mis tüdruku omalaadseid mõtte- ja käitumismustreid kujundavad, andes lugejale üsna selgelt mõista, et „suhkrust, jahust ja maasikavahust” (nagu oleks tuntud lastelaulu kohaselt sobilik väikesele tüdrukule!) ta küll tehtud ei ole. Autori/peategelase minaloomeprotsessi võtmeküsimuseks on (vaimne) ellujäämine, autonoomse subjektsusena toimimise võimalikkuse kättevõtlemine. Toimides katkestuse ja nihetumise kaudu, on aegruum, kus Luige

sellegipoolest – sarnane võib olla viis, kuidas lapsed ümbritsevat maailma oma pilgu, puudutuse, lõhnataju ja kujutlusvõime kaudu mõtestavad.

väike peategelane liigub, rütmist väljas ning üheks, peategelase subjektsuse arengut oluliselt mõjutavaks küljeks on ühiskonna sõjaeelse soorollidünaamika purunemine sõjasündmuste tagajärjel. See ilmneb selgelt minategelase suhetes romaanis suuremat rolli mängivate pereliikmetega – ema, isa ja vanaemaga.

Aino Kallase 1920. aastal ilmunud *Katinka Rabe* peategelane, nagu romaani pealkirigi viitab, on sooliselt tunduvalt tugevamalt markeeritud. Ka sobitub tema elu, palju selgemalt oma aja, s.t 19. sajandi lõpu intelligentsi (soome k *sivistyneistö*) traditsioonilisse elumustrisse. Samas on peategelase subjektsuse arengu olulisteks tunnusjoonteks just kõrvalekalded oma klassi (naise) iseloomulikest arengujoontest, mille kaudu jõuab lugejani aimdus Katinka võimalikust loomingulisest tulevikust. Valdavalt keskendub romaan kindlalt piiritletud aegruumile Katinka/Aino Krohni lapsepõlvest – isapoolsete vanavanemate mõisas Hovis/Kiiskiläs veedetud suvedele. Just selles, osalt juba oma aja ära elanud ümbruses joonistub välja peategelase subjektsuse areng ja kujunevad looja-rajad, mida mööda Katinka/Aino Krohn tulevikus sammuma hakkab. Ühelt poolt on sellise aegruumi valik seletatav asjaoluga, et Aino Kallas end alati enam isapoolse suguvõsa järglasena vaatles, seda emapoolsest suguvõsast loomuomasemaks ja hingelähedasemaks pidades. Romaani kujunemisajast pärinevad päevikusissekanded tõstatavad sageli juurte teema. Nii kirjutab Aino Kallas 30. märtsil 1915. oma päeva- raamatusse (1994a: 282):

[---] hakkam üha rohkem mõtlema omaenese mõistatusele – kui keeruline on ometi mu hinge koostis, kui mitut eri inimest peidab mu olemus!

Kaheksa aastat varem on ta kirjutanud oma isa õele Ottilie de Belinskile ehk tädi Ottale (Kallas 1994a: 27):

Meie kõikide juured on ju sügaval minevikus; et iseendid mõista, peame tundma neid, kellest põlvneme.

Memuaarteoses *Kanssavaeltajia ja ohikulkijoita* (1945) on Aino Kallas otse- sõnu tunnistanud, et on alati tundnud, et tema side emaga ja „emapoolse pärandiga” on napp kui mitte olematu (Kallas 1945: 247). Nii näebki kirjanik end kui oma isa „kaudu kulgenud Krohni suguvõsa tulemus[t]” (Kallas 1945: 247). Minu arvates on vajalik seda väidet vaadelda Aino

Kallase elu kontekstis 20. sajandi kahel esimesel kümnendil, kui kirjanik elas sügavas isikliku elu kriisis, mille keskmes olid omavahel tihedalt seotuna nii naiseks-olemise vastuolud kui loojakutumuse järgimine. Paigutades oma autobiograafilise romaani suhteliselt kindlasse konteksti soorollide aspektist, mis 20. sajandi esikümnenditel Eestis olid samavõrd või enamgi konservatiivsed, avanes kirjanikul võimalus neid rolle kriitiliselt analüüsida ja näidata nendele rollidele vastuhakus peituvat võimsat loomingulist potentsiaali. Emapoolse suguvõsa näitel (selle mõjukaimaks esindajaks Aino Kallasele oli progressiivsete vaadetega tädi Ida Godenhjelm) kirjanik sellist arengulugu välja joonistada ei oleks saanud.

Vaadeldes Luige ja Kallase romaane autobiograafiliste teostena, ei saa päriselt mööda minna nende žanrist. Kumbagi teost ei saa pidada traditsiooniliseks žanripuhtaks autobiograafiaks; viimane eeldaks nimelt autori, peategelase ja jutustaja nime samasust (vt Lejeune 1989: 4–5), mida ei leidu aga kummaski teoses. Eespool oli juba juttu sellest, et oma teost kommenteerides viitab Luik küll selle omaelulookirjutuslikule alusele, kuid ei sea seda aspekti esiplaanile. Kirjas Katri Haaviole viitab Aino Kallas teose autobiograafilisusele Goethe autobiograafia pealkirjast laenatud sõnadega, *Dichtung und Wahrheit* (Laitinen 1997: 166) ehk *Luule ja tõde*.

Goethe jaoks on luule kategooria autobiograafias oluline eelkõige selleks, et „võimalikult täpselt kujutada ja väljendada [oma] elus olnud olemuslikku tõde”, milleni retrospektiivse narratiivi puhul, mida autobiograafia alati on, pole Goethe arvates võimalik jõuda teisiti kui kujutusvõime ja luuleande rakendamise kaudu (Goethe kiri Baieri kuningale Ludwig I 17.12.1829, viidanud Mägar 1999: 1663). Goethe jaoks ei seisne „meie elu mõne fakti olulisus [---] niivõrd tõesuses, kui tema tähenduses” (Goethe jutuaajamisest Johann Peter Eckermanniga 30.03.1831, viidanud Mägar 1999: 1663). Kuigi Viivi Luik oma romaanis või ka romaani kommenteerivates tekstides otseselt nende mõistete põimumisele ei viita, võiks mõlema romaani puhul küsida: millisel viisil näevad autorid neid kaht kategooriat, tõde ja luulet, omavahel põimumas ja autobiograafilisust loomas?

Kirjas õele Aune Krohnile (kes tegelaskujuna romaanist paradoksaalsel moel täielikult puudub) on Aino Kallas *Katinka Rabe* kirjutamise esmase tõukejõuna välja toonud soovi „jõuda eneses selgusele, minna kuni oma esivanemate ja lapsepõlve miljöoni, et saada aru oma hilisemast arengust” (Laitinen 1997: 166). Perekonnavaloo ja lapsepõlvemiljöo rõhutamine kirjaniku arengutausta ja lähtepunktina kutsub juba iseenesest lugejat otsima seoseid romaani justkui eraldiseisvate osade vahel: ühelt poolt perekonna-

kroonika tähtsündmuste edasiandmine ja isapoolse suguvõsa liikmete väljajoonistamine; teiselt poolt peategelase Katinka muljete ja mõttemaailma avamine. Kui teose eesmärgiks, sarnaselt Goethe autobiograafiaga, on püüd teha nähtavaks olemuslikku tõde, ei saagi teose erinevaid osi teineteisest lahutada: „valgete musliinesriiete taha” tungiv „tuhandete koorvalgete õiekarikate lõhn”, mis peategelast Katinkat tema sünni puhul tervitab (Kallas 1930: 31), sulab ühte Friedrich Fataburi (prototüübiks Aino Kallase isapoolne vanavanaisa Friedrich Dannenberg) ja tema esivanemate looga.

Ka Luige romaanis pole võimalik lahutada peategelase subjektsuse kujunemist romaani laiema ühiskondlik-poliitilisest taustast: nii avaneb näiteks metsavendade ja neid jahtivate kommunistide poolt pingestatud Teise maailmasõja järgne maaolustik vaid läbi väikese peategelase heameele kuuseokste alt leitud uue emailpoti üle, läbi tema hirmu metsas ristilöödud lehmaga kokku juhtuda, läbi nukk Manni õudu ja vastumeelsust äratava väljanägemise.

Huvitav on Luige ja Kallase erinev suhtumine perekonda ja suguvõsasse. Aino Kallase jaoks on oma suguvõsa arengu väljajoonistamine väga oluline. Suguvõsa omaks kirjutamine romaani kaudu aitab leevendada nukrat tõdemust, et ta „ei saa kuuluda mingisse rahvusesse ega tõugu” (Kallas 1994a: 250). Ajastule iseloomulik, mis Kallast ühtaegu kütkestab ja millest ta end romaani kaudu samas ka lahti tõukab, tuleb romaanis esile eelkõige läbi perekonna, kõige tugevamalt ehk vanaema Mummuli kaudu (prototüübiks Aino Kallase isapoolne vanaema Julia Dorothea Krohn). Samas on 19. sajandile (Anglo-Ameerika mõistekasutususes kuninganna Victoria ajastule) üldse omane väga tugev perekonnakesksus. Perekonda nähakse ajastu tuumana ja selle põhiväärtuste kandjana ja säilitajana. Selline vaatepunkt on tajutav ka näiteks Virginia Woolfi postuumselt ilmunud autobiograafilises visandis „Moments of Being” (1985). Viivi Luige romaanis pööratakse tema perekonna vahetule loole – ka eesti autobiograafiaditsiooni arvestades – hämmastavalt vähe tähelepanu.² Perekonnaliikmed, kes on romaani tegelasteks (ema ja isa, onu, vanaema) kannavad laiemat, ajastut üldiselt iseloomustavat rolli, nad ei oma suuremat tähtsust ühe kindla perekonna/suguvõsa liikmetena, vaid loovad justkui tausta, mille kaudu tehakse romaanis nähtavaks erinevate põlvkondade suhestumisviisid ajaloolise reaalsusega, sõjajärgsetel aastatel täiskasvanuikka jõudnud põlvkonna omasugune elujõuetus

² Vrd näiteks: *Eesti rahva elulood I–III*, J. Kaplinski *Isale*, J. Krossi *Kallid kaasteelised*, M. Kõivu *Studia memoria* sarja teosed ja K. Laretei autobiograafilised tekstid.

ja järgmise, sõja ajal ja vahetult peale seda ilmavalgust näinud põlvkonna iseeneseks saamise ja enese kehtestamise protsess. Samas on Luige väikese minategelase suhe pereliikmetega, eriti ema ja vanaemaga, lähedasem ja soojem; Kallase jaoks annab suguvõsale ja perekonnale toetumine kinnitust pigem teatud staatusest ja klassikuuluvusest. Oma pere ja suguvõsa dünaamika puudumine Luige romaanis toimib kindlasti ka märgina sõja laastavast jõust. Traditsioonilised peresised rollid on kaotanud oma kehtivuse; nii nagu ka igapäevaelu – öösärgi asemel „Poe-Juhani tütre väikseks jäänud punane kleit”, õige nuku asemel „ühe pruuni silmaga [---] ropp vana eit” Mann (Luik 1985: 14, 18) – kulgeb peredünaamika asenduste ja katkestuste kaudu. Talus puudub peremees, seda ülesannet täidab vanaema, kes väikese peategelase jaoks kehastab kõige tugevamat autoriteeti, justkui ületades ajalisi raame, mille sisse teda on püütud kirjutada. Romaani mehed, olgu siis tegu isa, onu ja raamatukoguhoidja Ilvese tegelaskujudega või minategelase loometeel oluliste meesluuletajatega, on võimuta ja kindla kohata, vähemalt harjumuspärasest mõttes. Nende hääl kõlab eemalt, käibelt eemaldatud õpikukaante vahelt, eksiilist kerge rootsi aktsendiga või siis sööklarestorani „Võit” seina äärest kibeda sigaretisuitsu seest (vt Luik 1985: 24–25). Olles ühelt poolt taotluslikult põlvkondlik, on Luige romaan autobiograafilise tõe seisukohast samas ka sügavalt isiklik, keskendudes lapspeategelase raevukale ja meeleheitlikule võitlusele „oma minaduse”³ eest.

Goethe autobiograafia pealkiri on mõnevõrra eksitav, sest tõe ja luule ei moodusta kaht eraldiseisvat autobiograafilist kategooriat, tõe saabki esile tulla vaid luule kaudu. Kuigi tõe ja luule kategooriate analüüs ei sisaldu autobiograafias eneses, on Goethe mõtisklenud nende kategooriate üle kirja ja vestluse vormis, seda oma autobiograafiale ulatuvalt sõnastades. Aino Kallas seda ei tee, kuigi viidet Goethele võib tõlgendada kui Goethe formuleeritud tõe ja luule suhte omaksvõttu. Viivi Luige Zürichi Linnateatri kirjandusõhtul peetud ettekande põhjal kirjutatud esseed „Mida ta vastab ja miks ta kirjutab” (Luik 1998: 7–12) on minu arvates samuti võimalik tõlgendada nende kahe kategooria valguses. Essees toob Viivi Luik välja kaks versiooni vastustest küsimusele, miks ta romaani kirjutab. Avalikumas

³ Väljend „oma minadus” pärineb Aino Kallase päevaraamatust (vt Kallas 1994a: 61). Selliste sõnadega iseloomustab Kallas noorena surnud Linda Paldrocki, kellega ta küll hingesugulust tundis, kuid tugevamat isiklikku sidet luua ei jõudnud. Kallase käsitluses ei viita „oma minadus” mitte ühiskondlikest teguritest sõltumatuna toimivale minale, vaid pigem selle toel väljaarenenud autonoomsele subjektsusele (vt ka Kurvet-Käosaar 2006a: 101–103).

mõotmes taotleb romaan väljendada ajaloolist tõde stalinistliku perioodi kohta Eestis, mida uurides kirjanik enda lapsepõlve omamoodi *case study*⁴ na kasutab, nähes omaeluloolise materjali väärtust ajajärgu tüüpilapsepõlve väljajoonistamises, aga ka (enda) lapsepõlve mõttemaailma sobivuses perioodiga, mida iseloomustas „lapselik naiivsus, valelik-pateetiline optimism ja julm helgus” (Luik 1998: 10).

Feministliku autobiograafiateoreetiku Leigh Gilmore'i hinnangul ei loo autobiograafia tõeväärtust mitte „selle teksti oletatav vastavus tegelikult asetleidnud sündmustega”, vaid „selle teksti sobivus kultuuris valitsevate tõe ja reaalsuse diskursustega” (Gilmore 1994: 41–42). Gilmore väidab, et põhjus, miks naisautorite autobiograafiaid sageli väheväärtuslikeks on peetud, peitubki ennekõike nende sobimatuses kultuuris domineerivate tõe ja reaalsuse diskursustega. Luigel seda probleemi ei teki, sest tema teksti on tunnustatud kui ühe põlvkonna häält või hääleandjat, ja seda põlvkonna mõjukate meesliteraatide ja kirjanike poolt. Tunnustuse andmise käigus jääb sooaspekt huviorbiitist küll täielikult välja, kuid ka Luik ise pole seda oma romaani kommenteerivas tekstis oluliseks pidanud. Kas juhul, kui romaanis sooaspekt selgemalt esile tuleks, ei saaks romaan sellisel viisil põlvkonna hääle(k)andjana toimida? Teatud määral kindlasti, sest sellisel juhul võidaks romaanitõlgendada kui kitsast soolisest perspektiivist kirjutatud, milles loodud lapse ja noore luuletaja minapilt põlvkonda ehk enam esindama ei küüniks. On aga kaheldav, kas sama oht tekiks juhul, kui tegu oleks sooliselt selgesti määratletud meessoost peategelasega. Luige enda poolt sõnastatud (ajalooline) ajend romaani kirjutada toetab sooliselt ambivalentse peategelase loomist. Kui romaani vaadelda aga naiskirjaniku kujunemisloo ja autobiograafiana, tõuseb sooline ambivalents probleemina esile just autori enda poolt sõnastatud eesmärgi valguses. Kas enese kasutamine nn ajaloolise materjalina eeldab samaaegselt enese osalist kustutamist tekstist? Või on ajaloolise perspektiivi taga varjus isiklik dimensioon, milles soolisus (või selle ambivalentsus) siiski olulist rolli mängib? Kas romaani otsene laiema ja üldisema mõõtmega sidumine kirjaniku poolt ei toimi samaaegselt strateegiana, mis tähelepanu just soolisusega seonduvalt valupunktidelt eemale juhib ning kirjanikule oma elu loo kirjutamiseks enam privaatsust võimaldab? Ka Luige essees „Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid” väljendatud seisukoht, et meheks- või naiseks-olemise asemel sobib (kaasaegsele) inimesele pigem androgüüni positsioon (Luik 1994: 316), ei veena mind vastupidises.⁴ Pealegi pole androgüün (selle

⁴ Vt ka Merilai 2006: 712.

sõna valdavas) kasutuses mitte soota ega sugu mittetähtsustav inimolend, vaid keegi, kellel on nii mehele kui naisele omaseks peetavad jooned.

* * *

Millised on aga täpsemalt need sarnasusi omavad 'nõelapisted', mis romaanides *Katinka Rabe* ja *Seitsmes rahukevad* hoiavad koos Kallase ja Luige tekstuaalset elukangast? Järgnevalt käsitlengi romaane sarnaste ülesehituslike joonte valguses, keskendudes ühistele pidepunktidele naislooja subjektsuse kujundamisel. Omaette teema moodustavad peategelaste suhted perekonna-liikmetega: kuigi perekonna ja suguvõsa roll teostes on erinev, suhestuvad Kallase Katinka ja Luige väike peategelane pereliikmetega – emaga, isaga, vanaemaga – ometi sarnasel moel.

Tütarde eelis ja võim

Ta tundis enese, oma keha, oma hinge, kogu olemuse olevat ainult nagu mingi läbikäigukoha millelegi võõrale. [---] Ta oli andnud lapsele elu, mitte muud. Kõik muu oli võõras, mitte liha tema lihast ega veri tema verest.
(Kallas 1930: 34)

Selliste sõnadega tutvustab jutustaja Kallase romaanis Katinka ema. Viivi Luige väike peategelane aga teatab romaani avapeatükis võidukalt (1985: 5):

Ema sõltus m i n u vanaemast ja m i n u onust, kes olid tema ema ja vend. Ta sõi nende kartuleid ja nende liha ja raha oli tal kõigest kakskümmend viis rubla. Ta oli minust seitseteist aastat vanem ja selle raha sai ta m i n u isa käest. Kui ma tahtsin, siis ma ka röökisin. Mina olin talle sülle langenud nagu õnn.

Kui *Katinka Rabe* viitab ema ja lapse enesestmõistetavaks peetud sideme ja õige emaarmastuse puudumisele, siis Luige romaan rõhutab küll ema ja lapse emotsionaalset ja füüsilist sidet, kuid teeb, nagu Kallasegi romaan, nähtavaks ka emapoolse vanemliku autoriteedi peaaegu täieliku puudumise.

Katinka emal Marial puudub igasugune emalikult kaitsev ja intuiitiivselt maailmaasju mõistev joon, ta ei suuda oma last ise imetada ega talle emalikkude lähedust pakkuda. Selle funktsiooni võtab nii puhtfüüsiliselt kui

hingelises ja loovas mõttes üle amm Anni, kel on Katinka elus „erand-
seisukord, millest järgneb kõiksugu eesõigusi, mida Katinka ei loovuta
vabatahtlikult kellegi teise hääks maailmas” (Kallas 1930: 43). Anni ja
Katinka moodustavad Katinka kõige varasemas lapseas justkui ühe
tervikliku organismi, mis on küll tugevalt Katinka suunas kaldu. Nii nagu
Viivi Luige väike minategelane oma ema suhtes, tunneb ka Katinka tugevat
omanditunnet Anni suhtes (Kallas 1930: 43):

*Anni on nagu Katinka eraomandus majas, otsekui võrega süng või nelja
riiuliga kapp, mis on otse ainult tema, Katinka jaoks hangitud.*

Luige väike minategelane ei saa Katinka kombel iseenesestmõistetavalt
kõnelda oma asjust, sest neid tal peaaegu polegi, seda tugevam on tema
omandiinstinkt aga ema suhtes. Ta tajub oma võimu ema üle ja üleolekut
temast ning suudab teda edukalt oma tahtmist järgima panna. Mitmes
episoodis tundub Luige lapstegelane justkui ise olevat vanema positsioonil,
kes jälgib oma lapse arengut ja annab hinnanguid ta iseloomu kohta.
„Teadsin, et ema tujud muutuvad ruttu,” nendib ta asjalikult kui ema
kelgukoorma-sõnamängust tüdib, „sõnakuulelikust naljategemisest jonnaka
kiusuni oli alati väga väike vahemaa.” (Luik 1985: 138) Kuigi ema Luige
romaanis sellise seotuse vastu osalt ka tõrgub, aimub sellest Katinka ja Anni
suhtele sarnane tihe füüsilis-emotsionaalne side. Mõlemad tüdrukud
oskavad varaküpse salakavalusega toda ühtsust ka sihilikult häirida: nii juhib
Katinka ühe vestluse käigus jutu osavalt Anni pojale, kes Anni ametisse
asudes võõraste hoole alla jäi ja mõnekuusena suri. Kui aga Luigel ema
pihlakamarjadest keedetud moos koos hinnalise suhkruga põhja kõrbeeb, siis
on just tütar see, kes kurjalt vanaema ja onu kuuldes teatab: „Ema, kas sa aru
ei saa, et sina oled süidi!” ning jälgib huviga, kuidas ema nutab (Luik 1985:
15).

Mõlemad tüdrukud tunnevad end emadest justkui üle olevat, nad on
vabama mõttelennu ja tugevama oma mina maksmapaneku tahtega. Ka pole
kummalgi emal palju asja raamatute ja teadmiste maailma, mis romaanide
minategelasi juba varakult paelub. Luige romaanis tõuseb olulisena esile
episood, kus isa lapsele raadio kingib. Minategelase ja ema rollid pööratakse
järjekordselt ümber: ema saab isalt vaid suhkrukringli, millesse ta kohe
isukalt hambad lööb. Ema iha piiratakse siin triviaalse, igapäevase ja
materiaalsega ning seda saab rahuldada lihtsal viisil. Isa aga loob raadio
kinkimisega minategelases iha hoomata maailma laiemalt.

Kallase romaanis seostatakse ema elu vähenõudlikkuse, argisuse, hädise tervise ja suguvõsa kehva saatusega. Juba romaani algus, Katinka veidi ootamatu sünd oma vanavanemate mõisas, mis ta kindlalt ja vaieldamatult oma isapoolse suguvõsaga liidab, asetab Katinka emaga võrreldes eelis-sisundisse (Kallas 1930: 7):

Katinka Rabe sündis Hovis, ta vanavanemate mõisas, väga suures voodis, kus olid sündinud, armastanud ja surnud nii Rabed kui Fataburid. [---] Pole ükski, kelle ja missuguses voodis sünnitakse.

Ema on Rabede ja Fataburide voodis oma last ilmale tuues justkui võõrkeha, Katinka osas aga viitab autor suguvõsa edasikestmisele. Kui Katinka isapoolse suguvõsa lood olid suurejoonelised, eksootilised ja omamoodi isegi maailmavallutajalikud, siis ema suguvõsa lood paistsid, vahendatuna ema enda poolt, „hall[id] ja läiketa nagu hauakividki, mille all puhkasid kõik varakult lahkunud väikesed onud ja tädid”. Kujutades „hoopis argipäevast elu, [---] polnud [neis] iial imesid ega muinasjutulist, nagu Pime-Mari jutustatud Rabede või Fataburide perekonnalugudes, mis ajasid üle selja magusa värina” (Kallas 1930: 49).⁵ Maria Rabe vaimuannetele või intellektuaalsetele huvidele ei viidata romaanis kordagi. Ometi oli Maria Rabe prototüüp, Aino Kallase ema Maria Wilhelmina Lindroos, omal ajal olnud Helsingi Soome Tütarlastekooli esimene juhataja, teinud kaastööd mitmetele lastelehtedele ning avaldanud ka ühe lasteraamatu. Romaanis Maria Rabe minevikule selles plaanis ei viidata ja ka oma päevaraamatutes möönab Aino Kallas, et ema vaimuanded, millest ta esile tõstab ilumeelt, luuletaipu ja keeleannet, temani ema liigselt tagasihoidliku ja ennastohverdava loomu tõttu peaaegu ei jõudnudki (Kallas 1994b: 199).

Isade piir ja avarus

Kui suhe emadesse on mõlemas romaanis vastuoluline, tuues ühelt poolt esile emapoolse vanemliku autoriteedi puudumist, teiselt poolt aga sügavat

⁵ Niin nagu romaanis puudub Aino Kallase õe Aune Krohni kuju, ei ole Katinkal ka ühtki emapoolset onu või tädi. Romaanist on seega välja jäetud ka tädi Ida (Ida Godenhjelm), kel koos abikaasaga Aino Kallase kujunemisele tegelikult üsna suur mõju oli (vt ka Kurvet-Käosaar 2006b: 23–24).

intiimset seotust emaga (Katinka puhul amm Anniga), siis isad on mõlemas romaanis küll suuresti eemalolevad, samas aga tüdrukutele imetletud eeskujud, eelkõige oma avarama maailmapildi ja elamisruumi poolest. Aino Kallasele võis *Katinka Rabe* kirjutamise üheks ajendiks olla leppimine purjeretkel hukkunud isa Julius Krohni surmaga kirjaniku lapseas. Surmateema tuleb romaanis esile läbiva motiivina ning kulmineerub peategelase isa surmaga; see traagiline sündmus omakorda tähistab aga kuldsete Hovi/Kiiskilä suvede ja Katinka lapsepõlve lõppu.

Luige romaanis isal nii kandvat rolli ei ole, ihaldusväärne eeskuju on isa siiski. Väike minategelane imetleb nii isa mootorratast, temast õhkuvat määrdeõli lõhna kui ka isa tegemisi, mis teda kodust eemale, Eestimaa erinevatesse paikadesse viivad. Isa silmadest, mis „vaatasid kurvalt ja kavalalt” (Luik 1985: 41), uskus väike minategelane sedagi, et need sügavale tema sisse näevad, olles teadlikud kõikidest isa äraoleku ajal tehtud suurematest ja väiksematest pahandustest. Soovis isale sarnaneda järgib minategelane hooliga isa veidraidki külgi näiteks selles osas, mis puudutab toitu, põlates kummaliste toitumisharjumustega isa juuresolekul ära liharoa, mis talle tegelikult ülimalt suupärane oleks (vt Luik 1985: 46–47).

Sarnaselt Kallase romaaniga tuleb ka Viivi Luige romaanis suguvõsa tähelepanu- ja ihaldusväärsus esile isa kaudu. Koos isaga võtab väike minategelane ette retke isa kodutallu Tuudakule. Ema lapsepõlve kohta lugeja romaanist midagi teada ei saa, isa noorusajale viidatakse aga nii valge sportülikonna ja täpilise lipsu (Luik 1985: 41) kui Tuudakul tehtud poisipõlvelakuste ja sealse elulaadi kaudu: valejänese tegemine, kakaokeetmine, taluõuel patseeriv valge vestiga suvitaja (Luik 1985: 60). Selline minevik lisab isale salapära ja tähtsust, ometi kuulub tema lapsepõlv minevikku, millel tulevikuga palju asja pole. Kui isa Tuudakul oma tütrele lapsepõlveaja olulisi paiku näitab, nendib viimane täiskasvanulikult:

[---] samasugust rohtu, võsa ja vett oli igal pool mujalgi, kuid isa usaldas neid lõplikult ainult siin. (Luik 1985: 63)

Romaani jooksul selgub, et isa võim pole küll sugugi kõikehõlmav: nagu tüdargi vajab ta masinaid seetõttu, et „masina hääل võimsam ning tähtsam kui ta oma hääл” on (Luik 1985: 155). Masinad annavad mõlemale nii võimu kui võimaluse. Näiteks radio, mille isa kingib, saab tüdrukule koguni nii oluliseks, et ta end selle läbi määratledagi ihkab, tahtes

kõigest hingest olla mitte inimene, vaid raadioaku, must ja kandiline jõuallikas, mis võtab kinni ja teeb kuuldavaks kõik õhus visklevad kilked ning karjed. (Luik 1985: 167)

Sellise jõuallikaga samastumine teeb minategelasest ühtaegu sõduri, ehitaja, ja tuleviku kujundaja (kelle hääled ta raadio kaudu omaks võtta saab) ning muudab ta samas ka kolhoosidesse moodsat tehnoloogiat juurutava isa sarnaseks. Tüdruk kasutab raadio „jõudu” ümbritseva reaalsuse kaalulepanekuks, selgitamiseks ja muutmisekski, isa aga isoleerib end masina- ja õnupuumaailma abil inimühiskonnast. Raadio mitmehäälsed ja vastukäivaid signaale sisaldava väljakutse sõandabki tegelikult vastu võtta vaid väike minategelane.

Kallase romaani Katinka näeb isa küll harva, kuid juba varakult areneb temas „vaistlik aimus, et isas ja tema suhtes teistesse, väljapool olevatesse inimestesse, oli midagi erilist” (Kallas 1930:57). Isa esindab Katinka hinnangul inimliiki,

kes ei kuulunud ainult enesele ega oma perekonnale, vaid kelle kohta suurel ja väga ebamäärasel rahva-nimelisel inimühendil oli vastuvaidlematu omandusõigus. (Kallas 1930: 57)

Isa kaudu jõuavad Katinkani vahetust healust väljaspool paiknevad elupüüdlused. Ühes oma abiellumiseelses päevikusissekandes mõtiskleb Aino Kallas kirjanikutsumuse järgimise kui oma rahva teenimise üle (1994b: 160):

see asjaolu, et üha edaspidigi võin kirjutada soome keeles ja sellel kombel olla midagi oma endiselegi kodumaale [---] teeb rahvuse vahetuse mulle palju kergemaks.

Romaanis *Katinka Rabe* aimub kaugemaid eesmärke episoodis, kus Katinka seisab vastamisi oma peegelpildiga:

[---] kui katsud roomata kaugemale, siis on ees kõva, läikiv sein. Ei pääse edasi. Ja kõige imelikum on, et selles seinas leidub teine Katinka. Sel teisel Katinkal on samasugune kitsas, punane kootud kleidike [---] ligipääd soetud juuksed ja punane pääkamm, meeletakohad täis tihedaid lühijuukseid, kaelas kahekordne rida alabaster-helmeid. [---] kes teab, mis kord juhtub? Vahest hakkab too teine ühel ilusal päeval täiesti iseseisvaks, ei taha enam Katinkat vastu peegeldada, vaid astub oma punaseist raamest välja ja läheb oma teed.

Ja tõeline Katinka noogutab tähendusrikkalt teisele Katinkale pääd. See teine läheb sinna, kuhu Katinka iial ei pääse, talle pole olemas seinu, uksi, lukkused ega lagesid. Ta läheb nagu suits, nagu tuul. (Kallas 1930: 38–39)

Kuigi lõik ei viita otseselt kirjutamisele, on peeglikujundi kaudu aimatav igapäevasest eluolust kõrgemate, võib-olla ka vaimsemate eesmärkide hoomamine. Niisama tugevalt kui teadlikkus eesmärgist on väljendunud ka arusaam, et selle saavutamine eeldab igapäevaelus kängitsevate piiride ületamist, mis saab võimalikuks ainult läbi topeltrolli kandmise või isiksuse kahestumise. Aino Kallase päevikusissekanded abiellumiseelsest ajast ning samuti tema kirjavahetus Oskar Kallasega annavad tunnistust sellest, et ta abielunaise elu ning kirjanikukutsumuse sobitamist väga raskeks pidas. Aino Kallase elulised valikud – olla kirjanik ning samas ka ema ja abikaasa – olid tema ajas ja kultuurikontekstis piisavalt erandlikud, nii et see vajas pidevat teadvustamist. Suur osa Aino Kallase loomingust (nii romaanidest, lühijuttudest kui autobiograafilisest tekstidest) ei lasegi lugejal unustada, et tegu on naise kirjutatud tekstiga. See on selgelt markeeritud ka eespool viidatud peegliepisoodis, kus enne võimaliku loojatee algusele viitamist antakse üksikasjalik kirjeldus Katinka (kenast) välimusest. Kuigi episoodis on hoomatav ka loojakutsumuse laiem, soorolli piire ületav mõõde, võimalik väljaastumine „punaseist raamest”, on enam kui tõenäoline, et Katinka rõivastuse punane värv, mis nii Aino Kallase ilukirjanduslikus kui autobiograafilises loomingus viitab kirele ja seksuaalsusele, ei ole valitud juhuslikult. *Katinka Rabe* on kirjutatud perioodil, mil Aino Kallas nii kirjanikuna kui naisena intensiivselt oma olemise piire kompas, ning selles protsessis oli keskne roll naise iha ja kire ning loojajõu seostel (vt ka Kurvet-Käosaar 2006b: 53–56, 70).

On huvitav, et kuigi mõlema romaani isade kaudu saavad väikesed peategelased aimu suuremast ja avaramast maailmast väljaspool nende vahetat kodust olemist, ei ole isade roll romaanides siiski sarnane. Kuigi ka Kallase romaanis leiab peategelane võimalusi oma eluruumi iseseisvalt, isa eeskujust sõltumata ja vabale loojanatuurile omaselt laiendada, jääb isa autoriteet ometi romaanis püsima, tema kaudu visandatud laiemad elueesmärgid viitama ka Katinka/Kallase enese tulevikule. Isa toimib Kallase romaanis ja päevikuiski kui lähtepunkt, mis kirjanikule teeb kättesaadavaks kogu isapoolse suguvõsa omapärase saatusega seiklejad, kange loomuga mehed ja sama kanged, põlvest põlve soorollinorme trotsivad naised. Luige romaanis aga ei lähtu maailma vaimne avarus ega ka väikese peategelase

luuletaja-tulevik mitte isast, vaid peategelase avastatud luuleridadest, mis seovad teda minevikuga läbi Visnapuu, Suitsu, ja Underi, olevikuga aga läbi Alliksaare ja Ristikivi luule.

Luige romaani peategelase põhimõõtmeks – olgu siis tegemist väikese tüdruku või juba täiskasvanuikka jõudnud ning oma kutsumust järgiva luuletajaga – on võime otse hämmastava tõepärasusega ajas edasi ja tagasi liikuda. Isa aga iseloomustab pea samavõrra hämmastav võime paigal püsida. „Näis, et ta ei ole 50-nda aasta vana-aastaõhtust saadik kordagi pead tõstnud ega ringi vaadanud,” kommenteerib juba täiskasvanud jutustaja, vaadeldes kuidas isa 30 aastat hiljem aias noort õunapuud ravitseb, märkamata isegi tema suunas liikuvat keravälku (Luik 1985: 156). Sellisena kiirgab isa minategelasele aga kindlustunnet, mõjudes nagu „lubadus või lohutuse, rahu ja päikesepaiste pant” (Luik 1985: 156), paradoksaalsel viisil turvaline oma kaitsetuses aja kulgemise ees. Sellist kindlustunnet romaanis emast, kes ometi vähemalt väliste märkide kaudu (krimpleenkostüüm ja keemilised lokid) ajaga kaasa sammub, ei kiirga. Et just naisi peetakse tavapäraselt traditsioonide hoidjaks ja pigem alalhoidlikeks kui uuenduslikeks, siis näivad siin soorollid justkui vahetusse minevat. Romaani peategelane aga ei järgi kummagi vanema eeskju: tema luuletajamissioon eeldab lapsepõlves raevukalt ja täiskasvanueas pühendunult ja keskendunult oma koha otsimist, ning see saab toimuda vaid aja märke läbi enese filtreerides ja selle kaudu oma identiteedi ja subjektsuseni liikumist.

Omaette küsimus on luuletajakutsumuse järgimise sooline määratletus. Romaanis esiletõstetud luuletajad ja luuleread osutavad ühe erandiga kõik meesautoritele, ent esindavad luulet, mis ei tegele kitsamalt „minaga”, vaid luuletaja rolli ja aja meelsuse tajumisega laiemalt. Erandiks on ainsa viidatud naisluuletaja Marie Underi luuletus „Mu kevad,” kus loodust ja aastaaegu vaadeldakse läbi rõhutatult isikliku vaatepunkti. On raske öelda, kas Underi isikliku luuletuse ja Luige romaani pealkirja osaline sarnasus on vaid juhuslik kokkulangevus või võiks romaani pealkiri palimpsestlikult olla ka „Minu (seitsmes rahu)kevad.” Minu juba eelnevalt välja käidud mõtte valgusel, et romaani põlvkondliku ja ajaloolise mõõtme varjus võib peituda isiklikum ja sooliselt enam markeeritud mõõde, selline tõlgendusviis igatahes toimiks. Marie Underi luuletusel ei ole ajaloolis-poliitilist tähendust, kuid viisil, kuidas sellele romaanis viidatakse, on seda küll: nimelt kuulub see luuletus koos Visnapuu ja Suitsu luuletustega minevikku, maailma, mille „suur sõda

oli teiseks teinud” (Luik 1985: 38).⁶ Ka ei saa väikese peategelase kevad (vähemalt selgelt väljaõelduna) alata juba „peale jõulu,” Nõukogude ajal keelatud püha. Romaanist pole võimalik välja lugeda, mis kuus *Seitsmes rahukevad* täpselt lõpeb, kuid sel hetkel on lumi alles sulamas, ning igavene päike Kõpu metsade põhjas alles laiali saatmas sõnumit oma võimuletulekust (Luik 1985: 190). Päikesekiired, mis vargsi poevad Underi luuletuses „läbi härmas ruudu” (Under 1981: 19), teevad seda luuletaja isikliku kevade alguse kuulutajana. Kõpu metsades peidus olev päike vilksatab aga mitte üksnes Luige romaani minategelasele, vaid selleks, et üht ajaperioodi läbi valgustada (vt Luik 1985: 190) ning seda justkui röntgenülesvõtte või foto kaudu jäädvustada. Ülesvõtte on mõeldud kõnelema paljudele, kuid samaaegselt kõneleb ta ka jutustajale/peategelasele, teeb nähtavaks tema oma loo, tema isikliku seitsmenda rahukevade, selle väikese tüdruku kevade, kellest peab saama (nais)luuletaja, kes on valmis ja võimeline astuma oma rahva tähelepanuväärsete meeste kõrvale „võrdsena ja ilma hinnaalanduseta” (Luik 1998: 101).

Vanaemade vägi

Mõlemas romaanis on vanaamad väikestele peategelastele kõige olulisemaks, kuigi tingimata mitte kõige lähedasemaks pereliikmeks. Ehkki romaanides kujutatud ajaperioodid ja peategelasi ümbritsev keskkond ning elukorraldus on väga erinevad, on mõlema romaani vanaemadel nii mõnigi sarnane joon. *Katinka Rabe* leiab aset vanavanemate mõisas Hovis, suures ja luksuslikus majapidamises võimsa häärberiga, mille „sõbralikud trepiastmed tõusevad kuue valge samba poole” (Kallas 1930: 77), suure hästi hooldatud pargi ja arvukate kõrvalhoonetega. Mõisat aitab korras hoida ja majandada suur hulk teenijaid, nii et mõisaomanikel ehk Katinka vanavanematel endal peale mõisa elul silma peal hoidmise ja seltskonnaürituste korraldamise muid kohustusi pole. Viivi Luige minategelase lapsepõlvkodu, mille keskmes on köök, „kitsas kõrge ruum nõgise laega”, valgust andmas „kahe ruuduga

⁶ Oma essees „Seitse luuletajat” seob Viivi Luik Underi luule esteetilise ja isikliku mõõtme väga huvitavalt laiema ajaloolise ja rahva saatust puudutava temaatikaga. Võrreldes Underit Aleksander Blokiga, väidab Luik nii Bloki kui Underi olevat „maailma näinud samal sajandi alguse looritatud juugendpilgul, laulnud musta siidi kahinast ja kannikesekimpudest” (Luik 1998: 107). Nii nagu Blok on jõudnud seda teed pidi siiski Venemaa saatuse juurde, olnud ise osa sellest saatusest, on Under „olnud osa Eesti saatusest” (Luik 1998: 107).

aken,” jalge all „külm tsementpõrand,” (Luik 1985: 14), katab hädavaevalt vaid kõige esmasemaid eluvajadusi, ning sedagi suure kombineerimise ja otsotsaga-kokku venitamise peale. Mõlemat majapidamist valitsevad vanaemad: Hovit laitmatute kõrvalokkide ja musta pitsmantliga Mummuli, kes istub lõunalauas teistest kõrgemal (Kallas 1930: 97, 80); Luige romaani kodutalu aga vanaema, kelle nägu vaatab „rätikust välja otsekui teravakaarelisest kirikuaknast” (Luik 1985: 16) ning kelle „jäme hää, suur nägu ja hallid juuksed” tuletavad meelde „piiblilooramatust kedagi, kes lööb kepiga vastu kivi, ja näe, kaljust purskab vett” (Luik 1985:13).

Katinka küll tunnistab ja tunnustab Mummuli võimu, kuid lähedasem side Mummuliga tal puudub. Vanaema ja lapselaps suhtlevad omavahel ajastule iseloomuliku tseremoniaalsusega, mis Katinkas kõige enam tekitab soovi nii avalikuks kui salajaseks vastuhakuks Mummuli autoritaarsetele käskudele-keeldudele. Ühelt poolt sümboliseerib Mummuli külluslikku lapsepõlvemaad, väarikat ühiskondlikku staatust, ainelist küllust, omal viisil naiselikkuse normegi. Sellisena on ta Katinka jaoks keske tähtsusega. Teisalt kujutatakse Mummulit kandmas peagi lõppeva ajastu väärtusi ja elustiili, millega seotus – olgu pooleldi mässulisena! – on Katinka subjektsuse oluline külg.

Sama oluline kui kuulumise rõhutamine on kindlasti ka vastuhaku nähtavaks tegemine, mis huvitavalt mitmetasandilisena ilmneb näiteks paljajalu murul jooksmise episoodis (vt Kallas 1930: 81–87). Kuuma suvepäeva puhul annab Mummuli Katinkale ja tema täditütardele kauaoodatud loa aias sametsiledal murusõõril tema märguande peale („Jetzt, Kinder, – ein, zwei, drei”) paljajalu ringiratast joosta (Kallas 1930: 81). Tüdrukute jooksu vaatab pilkavalt muiates pealt mõisa rentniku 12-aastane poeg Kuninga Aadu ning tema „mõnulev halvaksapanu” ongi see, mis rikub Katinka jooksu, „keelatud, imearmsa naudingut” (Kallas 1930: 83). See muutub tühiseks, naeruväärseks ja kängitsetuks, mitte vabaduseks, vaid selle armetuks väärtuseteta varjuks. Põgenedes keset muruplatsi paiknevasse suguvõsa hiilgust sümboliseerivasse kreeka templisse, mille seintel ripuvad tema esiisade portreed, asub Katinka seal trotslikult olukorrast väljapääsu otsima. Pingsa mõttetöö tulemusena otsustab ta täditütred endaga koos öösel mõisa valdusest välja lähedalasuvale Soldatniiduks kutsutud heinamaale meelitada, ning plaan tehakse laitmatult teoks veel samal ööl. Nii kogevad tüdrukud ööd „palgest palgesse”, aga ka öö kohutavat palet „täis surmatantsu ja virvatulesid peidetud varanduste kohal” (Kallas 1930: 92). Öine Soldatniit ja Mustjõgi, kuhu tüdrukud suplema lähevad, avardab Katinka maailma,

selles virvendab aimdus elu olemusest hoopis teistsugusel viisil, kui ta seda Hovis Mummuli käskiva pilgu all kogeda saab.

Luige minategelase vanaema ei piira tema tegemisi kaugeltki samasuguse rangusega. Väikese majapidamise juhtimine keeruliste ja ebakindlate aegade kiuste on tööd ja vaimujõudu nõudev tegevus, mis võtab suure osa vanaema energiast. Lapse kasvatamiseks ja temaga tegelemiseks eraldi aega ei võeta, tema tegemisi jälgitakse ühe silmaga tööde ja toimetuste kõrvalt. Nii nagu Mummuli, sümboliseerib vanaema ka Luige väikese minategelase jaoks juba möödunud aegu. Tema iseloomustuses on tabavat kujundlikkust ja huumorit. „Vanaema ümber lehvib võõrastav vanaaja vaim,“ leiab minategelane episoodis, kui vanaema väljendab oma nõrdimust pahaksläinud viljast leiva üle.

Tema kõneste hiilised lambapruunid, paakunud vere karva sajatused ja neid kuuldes tekkis tunne, et süngiserval istuvad surnud teoorjad, noogutavad päid ning kõpsutavad jutu taktis jalgu. (Luik 1985: 153)

1983. aastal ajakirjale *Looming* antud intervjuus on Viivi Luik vanaemale viidanud kui vana aja sümbolile ja kui uue aja vastasele, ja seda mitte niivõrd olemuslikult, vaid justkui mingi rollimängu kohaselt (1983: 255):

Pidasin vanaemaga õpetlikke vestlusi teemal „uus ja vana“. Sealjuures ei tohtinud vanaema mulle lihtsalt järele kiita, vaid ta pidi v a n a poolt olema, et mina saaksin talle selgitada kui palju parem on u u s.

Mummuli esindab 19. sajandi lõpu jõuka keskklassi Skandinaaviamaade tüüpilist naise soorolli, mis ei kätke erilisi võimalusi loojakutumuse järgmiseks. Mummuli maailma ahtakesele piirile viidatakse selgelt ka *Grosspapa* ja Mummuli kuldpulma kirjelduses. Pulma-aastapäeva tähistamiseks kohale sõitnud kahe külalise, Katinka tädi Dela Delgviki ja tema vestluspartneri Alphonse Rabe vahel areneb kõnelus, mille käigus Uue Naise tüüpi esindav Dela avaldab kartust, et Katinkat Hovis „Fataburi põõsaste kombel üleliia roogitakse ja pügatakse“ (Kallas 1930: 170). Alphonse Rabe, kaitstes Mummuli kasvatusmeetodeid, arvab seepeale õpetlikult, et „tuleb ette valmistada, et saatus poleks pärast ülejõu käiv“ (1930: 170). Dela, kelle juures rõhutatakse suurt sarnasust Katinkaga, lausub seepeale naeratades (1930: 170):

Saatused on olnud Rabede naistele alati liiga väikesed, ahistavad, nagu kitsad korsetid või pigistavad kingad. Me saame hingedahastuse ja konnasilmi halvasti passivaist saatust!

Luige väliselt asisele ja argisele vanaemale on aga kõigist kujutatud pereliikmetest ainsana omased sellised väärtused, mida peategelane loojakutsumust järgides kaitsma asub. Küllastades aastaid peale vanaema surma tema juba pehkinud puuristiga hauda, nendib jutustaja nukralt (1985: 16):

[---] ükski ei hoiata mind enam maailmalõpu eest: ma tohin valetada, raamatutest pilte välja lõigata, jumalaterve padjapiüüri kaltsuks võtta, toitu ära visata, sõbral naha üle kõrvade tõmmata, tumma looma kepiga peksta, teise üle irvitada, leiva asemel kivi anda.

Seitsmenda rahukevade vanaemale omane lihtsa talunaise maailmapilt erineb täiesti *Katinka Rabe* Mummuli peene ja võimuka mõisaproua omast. Tal on küll Mummuli viie keele oskusele vastu panna vaid kaheksa venekeelset sõna (Luik 1985: 12), kuid seevastu ei leidu Mummulis *Rahukevade* vanaemale iseloomulikke, argisesse kuube rüütatud igavikulisi väärtusi. Ka ei jõua eesti vanaema õpetused sellest, kuidas on õige oma elu elada, Luige väikese minategelaseni käskiva „ein, zwei, drei” kaudu, vaid imuvad temasse aegamisi läbi elu igapäevase jämeda koe – imuvad aga seda tugevamini, jäädes peategelases valusalt helisema kogu eluks.

Väikese tüdruku loojapilk

„Kõik põles, kulus kollases leegis” (Kallas 1930: 85) – tunneb Katinka Hovi aiatemplist läbi kollase ruudu aega silmitsedes. Kui ta kiikab aeda läbi sinise ruudu, on „kõik elavad värvid vahetunud siniseks külmuseks, mis hõõgub kui jää”, punase ruudu tagant aga säravad jasmiinid „otsekui mustjasse verre kastetud,” tema veres aga pulseerivad kõik need värvid „otsekui kollase, sinise ning punase värinana” (Kallas 1930: 85). Ka Luige väikese peategelase madalast otsaaknast paistab „madal õhtune päike peegliääre sisse” ning sellest tekib seinale vikerkaar: „sinine, punane, roheline, kollane ja oranž näitasid ennast täies hiilguses”. See on „ilus valgus, kokkuvõte kõigist neist punastest õhtutriipudest”, mis seob peategelase nii tuleviku kui mineviku „maailmaõhtutega” (Luik 1985: 13). Katinka leiab värvide värinast omaenda veres vastu kajava valguse, lohutuse ja pelgupaiga Mummuli naeruväärsete ja

ahistavate käskude ja korralduste eest, need aitavad tal põgeneda oleviku argisest hetkest ja süüvida igavikulisse. Sarnaselt Katinka elamusega viib seinale paistev vikerkaar Luige romaanis tüdruku eemale argiümbrusest, talukambrist, kus „kõigis nagides tolkesid mustad, tumesinised või lambapruunid riided, palitud, kuued ja jakid” (Luik 1985: 13).

Määratledes *Katinka Rabet* kui impressionistlikku romaani, leiab Kai Laitinen, et romaanis valitud ajaperiood Katinka sünnist kuni tema kümneaastaseks saamiseni tagab impressionistliku romaani peategelase kõige tüüpilisema omaduse – passiivsuse (1997: 194):

[---] romaan kujutab, kuidas võtab arenev ja muutuv laps vastu ja tunnetab välismaailma impulsse, sellest kaugemale raamatus ei minda ja romaan lõpetatakse teadlikult just seal, kus peategelane võiks ise teadlikult ja aktiivselt hakata oma keskkonda vormima.

Laitise väitele pole esmapilgul raske romaani tekstist tõestusmaterjali leida, näiteks sobib hästi järgminegi lõik:

Elu kajastub veel nagu läbi sügava valgusvaheseina. Nagu vaataksid seda läbi vee või paksu klaasi, ümmarguse pudelipõhja, näed, ega näe ka mitte. On liikumist, õiendust ja askeldust, millest ei võta ise osa; on veel nagu väljaspool kõike; on valgust ja hääli, mille tähendust ei tea. (Kallas 1930: 38)

Kuigi Katinka tõepoolest ehk kõigist askeldusist osa ei võta, teeb romaan kaunilt nähtavaks tema ellu sisenemise protsessi, intensiivse tähenduse otsimise neile veel mõistmata valgustele ning häälele ning seeläbi ka iseendale. Viidatud lõigus pole Katinka siiski mitte passiivne, tema pilk on kujundlikult loov. Nagu Aino Kallase kaasaegse, tuntud modernistliku kirjaniku Virginia Woolfi esimeses mälestuses,⁷ on ka Katinka mälestuskillud ühendatud väga väikese lapse sissepoole pööratud vaade ja (tulevase) kunstniku üldistav ja kunstilist kujundit loov pilk. Veelgi enam, mõlema

⁷ Woolfi mälestus kõlab nii: *Kui elul on alus, millele ta toetub, kui elu on karikas, mida me üha uuesti ja uuesti täidame, siis minu karikas toetub kahtlemata just sellele mälestusele. See on poolunes, poolärkvel olekust St. Ivesi lastetoas. Ja lainete murdumise kuulmisest. Lamamisest ja selle heli kuulmisest ja selle valguse nägemisest* (Woolf 1985: 64). Seda tunnet on Woolf kirjeldanud ka kui „viinamarja sees lebamist,” kust maailm paistab kui „läbi pool-läbipaistva kollaka loori” (Woolf 1985: 65).

tüdrukku mälapilt on oma olemuselt emalik, viidates tagasi ema-lapse rikku-
matule ühtsusele enne lapse sünni ning sellest lähtuval loovale algele.
(Väikese) kunstniku pilk on siin selgelt ka tüdrukku pilk, mis näeb loovjõu
lätena just naises peituvat loomingulist alget, nii elu- kui kunstimõõtmes.

Julia Kristeva kastutab *chora* mõistet, viidates selle abil millelegi, mis on
kui anum, olles nimetamatu ja samas nimedele, ühesusele ja isale eelnev,
hübriidne ja ema(likku) tähendust omav (Kristeva 1980: 133). Ema(lik)
tähendus ja ema(lik) ruum, millele Kristeva oma töödes viitab, on keele- ja
tähenduse-eelsed ning viitavad pre-oidipaalsele ema-lapse ühtsusele, eelkõige
ema-tüttele ühtsusele (vt Kristeva 1980: 163; 1984: 95). Nii Woolfi kui
Kallase esimesed mälestused viitavad sarnasele ema(likule) ruumile, sobides
hästi Kristeva teoreetilist mõtet illustreerima.⁸

Kristeva ema(liku) ruumi aluseks on subjektsuse tajumine kehalisena,
ning kahtlemata tuleb see selgelt esile ka Viivi Luige romaanis. Pärise romaani
alguses, episoodis, kus väike minategelane koos emaga pihlakamarju korjab,
katkestavad nende tegevust üle pihlakate kihutavad reaktiivlennukid.
Minategelane, kes seisab „paha aimamata, kõht punnis ja punased marjad
peos”, litsub hirmuga „teadmata miks kõhu vastu maad” ja kiilub end maas
lelavate suurte kivide vahele (Luik 1985: 6). Selles episoodis tuleb hästi esile
ka ema-tüttele side. Väike minategelane leiab abi hirmu vastu küll ka maast,
kividest ja sinisest kellukast rohu sees, kuid eriti ema käest ja puhkepausist
ema märjale rohule laotatud mantlil, mis omamoodi sümboliseerib samuti
ema-lapse lapse sündimise-eelset ühtsust: mantli peal istudes jagavad nad
ühtset intiimset ja kehalist ruumi. Ema-tüttele kehalisele seotusele viitab ka
lõik, kus väike minategelane ema põhjakõrbenud moosi pärast hurjutab.
„Ema, [---] sina oled süüdi!” ütleb ta kurjalt, kuid süüdi olek ei viitagi siin
niipalju luhta läinud moosile; „Ema, sina oled süüdi, et mul on luukere, veri,
sisikond ja liha” (Luik 1985: 15) – on see, mida minategelane tegelikult
silmas peab.

Intervjuus ajakirjale Looming rõhutab Luik raamatute ja sõnade tähtsust
enese arengus (1983: 255):

⁸ Siinkohal on vajalik rõhutada, et Kristeva ülitihedas teoreetilises mõttes ei tule esile
üheselt tõlgendatavat viidet ema(likule) ruumile ja naise privilegieeritud juurdepääsu
sellele. Spekulatiivsena on seda minu arvates võimalik Kristeva kirjutistest siiski tuletada
(vt ka Kurvet-Käosaar 2005: 268–273).

Raamatud olid mulle niisama tähtsad kui omaksed. Enne lugemise selgekssaamist olin tõeline metslane, [---] murdsin katki ja lõhkusin ära, mis teele ette jäi. Mitte keeld ega peks, vaid kunsti õilistatud sõna taltsutas ja muutis mind. See seletamatu ja kirglik saladus, mida sõna sisaldas.

Ometi pole romaanis üksnes sõna see, mille läbi väike minategelane maailma tajub ja selles katkestusest ja hirmudest tulvil nihestunud maailmas tähendust otsib. Niisama oluline on kehaline maailma tajumise viis, ning erinevalt sõnadest, milleni väike peategelane jõuab iseseisvalt, ilma perekonnaliikmete vahendamiseta, on tema kehaline olemine tihedalt seotud emaga. Sõna jõu tajumine aitab maailma korrastada ja üldistada, selle maailma toimimine aga jõuab algselt ja kõige tugevama jõuna peategelaseni siiski läbi keha. Ka tema metsikud teod – pojengivõrsete löikumine, koera kiusamine või nõelaraamatu laiali pildumine voodisse – ei ole juhuslikud, üksnes igavusest sündinud ulakused, vaid on kantud instinktiivsest kehalisest tungist oma maailmas hakkama saada, ellu jääda ja subjektsust luua ning hoida. Hirmutavate lennukite ootamatu ilmumine unisesse vihmasesse õhtupoolikusse toimib koos paljude teiste episoodidega märgina õhukesest, vahel lausa olematust kehalisest ja hingelisest turvatundest tüdruku elus. Oma agressiivsete ja vägivaldsete tegude kaudu taotleb ta samaaegselt nii pereliikmete tähelepanu kui provotseerib oma hirme. Kui keha ja vaimgi on niikuinii suurelt jaolt seletamatute hirmude valduses, siis näiteks nõelte voodisse loopimine ja ootusärevus, kas need tema ihusse kargavad, toimib omamoodi hirmuvastase treeninguna ja märgina tüdruku tugevast ellujäämise ja eneseks-saamise tahtest. Nii nagu Kallase ja Woolfi väikeste minategelaste puhul ei ole ka Luige tüdruku loovjõu allikaks puhas esteetiline sõna, vaid selle sõna eelne kehaline tajus, pilk, mis vaatab ühtaegu üle oma vahetu eksistentsi ja on samal ajal suunatud sügavuti selle sisse.

* * *

Kui James Joyce'i tuntud romaan *Kunstniku noorpõlveportee* (1916) toob lugeja ette noor mehe kunstnikuks kasvamise protsessi võlu ja valu ning Virginia Woolfi romaani *Proua Dalloway* (1925) on tõlgendatud kui „kunstniku portreed keskealise naisena” (Littleton 1995: 36–53), siis nii Viivi Luige *Seitsmes rahukevad* kui Aino Kallase *Katinka Rabe* on samuti looja kasvamise ja arenemise lugu – kunstniku portree väikese tüdrukuna.

- Gilmore, Leigh 1994. *Autobiographics: A Feminist Theory of Women's Self-Representation*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kallas, Aino 1930. *Katinka Rabe*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Kallas, Aino 1945. *Kanssavaeltajia ja ohikulkijoita: muistoja ja muutokuvia*. Helsinki: Otava.
- Kallas, Aino 1994a. *Jäätunud šampanja: päevaraamat aastaist 1907–1915*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kallas, Aino 1994b. *Pärjapunuja: päevaraamat aastaist 1897–1906*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kristeva, Julia 1980. *Desire in Language*. Oxford: Blackwell.
- Kristeva, Julia 1984. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2005. Maternal Spaces in the Diaries of Aino Kallas, Virginia Woolf and Anaïs Nin. – *Interlitteraria*, No. 10, Pp. 260–279.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2006a. Aino Kallase haakumisi J. Randvere „Ruthiga” moodsa naise kuju pinnalt. – *J. Randvere Ruth 19.–20. sajandi vahetuse kultuuris*. Toim Mirjam Hinrikus. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 99–124.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2006b. *Embodied Subjectivity in the Diaries of Virginia Woolf, Aino Kallas and Anaïs Nin*. Tartu: Tartu University Press. (*Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis*)
- Laitien, Kai 1997. *Aino Kallas*. Tallinn: Sinisukk.
- Lejeune, Philippe 1989. The Autobiographical Pact. – *On Autobiography*. Minneapolis: University of Minnesota Press, Pp. 3–30.
- Littleton, Jacob 1995. Mrs. Dalloway: Portrait of the Artist as a Middle-Aged Woman. – *Twentieth Century Literature*, No. 41.1, Pp. 36–53.
- Luik Viivi 1983. Vastused „Loomingu” küsimustele. – *Looming*, nr 2, lk 253–259.
- Luik, Viivi 1985. *Seitsmes rahukevad*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Luik, Viivi 1994. Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid. – *Akadeemia*, nr 2, lk 314–319.
- Luik, Viivi 1998. *Inimese kapike*. Tallinn: Vagabund.
- Made, Reet 2002. Viivi Luik. – *Eesti Naine*, nr 1, lk 27–28.
- Maiste, Valle-Sten 2000. Maailm ja inimene kardavad vabad olla. – *Postimees /Arter*, 26. 08., lk 12.
- Merilai, Arne 2006. Viivi Luik linnulennul. – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 689–713.
- Mägar, Heli. Sissejuhatus. Johann Wolfgang von Goethe. Minu elust: luulet ja tött. – *Akadeemia*, nr 2, lk 1662–1664.
- Oja, Marika 1987. Viivi Luik Kodumaa toimetuses. – *Kodumaa*, 15.04., lk 3.
- Sang, Joel 1985. Tulevik eest- ja tagantvaates. – *Looming*, nr 7, lk 985–986.
- Under, Marie 1981. *Mu süda laulab*. Tallinn: Eesti Raamat.

Unt, Mati 1985. Ajast ja tüdrukust. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 629–631.

Woolf, Virginia 1985. *Moments of Being*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

PORTRAIT OF AN ARTIST AS A LITTLE GIRL

Leena Kurvet-Käosaar

Viivi Luik's novel *The Seventh Spring of Peace* (1985) and Aino Kallas' autobiographic work *Katinka Rabe* (1920) bring childhoods of two girls before the readers eyes. The childhood of the Finnish girl Katinka remains in the last decades of the 19th century, the life of the little Estonian girl is mostly described during the period from autumn 1950 till early spring 1951. Despite the spatial and time differences, the two girls have lots in common. Both are original, self-willed girls having complicated relations with their elders. They do not recognize authority, although both have a deeper, intimate relationship with their mothers. The fathers of both girls generally stay away from home (Katinka's father dies when she is young, father of the *The Seventh Spring of Peace* travels constantly about); however, they are both examples for their daughters because of their wider world view and spirit. The most influential member of both families is grandmother, carrying on in her the continuity of time and life. Especially important are the ethical values given over to the child in the case of the grandma of the *The Seventh Spring of Peace*. Both girls have creative souls, noticing keenly their surrounding nature and various life situations. They both perceive and experiment with the power of the word. From the other side, they both, especially the little girl of Viivi Luik, are conscious of their bodies, their fears and joys both are reflected in their physical selves, are expressed through movement and action. The source of their creative powers which later make a writer of both is not as much pure aesthetic word but the bodily perception of that word.

MEELE KELL, MÄLU KALENDER

Aja mõistest ja toimimismehhanismist romaanis *Ajaloo ilu*

Juhani Salokannel

Romaanikunsti mängureglid on ühelt poolt avarad ja teiselt poolt kitsad. Nad on avarad näiteks siis, kui kujutatakse inimesi või miljööd, või arendatakse erinevaid süžeeleline. Kui lugeja süüvib uude raamatusse, loodab ta sealt leida uudseid tegelasi ja kohti ning üllatavaid inimsaatusi.

Kitsad – see tähendab, konventsioonides kinni ja iseennast kordavad – on mängureglid seal, kus me seda kitsust või piiratust õieti ei märkagi. Üks neid märkamatuid piiranguid on viis, kuidas romaani fiktiivses maailmas kujutatakse aega ja ruumi.

Ma pean silmas küsimust *kuidas*, mitte *mida*.

Romaani sündmustik võib toimuda meie fantaasiat õhutavalt kauges ajas või põneval võõral maal – kuid ma ei räägi praegu sellest. Räägin sellest, kuidas luuakse romaani oma kronotoop, oma aegruum.

Enamik romaane kujutab aega väga konventsionaalselt. Raamat algab loo algusest ja jätkub sündmuste loogilist kulgu pidi lõpuni, sisaldades mõnikord ka üksikuid väljalangemisi sellest igituttavast kronoloogiast; neid väljalangemisi nimetab koolilapski *tagasivaadeteks*. Samuti on lugu kohaga. Raamatu tegelased kõnnivad tänavatel, avavad ja sulevad uksi, ja kõik see toimuks nagu amatööriteatri laval – täpselt, kuid üllatusteta. Uksed avatakse ja need pannakse kinni, keegi ei lähe läbi seina.

Niisugusest tavapärasest käsitlusviisist on aga siiski erandeid, ja üks neist on Viivi Luige romaan *Ajaloo ilu*. Siin luuakse ajakäsitus – kronotoop – täiesti omamoodi, selgelt isikupärasel viisil.

Vaatlengi järgnevalt romaani ajakäsitust, kuid kõigepealt tahaksin esitada ühe tähelepaneku selle kohta, kuidas teos kujutab eri ruume ja paiku.

Romaan algab suurejoonelise panoraamiga kogu Ida-Euroopast:

Artikkel on ilmunud ajakirjas *Looming* 2007 nr 5, lk 749–754.

VASTU ÖHTUT KERKIB TAEVAS KÕRGEMALE ja võtab oma tõelise kuju. Saab kupliks ja võlviks. Katab sõjakomissariaate, miilitsajaoskondi ning passilaudu imeliku ja ähvardava iseenesestmõistetavusega. Kes selle võlvi all viibib, sellel ei ole siit pääsu.

Üks ja seesama võlv katab Russalka kuju Tallinnas samamoodi, nagu ta katab perroone ja raudteesildu Riias. Katab kartulipõlde ja õunapuuaedu samamoodi nagu piirivalvekordoneid ning kasarmuid. All lõuna pool lähevad kuusemetsad aeglaselt üle pöögimetsadeks. Ülal on Põhja-Jäämeri ja Valge mere kanal, mille tegemine nõudis inimohvreid rohkem, kui meie üldse arvame. Ülal on ka Karjala Kannas, kus veel praegugi vedelevad Talvesõja surnute luud. All mägedes asuvad Dracula loss ja Ceaușescu riik. Siledate mustade pöögitiivede vahel mäekülgedel keerlevad tohutud udu-pildid nagu uni ja suits.

Midagi toimub. Kaableid mööda liigub läbi õhu, vee ja maa salajasi käske. Paber kardab valgust. Kuuse- ja pöögimetsade, viljapõldude ning surnuhaudade, vanade tasandike, tuule ja saabuva pimeduse keskel seisavad inimeste eluasemed. Valged õunad kumavad puudes, nende seemned on juba pruunid. Viljad küpsevad.

Mida laias maailmas praegu tehakse? Mida teeb Brežnev? Kas ta joob sularasva, sööb mett peale ja läheb kahe kasuka vahele magama? Kas ta jalg tatsub ja suu matsub? Mis üldse toimub? Ja kus?

Mitte keegi ei tee häält. Vaikus ulatub ülalt Jäämere rannalt alla Doonau jõeni. Ainult ajalehed krabisevad. Veel voolab õhtu süinge hiilgus üle kadunud riikide, kus nüüdki inimesed elavad, kuigi seintel on kõrvad. Tädi Olga on oma silmaga suurt näljahäda näinud. Taresid ei laotud surnuid täis ega pandud põlema, nagu mõned räägivad. Alguses inimesed veel roomasid, pärast suri igaüks sinna ära, kus ta oli. Sinna ta jäigi. Enne surma inimesed ulgusid. Selle suure näljahäda riiklik nimetus oli avarii. Avariipiirkond pandi kinni. Salastati ära. Kes Olga sealt välja tõi, seda keegi ei tea. Olgale anti ühe surnu suhkrut lakkuda, aga miks surnul suhkrut oli või miks ta ise ei lakkunud, kui ta veel elas, või mis surnu see üldse oli, seda ka ei tea. (AI, lk 3–4)*

Niisuguseid jutustamisvõtteid sisaldab teos läbivalt. Siin ei ole tegemist linnuperspektiiviga, see on inglil perspektiiv; tema on tähtis tegelane teose narratiivses tervikus. Ingel tegutseb täiesti võrreldavalt reaalmaailma tegelastega, ta on täieõiguslik subjekt.

* AI = Luik, Viivi. *Ajaloo ilu*. Tallinn: Eesti Raamat 1991.

Kuid teleskoobi-perspektiiv vahetub järgnevas kui mitte just mikrokoobi, siis suurendusklaasi vaateväljaks:

Ta uurib valusal jahimehepilgul ümbrust ega jäta kahe silma vahele ühtki topsi, pudelit ega karp. Eriti ahvatleb teda kõik, mis läigib. Nagu võiski arvata. Kääre, pintsette ja žiletiteri tõstab ta ühest kohast teise ning naudib nende äraneetud ning ohtlikku valmisolekut milleks tahes. Muretult täiendab ta klišeed „Üksi võõras vannitoas” iseäralike detailidega. Kui mõned on võõrastes vannitubades nuuskinud teiste lõhnaseepe ja deodorante, siis tema avastab silindrikujulise kivitopsi, milles seisab kolm võõrast hambaharja – üks valge nagu luu, teine punane nagu suu, kolmas must nagu eebenipuu. Läbi valge kivi looklevad pruunikaspunased sooned. Ei ole selge, kas see kivi meenutab rohkem vanade jumalate valgeid põlvi või klaari suveõuna külma liha ning pruune seemneid.

Ta hoiab kivi käes, kuni see soojaks läheb, siis paneb ta selle riiulile tagasi. Kolm hambaharja ja tuub odavat läti piparmündipastat jäävadki temast kraanikaussi vedelema.

Omaivoliliselt avab ta peegliaaluse kapi ja otsib sealt põhjalikult šampooni, mida ta ei leia enne, kui on kogu kapi sisu pahupidi pööranud. Ja kui ta lõpuks leiabki padjakese munašampooni, siis viskab ta selle halvakspanevalt kappi tagasi. Kapist on tulnud välja pika sabaga käsipeegel, ilus, kuid tuhm, samuti kingakarp, milles on haavaplaastreid, merevaigutükke, pimskivi ja paar nüri pliiatsit. Põrandale veereb tablette, tõrusid ja käbisid ning terve kogu vanade lõhnaõlipudelite mitmetahulisi klaaspunne, mida väike Lion on kunagi pidanud oma kalliks aardeks. (AI, lk 31–32)

Asjade maailma kujutamine nii lähedalt ja üksikasjalikult murrab lugeja ootused ja tema tegelikkusepildi. Mis viisil aga tegelikkuse käsitlemine siin muutub? Meeleliste tähelepanekute põhjal võib ütelda, et maailm mütologiseerub. Soome kirjanduskriitikas on kasutatud terminit „tõelisusmüstika”. Siin ei sünni müstika, müstiline seletamatuse tunne millestki metafüüsilisest ja hämarast, vaid samasuguse mõistatuslikkuseni võib jõuda ka väga selgete, meeltega tajutavate tähelepanekute kaudu. See tuleb ilmsiks, kui uurida soome kirjaniku Antti Hyry proosat. Sageli on Hyry teoste maailmaks lapse maailm, nii nagu ka Viivi Luige proosas.

Romaani *topos* esitatakse viisil, kus see mütologiseerub – ja samal viisil esitatakse ka jutustuse *kronos*. *Ajaloo ilu* loob täiesti oma ajakäsituse, mis erineb suuresti meie tavalisest ajakäsitusest.

Meie tavapärase, euroopalik ajamõistmine on sündinud kolme suure murdepunkti kaudu. Liialdades võib ütelda, et need on olnud Jeesus, kell ja raudteede sõiduplaanid.

Jeesuse süünd ja märtrisurm/ristisurm oli esimene ainuline, kordumatu süündmus inimese seni vaid aastaringina korduvas kogemuses. See muutis varasema tsüklilise ajakäsituse linearseks: aja kulg muutus ringist või spiraalist joonlauaks, mis sirge joonena jätkub kauguses. Kell jagas selle sirge joone ühepikkusteks osadeks, märkides joonlauale vahemaad. Ja raudteed sidusid terved rahvad ühisesse tundide ja minutite rütmi.

Viivi Luige romaan käsitleb aega sootuks teistmoodi. Siin toimib palju kronomeetreid ja palju kalendreid.

See ei ole iseenesest erandlik. Moodne romaanikunst on süvapsühholoogia avastamisest peale mõistnud indiviidi subjektiivse aja ainulaadsust. Kuid siin ei ole küsimus erinevate tegelaste ajatajus, vaid romaani jutustamistehnika ja aja kulu suhestumises. Jutustamine on polükrooniline, siin on palju erinevaid ajatasandeid – erinevaid kelli ja kalendreid – ja kõik need toimivad jutustuse kesksete struktuurielementidena.

Aja kujutamine on romaani tervikus tähtis komponent, ja sellele viitab ka ühe keskse jutustusvõtte erilisus. *Ajaloo ilu* valitsev grammatiline ajavorm on preesens – olevik.

Tavaliselt on ju romaani ajavorm lihtminevik – imperfekt, mida süvenenud lugeja tajub olevikuna: kui kangelane „tulistas revolvrist ja jooksis saluuni uksest välja”, siis lugeja tajub seda sündivat siin ja nüüd, st olevikus. Selles mõttes on kestev olevik lugejat virgutav, tähenduslik ja tähendusi otsiv lahendus.

Tähendusi on palju. Traditsiooniline imperfekt on nagu traditsiooniline perspektiiv kunstis: see määratleb vaataja kauguse maastikust ehk siin siis lugeja kauguse jutustusest. Kui see määratletud kaugus olevikku kasutades hävitatakse, mõjub tulemus lugejale nagu modernne maal vaatajale. Tema – maali vaataja või romaani lugeja – võib ise valida oma vahemaa ja saab seeläbi vahetumalt kui muidu osaleda teose kujunemises.

Kuid see Luige preesens ei toimi ühtviisi läbi kogu raamatu. Romaanis saab eristada kolme ajakäsituse põhivormi. Need kõik on grammatiliselt olevikud, kuid nende funktsioon jutustuses on erinev. Need põhivormid on:

- jutustav olevik,
- mäletamise olevik,
- mütologiseeriv olevik.

Esitagem näide iga võimaluse kohta.

Jutustav olevik:

Praegu aga kannab Lion lõkkesse liiva, kuni tuli on lämbunud, ja seisab siis tule haulal, käed vaheliti rinnal. Keegi ei või teada, mida ta mõtleb. Ta jälgib pingsalt, kuidas teine oma ihuliikmed merest pikkamööda tagasi saab ja kuidas need oma endise kuju võtavad. Õlad on jälle õlad ja põlved on põlved, mitte ebamäärane värelus vee all. Huuled on kauasest meres loksumisest sinised ja ihu kananahal. Kohe, kui ta jala kaldale tõstab, astub ta katkise elektripirni peale, mille laine on kuskilt kätte saanud ja kaasa toonud. Ohuke klaas lõikab pehmet liha hõlpsasti ja ilma erilist valu tegemata. (AI, lk 27–28)

Mäletamise olevik:

Ei maksa unustada, et siin ujub seesama laps, kes 1956. aastal astub mööda haljast metsarada, näol klassikalised suvepäikselaigud ning vana luuleline lehemuster. Kaenla all hoiab ta paksu raamatut, mille pealkiri on „Vene mets”. Selle läbilugemist peab ta oma kohuseks, kui ta on selle juba kord raamatukogust võtnud. Tal on kavatsus toominga otsa ronida, marju süüa ja raamatut lugeda. Kahel pool metsarada säravad sinised kellukesed, otsekui seisaksid nad altaril veeklaasis. Kuuskedest tõuseb tumedat vaigulõhna ja mööda rada läheneb kolhoosibrigadiri väike poeg, kellele on antud lihtne ülesanne – ta peab vaatama, kas vaarikad on metsas valmis. (AI, lk 26)

Mütologiseeriv olevik:

SÜNGES JA SÄRAVAS SUVELÕPUVALGUSES LÄIGATAB hirm nagu hõbekõri, mille abil ei saa kõnelda, vaid ainult sosistada ja kähiseda. TASS teatab, kuid kuulda ei ole midagi. Stockholmis ja Helsingis, Hamburgis ja Wienis vilksatab ehk õhtustes uudistes korraks ka tuleohvri pilt – võõrastust äratav, meeleheitlik pikajuukselise protest tankide vastu, taustaks maalilised Praha vaated ja Brežnevi väehulgad. See, kuidas tšehhi poiss ise endale bensiini pähe valab ja siis tikust tuld tõmbab, ei lähe kuidagi kokku Euroopa elutoa vaibaga, sellepärast pannakse televiisor kinni. Kes haigutab, selle suust paistab põhjatu ürgpimedus. Kõigele, mis on, langeb peotäis halli tuhka.

Ometi seisavad valmis kirjutatud raamatud vääramatult riulites nagu ähvardus ja lunastus, lubadus või salatootus, kuigi neid on Riigi käsul mitmes tules põletatud ja mitme kirvega puruks raiutud. Nendelt raamatutelt pilku tõstes võib täiesti uute silmadega näha, et ärev hommikualgus muutub endiselt kord päevas rahulikuks õhtukumaks, et pilved tulevad

sajandi algusest ja lendavad endiselt üle Austria ja Ungari, Riia ja Tallinna, üle maailmasõdade, illusioonide, iroonia ja armastuse, üle tule ja vee sajandi lõpu poole. Et sõnum jõuab varem või hiljem ikka päralt ja et midagi ei ole lõppenud ega lõpegi. Kõik toimub korruga nagu alati. (AI, lk 16–17)

Jutustav olevik on neist esitusviisidest romaani kõige tavalisem jutustamise vorm. Nagu näitest ilmneb, kujutatakse inimeste tegevust sündmuste järjekorras, seega samal kombel, nagu seda tehakse jutustamise traditsioonilises imperfektis.

Mäletav olevik esitab pilte ja olukordi minevikust, kuid toob nendesse piltidesse unenäoladse aktuaalsuse tunde. Lapsepõlvemälestus öeldakse pärinevat aastast 1956, kuid see on meeles värske ja ajatuna, nii nagu lapsepõlvemälestused ongi.

Mütologiseeriv olevik on *Ajaloo ilu* jutustamise viisidest kõige mõjuvam ja omapärasem. Selle abil liigutatakse kujutus tavaromaani realistlikust ja ratsionaalsest esitusviisist kuhugi mujale.

Kuhu? Tahaks ütelda, et justkui inimkonna kaugesse minevikku, eelloogilisse ja eelratsionaalsesse aega. Vahest aga ei olegi see teistmoodi mõtlemise viis ainult meie minevik, vaid on samas ka meie kaasaeg. Sellist teistsugust loogikat kohtame unes või palves või muudes usuvalu toimingutes, või luules.

Teistsuguse loogika raames nähakse asjade põhjuslikke suhteid teisiti, kui ollakse harjunud. Põhjuslikust ja ajalisest järgnevusest saab paralleelsus. Just see ongi valitsev joon *Ajaloo ilu* mõtteviisis, selle loodud tegelikkusekogemuses. Asjade ja sündmuste, ajaloo samaaegsus, simultaansus on romaani maailmapildi alus.

Muljet, mida lugeja tekstist saab, võib kujutada ka teisiti. Romaani alguslehekülgedel valgustatakse „taeva kupli ja võlvide” kaudu geograafilist lava nii, et kogu Ida-Euroopa on lugeja silme ees allpool avaneva suure panoraamina. Samasugune panoraam avaneb ka ajas. Terved XX sajandi aastakümned paistavad samaaegselt, ühe silmapilgu jooksul. Siis peatub pilk kord ühel, kord teisel aastal, täiesti vabalt, sõltumata selle ajalisest kaugusest või lähedusest.

Selles kõikenägevas ülevaates on vaid üks delikaatne erand. Stalini ajale, selle näljahädadele, Valge mere kanalile ja laagrite inimohvritele viidatakse imperfektis, kõik järgmised ajad on ühtmoodi olevikus. See on kõik üks preesens, kuigi ka Brežnevi aeg kestis aastakümneid. Nii mõjubki kolmkümmend aastat kui üks päev, üks pikk päev, mille õhtut ja hommikut võib meenutada millal tahes.

Ent kus on see vaatepunkt, mille kaudu toda läinud aega, euroopalikku lähiajalugu vaadeldakse? Nii nagu maastiku panoraami nähakse teatud perspektiivist, taevase inglil silmadega, nii nähakse ka seda ajaperioodi teatud kindla nurga alt. Seda vaadeldakse Eesti taasiseseisvumise päevast lähtuvalt. Missugusest hetkest täpselt, ei öelda, kuid seda polegi vaja. Piisab lugeja teadmisest, et see vaatepunkt asetseb teisel pool suurt künnist, vahest isegi veel künnisel: Nõukogude aeg on möödas, seda võib vaadelda vabalt.

Kehtiva Nõukogude võimu aastad, stagnatsiooniaeg, on romaani jutustajale juba minevik, nagu see on minevik ka romaani lugejale, ja oli seda juba romaani ilmumise ajal 1991. aastal. Kuid olevik aktualiseerib ja elustab selle aja, tuues ta lugeja silmade ette. Ning Viivi Luige olevik mitte ainult ei aktualiseeri, vaid n-ö kerib kõike juhtunut oma erilisel viisil lugeja silme ees edasi ja tagasi, hoides selle liikuvana. Ajalugu ei peatu, minevik ei kivistu mälestusmärkideks, lugeja tunneb end otsekui akvaariumi ääres: möödunud aeg, minevik liigub otsekui vesi, kalad ja veetaimed akvaariumi klaasi taga, vaikselt edasi ja tagasi. Nagu hõljuks ajalugu ise salapärases kaaluta olekus, vabana gravitatsioonijõu ahelatest. Milline on see gravitatsioonijõud? *Ajaloo ilu* on suutnud vabastada normaalloogika, nimelt lineaarse ja kronomeetrilise ajaga seotud loogika ahelaist kõik need asjad, mida ta kujutab.

Vaba õõtsumine edasi-tagasi hõljuvas ajas, simultaansuse tunne – just see kummutab argilooget, teeb romaani kirjeldused sageli luulelikeks, otse muinasjutuliseks. Kuid samas avaneb ka tee suurteks ajaloolisteks ja ühiskondlikeks üldistusteks: romaan kujutab otsekui üheaegselt nähtuna pikki perioode Ida-Euroopa XX sajandi ajaloost ja oludest.

Ajaloo ilu on ühelt poolt lugu noorest tüdrukust ja poisist 1968. aasta hipisudel, teiselt poolt on see tõsine moraalne seisukohavõtt Nõukogude okupatsiooni tagajärgede kohta, ja veel praegugi – 15 aastat pärast ilmumist – lausa erandlikult julge, kuna võrdleb ja võrdsustab Auschwitzit ja Gulagi kannatusi. Võib vahest öelda, et Viivi Luige romaan on loonud oma maagilise realismi, ja see põhjamine, eesti maagiline realism saab oma maagia nimelt huvitavast, ajakäsitust mütologiseerivast olevikust.

Et niisugust olevikku võib tõepoolest kutsuda mütologiseerivaks, ütleb kirjanik ise välja, tõdedes romaani lõpuosas, et „igal tunnil on oma deemon”.

MOOD'S CLOCK, MEMORY'S CALENDER
On the Notion and Acting Mechanisms of Time in Viivi Luik's
Novel *The Beauty of History*

Juhani Salokannel

In Viivi Luik's novel *The Beauty of History* describing time is an especially important component and one of her central narrative methods – using mostly the present instead of the usual imperfect – also points at that. Luik's present continuous is a solution surprising the reader and having various meanings. The *praesens* does not act in the same way through the book. We could differentiate three main aspects of time in the novel that are all grammatically all presents, functioning, however, differently on the narrative.

The first is the narrative present, which mostly is the most neutral way of description of the events of the novel and which is used instead of the traditional imperfect. Another form is the so-called memorial present, which presents pictures and situations of the past but creates also a peculiar dreamy atmosphere about them. Thus one special childhood memory is said to originate from the year 1956; it is, however remembered and presented as timeless and fresh just like childhood memories usually are.

The third, also the most original and effective is the mythical present. Using this, the image is shifted from the realistic and rational presentation of a traditional novel to somewhere else, as if into the distant future of humanity, into the pre-logical and pre-rational time. This different thinking, different logic belongs, however, very clearly into the contemporary picture in Luik's novel. The mythical present simply presents the relations between things in a different way and thus temporal sequence becomes actually temporal parallelism. And this, the parallelism, the simultaneity of things, events, of all history is the basis of the picture of the world in Luik's novel. The present-ness of the narrative in the *The Beauty of History* crowned by the usage of the mythical present wonderfully supports and presents the author's vision.

VIIVI LUIK LINNULENNUL*

Arne Merilai

I

Viivi Luik on meie kirjanduse armastatumaid luuletajaid ja prosaiste, ühtlasi lastekirjanik ja esseist. Kui oma luulega kõnetab ta emakeelset lugejat selle ajaloo, hinge ja keele sügavikust, siis romaan „Seitsmes rahukevad” levis plahvatuslikult ka paljudes võõrkeeltes, saades eriti innuka vastuvõtu Põhja-maades ja saksa keeleruumis. Ka teine romaan „Ajaloo ilu” on tõlgitud mitmetesse keeltesse ning bestsellerina hinnatud. „Kes on kirjanik?” laseb Viivi Luik ajakirjal Looming endalt küsida ja vastab:

”Kui inimkond ei suuda enam oma tundeid sõnade abil väljendada, siis ei suuda ta enam ka tunda. Kaovad armastus, halastus, kaastunne ja muud inimesele kui „kõrgemale loomale” või „looduse kroonile” nii liigiomaseks peetud tunded. Asemele astuvad loomalikud instinktid, inimest ja tsivilisatsiooni ähvardab häving ning kaos.

Kirjandus teatavasti ongi inimtunnete sõnaline väljendus, sõnum inimeselt inimesele, sõnum inimesest inimesele. Kuidas suudaksime teisi mõista, kui me ei usuks, et nad tunnevad samuti kui meie? Kirjandus kinnitab seda usku.

[---]

Kirjanik on inimese äraseletaja, aja käskjalg [---] Kirjanik ON võitleja, olenemata tema enese tahtest või sisimast eneschinnangust.

Mille abil ta võitleb? Vaimu ja südame. Oma emakeele. Igapäevase töö abil. Mille vastu ta võitleb? Inimest ähvardavad alati kaos ja pimedus, labasus ja pealiskaudsus – eri aegadel ilmuvad need nähtavale eri ilmingutes,

Ilmunud ajakirjas *Keel ja Kirjandus* 2006 nr 9, lk 689–713. Säilitatud on artikli keeleline vormistus ja viitesüsteem.

* 4.–5. novembril k.a korraldab Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond koostöös Eesti Kirjanike Liiduga konverentsi „Looming – olemise kehtestamine: Viivi Luik (60)”. Käesolev käsitus on ulatuslikum bibliograafiata teisend raamatus „Dictionary of Literary Biography” (toim. Steven Serafin, New York) ilmuvast artiklist. Tänan Viivi Luike südamliku ja sisulise koostöö eest.

kord inkvisitsiooni, kord fašismi, kord korrupsiooni või massikultuuri nime all.

[---]

Mis on siis see kirjanikutöö? Sundus ja orjus Meeltmasendavad puhtad paberilehed. Tühja-tähja peale kulunud mõrud elupäevad. Pimeduses kobamine ja terav valgusesähvatus. Igapäevased, harilikud, igamehe käsutuses olevad sõnad imbuvad vaevarikalt ning magusalt läbi elavast lihast ja verest filtri, muutuvad mõttelaadiks ja vaimuks, hakkavad väljendama üheainsa inimese hingeheitluste ja igatsuse läbi paljude hingeheitlusi ja igatsust.¹

Viivi Luik sündis 6. novembril 1946 Viljandimaal Võrtsjärve lähedal Tänaassilmas. Tema isa oli rändelektrik, kes viibis sageli kodunt eemal, ema töötas kolhoosis. Omaealiste sõpradeta üksikut tüdrukut kasvasid peamiselt vanaema ja ema. Laps oli iseseisev ja fantaasiarikas, õppis juba kolmeaastaselt veerima ning luges edaspidi kõike, mis kodust, naabertaludest, koolist või külaraamatukogust kätte sai (Victor Hugo „Hüljatud”, Romain Rolland'i „Jean-Christophe”, Byron, Gustav Suits, Marie Under, Ernst Enno ...). Ühtlasi püüdis ta ise kirjutada ja tundis varaküpsena suhtelist igavust alg- ning põhikoolis Ristil (1954–1959), Kalmetul (1959–1963) või Viljandis (mõni kuu 1962). 1965–1967 õppis tärkav luuletaja Tallinna kaugõppekeskkoolis, töötades selle kõrvalt raamatukoguhoidja ja arhiivarina.

Viivi Luige esimene luuletus ilmus Viljandi rajoonilehes 1962. Järgmisel aastal võidab ta Pioneeri kirjandusvõistlusel esimese auhinna, kuid enne seda külastavad teda kodus toimetuse kolm tarka veendumaks, et luuletused ei olnud täiskasvanu saadetud. 1964. aastal debüteeris ta kirjandusajakirjas Looming. Esimene luuletuskogu „Pilvede püha” ilmus 1965. aastal. Sestsaadik on temalt ilmunud kümme luuletuskogu, kolm luule valikkogu² ja kolm proosateost, samuti esseesid ja lasteraamatuid ning paar draamat. Aastast 1967 sai Viivi Luigest vabakutseline kirjanik, Eesti NSV Kirjanike Liitu astus ta 1970. Luuletuskogud „Põliskevad” (1975) ja „Rängast rõõmust” (1982), samuti Leopoldi-lood lastele (1974–1976) ning romaan „Seitsmes rahukevad” (1985) auhinnati Juhan Smuuli nimelise kirjanduse aastapreemiaga 1976, 1977, 1983 ja 1986. Ka Tammsaare-nimeline kolhoos pärjas Viivi Luige esikromaanii oma tähelepanuga 1986. aastal ning hääbu

¹ V. Luik, Vastused „Loomingu” küsimustele. – Looming 1983, nr 2, lk 253, 256.

² Käesoleval sügisel avaldab kirjastus Tänapäev Viivi Luige „Kogutud luuletused”.

Eesti NSV kuulutas ta teeneliseks kirjanikuks; ühtlasi määrati talle järgmisel aastal ENSV riiklik preemia. Ja lõpuks, taasiseseisvuva Eesti künnisel 1988, sai Viivi Luik hinnatud tunnustuse – Juhan Liivi auhinna. Viivi Luige loomingut on tõlgitud vene, itaalia, rootsi, tšehhi, slovaki, saksa, soome, norra, ukraina, hollandi, prantsuse, taani, läti, islandi, ungari, katalaani, poola, leedu, rumeenia, gruusia, turkmeeni, kasahhi, tadžiki ja esperanto keelde; ka ingliskeelse lugeja ette on tema sõnum teel.³ Läbi aegade on paljud eesti laululoojad kõrgelt hinnanud tema looduslüürikat, mida tunnistasivad mitmedkümnend noodiraamatud ja helikandjad.⁴ Samuti on kirjaniikust valminud eesti-, saksa- ja soomekeelsed portreefilmid, neist huvitavamad Vallo Kepi eestikeelne ja Erich Reissigi saksakeelne film.⁵

Aastast 1974 on Viivi Luik teist korda abielus. Ta abikaasa on kirjanik, diplomaat ja poliitik Jaak Jõerüüt. Diplomaadi abikaasana on Viivi Luik elanud 1993–1997 Helsingis, 1998–2003 Roomas ja 2004 New Yorgis. Šveitsi kirjanike ühingu Gruppe Olten ja Albert Koechlin Stiftungi stipendiaadina viibis ta 1989. ja 2003. aastal Šveitsis. Bielefeldi linna toel külastas 1993. aastal Saksamaad, DAAD-i stipendiumiga (Das Stipendium des Deutschen Akademischen Austauschdienstes) elas 1996. aastal Berliinis. 2000. aastal sai ta Inglismaa Spender-Trusti stipendiumi. Viivi Luik on Eesti Vabariigi kultuuri-preemia laureaat 1992; 1995. aastal omistati talle Soome Vabariigi aumärk (Suomen Leijonan komentajamerkki) ja 2000. aastal Eesti Vabariigi aumärk (Eesti Valge Tähe IV klassi orden).⁶

³ "Seitsmenda rahukevade" on tõlkinud Madli Puhvel (katkend avaldatud: Orient Express 2003, nr 3, lk 30–53), „Ajaloos ilu” Hildy Hawkins, kuid käsikirjad ootavad veel kirjastajat.

⁴ Näiteks: Urmas Alender, Edgar Arro, René Eespere, Olav Ehala, Gunnar Graps, Tajo Kadajas, Tiina Kiilaspea, Tiit Lehto, Heino Lemmik, Neeme Lopp, Raimond Lätte, Helve Mikusaar, Ester Mägi, Uno Naissoo, Valter Ojakäär, Albert Pettinen, Piret Pormeister-Rips, Valdo Randpere, Rein Rannap, Alo Ritsing, Olev Sau, Riho Sibul, Ants Sõber, Eino Tamberg, Kait Tamra, Veljo Tormis, Andres Vahisalu, Galina Vahter, Lembit Veevo, Heiki-Rein Veromann.

⁵ Aken aja liikumisse: Viivi Luik. Režissöör V. Kepp, stsenaarist J. Kaplinski. Eesti Telefilm, 1991; Im estnischen Tiefland: Die Schriftstellerin Viivi Luik. Regisseur E. Reissig. Bayerisches Rundfunk, 2001.

⁶ Biobibliograafilisi ülevaateid vt ka: www.viiviluik.ee; V. Luik, Autobiograafia. – Viivi Luik. Kirjanduse nimestik. Koost. H. Voogla. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Laste- ja Noorteraamatukogu, 1977, lk 6–10; M. Unt, Viivi Luik. – Eesti noori kunstimeistreid. Tallinn: Perioodika, 1980, lk 16–21; E. Nirk, Viivi Luik. – E. Nirk, Eesti kirjandus. Arengulooline ülevaade. Tallinn: Perioodika, 1983, lk 284–286, 318; S. Nagelmaa,

Viivi Luige „Pilvede püha. Luuletusi aastatest 1961–1963” (1965) ilmus luulekassetis „Noored autorid 1964” koos Jaan Kaplinski, Hando Runneli ja Ly Seppeli debüüt kogudega. See oli Praha kevade eelne sula, mis tõi eesti luulesse tagasi Kersti Merilaasi, August Sanga ja Betti Alveri, elavdas Jaan Krossi, Ellen Niidu, Ain Kaalepi ning ikka veel avaldamistõkkega keelevõluri Artur Alliksaare vabavärsi, lennutas parnassile pisut vanemad Paul-Eerik Rummo, Andres Ehini, Mats Traadi ja Aleksander Suumani, ning eksistentsialistlikud proosa-draama mehed Mati Undi, Enn Vetemaa ja Arvo Valtoni.

Noore poetessi õrn tundelüürika, mida kandis vahetu meeleline suhe loodusesse, paistis Kaplinski kultiveerituse ja Runneli rustikaalsuse kõrval silma. „See tüdruk on looduslik anne, erakordne ja särav,” imetles vaimukas tšekist Uno Laht.⁷ Samuti Marju Lauristin: „Luik ei analüüsi ega arutle, tema maailmanägemine saab iseenesest luulevormi, kujundid sünnivad muljetest vahetult, hämmastades oma lihtsuse ja meeleolukusega.”⁸ Värsi-analüüsi harjutas juba ka Jaak Põldmäe, kes pooleldi kahtles, kas ei olnud vihiku avaldamine mitte veel liiga varane: “Pilvede püha” kujund on lihtne, ent emotsionaalne, toetub enamasti nägemismuljele. Ülekaalus püsivad traditsioonilised nelikud, ka vabavärss näib autorile käe järgi olevat.... Väljenduse mitmekesisust püüab saavutada kulunud jambide vältimine. Rütmilist omapära hõngub daktüüsilise põhikoega värssidest, millesse julge lõimekirjana põimuvad trohheus ja anapest. Katsed kõlaefektidele suuremat rõhku panna piirduvad üksikute stroofidega....”⁹ Raamatukese parimas osas ilmneb Juhan Liivi intiimse loodustunde eeskujud, taustal kaasaegse poetessi Debora Vaarandi vahetu loodusvärss. Luuletuse „Võta mind lehtede varju!” (1962) järgi lõi helilooja Olav Ehala hiljem ühe tuntuma eesti estraadilaulu:

Viivi Luik. – Eesti kirjanduse ajalugu. V kd, 2. raamat. Toim. M. Kalda. Tallinn: Eesti Raamat, 1991, lk 507–511; E. Süvalep, Luik, Viivi. – Eesti kirjanike leksikon. Koost. O. Kruus, H. Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat, 2000, lk 309–310; S. Olesk, Viivi Luik. – E. Annus, L. Epner, A. Järv, S. Olesk, E. Süvalep, M. Velsker, Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri, 2001, lk 447–449.

⁷ U. Laht, Kasseti katsikul. – Looming 1965, nr 5, lk 785–791.

⁸ M. Lauristin, Viis visiitkaarti. – Sirp ja Vasar 9. IV 1965, lk 3.

⁹ J. Põldmäe, Võilillepäikesega süles. Noored autorid 1964. – Edasi 21. III 1965, lk 2.

*Tahaksin pihlapuu rüppe,
okstesse varjata pea.
Tahaksin pihlapuu rüppe,
puhata oleks seal hea.*

Minimalistlik ja musikaalne väljendus, oskuslikud kordused, õhuline kerge metafooriloom, kontrastitaju – kõik Juhan Liivi parimad omadused. Teisalt aimub juba Ernst Enno ja sisepaguluses luuletaja Uku Masingu (kelle vaimset suunamist oli noorel koolitüdrukul koos Jaan Kaplinskiga õnn kogada) religioosse sisekaemusliku sümbolismi mõju. Nii või naa näis see võõras võltsoptimistlikule sotsialistlikule realismile ja tegi lugeja õnnelikuks, kuid kirjandusametnikud tasapisi valvsaks. Ilmset „asotsiaalsust” õigustati esialgu (ja pisut hiljemgi veel) siiski autori noorusega.¹⁰ Kuigi, tõepoolest, ka ühiskondliku vihjega skeptiliste toonide varajast sisseimbustumist helgesse tundelüürikasse võib juba täheldada, nagu avaldab luuletus „Teeidüll” (Maie Kalda sõnul „vististi kasseti kõige halvamaitselisem” tekst¹¹):

*Tuul rusikaga vastu lõuga taob –
ta hull on – ammugi ma seda tean.
Klaaskülm on vaikus, päike süngelt kaob,
hulk vettind räbalaid on taevas reas.*

*Teed märga, porist lirtsuvat ma käin,
ees verrekastetuna punab haab.
Teed märga, porist lirtsuvat ma käin,
veel niipea lõpule ta, raisk, ei saa.*

Aastaid hiljem osutab Paul-Eerik Rummo sellele mõrule motiivile kui ennustavale: „Kes osanuks tollal aimata, et just sellest ainumast mõrust sinepiivast hakkavad imbuma Viivi Luige loomingu kudedesse tolle tänaseks võib-olla kõige iseloomulikumad mahlad?”¹² Nii mõtiskleb ka Jaan Kaplinski, et üht olulist mõõdet Viivi Luige luules „võikski nimetada sümbolistlikuks kõige laiemas mõttes, selles mõttes, mis sõnale andsid sümbolistlikud luuletajad. See mõõde on kõrgus ja avarus, see on taevas, kuhu löoke lendab,

¹⁰ Vt näiteks: R. Rimmel, Viivi Luige debüüt. – Noorte Hääl 4. IV 1965, lk 2.

¹¹ M. Kalda, Neli uut. – Keel ja Kirjandus 1965, nr 9, lk 564.

¹² P.-E. Rummo, „...aga sa lähed läbi!” (Märkmeid Viivi Luigest). – Keel ja Kirjandus 1996, nr 11, lk 721.

kõrgele, kaugele maast, kodust, asjadest. [---] Taeval on Viivi Luige luules eriline osa. Tema esimene kogugi, kassetis 1965 ilmunud vihik, kannab tähendusrikast pealkirja „Pilvede püha”. Aasta hiljem ilmub kogu „Taevaste tuul”. Luule on lendutõusmine, üks ole Pegasuselgi tiivad. [---] Viivi kirjeldab lihtsalt seda, mida ta näeb, linnuperspektiivist, kõrgelt- ja kaugeltvaates. Sealt paistavad asjad, linnad ja maastikud tõesti mitmuses, asetuvad suurde konteksti, kuid kaotavad midagi oma konkreetsusest. Taevast näeb kirjanik kõike maailma- ja ajaloo perspektiivist, näeb ajaloo ilu.”¹³

Oma käekirjaga luuletaja, nagu hindas debütanti kogenud kriitik Nigol Andresen,¹⁴ avaldas uue kogu „Taevaste tuul. Teine luulevihik” (1966) juba järgmisel aastal. Valdavalt idüllilist looduslüürikat sisaldavas raamatus ilmneb teatav vastandus tehnilisele linnale, sugeneb üksiolija eluraskuse ja inimsuhete keerukuse aimus. Luuletaja lihvib oma Debora Vaarandi laadis „lihtsate asjade” poole pöördumise sümbolivärvinguga stiili,¹⁵ kasutades Uku Masingu mõjul ka haikuvormi. Idamaise intuiivismi, lakonismi ja pildilisuse püüde kõrval¹⁶ vilksatab süvenevalt ka eshatoloogiline „põleva maailma” ja „jaheda öö” ohumotiiv, mis edaspidi veelgi võimendub¹⁷.

Nagu paljudele oli 1968. aasta idabloki kriis ehk Brežnevi tankid Prahast murranguks Viivi Luige teadvuses (kuigi mõjuta ei jäänud ka läänebloki kriis – üliõpilasrahutused, hipid, Vietnami sõda, Martin Luther Kingi tapmine), mida osaliselt kajastab juba tema kolmas kogu „Lauludemüüja” (1968), eriti aga samal aastal Loomingu Raamatukogus ilmunud neljas vihik „Hääl”. Esimeses on süvenenud kontrastiprintsiip, maailmavalu: lõhe avaneb looduse ja linna, igatsuse ja tegelikkuse, enesekindluse ja eneseiroonia, vabaduse ja kohustuse, üksiku ja ühiskonna vahel. Rõõmu tõrjub tühjuse-tunne, ekslemine, ummikuhirm:

*Raagus hommikuid tulemas aiman
ja sellest mu sõrmed on kohkund
„Tardumus”*

¹³ J. Kaplinski, Tännassilmalt maailmade tuultesse. – Looming 1996, nr 10, lk 1409–1410.

¹⁴ N. Andresen, Oma käekirjaga luuletaja. – Looming 1966, nr 9, lk 1458–1459.

¹⁵ S. Kiin, Viivi Luik. – Looming 1980, nr 10, lk 1443.

¹⁶ P.-E. Rummo, *Staccato* „Taevaste tuule” ajal. – Sirp ja Vasar 16. IX 1966, lk 3–4.

¹⁷ M. Unt, Viivi Luige kaunis eshatoloogia. – Kultuurileht 8. VII 1994, lk 19.

Alates valdavalt vabavärsilisest „Lauludemüüjast” muutub linnatemaatika valdavaks, millega põimub algav raskemeelsus:

*Ühel päeval
enam kuhugi ei ole minna.*

*Läbi tuhmi klaasi varitsevad majad.
„Päev raudses raamis”*

Hädaoht lähtub manduvast ajast ja hõivab laostuva ruumi. Kuulsa paradigmaatilise luulearvustuse kirjutas Jaan Kaplinski, kus ta võrdles luuletajat kanaarilinnuga sügavas kaevanduses, kes inimesi kõige varasemate ohumärkide peale oma lauluga tundlikult hoiatab.¹⁸ Või nagu parafraseeris hiljem „trotskistist” sürrealist Ilmar Laaban: „Kasvanud üles Viljandimaal, agraarse Eestimaa südamaal, saab Viivi Luigest lüürilis-seismograafiline vahendaja urbaniseerumisšokile, Eesti ühiskonna uusima arengu kesksele sündmusele.”¹⁹ Nagu Rudolf Rimmel, kes kõrvutas näiliselt asotsiaalset poetessi Arvi Siiaga²⁰, tervitas ka Hando Runnel ühiskondlikumat hoiakut, pidades luule missiooniks kõige olemasoleva võitmist headusele²¹. Hiljem selgub, et ränkades oludes saab seda ülesannet täita ka välise ükskõiksuse või isegi julmuse abil – *similia similibus*.

Luuletuskogus „Tänan ja palun” (1983) luuletas Juhan Viiding:

*On üks naine, eesti luuletaja
tema loodu püsib ülevalt.
Mulle tõesti on ta laule vaja.*

*Kas ta hääle küsib ülevalt?
”Esimene leebe päev”*

Viivi Luik tunnistab: „Mulle oli kogu Hääl väga tähtis. Mäletan, et see raamat tekitas tollal mingit võõrastust, kuid ise olin esimest korda rahul,

¹⁸ J. Kaplinski, Nagu kanaarilind kaevanduses. – Looming 1968, nr 7, lk 1104–1107.

¹⁹ I. Laaban, Über Viivi Luik. – Trajekt 1985, H. 5, lk 264.

²⁰ R. Rimmel, Lauludemüüjast. – Noorte Hääl 12. IX 1968, lk 2.

²¹ H. Runnel, Kas teab teadus, mis on headus (Luuleprobleeme Viivi Luigega taustal). – Sirp ja Vasar 19. VII 1968, lk 3; vt ka: H. Runnel, Ei hõbedat, kulda. Tallinn: Eesti Raamat, 1984, lk 77–82.

sest olin väljendanud seda, mida ihkasin väljendada.”²² Aastad 1967–1971 olid ta elus keerulised ja seadsid tõsiste valikute ette: selgus Eesti tähendus tema enda jaoks, ka inimsuhete keerukust tuli kogeda. Tundes sümbolkeele järele üha tugevamat tarvidust, avastab ta sajandialguse vene luule: Aleksandr Blok, Konstantin Balmont, Marina Tsvetajeva, Nikolai Gumiljov. Loeb Thomas Manni, Stefan Zweigi; Hermann Hesse „Stepihunt”, Max Frischi „Homo Faber” ja Lion Feuchtwangeri „Juut Süss” avaldavad sügavat mõju.²³ Kogud „Hääl” ja „Ole kus oled” (1971) on tunnetuselt lähedased, erinedes kujundikeelelt eelmistest. Washingtoni pagulaskriitik Hellar Grabbi, ajakirja Mana peatoimetaja, kirjutas: „Need pole enam lihtsalt äratõmbed, vaid läbi luuletaja mõtteprisma murtud sõnamaalid, milles impressionistlik element on taandunud ekspressionistliku ees, loodusmaastikud mõttemaastike ees, haprus ja värelevus kubistlikult mõjuvate lõikpindade ees.”²⁴ Luuletused ei eristu omavahel teravalt, liiguvad ühtse vooluna, pingelised hingeseisundid avalduvad sordiini all; väljendus on näiliselt jahe, sageli lühifraasilises vaba-värsis:²⁵

*hävivad
laaned
pakiti
kohvikud
ajalehte
nõnda
tsellofaan-armastus
kortsu*

Mida me peaksime ostma?

[---]

Uskumata halba, uskumata head

²² Viivi Luige erameil artikli autorile, jaanuar 2006.

²³ S. Kiin, Viivi Luik, lk 1446.

²⁴ H. Grabbi, Viivi Luik. Lauludemüüja. Viivi Luik: Hääl. – Mana 1969, nr 35, lk 104; H. Grabbi, Vabal häälel. Mõtteid kahesajast eesti raamatust. Tallinn: Virgela, 1997, lk 144.

²⁵ S. Kiin, Viivi Luik, lk 1446.

*ennast
müürida
lasin
selle
aastasaja
sisse*

Valdab kõle hall linnaatmosfäär, allasurutud ängistus ja hirm vastuolus elujanu ja uudishimuga. Välisilma selge pildiline kirjeldus asendub konnotatiivsete sisekaemuste ja punktiirse kompositsiooniga, välja kujuneb isiklik, vahel mõistatuslik sümbolika:

*Rääkisin väljadest ükskord.
Vihmast, mis sajab.
Rohust ja meest.*

*Räägiksin nüüdki,
ent nüüd olen siin.*

*Vastu tuult,
vastu teravat klaasi
ihuuksinda, ütlemata,*

*kuidas eluga saladus kulub,
otsekui ihu kulub,*

ja halastus.

Märksõnad, nagu *tuul, klaas, jää, lumi, tühi, surm, veri, vaim, puu, kevad* tõusevad semantilisteks dominantideks.²⁶ Luuletusest „Väljas on veebruar täna” saab tekst eesti ühele melanhoolsemale poplaulule.

Positiivistlik ideoloogiline kirjanduskriitika sattus aga ahastusse: noort autorit ründas avaliku kirjaga Jakob Tamme tubli uurija Richard Alekõrs, hoiatades, et biitpõlvkonna naerusuine miniseelikuluule, mille egotsentri- lised aoloogilised impressioonid meenutavat talle kuumaastikku (õel vihje Uku Masingu 1935 ilmunud kogu „Neemed Vihmade lahte” dissidentlikule

²⁶ Vt V. Luik, Mida ta vastab ja miks kirjutab. – Keel ja Kirjandus 1990, nr 2, lk 84; vt ka: V. Luik, Inimese kapike. [Tallinn:] Vagabund, 1998, lk 8.

eeskujule), viib kergesti nõukogude paariaks kuulutamiseni. Ideoloogilisi käsutäitjaid haaras hirm – millise „hääle” prohvet õieti ollakse (viide Ameerika Häälele): kui nii edasi, siis võidakse eesti kultuur antiikaega tagasi suruda!²⁷ Viivi Luik ei kannatanud siiski vaikimisi, vaid koos abikaasa Jaan Paavlega avaldas Loomingus lüürilise fragmentaariumi „Peegel lapse käes”,²⁸ kus soovib „prohvetit igatsevalt” kriitikalt „kivirahe” asemel pigem „lille-rahet” ja mõtiskleb, et luule ülesandeks ei saa olla progress ega ülesehitus, vaid ainult olemasoleva peegeldusmäng: „...ühes luulepeeglis võib peegelduda lõputul arvul erisuguseid inimesi, loomi, galaktikaid. On olemas üks tõde ja poeedi kohuseks on oma peeglis teda peegeldada. Kui palju seda tõde ta peeglisse mahub, oleneb peegli ning peeglivaldaja kvaliteedist.”²⁹ Hiljem, tuhandevahetusel, mõtiskleb elukogenud kirjanik: „Maailm on ju tänini inimese vabadust kartnud kui tuld, sest kui oled vaba, pole enam kedagi süüdistada. Ega möödunud aastatuhat lõpe enne, kui mina ja sina ei mõista, et maailmas ongi ainult niipaljudest julgust, niipaljudest headust ja niipaljudest vabadust, kuipaljudest sul endal neid on.”³⁰ Põgene, vaba laps! – aastaid hinge soojendanud toetus-avalduse, algse pealkirjaga „Saade häälele”, avaldas üliõpilaslehes Tartu Riiklik Ülikool Paul-Eerik Rummo.³¹ Samuti oli Viivi Luige sõnul kirjandusametnik Paul Rummol oluline mõju tema tagasi-võtmatul läbilöögil parnassile.³²

Valeeria Villandi hindas siiralt viienda luuletuskogu pea panteistlikku (loomulikult „religioosse sisuta”) otsinguõhinat, püüdes mahendada kriitika legendi neljanda kogu „takerdumisest”.³³ Tagantjärele on siiski kummaline kogeda, kuidas ka haritud kirjandusloolane Karl Muru tõrkus tunnustamast teisenevat kujundisüsteemi, noomides luuletajat reaalsusetaju piiratuses: „Viisakalt külmas suhtumises võib aga kergesti kaotsi minna või tõsist viga saada lüürilise kvaliteet, mida luulemuusa ei jäta nuhtlemata. Teatav umbusaldus näikse olevatki tekkinud, sest luuleraamatud (nende hulgas ka

²⁷ R. Alekõrs, Lugupeetud Viivi Luik! – Noorte Hääle 19. I 1969, lk 2.

²⁸ V. Luik, J. Paavle, Peegel lapse käes. – Looming 1970, nr 10, lk 1557–1562.

²⁹ V. Luik, J. Paavle, Peegel lapse käes, lk 1562; vt ka: L. Sommer, Luik lennus. Kohandatud minevik. – Vikerkaar 1999, nr 1, lk 78.

³⁰ V.-S. Maiste, Maailm ja inimene kardavad vabad olla. – Postimees, Arter 26. VIII 2000, lk 12.

³¹ P.-E. Rummo, Liikuv kuu paistab... [Kohtumine P.-E. Rummoga]. – Tartu Riiklik Ülikool 29. XI 1968, lk 3–4.

³² Viivi Luige erameil artikli autorile, jaanuar 2006.

³³ V. Villandi, Puudes ja rohus on rahu. – Sirp ja Vasar 25. VI 1971, lk 6.

tugevad) jäävad kauplustesse aina pikemaks peatuma. „Ole kus oled” kadus küll kiiresti; ilmselt on V. Luik endale esimeste värsiraamatutega kogunud piisavalt laia austajaskonna. Usun aga, et viimase koguga ta seda pettis. Värsiraamatu „Ole kus oled” autor ei tunnista enam lihtsat tundesiirust, millega omal ajal veetles. Valitud uus laad võiks pääseda mõjule, kui seda esindaks tugev, mitmekülgset koolitatud intellekt. [---] On siiski selge, et tänapäeva lüürik võib olla seda õnnelikum, mida hõlmavamad on ta teadmised. Muidu piirab ta halastamatult oma lugejaskonda. ...V. Luik on esialgu peatunud teelahkmel. Kuid on võimalik, et ta juba järgmise koguga tõendab, et valikuhämbling on ületatud.”³⁴ Publik ent siiski avardus (”Hääle” tiraaž oli, muide, 18 000, kogusid „Lauludemüüja” ja „Ole kus oled” trükiti kumbagi 6000), levides ka välismaale – Margherita Guidacci ja Vello Salo poolt Roomas avaldatud tõlkeantoloogias „Poeti Estoni” (1973) ilmus kaheksa luuletuse tõlge itaalia keeles. Raamatu teisele trükile (1975) kirjutas saatesõna Karl Ristikivi.³⁵ Aastaid hiljem, 1989, meenutas Viivi Luik stagneerunud retseptiooni Zürichi publiku ees: „Mu esimene raamat oli luuletuskogu „Pilvede püha”. Olin kaheksateist aastat vana, kui see ilmus, ja enne seda olin olnud mõned aastad imelapse ebameeldivas rollis, mis tähendas, et kriitikud vedasid ajaviiteks kihla, millal ma läbi kukun. Mind päästis ainult muutumine, elu, mille kogemine mind muutis ja avardas, ja mina ise, kelle poole ma olen olnud eluaeg teel nagu silmapiiri poole.”³⁶ 1970. aastal Kirjanike Liitu võetud Viivi Luik on tõdenud: „Ma muutusin

³⁴ K. Muru, Viies, peaaegu valikkogu. – Keel ja Kirjandus 1971, nr 7, lk 435–436; vt ka: K. Muru, Vaateid kolmest aknast. Tallinn: Eesti Raamat, 1975, lk 297. Professori hilisem hinnang tasakaalustubki: „Kogusid „Lauludemüüja”, „Hääl” ja „Ole kus oled” iseloomustab muutuv enesetunnetus ja teisenev vahekord keskkonnaga. Taanduvate looduspiltide asemele tuleb linnamiljöö ja enesetunnetuslikke hingemaastikke. Kodunemisraskused tehiskeskkonnas toovad luulesse tusameelsust ja ahistavat suletust, millest püütakse üle saada pilku enesesse pöörates, oma piire ja eetilisi kohustusi määrata katsudes, loomulikkust, headust ja armastust ükskõiksele või vaenulikule välismaailmale vastandades. Murenemine toimub ka stiilis: kujund on mõnigi kord pingutatud, oma hoiakuid eelistab luuletaja markeerida kontrastsete signaalsõnade varal, meetrilisi süsteeme tõrjub kõrvale vabavärss.” Vt K. Muru, Viivi Luik. – Sõnarine. Eesti luule antoloogia. 4. kd. Koost. K. Muru. Tallinn: Eesti Raamat, 1995, lk 624.

³⁵ Poeti Estoni. A cura di M. Guidacci, V. Salo. Roma: Edizioni Abete, 1973, lk 157–161; seconde edizione ampliata 1975, p. 187–191 (Collana „La Rondine” 1); positiivne retsensioon: G. Devoto, Eesti. – La Nazione 3. II 1974.

³⁶ V. Luik, Mida ta vastab ja miks kirjutab, lk 84; vt ka: V. Luik, Inimese kapike, 1998, lk 7–8.

kindlamaks, leidsin nagu oma maa, oma rahva ja enda koha sellel maal. Mind hakkas rohkem huvitama inimene ja tema suhted, ümbritsev elu. [---] Üheteistkümneselt või kaheteistkümneselt tahtsin kirjanikuks saada, neljateistkümneselt pidin saama, maksku mis maksab, kahekümne neljaselt sain aru, et olen eesti kirjanik. Nii kaua võttis see aega.”³⁷

Järgmises kolmes kogus taandub vabavärss rõhulise ja silbilisrõhulise lühivärsilise luule ees, et siis neljandas uuesti seguneda. Kogu „Pildi sisse minek” (1973) liigub fraseeritud enesevaatluselt väliselt ükskõikse, kuid sisimas valuliku sotsiaalse analüüsi suunas:

*Ela või ära ela,
mis tähtsust sel on*

kui puud on läinud lehte

*ja maa pääl on
taeva varje*

Endel Nirk kirjutab: „Elutunnetus Viivi Luige luules on muutunud argisemaks, seda uut luuletõelust jälgides toob ta teatava armutusega esile tege-
likkuse paratamatuse sundi.”³⁸ Tematiseeruvad asjade, maastike, elulugude, ajahetkede haprus; peened varjatud meeleolunüansid maailma ohtude taustal, saatuse teispoosus; värsid on lühilauseelised, lõplikud, veenvad, tekstid puänteeritud.³⁹

*Kuskil klirises aken.
Vietnam sööb hingi seest.
Igal on oma elu.
Kõigil on viis liitrit verd.
“1971”*

Jaan Kaplinski röömustas „printseslike” puäntidega „imelaps” Luige jätkuv „tiibade tugevus”, et ta on leidnud „uuevea luulejõu, mis kõigest läbi end

³⁷ S. Kiin, Viivi Luik, lk 1449.

³⁸ E. Nirk, Viivi Luik, lk 285.

³⁹ E. Mihkelson, Pildist väljatulek. – Looming 1978, nr 11, lk 1921–1924; vt ka: E. Mihkelson, Kirjanduse seletusi. Artikleid ja retsensioone 1973–1983. Tallinn: Eesti Raamat, 1986, lk 173–179.

maksma paneb”.⁴⁰ Kui Andres Langemets kirjutas, et luuletaja jätkab eelmiste kogude uut kvaliteeti, eemaldudes loodusest ja lähenedes painavale värvitule kaduvusele⁴¹, siis leidsid ka kahtlejad, kes väitsid, et Viivi Luik „on rohkemaks võimeline” või et mõnigi otsing mõjub hoopis „tagasimine-kuna”⁴²: „Mingil määral poseerimist ja konstrueerimist ei saa kirjandusteosele alati pahaks panna, kuid siin on mingid intuitiivselt tajutavad piirid, ning tundub, et autor astub neist üle rohkem kui ühel korral. Üldiselt aga näib, et Viivi Luik on tagasi pöördumas selgema (ning selletõttu mõjukama) kujundlikkuse juurde.”⁴³ Vastupidi poeedi lennusihihile tegi vähikäiku kiivas osa kriitikast – löhe nende vahel võib rebeneda laiaks. Neid olmelisi aegu meenutades on autor kurtnud, „... kui raske on olla kirjanik paneelmaja esimesel korrusel, kus välisuks paugub ja akna taga on eidekesed jalga puhkamas, poisid hokit mängimas ja koerad ja kassid ja joodikud ja kajakad ja muruniitjad ja katusetõrvajad ja vaibakloppijad, maja sees aga puuritakse, kopsitakse, saetakse, lauldakse ja justkui hüpatakse hüppenööriga.”⁴⁴

Tundlik lugeja nägi kümneaastases teekonnas aga selget arengut – meetodi võimalused on piiramatud.⁴⁵ Luule aastapreemiaga pärjatud „Põliskevad” jätkab sotsiaalse ja eksistentsiaalse hingevalu seisundis, kuid eneseusu, julguse ja aktiivsuse kasvades mõneti veel karmimalt ja kontrastsemalt:

*Kes tunneb elu rohkem,
sellel on rohkem häbi.
Mine või, hambad risti,
aga sa lähed läbi!*
“Pajud on urvas juba”

Kui varasem Viivi Luik oli monoloogiline, siis ühiskonnaga silmitsi muutub ta dialoogilisemaks. Jaan Kaplinski ütleb: „Dialoogipartneriks võib olla lugeja, lähedane inimene, vahel aga see võõras, ähvardav, impersonaalne jõud, ajalugu. Kogus „Põliskevad” (1975) on palju kohtumisi temaga, luuletaja nimetab isegi kohanime Auschwitz, räägib inimese saatusest, keda seesama

⁴⁰ J. Kaplinski, Luuleraamatuaasta 1973. – Looming 1974, nr 5, lk 842–844.

⁴¹ A. Langemets, Luule 1973. – Edasi 24. III 1974, lk 2.

⁴² A. Reinla, ...ja mis pildi sees on. – Looming 1973, nr 9, lk 1574.

⁴³ R. Mirov, Ühe pildi ees. – Sirp ja Vasar 30. XI 1973, lk 3.

⁴⁴ S. Kiin, Viivi Luik, lk 1449.

⁴⁵ V. Krimm, Meetodi võimalused ei ole piiratud. – Looming 1975, nr 10, lk 1751–1753.

ajalugu on sandistanud või heitnud ühishaudadesse.”⁴⁶ Mentor Ain Kaalep kiidab argiesemete poole pöördumist, mis luule tavalises romantilises atmosfääris mõjus kummaliselt, kuigi realismi näiv süvenemine tähistas lihtsalt romantilise hoiaku varjumist allteksti tasandile.⁴⁷

Kogus „Maapäälised asjad” (1978) suureneb asisus veelgi, linnamiljöö detailid saavad järjest selgineva sümboolse väärtuse, mis kompab rahvuse ühtekuuluvustunnet:

*Teravasti tunnen huulepulga maiku.
Selle maigu eest on makstud rublat viis.
Eks ju, korterites õhtul kümne paiku
aknad mustendavad, üksi hirm on siis?*

*Juhtub imesid, ja saatused ei löiku,
surma-aasta asemel on seni tekstis tärn.
Raamatu teen lahti, loen ühtainsat löiku,
seinte tagant kostab kauge tüütu lärm.*

*Kui ei näegi üldse elu jooksul sõdu,
ega siis ei tea, mis maik on rahuajal.
Valge voodilina viskleb mööda rõdu.
Tume ohutunne tekib luuletajal.
„Uued suured majad”*

Rõhuva ohutunde projektsioon ümbritsevasse olmelisse keskkonda, selle sümboolsusega vääristamine muutub poetiliseks missiooniks, milles avaldub ka šamanistlik teraapiline toime. Sageneb lapse siiras, kuid igavikuline vaatepunkt, mis ühtlasi märgib liikumist lastejuttude ja -luule poole:

*Toad, kus elab laps, on tihti imelikud,
olgu nad kuitahes uues majas.
Sääl end liigutavad soojad pimedikud –
mustad augud, avauseid ajas.
„Vaade”*

⁴⁶ J. Kaplinski, Tänässilmalt maailmade tuultesse, lk 1411.

⁴⁷ A. Kaalep, Maakera läheb moodi. – Keel ja Kirjandus 1975, nr 12, lk 744–745; vt ka: A. Kaalep, Kolm Lydiat. Tartu: Ilmamaa, 1997, lk 511–514.

Ele Süvalep arvustab kogu kui seinte vahele suletud „veidi halli ja väsinud” „toaluulet”, kust vaid harva õue põigatakse.⁴⁸ Sirje Kiini hinnangul oli jõudmine lihtsate asjade „lihtsa” poetiseerimiseni Viivi Luige 1970-ndate aastate lüürika suurimaid väärtusi: „Ma arvan, et oma stiili leidsin ennast tundma õppides. Aga kui rääkida tehnilistest eeskujudest, siis neid sain algul vist Tuglaselt ja Laxnessilt. Nimelt sain ma lugedes aru, et see, mida võiks nimetada teispoolsuseks, mõjub seda tugevamalt, mida rohkem ta on ühendatud argielu reaaliidega. [---] Ja nii on olnud ka Bloki hilisemates luuletustes, kus nn. madalad reaaliid toonitavad kõrgeid.”⁴⁹ Kirjanik jõuab rajajoonel, mida tuleb nii loominguportrees kui ka eesti kirjandusloos eraldi rõhutada: ta liitub sümbolistliku luule traditsiooniga, mille parimad esindajad olid religioossed visionäärid Ernst Enno ja Uku Masing. Paksudes värvides romantilist müstikat ei maksa temalt siiski otsida – teksti välisilme mitte ainult ei säilita, vaid isegi süvendab realismi.

Viivi Luige vastupanupoetika apoteoos, luuletuskogu „Rängast rõõmust” (1982) on iroonilisel viisil „nõukogude” eesti luule tippteoseid:

INIMESE KÄSI LIIGUB VALGEL LEHEL,

nahk ja küüned, liha, sooned, luu.

Aga hääd ja kurja vapralt kaasa tehes

seisab kolme sõrme vahel pliiats truu.

Väljas undab tuul või linn või ajalugu.

Pilk on muutunud ja saanud salapära.

Süda liigutab end rinnus ühtelugu,

aga suu ei suuda seletada ära,

miks on igal ajal omamoodi valu,

see, mis kõiki elavaid teeb üheks tõuks.

Käsi kirjutab. Ja kord see tume valu

tõuseb paberilt ning muutub elujõuks.

Kirjandusloolane Endel Nirk iseloomustab üldsõnaliselt, et Viivi Luik on „süvendatult jätkanud illusioonideta ja avasilmi tegelikkust vaatlevat luulet, mis temale omase tõsiduse ja konkreetsusega kõneleb oma sünnimaa tänapäevast, inimliku soojuse igatsusest, rõhuvast murest ja hääbumatust lootusest.

⁴⁸ E. Süvalep, Seinad ja avaused. – Keel ja Kirjandus 1979, nr 1, lk 45–46.

⁴⁹ S. Kiin, Viivi Luik, lk 1452.

*Täht süttib taevas üleval
näe süttib ikka veel.*⁵⁰

Ka Karl Muru hindab, et luuletaja keskendub „elukiituse ja eksistentsiaalsete probleemide kõrval poetiseerima jõulist ühtsustunnet oma rahvaga, tema saatusraskete kogemustega ja põlise vabadustungiga üha ohustatud kodumaal, elujõudu ja olemismõtet andvas taandumatus truuduses selle vastu”.⁵¹ Jaan Kaplinski reflekteerib: „Viivi taevast-vaatav-pilk ei näe enam pilvi, lilleaedu, raugeid poetilisi nägemusi, vaid maailma tema muredes, valudes ja ajaloos. Selles maailmas on koht ka Eestil, kodupaigal, Tallinna mererannal ja Tartu bussijaamal. Selles ajaloos on koht ka elulool, inimese saatusel, soovil elada, armastada, luuletada, olla. Ja õigusel eluloole, olemasolule. [---] See on üks tugevamaid (mitmes mõttes) eesti luuleraamatuid üldse. Luuletaja saavutab sünteesi pildi ja kõla, abstraktse ja konkreetse, sümbolse ja reaalse, suure ja väikese, taevase ja maise vahel. „Rängast rõõmust” on vastupanuluule... abstraktsuse, ideoloogia ja rumaluse survele, mis meil tollal kehastus stagnaaja ahistuses. See kogu on täis vastupanu, vastuseisu, trotsi kujundeid, nagu õhku hammustamine, kisendus, kodumaa muld rusikas hoitud käes. 1982. aasta on aga ajalooline: siis sureb (lõplikult) Brežnev ja lähevad liikvele protsessid, mis kümne aastaga muutsid maailma kaarti ja ka Eesti elu.”⁵²

Innukalt kõrvutab Mati Unt uut luuleraamatut Kersti Merilaasi koguga „Antud ja võetud” (1981): „...see tõestab taas Viivi Luige kohta meie suurte ja traagiliste naisluuletajate õnneks katkematus reas.”⁵³ Ülivõrdes arvustab kogu Rein Veidemann, toonitades kultuurilist allusiivsust, toetumist Gustav Suitsu „Rängast ringist” ja Heiti Talviku „Dies irae” tsüklite tumedale ekspressionismile, nagu ka Betti Alveri eetilisele imperatiivsusele: „Luuletaja missioon ei seostu tal enam mitte niivõrd meeolude ja muljete kirjeldamise, fikseerimisega, kui just ühe igas ajas omamoodi eksisteeriva seletamatu valu vahendamisega... Ja kuna ta näib uskuvat, et sõnadesse valatud valu võib tõusta tema ja ta rahva elujõuks, siis ei mõju reministsentsid kunstlikena. Eesmärgi muutus on mõjustanud vormigi. Ei ole enam ühtegi rida, mis ei teeniks sõnumit, mis oleks ainult kirjeldus või sõnamäng. Kordused ja puhtad riimid

⁵⁰ E. Nirk, Viivi Luik. – E. Nirk, Eesti kirjandus, lk 286.

⁵¹ K. Muru, Viivi Luik. – Sõnarine. Eesti luule antoloogia. 4. kd, lk 625.

⁵² J. Kaplinski, Tännassilmalt maailmade tuultesse, lk 1411.

⁵³ M. Unt, Üheksa tähelepanekut Viivi Luige luulest. – Keel ja Kirjandus 1982, nr 7, lk 377.

on kutsutud tõstma sisendusjõudu, sest püsivas valus ei tohi ometi kaotada lootust ja oma saatustki tuleb taluda püstipäi.⁵⁴ Kriitik näeb valutava hingedaava Viivi Luike seismas Lydia Koidula ja Juhan Liivi kõrval, mitmekõnes Paul-Eerik Rummo „Saatja aadressi”, Hando Runneli „Mõru ning mööduja”, „Punaste õhtute purpuri”, Juhan Viidingu „Elulootuse”, Jaan Kaplinski ja paljude teiste kodumaa pärast muretsevate poeetidega. Märgati nii mikro- ja makrokosmose segunemise „müsteeriumi” kui ka binaarsete opositsioonide tähtsust luuletuskogu poetikas: valu/rõõm, kuri/hea, maa/taevas, pimedus/valgus, külm/soe, lumi/veri, võitlus/kestmine, nõrkus/tugevus, põlgus/armastus, julmus/halastus, surm/elulaul.⁵⁵ Silmatorkav on meeleline somaatiline sünesteesia, isegi vivisektsiooni kõhe mulje: „Minu päaluu sisse uuristati eesti kaart”, „sõnu tangidega kisu suust, / räägi surmatunnist, reetja kaelaalust”, „valusalt kõrvadest läbi / lõikavad maailmatuuled”, „TUME SAJAND TÕMBAB SIRGU TRAADID KAEALÜLIDES” jm.

Kogu „Rängast rõõmust” sümbolism on stilistiliselt uuenduslik, seda isoleerib rohkem ala- kui ülerõhutuse (mitte *over-*, vaid *understatement*): sümbolkihile ei panustata üleliia, mis tühistaks teksti esmasisu kõrgema mõtte kasuks, vaid mõlemad tasandid on kontrapunktiliselt võrdväärased, tekitades stereoeffekti:

SÜDAÖÖSEL MAJAS SÕIDAB LIFT.

*Läbi ukse silma
vaatab inimsilm
trepikoja kalki valgusesse.
Külmad tõmbetuuled
vilistavad pikalt,
uusi linnaosi saates
talve algusesse.*

Teksti lähtepunktiks on kaplinskilik minimalistlik elupilt, toona nii tavaline paneelmajade igatsev „olmekirjandus”,⁵⁶ kuid lüürilisse süžeesse kodeeritud kontrastid muutuvad suuremaks üldistuseks, esindades runnellikult ajastu tähtsaid ideoloogilisi, kultuurilisi ja psühholoogilisi valupunkte, sealt sõnumi

⁵⁴ R. Veidemann, „Ööst igatsus unetu imbub kui lumm”. – Kirjanduse jaosmaa '83. Koost. E. Mallene. Tallinn: Eesti Raamat, 1985, lk 130, 132.

⁵⁵ M. Unt, Üheksa tähelepanekut Viivi Luige luulest, lk 376; K. Ligi, Hele märtsipäev ja külm novembriõhtu. – Looming 1983, nr 3, lk 422–424.

⁵⁶ A. Lõhmus, Viivi Luik. „Rängast rõõmust”. – Edasi 10. IV 1982, lk 5.

välisele tasandile uuesti tagasi villkudes, sidet sellega paatoslikult katkestamata. Väljendust väljenduse enda pärast poeet ei viljele, kuigi ülitundlik ja täpne keeletl, ei pea ta end keeleluuletajaks: „Igasugused sõnamängud ja ainult sõna peal seisvad raamatud jäävad mulle kaugeks. Ütleksin nii: sõna peab siiski *sõnumi* teenistuses olema. Ja muidugi peab sõna *täpselt* valitud olema, ta peab väljendama rohkemat kui ainult seda sõna ennast.”⁵⁷ Teravust ja isegi karmust peab tunnustäheks ka Ilmar Laaban, nähes õrnuse ning uljuse sümbioosis sugulust sürrealismiga, kus apokalüptika ei välista, vaid soosib didaktikat.⁵⁸

Kuigi vahel sarkastiline, ei ole Viivi Luik siiski irooniline nagu Juhan Viiding, mis ilmutab tema hoiaku kompromissitust: tal puudub Paul Grice'i vaimus analüüsitud dialoogilise koostöö ehk varjatud kohanemise mööndus ironiseeritava võõra suhtes.⁵⁹ Nagu varajase Andres Ehini sürrealistlikus luules, on ka Viivi Luige tekstiväline sotsiaalne ja tekstisisene sakraalne ruum pingelises tasakaalus, kaldumata üleliia kummalegi poole, *uksega lagendikul* nende vahel. Rafineeritud kujundikeeles saab ühtäkki kõigest keelast, kuid rahvale üliolulisest takistamata ja rahulikult kõnelda, nagu kommunistlikust terrorist, stalinistlikest küüditamistest 1941. ja 1949. aasta juunis–märtsis, ühiskonna venestamisest, dissidentide jälitamisest, ahistavast lollusest, kultuuri kaotusevalust: „Suur moejuht”, „Sa igavene, hele märtsipäev”, „Istume laua juures”, „Majaraamat”, „Viina voolab karahvini suust”, „Täie jõuga ma rusikas hoidma pean käe”:

*Süda võpatab ning lõpuks kulub ära
 rängast rõõmust samuti kui
 rängast valust,
 aga juunis õunapuude tõsist valget sära
 paistab mitme inim põlve taha
 igast talust
 „Rängast rõõmust”*

Kuigi tsensorid ei olnud vast pimedad, ei saanud nad just näpuga näidata ega ilmumist keelata. Loomuldasa ei ole poliitiline referents luuletuskogu ainus raskuspunkt, nagu hea luule muiste, sümboliseerib see ühtlasi nii isiklikku kui ka üldinimlikku hoolt ja rõõmu kaduviku kõledas haardes:

⁵⁷ M. Oja, Viivi Luik Kodumaa toimetuses. – Kodumaa 15. IV 1987, lk 3.

⁵⁸ I. Laaban, Über Viivi Luik, lk 264–265.

⁵⁹ A. Merilai, Irooniline kohanemine. – Kohanevad tekstid. Toim. V. Sarapik, M. Kalda. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus, Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetool, 2005, lk 293–302.

MAJAHOIDJA

HOOVIS

RAIUB JÄÄD,

raske kangiga

taob kitsast

talverada.

Akna juurde

jälle

seisma jääd,

ümbertõõnemas

lõppev

aastasada.

Selle vaim

ja hingeõhk

ja hääl

puurib ennast

läbi sinu luu

ja liha.

Terves ilmas

sama plaad

on pääl. –

Vali muusika

ja vaikne hirm

ning viha.

Meelde ajaloost

kõik sündmused

ei jää,

karta võib,

et sääl on

kannatusi suuri.

Vana päike

ajab

läbi pää

oma sitkeid

haralisi

juuri.

Kõik need teemad korduvad juba rahulikumas toonis ka samaaegselt loodavas „Seitsmendas rahukevades”, läbi lapse valimatu silma nähtuna.

Rahva ja ajaloo tahtel ideoloogiline surutis lõpuks hajus ning luuletuse „On aastasaja lõpp. On öö” (1987) eest sai Viivi Luik viimaks prestiižse Juhan Liivi luuleauhinna 1988:

*Üks käsi lehte keerab,
teine toetab oimu.
On aastasaja lõpp. On öö.
Veel midagi ei toimu.*

*Kui kõik on lõppemas,
kas siis jääb ainult loota,
et algab miski, mida
keegi meist ei oota?*

Ain Kaalep ütles auhinna kätteandmisel Alatskivil: tal on hea meel, et Viivi Luige luuletuse viimane rida märgib ära eelaimuse, et ajaloos võib juhtuda ootamatuid asju, millest mõnikord julgevad unistada ainult hullud või poeedid,⁶⁰ vihjates skisofreenik Liivi tsaariaegsele ennustusele, et ükskord saabub Eesti riik – nii nagu see kolme aasta pärast taas sündiski!

Viivi Luigelt on ilmunud ka kolm valikkogu: „Luulet 1962–1974” (1977), „Maa taevas” (1998) ja „Elujoon. Valitud luuletused 1962–1997” (2005), neist teine sisaldab ka kimbu kogudes avaldamata luuletusi. Janika Kronberg ja Rutt Hinrikus resümeerivad valimikku „Maa taevas” arvustades, et tekstide ajaline järjestus näitab liikumist looduslühirikast kultuurilise tehiskeskkonna poole. See kulmineerub poetilises ruumis täis põhjamaist jääd, lund ja tähti, mis pulsirütmis läigatavad vastu kellaklaasilt ja žiletilt. Sajandilõpu lähenedes imbub Viivi Luige luulesse üha enam tumedate inglite apokalüptilist hingust: süveneb milankunderalik usk, et uus kunst võib tõusta kitši pinnalt.⁶¹

Jaan Kaplinski märgib: „Rängast rõõmust” lõpetab midagi. Ei tahaks öelda, et luule. Juri Lotmani mõtet edasi arendades võiks öelda, et proosa on kõige keerulisem luule vorm. [---] Luuletaja käed on siin nii kõvasti rusikas ja hambad ristis, et rohkem enam ei saa. Peab haaret lödvendam... [---] Nii on Viivi muutumine proosakirjanikuks omamoodi seaduspärane. Kui „Rängast rõõmust” on stagnaaja ja ka sellele eelnenu poeetiline kokkuvõte, on „Seitsmes rahukevad” selle proosaline kokkuvõte. [---] „Seitsmes rahukevad” on ka omamoodi süntees luuletaja senisest loomingust. Sellele

⁶⁰ H.-K. Hellat, 30. aprill – Alatskivi – Juhan Liiv – Viivi Luik. – Sirp ja Vasar 13. V 1988, lk 4.

⁶¹ J. Kronberg, R. Hinrikus, Viivi Luik: The Sky of the Earth. – Estonian Literary Magazine 1999, nr 8, lk 31; vt ka: Estonian Institute: www.einst.ee/literary: Book Reviews: Luik, Viivi; www.estlit.ee: Estonian Author Profiles: Viivi Luik: Book Reviews.

viitavad lapsepõlvepildid luules ja lastele kirjutatud Leopoldi lood. [---] 1985, kui ilmus „Seitsmes rahukevad”, sai Moskvast võimule Mihhail Gorbatšov ja algas see, mida nimetati perestroikaks. [---] Paljud vaimu- inimesed, kes olid elanud vastuseisus...., pidid kas muutma oma põhi- hoiakut või otsima vastuseisule uut objekti. Viivi oli vist üks esimesi, kes siin oma lahenduse leidis. Ta läks edasi teed, mille märgid on olemas juba „Põliskevades” ja „Seitsmendas rahukevades”, kus kodumaastike taga kangastuvad võõrad maastikud ja võõraste maastike taga kodused lapse- põlvemaastikud. Ning kus kodust viib otsetee laia maailma, kus kodune mesipuu ei ole enam Eesti, vaid meie aja maailma sümbol. [---] „Ajaloos ilu” (1991) on esimene teos, mille on kirjutanud see maailmakirjanik.”⁶²

III

Viivi Luige esimesed proosaraamatud ilmusid 1974: „Salamaja piir”, „Leo- pold”, „Vaata me, mis Leopold veel räägib”. Lasteriloolia kolmas raamat „Leopold aitab linnameest” ilmub 1976, esimene lasteluulekogu „Tubased lapsed” 1979, teine kogu „Kolmed tähed” 1987. Tema lasteluule sarnaneb „Maapealsete asjade” poetikaga: lihvitud lühivärs, lihtne kõlav rütm, avarama tagamaa avamine argiasjadele, varane täiskasvanulikkus. Autor usaldab lapsi ja trotsib käibepedagoogikat, lammutades müüti õnnelikust nõukogude lapsepõlvest, mille asemele pakub suhtesoojuseta elutõde.⁶³ Autor kõneleb väikestega üksindusest, trotsist, ahastusest, õistest hirmudest, murest ja kadedusest, rumalusest ja lõhkumisest, haigusest ja verest, julgustab pelg-likke ja abituid, tehes seda humoorikalt või nukralt, hellalt või ka julmalt. Tiia Toomet, analüüsides „Tubaste laste” ja „Rängast rõõmust” elutunde kattumist, ennustab ette juba kirjutusmasinas oleva „Seitsmenda rahukevade” sisu ja stiili: „Tubased lapsed” pole Viivi Luige lapsepõlveluule. Pigem on lugu vastupidi, see on väljakujunenud inimese katse taastada endas laps, elada sisse lapsepõlvemaailma. [---] Olulisem on, et mõlemad seob selgelt lähedane elutunne, võiks ehk koguni öelda – elustiil. Et sellel stiilil-tundel on sügavad juured praegusajal, näitavad muudki märgid peale Viivi Luige kogude. Suhtlemisvõimetus ja süvenev üksindus

⁶² J. Kaplinski, Tännassilmalt maailmade tuultesse, lk 1411–1412.

⁶³ P. Kruuspere, Lastekirjanik Luik ehk miks kirjutatakse raamatuid. – Vikerkaar 1988, nr 11, lk 91–93.

ülerahvastatud maailmas on rohkem kui kohalik probleem.”⁶⁴ Üsnagi autori *alter ego* näib olevat ka Leopoldi-juttude täiskasvanulik teismeline poiss, keda kujutatakse põhiliselt pereringi asjalikus miljöös askeldava ja mõtisklevana. Tegevuse käigus ilmnevad eetilised hoiakud: pereliikmete omavaheline toetamine, igapäevane töörõõm. Nooruki vaatepunkt edastatakse sümpaatia ja huumoriga ning toonasele lastekirjandusele tavatus kõnekeeles, ka kuiv argielulisus mõjus uudsena.⁶⁵ 1992. aastal koostab kirjanik koos kunstnik Epp Maria Kokamäega lastesõbraliku „Meie aabitsa ja lugemiku”, millest on tehtud mitu kordustrukki.

Jutustus „Salamaja piir” kirjeldab lähedasi inimsuhteid, linnaruumi ja aega sügavuti läbi elava üksildase nooruki heitlikke sisekaemusi. Sirje Kiin iseloomustab: „Jutustuse stiilis on märgatav tiheduse taotlus, seda ei ole kerge lugeda. Ta nõuab detailide meeldejätmist ja seostamist hoopis teises kontekstis jutustuse eri osades. Samas on peategelase Margi arutlustes kõigele keerulisele vaatamata mingi puberteetlik lihtsameelsus, suutmatus otsustada ja teadvustada, mida ta õieti taotleb või tahab. Sõnastus on napilausealine, hakitud, harvad dialoogid katkendlikud ja punktiirsed. Nagu luuleski, on siin tähtis visuaalsus ja värvid. Ruume ja paiku, samuti linna kujutab Viivi Luik nauditavalt ja täpselt. [---] „Salamaja piir” tervikuna mõjub Viivi Luige loomingus tiheda ja kokkusurutud katsena leida uusi väljendusvahendeid aja- ja eneseanalüüsi probleemidele, mis lüürilistes vormidesse ei mahu. Arutlev laad jääb siiski alla kujundlikule, ehkki kirjanik neid jutustuses osavalt varieerib. Arvan, et raamat on jäänud pisut salapäraseks mitte ainult lugejale, vaid ka autorile endale.”⁶⁶

Kurnavalt mõjub metafüüsiline Salamaja-Kalamaja Toomas Liivile, kes defineerib teost kui kohavaimust vaevatud, paiku nimetavat „sünkroonilist dissidentlust”, Jaan Krossi „diakroonilise dissidentluse” kõrval.⁶⁷ Viivi Luik tõdeb: „Tundub, et kirjutatan luuletusi nii, nagu kirjutatakse proosatki. Vähemalt kolm viimast luuletuskogu – „Pildi sisse minekust” alates ja „Maapäälsete asjadega” lõpetades – olen küll nõnda kirjutanud.”⁶⁸ On tõsi, et tema luule süvenes objektiveeriva lüürilise kirjelduse suunas, kusjuures

⁶⁴ T. Toomet, Laps ja täiskasvanu Viivi Luige uuemas luules. – Sirp ja Vasar 18. II 1983, lk 6.

⁶⁵ S. Nagelmaa, Viivi Luik. – Eesti kirjanduse ajalugu. V kd, 2. raamat. Toim. M. Kalda. Tallinn: Eesti Raamat, 1991, lk 509–510.

⁶⁶ S. Kiin, Viivi Luik, lk 1454.

⁶⁷ T. Liiv, Viivi Luik: Salamaja. – Looming 1996, nr 10, lk 1413–1418.

⁶⁸ S. Kiin, Viivi Luik, lk 1449.

proosalause väljapeetus ja selgепildilisus peegeldab omakorda luulekõne lakonismi ning üldistust. Viivi Luige proosa on luuletaja proosa, poeetilisel struktuurisidus, läbipõimitud tekst. Kirkana ilmneb see tema romaanides, mida estofiil ja tõlkija Cornelius Hasselblatt, nende esimesi põhjalikke tutvustajaid välismaal, nimetab poetessi „teiseks kirjanduslikuks kevadeks”.⁶⁹

Luuletaja kunstikõrge romaani ilmumine oli vapustus lugejale ja kriitikale, kuid autorile päris ürgalgne kava. Viivi Luik: „Esimene luuleelamus enne kooli, umbes viieaastaselt, oli V. Ridala „Talvine õhtu”. Istusin ahju juures nurgas ja harjutasin näärivanale lugemiseks „Talvist õhtut”. Väljas oli selge pakaseilm ja vanaema tuli hobuse ning reega veskilt. Järsku muutus seesama õhtu selleks õhtuks, millest luuletuses juttu oli Võib olla, et tänu sellele õhtule ja sellele luuletusele hakkasin varsti püüdma ise luuletusi kirjutada. Esimeses klassis ma juba igatahes kirjutasin, sel ajal kirjutasin ka romaane, kõik umbes kolm lauset pikad. Esimeses klassis tuli suur Lutsuvaimustus, sest parajasti ilmus „Kevade”. Kadestasin Lutsu „Kevade” kirjutamise pärast ja hakkasin Tootsi kombel küüsi närima.”⁷⁰

Tsensusuri võimutsedes mõjus mõneti uskumatuna romaani „Seitsmes rahukevad” (1985) avaldamine (kirjutatud 1979–1982), kuigi tagant võis tõugata soome sõprade huvi käsikiri tõlkida ja avaldada (ilmus Soomes

⁶⁹ Erilist esiletõstmist vajab Cornelius Hasselblatti kui ajakirja Estonia toimetaja ja leksikonide ning kogumike kaas autori missioon Viivi Luige tõlgendaja ja tõlkijana, mille toekaim kokkuvõte on 2001. aasta ülevaade Viivi Luige romaanide motiividest ja vastuvõtust tema luule ning Eesti ajaloo taustal: vt C. Hasselblatt, Kann Geschichte schön sein? Zur Konstruktion von Vergangenheit in zwei Romanen Viivi Luiks. – Nordost-Archiv: Zeitschrift für Regionalgeschichte: Zwischen Oder und Peipus-See: Zur Geschichtlichkeit literarischer Texte im 20. Jahrhundert, Neue Folge, Bd. VIII/1999, H. 2. Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001, lk 419–433; vt ka C. Hasselblatt, Viivi Luik: Seitsmes rahukevad. – Kindlers Neues Literatur Lexikon. Bd. 10. München: Kindler, 1990, lk 664–665; C. Hasselblatt, Viivi Luik. – Kritisches Lexikon zur fremdsprachigen Gegenwartsliteratur: 56. Nachlieferung. München: edition text + kritik 2001; C. Hasselblatt, Estnische Literatur in deutscher Sprache 1784–2003. Bremen: Hempen Verlag, 2004, lk 90–94; sh hollandikeelne tõlkeantoloogia: Woorden in de wind van de Oostzee: estische poëzie uit de twintigste eeuw. Samengesteld door C. Hasselblatt & Marianne Vogel. Vertaald uit het Estnisch door Marianne Vogel, Theo van Lint, Cornelius Hasselblatt. Leuven: Uitgeverij P., 2005, lk 42–57; kuid samuti ka: I. Dittmann-Grönholm, Luik, Viivi. – Metzler Autorinnen Lexikon. Hrsg. v. Ute Hechtfisher, Renate Hof, Inge Stephan, Flora Veit-Wild. Stuttgart: Weimar, 1998, lk 320f.

⁷⁰ „Keele ja Kirjanduse” ringküsitlus kirjanikele. Viivi Luik. – Keel ja Kirjandus 1974, nr 2, lk 109.

1986). Kuid see oli vaid algus Viivi Luige romaanide erakordsele tõlkeedule Euroopas. Joel Sang võrdleb „Seitsmendat rahukevadet” eesti kirjanduse näidis-lapsepõlveromaani, Friedebert Tuglase „Väikese Illimariga”⁷¹ (kuigi kõrvutada võiks ka idasaksa autori Christa Wolffi romaaniga „Lapsepõlvelõimed”). Mõlemad on autobiograafilised, vaatlevad maailma üksiku 5–6-aastase maalapse silme läbi, mida vahendab täiskasvanud jutustaja, kuid miljöö erineb nagu öö ja päev. Erinevalt Illimari mõisaidüllist moodustavad Viivi Luige lapse maailma stalinistliku kolhoosihüsteeria aegne kolkaküla, küüditatute tühjad talud ja redutavad metsavennad: elu kesk kehvast, irratsionaalset kurjust ja hirmu vastandina nõukogude utoopiate ahvatlevale lennukusele. Kui Tuglas kirjutas, et „tahaksin olla alles väike Illimar”, siis „nõukogude” kirjanik lausub, et „olen südamest rõõmus, et mu lapsepõlv on möödas...”⁷²

Autor ütleb: „Valisin selle lapse välja mitte sellepärast, et kujutada tingimata iseennast ja oma lapsepõlve, vaid et see laps kõige paremini sobis just selle aja kujutamiseks. Ma ei teadnud ühtki muud tegelast, kes minu oma pilgu läbi oleks võinud seda aega kujutada veelgi paremini. [---] Selle aja pateetika, naiivsus, optimism – see kõik on minu meelest selles lapses olemas. [---] Et eesti kirjanduses polnud senini ühtki teost, kus oleks 50-ndate aastate sündmusi kirjeldatud minu põlvkonna pilgu läbi, pidi paratamatult keegi selle raamatu kirjutama.”⁷³ Sügavam lüüriline lähtepunkt romaani aluskujundina oli kogu ajaloolise teema tähtsusest hoolimata siiski hingeeluline: „... et ma lapsena hirmus palju kiusasin meie koera, siis iga kord lubasin talle, et ükskord kirjutan temast mõnes raamatus. [---] Ja veel vastaksin nii: kunagi lapsena nägin lume peale tilkunud verepiisku. Need jäid mulle hästi meelde ühel pakaselisel päeval. Ja ükskord, nii 80-ndate aastate algul, juhtusin nägema Andres Toltsi maali „Põhjamaa lagendik”, kus lumise maastiku taustal olid lumehelveste asemel verepiisad. See maagiline vere ja lume ühendus, see põhjamaa lagendik oligi võib-olla see, mida tahtsin kujutada, ja kõik need inimesed ja sündmused olid minu enda jaoks vaid selle verise ja lumise lagendiku taust.” Või lisaks: „Raamatus on koht, kus lapsele kingitakse lume alt välja kraabitud külmunud sinilille lehed. Selle sümboolse kingituse juurde kuuluvad kõik sellised igavikulised mõisted nagu kevad ja päike ja lootus jne. Ütleksin: kurbuse ja lootusetuse ühendus

⁷¹ J. Sang, Tulevik eest- ja tagantvaates. – Looming 1985, nr 7, lk 985–986.

⁷² J. Sang, Tulevik eest- ja tagantvaates, lk 986.

⁷³ M. Oja, Viivi Luik Kodumaa toimetuses, lk 3.

lootusega – ka see oli võib-olla üks põhjusi, mis sundis mind seda raamatut kirjutama.”⁷⁴

Niisiis, nagu Jaan Kaplinski oma Vercingetorixi tõlgendust, manitseb ka Viivi Luik piiravalt ajaloolise või allegoorilise lähenemise eest: „Eestis on räägitud „Rahukevadest” kui ajasturomaanist või kui poliitilisest raamatust. Mujal on ta mõjunud hoopis teistel põhjustel. Rootslased, sakslased ja inglased on ütelnud, et nad on leidnud sealt iseendid Igavese Lapsena, olenemata ajast ja kohast. [---] Ükski ajastu pole läbinisti sünge ega läbinisti helge. Igal ajal ja igas kohas inimesed naeravad. Surrakse igal ajal. Lapsed mängivad surnu-haudadel samamoodi nagu koduõues.”⁷⁵ Siiski motiveerib teisalt ka kultuuriline mõistukõne: Paul-Eerik Rummo Juhan Liivi ajal loodud „heitunud mesilaspere” kujundit, mida autorist sõltumata üleliigi tarvitatud, täiendab „Seitsmenda rahukevade” peategelane sellega, et laseb tarusse sisse tapva pakase – justkui tühistamaks kuldsete kuuekümnendate põhimüüti, hoolimata „ürgmure kiunumisest” või kõrgema karistuse kartusest. Nimelt ühes 1991. aasta intervjuus dekonstrueerib Viivi Luik: „Kuuekümnendatel aastatel kodunes nõukogulik kollektivismivaim lõpuks ka Eestis. [---] Kuuekümnendad aastad aretasid sugupõlve, kelle maailma-vaade ja mõtteviis takistavad veel kaua Eestit muutumast tõeliselt demokraatlikuks Euroopa riigiks.”⁷⁶

Kriitikud süttisid, kohe või tagantjärele – sündis suurteos!⁷⁷ Mõisteti, et „Seitsmes rahukevad” on tõepoolest väga poeetiline, kujundlikult pingetatud tekst, kus on eos kümneid lahtikirjutamisootel luuletusi⁷⁸; omalaadne

⁷⁴ M. Oja, Viivi Luik Kodumaa toimetuses, lk 3.

⁷⁵ V.-S. Maiste, Maailm ja inimene kardavad vabad olla, lk 13.

⁷⁶ A. Kivi, Silmast silma. Viivi Luik. – Rahva Hääl 13. X 1991, lk 2.

⁷⁷ A. Põldmäe, Ja valguse armulise. – Edasi 1. VI 1985, lk 5; Ü. Tonts, Inimesed ajas ja aeg inimestes. Viivi Luik „Seitsmes rahukevad”. – Rahva Hääl 3. XI 1985, lk 3; M. Kangur, The Seventh Spring of Peace. – Estonian Literature 1987. Tallinn: Eesti Raamat, 1987, lk 34–35; M. Liivamets, Aika on vaatinut sisäisiä muutoksia. – Vana Toomas. Eestistä eestiläisittäin 1989, nr 1, lk 29–31; V. Kiisler, Sii just ongi ilus, et irmus on. – Postimees, Arter 26. VIII 2000, lk 12; samuti: C. Hasselblatt, Literarisches Neuland. – Estonia. Eesti Kirjanduse Ajakiri. Zeitschrift für estnische Literatur 1985, H. 2, lk 34–37; C. Hasselblatt, Viivi Luik und der „Siebte Friedensfrühling”. – Baltisches Jahrbuch 1986, H. 3, lk 227–236; C. Hasselblatt, Fünf Fragen an Viivi Luik den „Siebten Friedensfrühling” betreffend. – Estonia 1987, H. 3, lk 109–111; C. Hasselblatt, Frieden à la Stalin: Viivi Luik: Der siebte Friedensfrühling. Reinbek 1991. – Estonia 1992, H. 1, lk 54–56.

⁷⁸ J. Sang, Tulevik eest- ja tagantvaates, lk 986.

proosapoeem⁷⁹. Nõnda ka „Ajaloosilu”.⁸⁰ Teose stiil on assotsiatiivselt pihtimuslik, sisenedes esmalt mälupilti, siis mälupildist ajapilti.⁸¹ Teksti poetikale pääseb lähedale keeleteadlane Mati Hint, iseloomustades seda romanjakobsonlikult kui paradigmalse parallelistliku (metafoorse) teadvuse väljendust, mis vastandub traditsioonilise narratiivi süntagmalisele lineaarsusele:⁸² teos vaatab teadvuse ja keelevaramu võrgustike sisse, projektsioon välja ehk lausetesse on täielikult (ajast mõjutatud) teadvusevoolu kujutamise teenistuses.

Teose assotsiatsioonidetulva taga varjub aga lihtne faabula:⁸³ tegevus algab 1950. aasta augustis ja lõpeb 1951. aasta aprillis, suve ei kujutata. Alguses korjab peategelane emaga pihlakaid; leiab metsast metsavendade toidupoti; taevas lendavad Vene lennukid, on olnud haaranguid ja parteilasi on tapetud. Käiakse küüditatute talus; kodus kõrbeeb moos põhja. Laps jääb üksi koju, fantaseerib uljalt; leiab mesitarust saksa täägi, matab maha kaltsunuku, kiusab koera. Käib emaga linnas seanahatõendit toomas, ostavad raamatuid, istuvad kohvikus, hullab teise plikaga. Isa tuleb koju, toob raadio, sõidutab mootorrattaga. Tüdruk käib raamatukogus; mängib teise omasugusega linde ja peitust, panevad gaasimaskid pähe, kuulavad grammofoni. Karjatab vanaemaga lehma, kohtab külähullu; vanaemale antakse karja kaitseks püss. Talvel tapetakse mullikas; kohtab sõjapõgeniku ebameeldivat last; käib emaga metsas puude järel ja näeb jälle märke metsavendadest. Vana-aastaõhtul saabub isa; loendatakse loomi; levib

⁷⁹ A. Langemets, Laps seitsmenda rahukevade pakases. – Kirjanduse jaosmaa '86. Koost. E. Mallene. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, lk 178.

⁸⁰ A. Langemets, Kirjandusilu ja ilus ajalugu: Viivi Luik: „Ajaloosilu”. – Looming 1991, nr 11, lk 1569–1571; Ü. Mattheus, ...ja pätid kusevad kotta. – Eesti Elu. Estonian Life 17. X 1991, lk 11; NN, Gespräch mit Viivi Luik. – Baltica 1991, H. 2, lk 34; A. Väljataga, Kas ajalugu on ilus? – Eesti Elu. Estonian Life 17. X 1991, lk 11; A. Mägi, Mida teised arvavad: „Ajaloosilu” vastukajad Soomes ja Rootsis. – Sirp 18. VI 1993, lk 4; K. Prosa, Worstelen met de nalatenschap: Interview met Viivi Luik. – Surplus 1993, Bd. VII, H. 5, lk 26f; Globetrotter, Viivi Luik taani ja rootsi keeles. – Looming 1994, nr 7, lk 1004–1006; H. Stalder, Böse Zeiten, heile Welt: Begegnung mit der estnischen Schriftstellerin Viivi Luik. – Neue Züricher Zeitung 22. VIII 2003, lk 4.

⁸¹ R. Veidemann, Neljakümnendal rahukevadel seitsmendast. – Sirp ja Vasar 17. V 1985, lk 5.

⁸² M. Hint, Viivi Luige märksõnad ja määratlused. – Looming 1986, nr 8, lk 1118–1125.

⁸³ M. Unt, Ajast ja tüdrukust. – Keel ja Kirjandus 1985, nr 10, lk 629.

kuuldus, et majad veetakse keskusesse kokku. Üksi kodus olles nihutab laps mesipuult kaane pealt, et magusat saada, ega jõua enam tagasi lükata; nutab süütundest; jääb haigeks, saabub kevad.

Sellele lihtsale lõimele kootakse peale fantaasiarikka ja keelt nautiva tütarlapse poolanimistlike sisekaemuste palett, vaheldumisi olnud, oleva ja tulevase aja reaaside heiaastustega. Lapse vaatepunktist nähtud keskkond, mille olemust ta tihti ei mõista, muutub meeleliselt aistitavaks täiskasvanud lugeja teadvuses – taaselustub ajaloo kaduv hõng.⁸⁴ Tüdruk soovib kõigest hingest olla nagu raadioaku, must salajane jõuallikas, mis võtab kinni ja teeb kuuldavaks kõik õhus visklevad kilked ja kajad. Ta ei erista omi vaenlastest, ohvreid agressoritest, talle on kõik ümbritsev huvitav virvarr, millega ta püüab innukalt ja keelemaagiliselt suhtesse astuda, oma aruga mõtestada ja mõjutada. „Isesugune humoorikalt sadistlik nauding on ses teoses, eriline iroonia oma tegelase suhtes,” ütleb Mati Unt.⁸⁵ Teksti keeleline universum on bahtinlikult polüfooniline: fiktsionaalse jutustaja ja lapse sisekõne kirja-keelsus vaheldub dialoogilise argi- ja murdekõnega, kommunistlik *newspeak* rahvuslike stiilikihtidega lori- ja kirikulauludest või kodanlisest raamatutarast kuni kõrgluule allusioonideni; lapse oma luuletatud fraasid – „Nunnad ja mungad! Vaarao!” – ning magusad vägisõnad võõrkeele fragmentide või muude tsitaatidega.⁸⁶ Lapse hing on areen, kus põrkuvad sõnade, kujutluste ja tegude kergus ning maailma koletu raskus.

Maire Jaanus analüüsib: „Laps on keelt omandamas. Ta kuulab ahnelt erinevaid kõnepruuke ja hääli enda ümber, mis kuuluvad tema vanematele ja võõrastele, hulludele ja bürokraatidele või siis kostavad raadiost; ta jätab meelde loosungeid, luuletusi, laule ning terveid kõnesid, mis kõlavad autoriteetselt... [---] Ta tunneb sõnade lõhna ja maitset; tema jaoks on sõnad käegakatsutavad. [---] Lapse reaalsus on alles kehakeskne; keel, kuigi ahvatlev ja ihaldatav, ei ole veel täielikult arusaadav või siis mõistetakse tema tähendust ja eriti mõistelist tähtsust üksnes ähmaselt. Koolieelne laps on alles sotsialiseerumisprotsessi alguses, Lacani järgi vaid sümboolse lävel. [---] Tema side maailmaga on ihulik – rida tegusid, pahandusi, vempe..., nagu teise lapse jalaga löömine..., tikkude hoidmine koera nina all..., kääride torkamine kaktustesse..., kuke panemine katusele, keelatud toidu söömine,

⁸⁴ C. Hasselblatt, Viivi Luik ja „Seitsmes rahukevad”. – Vikerkaar 1986, nr 6, lk 85–87.

⁸⁵ M. Unt, Ajast ja tüdrukust, lk 631.

⁸⁶ Vt A. Verschik, Pildi sisse minek. Mõningaid märkmeid Viivi Luige „Seitsmenda rahukevade” tõlkest vene keelde. – Keel ja Kirjandus 2000, nr 3, lk 162 jj.

raha varastamine, mõttes ema reetmine ja mesilaste, mee valmistajate hävitamine.”⁸⁷

Psühhoanalüütilistes mõistetes iseloomustab romaani „... just selline sõna, mida Kristeva on nimetanud semiootiliseks, sõna, mis on teadlik oma somaatilisest kogemusest ..., mis pöörab tähelepanu kannatusele ja rõõmule, mõtlemata elatavale elule, meeleliste tajudele. See on sõna, mis on tulvil valgust, lõhna, maitset ja mälestusi puudutusest, see on selline semiootilisus, mida Roland Barthes kord stiiliks nimetas: „... varjatud, peidetud ihu dekoratiivne hääl...., milles sõnad ja asjad esimest korda üheks saavad.”⁸⁸ Seega on esiplaanil rohkem teadvustamata impulsiivne genotekst kui kultuuri poolt sublimeeritud fenotekst:⁸⁹ pigem esmane tume agressioon ja eneseagressioon kui hiline sotsialiseeritud hele *persona* ehk primitiivse vägivaldse ajastu naiiv-koomiline peegelpilt. Laps tajub end tööpoolest ajastuomaselt võimukana, kuigi teisalt ka abituna ja lõhestatuna ähmase sõnastamata süütunde kasvades.

Mõnd eelarvamusega lugejat niisugune otsekoheesus isegi kohutas – ketserlikult ei eitatagi stalinistlikku õudust, vaid segatakse see kokku rahvuslike fragmentidega –, nii et lugupeet luuletaja teost püüti mõista kui „võõrandumise” teemalist, kuigi murelikud epiteedid, nagu „ükskõikne”, „julm” ja „tangishambu”, kippusid korduma.⁹⁰ Justkui suudab laps jubedat maailma parandada, ehkki tema lõimiv vaatepunkt muudab kaose läbinähtavamaks ja terviklikumaks.⁹¹ Kuivõrd peab siiski ikka ja jälle koos vene formalistidega manitsema, et kunsti ülesanne ei seisne vahetus eitamises või jaatamises (kuigi see on vahel kunstniku kunstiväline kohus), vaid lihtsalt kujutamises ja kujundlikus üldistamises, kivilinenud vaatepunkti võõritamises. Laps sõja ja rahu piiril, ajas ning iseendas, üksi või üldiselt.

1991. aastal küsib Viivi Luik ajalehes Eesti Kirik, et kuigi ta ei ole koguduse liige, kas ta võib end sellegipoolest tunda kristlasena. Ja kostab:

⁸⁷ M. Jaanus, „Mina” keeles. Viivi Luige „Seitsmes rahukevad”. – Keel ja Kirjandus 1989, nr 3, lk 131–132.

⁸⁸ M. Jaanus, „Mina” keeles. Viivi Luige „Seitsmes rahukevad”, lk 129.

⁸⁹ M. Jaanus, Viivi Luik. Sõda ja rahu: keha ja genotekst. – Vikerkaar 1989, nr 4, lk 59–62, nr 5, lk 57–62.

⁹⁰ J. Raudjalg, Võõrandumisest. – Tulimuld 1987, nr 4, lk 203–205; vt ka: Viivi Luigest ja tema ajast. – Eesti Kirik 1987, nr 3, lk 156–159; J. Kurman, Kosmos, keel ja gnostitsism. Viivi Luige kahe romaani kolmainsus. – Mana 1992, nr 61/62, lk 86–89.

⁹¹ P. Lias, Ühe põlvkonna usutunnistusest ja testamendist. – Kirjanduse jaosmaa '87. Koost. E. Mallene. Tallinn: Eesti Raamat, 1989, lk 114.

„... võin küll, tohin siiski, sest inimese vahekord Jumalaga ei sõltu mitte paberitest, isegi mitte ristimistunnistusest, vaid ainuüksi inimese südamest. [---] Kuid siiski on midagi üleüldist, milleta ei saa olla kristlane selle sõna tõsisel ja sügaval tähenduses. See on: uskuda Jeesuse Kristuse surnuist ülestõusmisse, taevaminemisse ja taastulekusse. See on: mõista Kolgata müsteeriumi kogu tähendust ja tähtsust igale inimesele eraldi ja kogu inimkonnale ning planeedile tervikuna. See on: uskuda usutunnistust.”⁹² Romaani „Ajaloos ilu” (1991) Epp Maria Kokamäe kaanepildil ilmuv jääne ingel ei ole seega literatuurne dekoratsioon, vaid tõepoolest otsitud kõrgema mõõtme saadik. Romaan mängib dramaatiliste poliitiliste pöördemomentide 1968/1991, Praha kevade ja Eesti laulva revolutsiooni ajastu ohutundelisel paralleelismil. Mitme sümbolise piibli motiivi, nagu Jumala antud hingeülesande eest pageva Joonas või Simsoni juuste vägivaldse lõikamise (hipide pügamine, pereemapaats, vangilaagrite juustekuhilad, rokkooper „Hair”...), Moosese käsulaudade, Saalomoni ülemlaulu või kalamotiivi juhtlõngad juhivad lugejat läbi luuleomaselt assotsiatiivse ja tihedalt läbikomponeeritud teksti.

Sündmustik ise on taas lihtne: peategelane, justkui „Seitsmenda rahukevade” neiuks sirgunud tüdruk, 21-aastane kirjanikuks pürgiv *Tema* (mängib kaasa, et eesti keel ei erista sugu), kohtub Tallinnas noort juudi-vene-läti skulptorit ja sõidab Riiga, et olla talle modelliks. Ta armub kunstnikusse; too tajub paranoiliselt oma perekonna salajast poliitilist jälgimist. Noormees sõidab Moskvasse, et oma tutvusi kasutades pääseda sõjaväest. *Tema* jääb üksi tühja korterisse, sorib võõrastes asjades, mõtiskleb innuga, kuid osavõtmatult väliste sündmuste – isegi naaberimaja tulekahju – suhtes; siis aga võtab pähe ja sõidab tagasi Tallinna. Reis katkeb Tartus, kus neiu satub juhtumisi miilitsasse. Seejärel otsustab ta Riiga tagasi pöörduda.

Soome kriitik Juhani Salokannel (põhjanaanabrite tõlge ilmubki vaid kuu aega hiljem kui algupärane kriisiajastu Eestis⁹³) nimetab teost inimsuhete uurimise laboratooriumiks, mille põhihoiak on tõrksus ja distants: see keeldub teemadest, mis näisid toona rahvuslikud ja tähtsad⁹⁴. Tüdruk võõraste inimeste, keele, kommete ja kultuuri keskel. Aga ka pererahvas ise

⁹² V. Luik, Mida tähendab minu jaoks sõna kristlane? – Eesti Kirik 28. XI 1991, lk 5.

⁹³ Teose mõistmise kohta Soomes vt: T. Pakarinen, Historia, yksilöllisyys ja kieli Viivi Luikin romaanissa Historian kauneus. – Viron kirjallisuus vuosituhatosen vaihteessa. Postmodernia ja modernia. Toimittaneet Liisa Saariluoma, Tarja Pakarinen ja Piret Kruuspere. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003, lk 172–189.

⁹⁴ J. Salokannel, Isiklikku kogemust otsimas. Viivi Luige romaan „Ajaloos ilu” ilmus Soomes. – Sirp 11. X 1991, lk 6.

on Riias võõras, muulased oma sooviga emigreeruda nii Lätist kui ka Nõukogude Liidust. Identsuste põrkumisel tekivad suhtlusprobleemid: proovile pannakse vastastikune empaatia, kuid naine kogeb sooja usaldust. Ta hülgab keele kui abitu vahendi ja püüab tunnetada oma partnereid korteris leiduvate asjade kaudu. Sest mida teab eestlane juutidest? Anna Verschik: „Ometi on Viivi Luigel õnnestunud tabada sõjajärgse Nõukogude impeeriumi juutide põhiomadus: valdavas enamikus nad ei mäleta, kes nad on ja kuhu nad kuuluvad. [---] Selle asemel on hirm – üks tähtsamaid märksõnu kogu teoses. Kurbad kogemuste tõttu... ei vabane Nõukogude juut kunagi hirmust.”⁹⁵ Kuid ei vabane sellest ka eestlased, lätlased või venelasedki: eksistentsiaalseks põhiteemaks tõuseb mure inimese kui sellise pärast. Kas armastus, vabadus ja lunastus on võimalikud ajaloo kui verejanulise vampiiri lummuses, mil rütmi dikteerivad moodsates mundrites marssivad inglite ja deemonite ühisarmeed? Juhani Salokannel: „Kaugus ja valestimõistmised ühelt poolt ning lähenemine ja mõistmine teiselt poolt, Viivi Luige kujutlus liigub pidevalt nende kahe vastaspoole vahel edasi-tagasi. [---] Peategelase ja jutustaja pidev lähenemine ja kaugenemine loovad tekstis muutuva meeoleolu, mis vaheldub hellast pateetikast värske irooniani. Romaan hingab. [---] Jutustaja on raamatu algusest peale üllatavalt liikuv. Kõhklemata toob ta näitelavale... ühe üllatuse teise järel, tema vaba assotsiatsioon on anarhistlikult metsik.”⁹⁶

„Viivil on sünge huumorimeel,” tema stiil on „painav ja nakkav”, imetleb Kalev Kesküla, nimetades teost vana „kauniskirjanduse hauakaevajaks” ja „uue aja kronomeetriks”, mis leiutas keele, millega Eesti Vabariik edaspidi maailmaga rääkima hakkas.⁹⁷ Taibukas kriitik komistab kandvale nähtusele kultuuris – kirjanduse prestiiži päästerõngale –, mis nõuab hädasti põhjalikku filosoofilist süvenemist. Meenub loogik-filosoof Ludwig Wittgenstein: „*Minu keele piirid* osutavad minu maailma piiridele.”⁹⁸ Või tänapäeva keskkooli poeetikaõpik: „...maailm on inimesele avatud vaid sedavõrd, kui võrd see on esindatav tema keeles. Mida ei suudeta väljendada ei vaikimisi, kõnes ega kirjas, seda ei suudeta ka mõelda. Rikastades keelt ja väljendust, rikastatakse nii mõistust kui ka nähtavat maailma. Sõnakunst on hinnaline keele, vaimu ja maailma avardaja ehk tarkuse ja kogemuse

⁹⁵ A. Verschik, „Ajaloos ilu” ja juudid. – Keel ja Kirjandus 1992, nr 5, lk 301–302.

⁹⁶ J. Salokannel, Isiklikku kogemust otsimas, lk 6.

⁹⁷ K. Kesküla, Tema juhatus inglid sisse. – Vikerkaar 1996, nr 10, lk 79–86.

⁹⁸ L. Wittgenstein, Loogilis-filosoofiline traktaat. Tractatus logico-philosophicus. [Tartu:] Ilmamaa, 1996, lk 155.

allikas.⁹⁹ Niisiis: suurendades ühiskonna vaimset väljendusvõimet, avardab kirjanik ühisolu piire, konstrueerib ja inaugureerib tegelikkust – loob uut. Ehk looja enda sõnadega: „Minule muutuvad reaalseks ainult need asjad, mis on sõnastatud. Peab olema keegi, kes ütleb SÕNA, alles siis ma saan aru, et ka see ASI, mida sõna märgib, on olemas. [---] Tõepoolest, maailm on loodud Sõna abil. Kirjandus loob ja muudab maailma.”¹⁰⁰ Viivi Luige poetilisele kehtestusele – deklaratiivile – ehk heideggerlikule rajavale kõneteole¹⁰¹ toetuvad juba nii Emil Tode „Piiririik” (1993) kui ka Ene Mihkelsoni „Nime vaev” (1994).

Mis aga puutub *écriture féminine*¹⁰²’i, ¹⁰² siis sarnaselt Todele või Mihkelsonile eelistab Viivi Luik pigem sugu mitte rõhutavat üldinimlikku vaatepunkti, nagu see avaldub ka poleemikat tekitanud essees „Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid” (1994), kus ta arutleb, miks kaasaegne kirjandus enam lugejat ei huvita: „Vanad luuletajad kõnelevad meile aasta-aegadest, kuigi me aastaegu ei märka, nad kõnelevad meile allikaveest ja piimast, kuigi unustavad öelda, et allikavett ei jooda allikast, vaid jääkapist võetud pudelitest, ja piima mitte udarast, vaid kõrgetest pahelistest klaasidest kallistes kohvikutes. Kirjanikud räägivad meiega pealetükkivalt meestest ja naistest sel ajal kui meie ihaldaksime juba olla androgüünid. Milleks meile need mehed ja naised, kui meile aitab iseendast!”¹⁰³

IV

1994. aastal etendati Eesti Raadios Viivi Luige kuuldemängu „Koera sünnipäev” (2002), mis valmis küll Šveitsi Raadio tellimusel, kuid tuli „liiga

⁹⁹ A. Merilai, A. Saro, E. Annus, Poetika. Gümnaasiumiõpik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk 32.

¹⁰⁰ V. Luik, Sõna on rohkem kui sõna. – Keel ja Kirjandus 2005, nr 10, lk 777.

¹⁰¹ Vt A. Merilai, Pragmapoetika. Kahe konteksti teooria. Studia litteraria estonica 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk 103–106 jm.

¹⁰² Vt ka: L. Kurvet-Käosaar, Multidimensional Time-Space in Margaret Atwood’s *Cat’s Eye* and Viivi Luik’s *The Seventh Spring of Peace*. – Interlitteraria 1998, nr 3, lk 248–266.

¹⁰³ V. Luik, Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid. – Akadeemia 1994, nr 2, lk 316; muudetuna ka: V. Luik, Inimese kapike, lk 46–47.

julmana” esitusele hoopis Saksamaal 1995.¹⁰⁴ Intriig on järgmine: ühes peres peetakse koera sünnipäeva; pereisa on televiisori mängima pannud, maailm oma sõjakate sündmuste ja liidritega (Gorby, Jeltsin, Bush) on nonšalantse vestluse fooniks. Teismeline tütar latrab telefoniga; poeg saeb kutsikas Mobile kingitust, sügavkülmast võetud loomasüdant, millest saab isupuuduses lemmikule mänguasi. Ema saabub koos omaenda äraoleva maailmaga; külla tuleb ka tundetud militaarne sugulane, kes enne lahkumist tähistab sündmust automaadivalanguga. Näib, et midagi ei toimu, ei nähta ega tunta endast väljapoole, kuigi formaalsel dialoogil lasub mingi tume vari. Viivi Luige kuuldemäng on kirjutatud varjatud sümbolkeeles, tegelaste tšehhovlik mõõdarääkimine on laetud küünilise ironiaga. Nüsitakse südant... ja lõigatakse näppu... veri tilgub toidule, imbub teemadest läbi. Kui üürikesed on kõik lilled, kuhu nad küll kaovad? Ja kui igavesed nad on ning kustkohast nad küll ilmuvad? Kas on uut päikese all?

Et draamažanr tipplüürikut ja -romanisti järjest enam huvitab, näitab 2000. aastal Loomingus ilmunud ooperilibreto „Pilli hääl”.¹⁰⁵ See valmis Viivi Luige autoõnnetuses hukkunud sõbra, austria juuditari Aila Gothóni soovil, kuid juba tema mälestuseks. Lühiooperi viisistas soome-rootsi-juudi pianist, Aila abikaasa Ralf Gothön; heliteos pidi tulema esitusele Yleisradios Helsingis (tõlkija Juhani Salokannel). Raadio juhtkonna vahetumise vm asjaolude tõttu jäi üritus siiski katki, kuigi selle esitamist kaaluvat ka Helsingi rahvusoper. Retsitatiivne draama süvendab varasema julmuse ja ilu vastuolulise ühtsuse poeetikat (“kõik on noatera peal / ja sellepärast nii ilus”; või „kaks hinge, ah, rinnas on sul”), tõstes mitmed kokkusulavad oksüümoronide paarid Maurice Maeterlincki „Sinilinnu” laadis sümbolismi tasandile. Kohaseks võrdluseks on ka Jean Cocteau allegoorilis-psühheedeeline „Orphée”, kusjuures Orpheuse ja Eurydike paralleelina esinevad noorukid Johannes ja Toomas: androgüünsus, varju ja valguse sulamine *Lichtung*’iks, *yin-yang* ja jungiaanlik integreeritud Vari, vihkamine/armastus, vägivald/kunst, mõrvamine/eluandmine (narkoäri kamandav kirurgist ema mõrvab oma poja elundidoonoriks), õudus/ilu, deemonlikkus/faustlikkus, Pythagoras/Platon, kits/igavik, ajalootus/ajasügavus, närusus/õilsus, kartulikrõpsud/hing – süvairooniline eeterlik koorilaul „kalm kaela peal”, suu

¹⁰⁴ V. Luik, Koera sünnipäev. – Kas kuulete...? Valimik raadionäidendeid aastatest 1994–2000. Koost. T. Tohver, toim. M. Tuulik, P.-R. Purje. [Tallinn:] Eesti Raadio Raadioteater ja Kirjastuskeskus, [2002,] lk 105–124; vt ka: P.-R. Purje, Koera sünnipäeval süüakse südant. – Kultuurimaa 2. XII 1994, lk 11.

¹⁰⁵ V. Luik, Pilli hääl. Ooperi libreto. – Looming 2000, nr 1, lk 59–71.

„sooja verega koos”. Ei ole ime, et hiline Mati Unt oma romaanidega „Doonori meespea” ja „Öös on asju” (mõlemad 1990) kolleegiga nii suurt ühtsust tundis...

1998. aastal ilmunud esseeraamat „Inimese kapike” sisaldab 24 Eestis või välismaal varem avaldatud mõtisklust või kõnet, mille ideid ning stiili käesolev artikkel loodetavasti juba tutvustas. Janika Kronberg võtab kokku: idaeurooplasena asub Viivi Luik poeetiliselt ergutavas olukorras – kahe maailma, ajastu, valguse ja varju piiril. Itta ja minevikku taandub barbaarne pimeduse ala, valgusena avaneb kaasaegne külluslik Lääs. Kirjanik ei analüüsi ega teoretiseeri, tema tekste iseloomustab julge ütlemine ja aimav tõeotsing, mis võib ka vasturääkivusi sisaldada. Esseed on säravalt kujundlikud, tulvil lapselikku siirust, ettekuulutust ja aegunud mõtteviiside kummutamise isu.¹⁰⁶

Olgu lõppsõna asemel kolm loomingupsühholoogilist punkti ehk autori enesekaemust.

”Olen kirjutanud, et tabada aega, hoida teda kinni ja näidata teistele. Et ajas ise teiseks saada. Et ütelda: kõik on võimalik, tuleb ainult tahta, suuta ja kannatada. Ei ole õigust käega lüüa, ei ole õigust alla jääda.”¹⁰⁷

”Aga – miks ma peaksin ära seletama, mida ma luuletusega mõtlesin, te kas mõistate või ei mõista ja ma ei usu, et mõlemal juhul midagi kaotatud oleks.”¹⁰⁸

”Peaksin veel lisama, et keel, milles ma kirjutan, on eesti keel. Kõigile, kes minult küsivad, mis tunne on kirjutada ühes nii väikeses ja tundmatus keeles, vastaksin I. B. Singeri sõnadega: „Ma armastan kirjutada jutte vaimudest ja miski ei kajasta vaimude olemust paremini kui väljasurev keel... Olen kindel, et ühel päeval ärkavad kõik surnud üles ja nende esimene küsimus on: kas saab lugeda üht uut raamatut väljasurevas keeles...”¹⁰⁹

¹⁰⁶ J. Kronberg, Viivi Luik: A Locker of One's Own. – ELM: Estonian Literary Magazine 1998, nr 7, lk 14; vt ka: Estonian Institute: www.einst.ee/literary: Book Reviews: Luik, Viivi; samuti: www.estlit.ee: Estonian Author Profiles: Viivi Luik: Book Reviews.

¹⁰⁷ S. Kiin, Viivi Luik, lk 1451; vt ka: S. Ruutsoo, Sõnasilmsi – Viivi Luik. – Sirp ja Vasar 27. IV 1979, lk 5.

¹⁰⁸ V. Luik, Luuletuse lugu on kummaline. – Teose sünd. Koost. E. Priidel. Tallinn: Eesti Raamat, 1976, lk 175.

¹⁰⁹ V. Luik, Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid. – V. Luik, Inimese kapike, lk 50.

Viivi Luik's *Pilvede püha* (Holiday of Clouds) was published on the poetry cassette *Noored autorid 1964* (Young Authors 1964) together with debut collections of Jaan Kaplinski, Hando Runnel and Ly Seppel. This was the era which re-introduced Kersti Merilaas, August Sang and Betti Alver into Estonian poetry, galvanised the free verse of Jaan Kross, Ellen Niit, Ain Kaalep and of Artur Alliksaar, the still banned linguistic magician, swung up to the Parnassus Paul-Eerik Rummo, Andres Ehin, Mats Traat and Aleksander Suuman, and the existential men of prose and drama Mati Unt, Enn Vetemaa, Arvo Valton and Vaino Vahing. The gentle lyricism of the young poet clearly stood out: „This girl is a natural talent, extraordinary and bright,” said the witty poet-cum-KGB officer Uno Laht, in admiration. This thin volume shows the influence of Juhan Liiv, who perhaps best captured nature in Estonian poetry: minimalist and musical expression, skilful repetitions, airy light metaphors, a sense of contrast. Composer Olav Ehala turned the poem „Võta mind lehtede varju” („Take Me Under the Shelter of Your Leaves”, 1962) into a popular song: *I long for the bosom of the rowan-tree, / to bury my head in its branches. / I long for the bosom of the rowan-tree; / to rest there would be good.* On the other hand, we perceive the impact of the introspective religious symbolism of Ernst Enno and the poet and theologian in internal exile Uku Masing, whose spiritual guidance the young schoolgirl, together with Kaplinski, was fortunate enough to experience. This was something completely alien to the sham optimism of socialist realism: making the Estonian reader happy.

The poet with a distinctive handwriting, as the experienced critic Nigol Andresen assessed the newcomer, published a new collection *Taevaste tuul* (Wind of the Skies, 1966) already next year. Among the prevailing idyllic nature poems emerged a certain opposition to technical towns and the complexity of human relations. The poet kept polishing her style that resembled the Soviet poet Debora Vaarandi's symbol-flavoured approach to „simple things”. Alongside aspirations towards Oriental intuition under the influence of Masing, the eschatological danger

Reprinted in a slightly changed version from *ELM: estonian literary magazine*, 2007 (Spring), no. 24, pp. 4–11, originally under the title „Longing for the Bosom of the Rowan-Tree: Viivi Luik.” Special thanks to Tiina Randviir for her input.

* On November 4th–5th 2006, an international conference, *Creation as Declaration of Being: Viivi Luik (60)* was hosted by the Department of Literature at the University of Tartu, in co-operation with the Estonian Writers' Union (the proceedings [i.e. the present volume – A. M.] will follow in 2007).

** Here and henceforth free translation of poetry examples.

motif of the „burning world” and „cool night”, occasionally surfaces, and was augmented later.

The 1968 crisis of the Eastern bloc, with Brezhnev’s tanks in Prague, signified a drastic change in the consciousness of many, although the crisis of the Western bloc had its impact, too. All that was reflected in her third collection, *Lauludemüüja* (Song Vendor, 1968), and especially in the fourth booklet, *Hääl* (Voice), published the same year. In the first, the principle of contrast, *Weltschmerz*, deepened: a split appeared between nature and town, dreams and reality, self-confidence and self-irony, freedom and duty. Joy and optimism are driven off by a sense of emptiness, the fear of a dead end: *I imagine leafless mornings coming / and my fingers get scared* („Tardumus” / „Torpor”). After this mostly free-verse collection, urban topics tended to dominate, blending with the emerging despondency: *One day / there is no longer anywhere to go. / Houses lurk through murky glass* („Päev raudses raamis” / „A Day in an Iron Frame”). Jaan Kaplinski wrote the famous paradigmatic review of *Lauludemüüja* where he compared the poet with a canary down in the mine who warns people with its song at the slightest sign of danger.

The years 1967–1971 forced Luik to face serious choices: she realised what Estonia meant to her, and had to experience the entanglements of human relations. The collections *Voice* and *Ole kus oled* (Stay where You Are, 1971) are perceptually close, although their imagistic language differs from that in previous books of poetry. Hellar Grabbi, an exile critic and editor in chief of the magazine *Mana* (Spell), wrote: „These are no longer mere prints, but verbal paintings.... where the impressionist element has retreated before the expressionist one.... with a cubist effect.”

In the collection *Tänan ja palun* (Thanks and Welcome, 1983) the poet Juhan Viiding wrote: *There’s a woman, an Estonian poet / what she writes is elevating. / I really need her songs. // Does her voice come from above?* („Esimene leebe päev” / „First Mild Day”). Viivi Luik admits: „The collection *Voice* was very important to me. I remember that the book was seen as a bit weird back then, but I personally was pleased for the first time, as I managed to express what I had wished to express.” The poems are not sharply distinguished; they move smoothly together, and tense spiritual states are muted; the expression is seemingly cool, often in brief free verse: *the dying / forests / wrapped / cafes / in newspaper / thus / cellophane-love / crumples [---] / I had myself / walled / into / this / century* („hävivad laaned...” / „forests dying...”) What prevails here is the grey urban atmosphere, suppressed anxiety and fear opposed to the thirst for life and curiosity. The lucid picturesque description of the outer world is replaced by connotative intuition and fragmentary composition; personal and occasionally mysterious set of symbols is formed: *Once I talked about fields. [---] but now I am here. / Against wind, / against sharp glass / all alone...* („Rääkisin väljadest ükskord” / „Once I Talked about Fields”). The key words *wind, glass, ice, snow, empty, death, blood, spirit, tree, spring* emerge as semantic

dominants in order to remain. The poem „Väljas on veebruar täna” („It's February Outdoors Today”) become one of the most melancholy pop songs in Estonia.

Ideological literary criticism was in for a shock: a public letter written by Richar Alekõrs attacked the young poet, warning her that the smiling beat-generation mini-skirt poetry, the egocentric illogical impressions, which resembled lunar landscape (an allusion to the dissident example of Masing's collection *Neemed Vihmade lahke* (Forelands Into the Gulf of Rains, 1935)), could easily have led to her being declared a Soviet pariah. Literary apparatchiks panicked: the prophet of whose „Voice” are we talking about, anyway (reference to the Voice of America)? Flee, free child! – an expression of support, „Saade häälele” („Accompaniment to the Voice”), which warmed her soul for years, was published in the Tartu student paper by Paul-Eerik Rummo.

Her public, however, kept expanding (incidentally, the print run of *Song Vendor* was 6000, of *Voice* 18 000), also to exile Estonians behind the Iron Curtain: the translation anthology *Poeti Estoni* (1973, 1975), published in the Vatican by Vello Salo, included eight poems by Luik in Italian, introduced by Salo and writer Karl Ristikivi. Years later, Luik recalled the stagnant reception before an audience in Zurich: „My first collection of poetry was called *Holiday of Clouds*. I was eighteen when it came out, and before that I had been in the unpleasant role of a Wunderkind for a few years, which meant that critics were betting on how soon I would flop. I was only saved by changing, through experience of life that altered and expanded me, and thanks to *myself*, towards whom I have been travelling all my life as towards the horizon.” In 1970 she joined the Writers' Union and admitted: „I became more secure, seemed to find my country, my people and my own place in that country. [---] At eleven or twelve I wanted to be a writer, at fourteen I had to, at any cost, and at twenty-four I realised that I was an Estonian writer. It took that long.”

In the next three collections, free verse retreated, giving way to tonic and syllabotonic short verse, only to mix again in the fourth book. The collection *Pildi sisse minek* (Going into a Picture, 1973) moves from phrased self-observation towards outwardly indifferent, but internally painful, social analysis: *Live or live not, / what difference does it make // when the trees have grown leaves // and shadows of sky / lie on the ground* („Ela või ära ela” / „Live or Live Not”). Endel Nirk writes: „Her perception of life has become more prosaic, in pursuing her new poetic line she reveals a certain ruthlessness....” The fragility of objects, landscapes, and moments of time became more thematic; fine hidden nuances of mood against the background of the world's dangers, the unknown beyond fate. Verses consist of short sentences, they are final, convincing, and texts have poignant final points: *Somewhere a window jingles / Vietnam eats our souls. / Each has his own life. / We all have five litres of blood* („1971”). Unfortunately there were always discouraging reviewers who claimed that Viivi Luik could do better, and tried to show searching

as regression. In truth, the only thing moving backwards was the jealousy in the criticism.

A sensitive reader, on the other hand, saw clear development in the ten-year journey. *Põliskevad* (Perpetual Spring, 1975), awarded the annual poetry prize, continued in the vein of social and existential affliction. With increasing self-confidence, boldness and enterprise, it carried on even more harshly and with keener contrasts: *Who knows life better, / is more ashamed. / Go, with clenched teeth, / and you'll get through!* („Pajud on urvas juba” / „Catkins on Willows Already”). Earlier Luik was monological, whereas face-to-face with society she became more dialogue-focused. Mentor Ain Kaalep applauded the usage of everyday objects, which in the romantic atmosphere of poetry had a strange effect, although it simply marked the concealing of the romantic attitude on the level of subtext.

In the collection *Maapäälsed asjad* (Earthly Matters, 1978), the share of everyday realities grows further, and details of the urban milieu acquired an increasingly lucid symbolic value, which appealed to the nation's resistance and sense of cohesion: *If you never see war during your lifetime, / you do not know the taste of peace. / A white sheet fluttering on the balcony. / The poet is filled with dark foreboding* („Uued suured majad” / „New Big Houses”). The projection of an oppressing sense of danger into everyday environment, affording it the value of symbols, became poetical mission. A child's sincere but eternal point of view increasingly prevailed: *The rooms where a child lives are often strange, / however new the house. / Warm shadows move around there – / black holes, openings in time* („Vaade” / „Sight”). Reaching the simple poeticising of simple things was the greatest achievement of Luik's poetry in the 1970s: she joined the tradition of symbolist poets.

The apotheosis of Viivi Luik's resistance poetry, the collection *Rängast rõõmust* (Of Hard Joy, 1982) was, ironically, one of the top works of Soviet Estonian poetry: *The hand writes. One day the dark ache / rises from paper and becomes a force of life* („Inimese käsi liigub valgel lehel” / „A Hand Moves upon the White Paper”). According to Nirk, the collection shows that „Viivi Luik has continued to compose poetry which observes reality in depth, without any illusions and with open eyes, and which speaks with her characteristic seriousness and concreteness, of the present day of her native land, of a longing for human warmth, of oppressive anxiety and undying hope. *Up in the sky a star is lit, / Oh see the growing light of it!*” Kaplinski reflects: „This is one of the most powerful (in many ways) Estonian poetry books of all time. The poet achieves a synthesis between picture and sound, the abstract and the concrete, symbolic and real, big and small, heavenly and earthly. „Of Hard Joy” is resistance poetry... against the pressure of the abstraction, ideology and stupidity that prevailed in the suffering of the stagnation era.”

The superlative review emphasised cultural allusiveness, relying on the dark expressionism of the cycles of Gustav Suits's „Rängast ringist” (From Hard Circle) and Heiti Talvik's „Dies irae”, as well as on the ethical imperativeness of Betti

Alver. With her aching spiritual wound, Viivi Luik stood beside Lydia Koidula and Liiv, being at the same time in polylogue with Paul-Eerik Rummo's *Saatja aadress* (Sender's Address), Runnel's *Mõru ning mööduja* (Bitter and Passer-by) and *Punaste õhtute purpur* (The Purple of the Red Evenings), Viiding's *Elulootus* (Hope of Life / Without a Biography), and the works of Kaplinski and many other poets concerned about their homeland. Rein Veidemann: „There is no longer a single line not in the service of a message that would be a mere description or word play. Repetitions and pure rhymes are used to increase the power of persuasion because, even in constant pain, hope must not be abandoned, and destiny has to be tolerated with the head held high.” The significance of binary oppositions was noticeable: pain/joy, evil/good, darkness/light, cold/warm, fight/continuity, weakness/strength, cruelty/mercy, death/song of life. The sensuous somatic synesthesia catches the eye, even the unnerving impression of vivisection: *A map of Estonia was pierced into my skull; wring words from the mouth with pliers, / talk of the hour of death, of the traitor's collarbone; painfully through the ears / cut the winds of the world; A DARK CENTURY STRAIGHTENS THE WIRES IN CERVICAL VERTEBRAE*; etc.

Stylistically innovative, *Rängast rõõmust* is not characterised by over-, but rather understatement. Not too much is staked on the symbolic layer, which usually wipes out the primary meaning of the text. Rather, both layers are contrapuntally equal, producing a stereophonic ambivalence. For example: *A LIFT RUNS IN THE HOUSE AT MIDNIGHT / Through the peephole / a human eye looks / into the harsh glare of the staircase* („A Lift Runs in the House at Midnight”). Although extremely sensitive and precise in language, she does not regard herself as a linguistic poet. Luik: „All kinds of word plays and books that rely solely on the word are alien to me. I would say this: the word must first of all serve a *message*. A word must of course be *precisely* chosen, and it must express more than the word itself.” It was suddenly possible to freely and calmly talk, in the refined language of images, about everything forbidden but therapeutic to people, such as communist terror, Stalinist deportations in June 1941 and March 1949, the Russification of society, persecution of dissidents, the pain of loss in culture. Just to mention some characteristic titles: „Suur moejuht” / „Big Fashion Guide” (literally, Leader), „Sa igavene, hele märtsipäev” / „You Everlasting, Bright Day of March”, „Täie jõuga ma rusikas hoidma pean käe” / „I Clench My Fist with All My Might”): *The heart startles and finally wears out / of hard joy just as of / hard pain, / but in June the serious white sparkle of apple-trees / is seen through many generations / from every farm* („Rängast rõõmust” / „Of Hard Joy”). Although the censors were not blind, they could not pinpoint anything in particular. Political reference, however, is not the only dominant in the book; like any good poetry, it expresses general human sorrows and joys in the bleak grasp of times past: *THE CARETAKER / IN THE YARD / SPLITTING ICE / with a heavy crowbar / cutting a narrow / winter path [---] From history / not all events / are remembered, / probably alas / there is / much suffering. / The old sun / stretches / through the head / its tough / forked / roots.*

Through the will of people and history, the ideological pressure finally vanished and the poem „On aastasaja lõpp. On öö” („It’s the End of the Century. It’s Night”, 1987) at last earned Viivi Luik the prestigious Juhan Liiv poetry award in 1988.

Viivi Luik’s first prose books appeared in 1974: *Salamaja piir* (The Border of the Secret House), *Leopold*, and *Vaatame, mis Leopold veel räägib* (What else Leopold Has to Say). The third of the children’s trilogy, *Leopold aitab linnameest* (Leopold Helps a Townsman) was published in 1975; the first collection of poetry for children *Tubased lapsed* (Indoor Children) in 1979, and the second collection, *Kolmed tähed* (Letters, Stars, and Bank Notes), in 1987. Her children’s poetry resembles the poetics of *Maapealsed asjad*: polished short verse and simple resonant rhythms, providing daily things with a wider background, early adulthood. The author trusts children and demolishes the myth of a happy Soviet childhood, offering the truths of life instead. She talks about loneliness, defiance, desperation, nocturnal fears, sorrows and envy, stupidity and breaking, illness and blood, encourages the timid and the helpless. The teenage, but mature, Leopold in the stories seems to be the author’s *alter ego*, prone to pondering. In 1992 the writer, together with artist Epp Maria Kokamägi, compiled a child-friendly ABC book, *Meie aabits ja lugemik* (Our Primer and Textbook), which has been reprinted several times.

The narrative *Salamaja piir* describes the unsteady sensations of a lonely young man who deeply perceives close human relations, urban space and time. Sirje Kiin provides this analysis: „The style of the story displays aspirations of density; it is not easy to read. You need to remember and connect details in quite another context in various parts of the story.... the reflections of the protagonist, named Mark, nevertheless contain pubertal simple-mindedness, an inability to decide and analyse.... The sentences are brief, the wording clipped, the infrequent dialogues fragmentary.... an attempt to find new means of expression for the issues of the temporal and self-analysis that do not fit into lyrical forms.... the book remains somewhat mysterious....” Indeed, Viivi Luik’s prose is that of a poet, a poetically structured, intertwined text.

During the rule of censorship, the publication of *Seitsmes rahukevad* (The Seventh Spring of Peace, 1985) seemed nothing short of a miracle, as did its publication in Finnish the next year. This was but the beginning of the remarkable success of Luik’s novels in Europe. Joel Sang compares the novel to the paradigmatic childhood novel of Estonian literature, Friedebert Tuglas’s *Väike Illimar* (Little Illimar, 1937). Another tempting parallel would also be Christa Wolf’s *Kindheitsmuster*, 1977. Both are autobiographical and observe the world through the eyes of a lonely 5-6-year-old country child, conveyed by an adult narrator, but the milieu could not be more different. Unlike Illimar’s manor house idyll, the world of Luik’s child is encompassed by a parochial village during the

Stalinist collective farm hysteria, empty farms of those deported and guerrillas hiding in the forests: life in the midst of poverty, irrational evil and fear, as a contrast to the appealing and dashing Soviet utopias. Tuglas wrote, „I would like to be little Illimar again”, whereas a Soviet writer claims to be „wholeheartedly happy that my childhood is behind me...” Luik says: „I chose this child, not because I wanted to describe myself and my childhood, but because she was most suitable in depicting that era.... The pathos, naivety and optimism of the time – I think the child has all that in her.”

Seitsmes rahukevad is a highly poetic, figuratively supported text, with dozens of budding poems inside, a kind of prose poem. The style is confessional, and reflections of the past, present and future intermingle. The profusion of associations hides a simple story line, provided with a palette of semi-animistic intuitions of an imaginative young girl. She wishes to act like a radio battery that captures all the voices fluttering in the air. The girl makes no distinction between friends and foes, victims and aggressors; she sees everything around her as a fascinating bustle, which she eagerly tries to communicate with. The linguistic universe of text is polyphonic and magical: the standard language of internal speech of the fictional narrator alternates with the dialogical colloquial and dialectal speech, the communist newspeak with national style layers from folksy ballads and church songs or from bourgeois reading material to allusions of high poetry, the fragments, composed by the child – *Nuns and monks! Pharaoh!* – and tantalising swear words with foreign phrases or other quotations. Maire Jaanus gives this analysis: what prevails is, therefore, more a psychoanalytic impulsive genotype than a phenotype sublimated by culture; primary aggression and self-aggression rather than the late socialised persona – a naive-comic reflection of the primitive and violent era with which the child, indeed, intuitively and potently identifies, albeit with a growing sense of guilt. „The work contains a peculiarly humorous sadistic pleasure, a special irony towards its character,” says Mati Unt. The environment, often not understood by her at all, becomes perceptible in the consciousness of an adult reader – the fading tang of history comes alive again.

The poet’s „second literary spring”, as the German Estophile Cornelius Hasselblatt put it, continued to flourish with her next novel, *Ajaloo ilu* (The Beauty of History, 1991). It plays on the danger-tinted parallelism of the dramatic eras of 1968 and 1991, the Prague Spring and the Singing Revolution in Estonia. The themes of various symbolic biblical motifs, such as Jonah escaping from God’s task, the cutting of Samson’s hair or the fish motif, guide the reader through the densely composed text. Again, the plot is simple: a 21-year-old aspiring writer *Tema* (the Estonian personal pronoun does not distinguish gender!) meets a young Latvian Jewish sculptor in Riga. She remains alone in his empty flat, rummages through other people’s things, and reflects eagerly, but indifferently, on them. The Finnish critic Juhani Salokannel calls the novel a laboratory that examines human relations,

where the main attitudes are doggedness and distance: it rejects topics that seemed national and significant at the time. A clash of identities causes communication problems, and mutual empathy is tested. Anna Verschik: „Viivi Luik has amazingly captured the essence of Jews in the post-war Soviet empire: most of them cannot remember who they are and where they belong.... Instead, they have fear – one of the most important keywords in the novel.” Are love, freedom and salvation possible in the grasp of history as a bloodthirsty Vampire? Distance and misunderstanding on the one hand, and approaching and understanding on the other – the imagination moves to and fro between the two opposite sides. The constant fluctuation between the main character and the narrator also creates a fickle mood in the text, ranging from tenderness to spite. In Salokannel’s opinion, the novel breathes: the narrator is surprisingly mobile, one turn follows another, and free association is „anarchically savage”. „Viivi’s sense of humour is grim,” her style is „tormenting and infectious”, admires Kalev Kesküla. As for *écriture féminine*, Luik prefers, as does Emil Tode / Tõnu Õnnepalu and Ene Mihkelson, a universal point of view: „Writers insist on talking to us about men and women.... while we long to be androgynous.”

In 1994, Estonian Radio broadcast Luik’s radio play *Koera sünnipäev* (Puppy’s Birthday), commissioned by Swiss Radio, but presented in Germany in 1995. The play is written in a hidden language of symbols; the characters, like those of Chekhov, talk nonchalantly past one another. Nothing seems to happen, although a shadow of cynical irony lies in the formal dialogue. The heart is being utterly cut, and blood seeps into topics of conversation. The leading poet and novelist became interested in the genre of drama, evidenced by her opera libretto *Pilli hääl* (The Sound of a Lyre, 2000). The music for the short opera was written by Ralf Gothón, a Finnish-Swedish pianist; however, it was never staged. Recitative drama intensifies the poetics of the contradictory unity between the cruelty and beauty: surgeon mother, in conspiracy with a drug dealer, kills her own disobedient son for an illicit organ donor business – *Everything on the knife’s edge / and is thus so beautiful*. The play lifts several blending pairs of oxymora on the level of symbolism in the manner of Maurice Maeterlinck’s *L’Oiseau Bleu*. Another suitable companion would be Jean Cocteau’s allegorical-psychedelic *Orphée*, where the parallels of Orpheus and Eurydice are young men Johannes and Toomas: androgyny, light/shadow, hate/love, violence/art, murder/life-giving, demonism/Faustianism, kitsch/the eternal – the ironic choral song *grave on the neck*, mouth *smearred with warm blood*.

The slim volumes of essays, *Inimese kapike* (A Locker of One’s Own, 1998) and *Kõne koolimaja hual* (A Sermon at the Grave of the Schoolhouse, 2006), contain reflections and speeches published or delivered in Estonia or abroad. As Janika Kronberg puts it, Luik believes that the forthcoming new century will be accompanied by the birth of new men and new art, which she, like Milan Kundera, envisions as rising on the basis of kitsch. She does not analyse or theorise, and her

texts are characterised by bold expression and radiant images. Her essays reveal childlike frankness, prophecy and challenge to obsolete modes of thinking.

In conclusion, three quotes from the writer herself: „I have written in order to capture time.... To become different myself. To say: everything is possible, you just have to wish, persevere and suffer. You have no right to give up, no right to succumb.”

„But – why should I explain what I had in mind with a poem; you either understand or you don't, and I believe that nothing is lost in any case.”

„I should also add that the language I use is Estonian. To everybody who asks me what does it feel like to write in such a small and obscure language, I'd like to reply in the words of Isaac Bashevis Singer: 'I love to write stories about ghosts, and nothing conveys the essence of ghosts better than a language on the brink of extinction... I am sure that one day all the dead will wake up and their first question is: can I read a new book in an extinct language...?'"

VIIVI LUIGE BIBLIOGRAAFIA

Valinud Jaan Malin

LUULE

Raamatud

PILVEDE PÜHA: Luuletusi aastatest 1961–1963. – Tallinn: Eesti Raamat, 1965
(Noored autorid 1964).

Arvustus

Põldmäe, Jaak. Võilillepäikesega süles. Noored autorid 1964 // *Edasi* 21–03–1965: 2.

Rimmel, Rudolf. Viivi Luige debüüt // *Noorte Häääl* 4–04–1965: 2.

Lauristin, Marju. Viis visiitkaarti (Noored autorid 1964) // *Sirp ja Vasar* 9–04–1965: 3; *Noorte Häääl* 19–01–1969: 2; Kirjandus kriitiku pilguga: Arvustusi ja aastaülevaateid 1962–1972 / koost K. Kääri. – Tallinn: Eesti Raamat, 1975: 164–171.

Grabbi, Hellar. Kolmnurk muutus nelinurgaks (Noored autorid 1964) // *Mana* 1+2/1965: 67–70.

Laht, Uno. Kasseti katsikul (Noored autorid 1964) // *Looming* 5/1965: 785–791.

Kalda, Maie. Neli uut (Noored autorid 1964) // *Keel ja Kirjandus* 9/1965: 562–565.

TAEVASTE TUUL: Teine luulevihik. – Tallinn: Eesti Raamat, 1966.

Arvustus

Andresen, Nigol. Oma käekirjaga luuletaja // *Looming* 9/1966: 1458–1459.

Rummo, Paul-Eerik. *Staccato* Taevaste tuule ajal // *Sirp ja Vasar* 16–09–1966: 3–4.

Laht, Uno. Ei kesvadest ega linnastest: Vaateid 1966. a luulesse // *Looming* 3/1967: 451; Kirjandus kriitiku pilguga: Arvustusi ja aastaülevaateid 1962–1972 / koost K. Kääri. – Tallinn: Eesti Raamat, 1975: 308–310.

Grünthal, Ivar. [Viivi Luik. Taevaste tuul] // *Mana* 35/1969: 103.

LAULUDEMÜÜJA. – Tallinn: Eesti Raamat, 1968.

Arvustus

Schmuul, Alvi. Kolmas lauluraamat // *Keel ja Kirjandus* 7/1968: 437–438.

Runnel, Hando. Kas teab teadus, mis on headus (Luuleprobleeme Viivi Luigega raustal) // *Sirp ja Vasar* 19–07–1968: 3; H. Runnel. Ei hõbedat, kulda. – Tallinn: Eesti Raamat, 1984: 77–82.

- Rimmel, Rudolf. Lauludemüüjast // *Noorte Hääl* 12–09–1968: 2.
Риммел, Рудолф. О продавце песен // *Дружба Народов* 4/1969: 278–279.
Kaplinski, Jaan. Nagu kanaarilind kaevanduses // *Looming* 7/1968: 1104–1107;
Kirjandus kriitiku pilguga: Arvustusi ja aastaülevaateid 1962–1972 / koost
K. Kääri. – Tallinn: Eesti Raamat, 1975: 375–381.

HÄÄL. – Tallinn: Perioodika, 1968 (Loomingu Raamatukogu 1968, nr 45).

Arvustus

- Alekõrs, Richard. Lugupeetud Viivi Luik! // *Noorte Hääl* 19–01–1969: 2.
Grabbi, Hellar. Viivi Luik. Lauludemüüja / Viivi Luik. Hääl // *Mana* 35/1969:
104; H. Grabbi. Vabal häälel: Mõtteid kahesajast eesti raamatust. – Tallinn:
Virgela, 1997: 143–144.

OLE KUS OLED. – Tallinn: Eesti Raamat, 1971.

Arvustus

- Villandi, Valeeria. Puudes ja rohus on rahu // *Sirp ja Vasar* 25–06–1971: 6.
Muru, Karl. Viies, peaaegu valikkogu // *Keel ja Kirjandus* 7/1971: 434–436;
K. Muru. Vaateid kolmest aknast. – Tallinn: Eesti Raamat, 1975: 293–297.

PILDI SISSE MINEK. – Tallinn: Eesti Raamat, 1973.

Arvustus

- Reinla, Astrid. ...ja mis pildi sees on // *Looming* 9/1973: 1574.
Mirov, Ruth. Ühe pildi sees // *Sirp ja Vasar* 30–11–1973: 3.

PÕLISKEVAD. – Tallinn: Eesti Raamat, 1975.

Arvustus

- Kuusik, Hiie. „Kümnerublastest saavad roosid ...“ // *Noorte Hääl* 13–06–1975: 3.
Krimm, Virve. Meetodi võimalused ei ole piiratud // *Looming* 10/1975: 1751–1753.
Kaalep, Ain. Maakera läheb moodi // *Keel ja Kirjandus* 12/1975: 744–745;
A. Kaalep. Kolm Lydiat. – Tartu: Ilmamaa, 1997: 511–514.

LUULET 1962–1974. – Tallinn: Eesti Raamat, 1977.

MAAPÄÄLSED ASJAD. – Tallinn: Eesti Raamat, 1978.

Arvustus

- Mihkelson, Ene. Pildist väljatulek // *Looming* 11/1978: 1921–1924; E. Mihkel-
son. Kirjanduse seletusi: Artikleid ja Retsensioone 1973–1983. – Tallinn:
Eesti Raamat, 1986: 173–179.
Süvalep, Ele. Seinad ja aavaused // *Keel ja Kirjandus* 1/1979: 45–46.

TUBASED LAPSED.– Tallinn: Eesti Raamat, 1979; – Tallinn: TEA, 2006

Arvustus

- Kiin, Sirje. Tubane tundekasvatus // *Looming* 11/1979: 1630–1632.
Põldmäe, Asta. Laste(raamatu)aasta // *Keel ja Kirjandus* 8/1975: 499–501;
Kirjandus kriitiku pilguga: Arvustusi ja aastaülevaateid 1979–1980 / koost
K. Kääri. – Tallinn: Eesti Raamat, 1982: 274–276.

RÄNGAST RÕÖMUST. – Tallinn: Eesti Raamat, 1982.

Arvustus

Unt, Mati. Üheksa tähelepanekut Viivi Luige luulest // *Keel ja Kirjandus* 7/1982: 376–377.

Lõhmus, Aivo [Viivi Luik. Rängast rõõmust] // *Edasi* 10–04–1982: 5.

Ligi, Katre. Hele märtsipäev ja külm novembriõhtu // *Looming* 3/1983: 422–424.

Lehiste, Ilse [Viivi Luik. Rängast rõõmust] // *World Literature Today* 4/1983, Vol. 57: 664–665.

KOLMED TÄHED. – Tallinn: Eesti Raamat, 1987; [Tallinn:] Tänapäev [2001].

Arvustus

Krusten, Reet. Lapsest ja lastekirjandusest täna (1987) // *Sirp ja Vasar* 6–05–1988: 4.

Kruuspere, Piret. Lastekirjanik Luik ehk miks kirjutatakse raamatuid // *Vikerkaar* 11/1988: 91–93.

Seppel, Ly. Algupärane lastekirjandus 1986/87 // *Looming* 4/1988: 546.

MAA TAEVAS. – [Tallinn,] 1998.

Arvustus

Unt, Mati. Printsess vähkreb maa(t)keral // *Eesti Ekspress* 30–10–1998: B3.

Sommer, Lauri. Luik lennus: kohandatud minevik // *Vikerkaar* 1/1999: 78.

ELUJOOON: Valitud luuletused 1962–1997. – [Tallinn:] Tänapäev [2005].

KOGUTUD LUULETUSED 1962–1997. – [Tallinn:] Tänapäev, 2006.

Luuletused kogumikes

Hilissuvine. – Naeratus. – * Tuul, taevaste tuul. – * Taevas õhtuste väljade taga. – Heinputked õisi on loonud // *Eesti luule: Antoloogia aastast 1637–1965 / koost P. Rummo.* – Tallinn: Eesti Raamat, 1966: 955–956.

* Juulis me unustasime ära // *Jutupaunik / koost H. Väli.* – Tallinn: Eesti Raamat, 1973: 79.

Ööl vastu esimest maid // K. Leht. *Kirjanduse lugemik VII kl.* – Tallinn: Eesti Raamat, 1973: 235.

Rubljev. – See kujur // Ärgem rääkigem raamidest! / koost V. Kabur. – Tallinn: *Periodika*, 1974: 80–81 (*Loomingu Raamatukogu* 1974, nr 14).

* Anna mulle andeks. – * Kullendav lill. – * Väriseb moon, sest ta päikest. – Iga sügise jahedas leegis. – Kahvatu valgus. – Ladvuni kerkivad hanged. – Talvised oksad // E. Kask. Värviliste liblikate lend: Loodusluulet värvifotodega. – Tallinn: Eesti Raamat, 1978: 17, 21, 49, 55, 65, 78, 87.

Lõhnav varjulill. – * Aastast aastasse. – * Kauge Luuleil. – * Lähedal ja kaugel. – * Kunagi enam. – * Vii minu hingest. – * Tüümianinõmm. – * Nukraid samme. Ehk... – * Punased puud on. – ARMASTUS. – * Lohuta vaikselt. – * Väsvas sajus. – * Hüvastijätt taas. – * Kuskilt kõrgelt kui. – * Lumi aknas. – * Kuusepärgad. – * Talvised oksad. – * Pungad pruunil raol // Kõik siin maailmas: Valimik eesti haikusid / koost M. Mäger. – Tallinn: Eesti Raamat, 1980: 44, 46, 110, 115, 146, 160, 164, 165, 170, 194, 204, 205, 215, 222, 223, 240, 241.

Kodumaa. – Igavik. – Hilissuvine. – Metsmesilane. – * eks sa vaata lehti ja vett // Eesti looduslüürikat / koost D. Vaarandi. – Tallinn: Eesti Raamat, 1980: 42, 72, 155, 229, 305.

Kevadine. – * Tuul, taevaste tuul. – Metsmesilane. – Skväär. – * Otsekui. – * Kohvik. – * maailmas. – * elab kus tahab. – * Rääkisin väljadest ükskord. – Tema. – Elulugu. – * Pajud on urvas juba. – * Trammipeatuses, südatalvel. – Edasijõudnud inimene // Eesti luulet 3: Valimik XI klassile / koost R. Jõesaar, K. Muru. – Tallinn: Eesti Raamat, 1980: 258–264.

Puud // Jutupaunik 1981 / koost H. Väli. – Tallinn: Eesti Raamat, 1981: 118.

Luuletaja. – Kodumaa // Maast ja rahvast / koost A. Eelmäe. – Tallinn: Eesti Raamat, 1982: 10 (tsükkel „Me hoiame nõnda ühte“), 18 (tsükkel „Tasakaal“).

Meeldetuletus // Elan tundes, et vastutan / koost L. Ruud. – Tallinn: Eesti Raamat, 1982: 43.

Rubljev. – Andustus // Õpeta mulle oma kodu tunnet / koost A. Siig. – Tallinn: Eesti Raamat, 1983: 14, 89.

Kodumaa. – Veendumus // Selle punase päikese all 3: Lugemispalu nõukogude rahvaste kirjandusest / koost A. Jaaksoo. – Tallinn: Eesti Raamat, 1983: 384.

Sügis. – Hilissuvine. – * Kui puud jäävad raagu. – Ilmavalgus. – * KELL ON IKKA KÄE PÄÄL KÕIGIL INIMESTEL // Eesti luulet: Valimik IV–VIII klassile / koost L. Villand. – Tallinn: Eesti Raamat, 1984: 191–192.

Veendumus. – Kodumaa // Armastada maad: Valik luulet ENSV 45. aastapäevaks / koost L. Ruud. – Tallinn: Eesti Raamat, 1985: 104–105.

On aastasaja lõpp. On öö // Juhan Liiv 125 / koost K. Muru. – Tallinn: Eesti Raamat, 1989: 34–35.

Mets. – * Pilvede all. – Puud. – * Suvi ukselinki surub // E. Hiie, M. Mürsepp. Emakeele lugemik IV kl.: II osa. – Tallinn: Valgus, 1989: 21, 143–145.

Võtke! – Hilissuvine. – Sinilill // Valik eesti luulet / koost J. Greim, S. Haavik. – Tallinn: Eesti NSV Hariduskomitee, 1989: 180–181.

Hilissuvine. – Heinputked õisi on loonud. – * Tuul, taevaste tuul, tule alla. – * Linaväljade õotsumisse. – Saladus. – * Kuhugi puiestee liiva. – Kiri. – * Otseku sületäis rohtu. – * maailmas. – * otseku metsikus paigas. – * elab kus tahab. – * mõtlen ja mõtlen. – * rääkisin väljadest ükskord. – * Vastu tuult. – Elulugu. – * Pajud on urvas juba. – Edasijõudnud inimene. – Isikutunnistus. – Luuletaja. – Infarkt. – Juhus on juba reel. – * SINISES TAEVAS ON VALGEID JOONI. – Elukutse. – * MIS LÄBI AJA LÄIGATAB. – * VALVELOLEKU PIINA MAITSE. – * INIMESE KÄSI LIIGUB VALGEL LEHEL. – Rängast rõõmust. – * IGAVESES PIMEDUSES KÄIB. – Ülestõusmine. – Ilmavalgus. – * TÄIE JÕUGA MA RUSIKAS HOIDMA PEAN KÄE. – * LADVAD LIIGUTAVAD, SIRAB KASETOHT. – * LUMI, ASFALDI PÄÄLE SAJA. – * ÕHK OLI TÄIS HIILGAVAT TOLMU. SEE ME NÄGUSID. – * KUI PÄEV ON SILLERDAV JA SÜNGE nagu vööras mais. – * VANU ÄHVAR-DUSI TAEVAKAART ON TÄIS. – * On aastasaja lõpp. On öö // Sõnarine: Eesti luule antoloogia: 4. köide / koost K. Muru. – Tallinn: Eesti Raamat, 1995: 163–180.

Metsmesilane. – Heinputked õisi on loonud. – Võta mind lehtede varju! – * Naera, naera, naerame võidu. – Kodumaa. – Ilmutus. – * MIS LÄBI AJA LÄIGATAB // Eesti kirjandus tekstides: Lugemik keskkoolile II / koost M. Hennoste. – Tallinn: Avita, 1998: 393–408.

*Tuul, taevaste tuul, tule alla. – * Linaväljade õotsumisse. – * rääkisin väljadest ükskord. – Elulugu. – Edasijõudnud inimene. – * MIS LÄBI AJA LÄIGATAB. – * INIMESE KÄSI LIIGUB VALGEL LEHEL. – * Rängast rõõmust. – * ÕHK OLI TÄIS HIILGAVAT TOLMU. SEE ME NÄGUSID // Väike Sõnarine III: Luulevalik gümnaasiumi XII klassile / koost K. Muru. – Tallinn: Koolibri, 1999: 101–105.

Tuba. – Eks hea olla igaüks tahaks. – Lasteaialaps. – Suur lärm. – Kui kõnelda saladusest. – maal on. – Nohu. – Must ja valge. – Sügis. – Tüli. – Jonn. – Laps oli üksi kodus. – Mured. – Koletise joonistamine. – Valgus. – Suvi. – Puud. – Emad. – Emakeel. – Kolmed tähed. – Väike kuusk. – Magamaminek. – Õu. – Lapsepõli – Keha // Eesti lasteluule valimik II / koost R. Kuusk. – [Tallinn]: Avita, 200: 213–230.

Miks kirjutatakse raamatuid. – Voodi. – Tööriistad. – Jonn. – Tüli. – Kolmed tähed. – Keha. – Pääsukeste elu. – Sünnipäev. – Värske kuusk. – Masin. – Vihased mehed // Olen orav hoolikas: Eesti lastekirjanduse antoloogia XIII / koost A. Jaaksoo. – Tallinn: Steamark, 2002: 246–252.

Järvel // *Tee Kommunismile* 7-07-1962: 3.

Laagriöö // *Säde* 11-07-1962: 3.

Kaugele sõbrale. – Sinilill. – Kevad vahtraladvas. – Sadas, sadas sooja vihma // *Pioneer* 8/1962: 20–21.

Õhtul laagris // *Säde* 1-08-1962: 4.

Paremat merd pole kusagilt leida // *Säde* 12-08-1962: 3; *Sädeme* sädemeid / koost J. Renzer. – Tallinn: Eesti Raamat, 1976: 133.

1. septembri hommikul. – Päikesekuld. – Uhkusta! // *Tee Kommunismile* 29-09-1962: 3.

Sügis peab ... // *Säde* 17-10-1962: 4.

Täna // *Tee Kommunismile* 6-11-1962: 1.

Täna // *Pioneer* 11/1962: esikaane siseküljel.

Lumi // *Pioneer* 1/1963: 21.

Naerusuine. – Algus. – * Teetolmust said // *Pioneer* 2/1963: 22.

Suvepäev // *Noorte Hää* 5-04-1963: 3.

Hommik // *Pioneer* 5/1963: esikaane siseküljel.

Pole veel päriselt hommik // *Pioneer* 6/1963: 7.

Kas suudan? // *Pioneer* 7/1963: 5.

Pärast vihma // *Pioneer* 8/1963: 6.

* Täna käisime // *Pioneer* 9/1963: 5.

Tee algul. – * Minule nõmme peal. – Rannalauludest. – Kevadine. – Võtke! // *Edasi* 29-09-1963: 2.

Komsomol loob. – * Teetolmust said. – Terve pika-pika päeva // *Noorus* 12/1963: esikaane siseküljel ja lk 15.

Täna käisime // *Tee Kommunismile* 11–01–1964: 3.

Üle lumiste luhtade tuled // *Pioneer* 2/1964: 3.

Kutsikas // *Pioneer* 4/1964: 23.

Pööripäevakukk. – * Ööd hakkavad jällegi laulma // *Looming* 5/1964: 725.

Suvine // *Pioneer* 7/1964: 14.

Hilissuvine // *Edasi* 16–08–1964: 3.

* Sulava lume ja leppade lõhnast // *Noorte Hää* 25–09–1964: 2.

* Võtan kätte, võtan, lähen. – * Veel laulda tohin suvepäikse särast // *Noorte Hää* 31–10–1964: 4.

Täna // *Tööraha Lipp* 7–11–1964: 1.

* Võtan kätte, võtan, lähen. – * Veel laulda tohin suvepäikse särast // *Leninlik Lipp* 3–11–1964: 1.

* Kas on õhtu või öö või on päev. – * Tuul, taevaste tuul, tule alla. – Seal ma seisan // *Looming* 12/1964: 1848–1849.

Luhtade lumiseilt lehilt ... // *Pioneer* 12/1964: 21.

Vaikseis ridades ... – * Hall kivi sammaldunud. – Meelespea. – * Suvi, sa polegi enam kaugel. – Sinise liblika lend. – * Taevas õhtuste väljade taga // *Noorus* 1/1965: 6–7.

Viis haikut // *Noorte Hää* 7–02–1965: 2.

Naeratus // *Sirp ja Vasar* 19–02–1965: 3.

Leninit olen ma näinud ...¹ – Nende lippude alt ... – Teadmine. – * Taas kevadhommik hallane. – * Lumevee rohevaid järvi. – Öölaul. – * Oh küll pihlakaoksade und // *Looming* 4/1965: 483–486.

¹ Märkus: Luuletus „Leninit olen ma näinud ...“ ilmus ajakirjas *Looming* küll Viivi Luige tekstina, kuid autori teatel on see tõlge ühelt saksa (DDR) autorilt.

* Tahan talvede koitudest punastest // *Noorte Hää* 17–04–1965: 1.

Ööl vastu esimest maid // *Noorte Hää* 1–05–1965: 1.

- * Kas kohtas teist keegi mu valget kuud // *Noorus* 7/1965: 11.
- * Seal, kus lõpetab linn oma rutu. – Kullerkuppude aegu I–II // *Looming* 8/1965: 1140–1141.
- Seitse linavart // *Sirp ja Vasar* 8–10–1965: 2.
- Seitse sügishetke // *Noorte Hääl* 31–10–1965: 3.
- Sügisserenaad. – Kangastus. – Kivilinnad I–II. – Laul // *Looming* 12/1965: 1789–1791.
- Veebruar I–II // *Noorte Hääl* 6–03–1966: 3.
- Ristipäev I–III // *Looming* 4/1966: 621–622.
- Veel kord sügisesse. – * Linaväljade õõtsumisse. – *Dianthus barbata* // *Noorus* 11/1966: 9.
- Meelespea. – * Seal, kus lõpetab linn oma rutu. – Öölaul [kogust Taevaste tuul] // *Sirp ja Vasar* 3–06–1966: 3.
- Kollaste õhtute poole // *Noorte Hääl* 24–07–1966: 3.
- Kolm sonetti // *Sirp ja Vasar* 5–08–1966: 3.
- Sügise laulud: * Mõtlen: kui mitte mina. – * Kerkivad lõhmused // *Noorte Hääl* 9–10–1966: 3.
- Punane tulp. – * Anna mulle andeks!. – Etüüd nr 2. – Vana linn // *Looming* 10/1966: 1587–1588.
- Võõras kuu // *Nõukogude Naine* 11/1966: 3.
- Etüüd // *Sirp ja Vasar* 10–03–1967: 5.
- Teelemineja. – Sinilill. – Metsmesilane // *Looming* 4/1967: 603–604.
- Ööl vastu esimest maid // *Tee Kommunismile* 29–04–1967: 1.
- Kolm suvesonetti: * Kui valgus vabanev tõi noore maikuusaju. – * Oo hommik heinakuu, su laotust jälle vaatan. – * See lauge nõmmemaastik nõrgub vaiku // *Nõukogude Naine* 5/1967: 16.
- Mööduv õhtu // *Noorte Hääl* 30–07–1967: 2.
- * Libiseda madalike üle // *Sirp ja Vasar* 6–10–1967: 3.

Palve. – Päev raudses raamis. – Uni. – Skväär. – Märtsimiraaz. – * Sügisese päeva lõhn. – Laps. – Armastus // *Noorus* 11/1967: 10–11.

Unustus. – Tardumus. – Hobused // *Looming* 11/1967: 1684–1685.

Sonett // *Edasi* 5–12–1967: 2.

Muinasjutt lillepoe aknal // *Pioneer* 1/1968: 3.

Linn, tasandik, meri, maantee // *Looming* 5/1968: 689–692.

Lähenedamine. – Introdüksioon. – Dissonants. – Avarus. – Raamat // *Noorus* 6/1968: 45.

Keskpäev // *Noorte Hää* 28–07–1968: 2.

* Ning savikann sai täis kargi // *Sirp ja Vasar* 16–08–1968: 3.

Ülestunnistus // *Looming* 10/1968: 1517–1520.

* kohvik. – * kolletus lendas ära. – * Otsekui. – * tumeneb. – * mispärest // *Looming* 6/1969: 869–871.

* tuhme ja siniseid oksti. – * kohates. – * olen siin ... olen siin... mul on tühjad käed. – * armastust mõnikord meenutab taevast // *Noorus* 9/1969: 18–19.

Sügis // *Pioneer* 9/1969: 5.

Kolm haljust: * Väljas on veebruar täna. – * Maailmas. – * Igal pool on see lõhn // *Looming* 11/1969: 1692–1694.

Kuldne õhtu // *Pioneer* 11/1969: 22–23.

Rõõmus sadu // *Pioneer* 5/1970: 4.

* Juulis unustasime ära // *Pioneer* 9/1970: 5.

* Aiad jäid raagu oktoobris. – * Keset luitunud kirju // *Looming* 11/1970: 1663–1666.

* Ükspäev ma pildusin laiali. – * Rääkisin väljadest ükskord. – Teine. – * Oli südatalv. Oli tuult ja lund // *Noorus* 11/1970: 46–47.

Jüri Üdi. – * Oled raha andnud. – * Olgu maailma rohud haljad. – * Kui see olen mina // *Noorus* 7/1971: 22–23.

See on niisama öelda I–V // *Looming* 9/1971: 1315–1317.

Viivi Luige uusi värss: Tema. – Mõnele, kes mõistab naerda // *Kultuur ja Elu* 12/1971: 5–6.

* Noorem poeg ütles kuningale oma isale. – Jutt. – * Ta sööb säääl toomingamarju // *Looming* 4/1972: 548–549.

* „Elvira Madigan” kinos. – * Mitu kütmata talve. – * Tuule käes undab üks traat. – Elulugu // *Looming* 8/1972: 1331–1332.

Suured puud // *Nõukogude Naine* 9/1972: 12.

Marie Under. – Kohtumised. – * Ja mööda ei läinud kuudki. – *Jah, aknad on jälle jääs.– * Puud lähevad maa pealt ära // *Noorus* 10/1972: 22–23.

* Kuula, kuis laulavad lumised luhad // *Nõukogude Naine* 3/1973: tagakaanel.

Kodu. – Maateadus. – * Pajud on urvas juba. – Korter. – Laupäev. – Lumi // *Looming* 8/1973: 1282–1285.

Ärasõit. – Kulunud sõna? – Juuli. – Vikat. – Ema kiri. – Igavik // *Looming* 5/1974: 768–770.

Saladus. – Õed. – Infarkt. – Kaks inimest toas // *Looming* 6/1975: 956–958.

Näe, kuidas suvi läheb. – Saksa kirjanik. – Novembri lõpp. – Talvised käigud. – Selle aasta talv // *Looming* 3/1976: 355–358.

* Mõnes asjas maa pääl on midagi jäist. – Juhtum. – * Kes suri, kes elas, kes oli. – * Mis suvi see on siia tulnud. – * Sest õhtust on luuletusi. – * Sinises taevas on valgeid jooni. – Küll mõni maakoht on kauge // *Looming* 1/1977: 93–96.

Igavesed maastikud. – Vaikus. – Koer. – Protseduur. – Mis asi on õieti kõik see. – * Pikk ja terav loojak keskelt katki murdus. – Vaade. – Ilus müüjanna // *Looming* 3/1978: 443–446.

Ema kiri // *Põllumajanduse Akadeemia* 22–06–1978: 1.

Tööriistad // *Säde* 9–08–1978: 4.

Puud // *Pioneer* 9/1978: 19.

Kes koera tahab ... – Emad. – Meie köök // *Pioneer* 11/1978: 20–21.

Apelsinid. – Vaikne lumi. – Tuba. – * Eks hea olla igäüks tahaks // *Täheke* 1/1979: 5.

Jälle. – Kell on ikka käe pääl kõigil inimestel. – Sa igavene, hele märtsipäev. – Mis läbi aja läigatab // *Looming* 6/1979: 804–805.

Igasugused asjad // *Täheke* 8/1979: 7.

Valveloleku piina maitse. – Pliiats soojaks läks näpu vahel. – Südaösel majas sõidab lift. – Inimese käsi liigub valgel lehel. – Tallinn üleval, ent allpool ääres Valga // *Looming* 1/1980: 58–59.

* Kui kõnelda saladustest. – Lasteaialaps // *Täheke* 4/1980: 7.

Uusi värse: * Järsku on kõik nagu kunagi... – * Tahmapilved linna kohal // *Kultuur ja Elu* 10/1980: 9.

* Radiaatorid kütavad tuba. – * Igaveses pimeduses käib. – * Istume laua juures. – * Kes ei kuule kunagi löokest. – * Viina voolab karahvini suust // *Looming* 11/1980: 1534–1536.

Nohu // *Täheke* 11/1980: 16.

Naeratus // *Kodumaa* 1–04–1981: 4.

* Majahoidja hoovis raiub jääd. – * Suur moejuht. – * Aeg liigutab tiibu ja koltuvad puud. – Kartulivõtja. – * Lume alla jääb merepindki, kuhu päike kukkus // *Looming* 5/1981: 595–597.

Metsmesilane // *Kodumaa* 15–07–1981: 4.

Ei lõpe. – Ülestõusmine. – * Tume sajand tõmbab sirgu traadid kaelalülides. – Majaraamat // *Looming* 12/1981: 1706–1708.

Pääsukese elu. – Keha. – Vaene Johannes. – Rumal Oskar // *Täheke* 1/1982: 4–5.

Meeldetuletus // *Kodumaa* 26–01–1983: 4.

Plakat. – * Raskelt kohisesid kõrged kuusehed läbi emakeele. – * Mustast tunnelist ja valgest päikseruudust // *Nõukogude Naine* 8/1983: 17.

* Väriseb moon, sest ta päikest // *Kodumaa* 13–06–1984: 4.

Kevadine // *Kodumaa* 20–03–1985: 4.

* LUMI, ASFALDI PÄÄLE SAJA. – * KAS NÄED? KAS NÄED, ET MEREJÄÄS ON PRAGU. – * TOA SEINA PÄÄLE LANGEB. – Vale. – ÓHK OLII TÄIS HIILGAVAT TOLMU. SEE ME NÄGUSID // *Looming* 3/1985: 295–297.

Suur lärm. – Maal on ... – Sünnipäev. – Elusloodus. – Kuu. – Magamaminek // *Täheke* 5/1985: 10–11.

Naeratus. – Valik. – * Tumedate vete kohal // *Ühistöö* 6–07–1985: 4.

Kui sa krabad // *Täheke* 9/1985: 4.

Väike kuusk. – Must ja valge. – Miinus kaksikümmend kraadi // *Täheke* 12/1985: 2.

Lumi // *TRÜ* 27–12–1985: 1.

* Hääd uut aastat! // *Rahva Hääl* 31–12–1985: 3.

On aastasaja lõpp. On öö. – Üks raamat on lahti // *Vikerkaar* 4/1987: 9–12.

* KUI SA VAATASID VÄRSKET LUND, kas sa panid siis. – * KUI PÄEV ON SILLERDAV JA SÜNĜE nagu võõrais mais. – * VANU ÄHVARDEUSI TAEVAKAART ON TÄIS // *Looming* 4/1987: 480–481.

Ühel kaugel päeval. – Sinilill // *Kodumaa* 15–04–1987: 4.

* Päeva päeva ta ootab imet. – * Nüüd on koridor külm. – * Jah, aknad on jälle jäs // *Põllumajanduse Akadeemia* 25–12–1987: 3.

* RASKELT KOHISESID KÕRĜED KUUSEHEKID LÄBI EMAKEELE // *Maaleht* 31–12–1987: 5.

Rängast rõõmust. – * INIMESE KÄSI LIIGUB VALGEL LEHEL. – * ISTUME LAUA JUURES // *Tee Kommunismile* 24–03–1988: 5.

* Vaata lumepilvi, ole nagu need // *Looming* 6/1988: 723.

Tiiva vari // *Looming* 2/1990: 147.

* Isamaa kitsal perroonil töötati armu ja truudust // *Ambur* 6/1990: 3.

Ristipäev // *Päevaleht* 23–12–1990: 1.

LP-plaatidel

- Rannalaulud / viis: Olev Sau // Eesti Raadio segakoor 25. – Tallinn: Tallinna Heliplaadistuudio, 1970.
- Võta mind lehtede varju / viis: Urmas Alender // Eesti populaarseid lauljaid. – Stockholm: Terra, 1980.
- Võta mind lehtede varju / viis: Olav Ehala // Eesti populaarset muusikat. – Stockholm: Terra, 1980; O. Ehala. Laulud – Tallinn: Forte Stuudio, 1992.
- Sügismaastikud: On hilissuvi. – Üle taeva jooksevad pilved. – Kahvatu valgus. – Valusalt punased lehed. – Tuul kõnnumaa kohal. – Kül m sügisöökuu. – Kurb lilla kanarbik / viis: Veljo Tormis // Kammerkoor „Ellerhein“. – [Tallinn]: Tallinская студия грамзаписки, 1982.
- Ja seda suve ei tule enam / viis: Eino Tamberg // E. Tamberg. Amores. – Tallinn: Tallinская студия грамзаписки, 1986.

CD-plaatidel

- Pajud on urvas juba / viis: Gunnar Graps // G. Graps. Tühjad pihud. – Tallinn: Elwood-Muusik, 1995.
- Sügismaastikud: On hilissuvi. – Üle taeva jooksevad pilved. – Kahvatu valgus. – Valusalt punased lehed. – Tuul kõnnumaa kohal. – Kül m sügisöö. – Kanarbik / viis: Veljo Tormis // Siin põhjataeva all. – Tallinn: Eesti Raadio, 1996.
- Võta mind lehtede varju / Take me under the shelter of leaves / viis: Olav Ehala // Heidy Tamme. Kristalne vaikus. – Tallinn: SE & JS Meedia, 1995; Olav Ehala. Armastatud laulud. – Tallinn: Mojo Records, 2004.
- Väljas on veebruar / viis: Valdo Randpere // Tiit Kikas. Hetked. – [Jüri:] BGM Records, 1997.
- Ära tule / viis: Tajo Kadajas // Eesti kuld II. – [Tartu:] OK Records, 1997.
- Kevadtuul. – Lehtivad pungad. – Öhtune taevas. – Toominga all. – Kollane leek. – Hiliskevadel / viis: Veljo Tormis // Ellerhein: Kasvasin kesk kadakaid. – Tallinn: Forte, 1998.
- Sügismaastikud [1–7] / viis: Veljo Tormis // Årstider / Seasons. – Djursholm: Gramofon AB BIS, 1998.
- Öö. – Silmil suletuil / viis: Ester Mägi // Significatio: Eesti kammermuusikat / Estonian chamber music. – Tallinn: Eesti Raadio, 1999.
- Ülemlaul / viis: Rein Rannap // Ruja: Need ei vaata tagasi... I. – [Tallinn:] Hyper-Elwood, 1999.
- Sügismaastikud: Tuul kõnnumaa kohal. – Kül m sügisöö. – Kanarbik / viis: Veljo Tormis // Ring on täis. – Tallinn: ETV & Lasteekraani Muusikastuudio, 1999.
- Võta mind lehtede varju. – Piiblite kustunud lõhnad. – Ja kuigi veel / viis: Urmas Alender // Urmas Alender. Kogutud teosed I, 1968–1980. – [Tallinn:] Yoko Alender & hyper.elwood, 2000.

- Sügismaastikud: Tuul kõnnumaa kohal. – Kurbilla kanarbik / viis: Uno Naissoo // TPÜ Naiskoor: Luulet sinu süles / The female Choir of TPU: Poetry in Your Arms. – [Tallinn:] TPÜ Naiskoor, 2000.
- Üle taeva jooksevad pilved. – Taevaste tuul / viis: Veljo Tormis // Veljo Tormis. Tähemõrsja / Star bride. – [Tartu:] TÜ Akadeemiline Naiskoor, 2000.
- Naera, naera / viis: Rein Rannap // Tõnis Mägi (sari „Eesti kullafond“). – Tallinn: Hitivabrik, 2000.
- Kevadine. – Kas sina hõikad? I–II. – Võtke! – Taevaste tuul. – Põliskevad. – Sügise laul / viis: Tajo Kadajas // T. Kadajas. Vihmade taga / Behind the Rain. – Tallinn: edition 49, 2001.
- On aastasaja lõpp. On öö / viis: Neeme Lopp // Id Rev: Sina ei. – [Tallinn:] Assortii, 2001
- Naera, naera. – Edasijõudnud inimene. – Eks sa vaata / viis: Rein Rannap // R. Rannap. Varajased laulud. – [Tallinn:] hyper.records, 2002.
- Paljudel pole ... – Võtke! / viis: Kait Tamra // K. Tamra. Kõigel on kõigege seos / All are one with the rest. – Tallinn: ARM Music, 2002.
- Kas sina hõikad? / viis: Tajo Kadajas // T. Kadajas. 10 years after: compilation 1991–2001. – [Tallinn:] Estonian Authors Society, 2003; Joel Friedrich Steinfeldt. 50 parimat laulu (sari „Eesti kullafond“). – Tallinn: Hitivabrik, 2003; J. F. Steinfeldt. Teiste laulud minu suul. – Tallinn: TopTen, 2005.
- Lauludemüüja / viis: Riho Sibul // R. Sibul. Jahe sinine. – Tallinn: Vagabund, 2003.
- Suvel lähme maale / viis: Hendrik Relve // H. Relve. Laulud looduses. – Tallinn: ARM Music, 2004.
- Võta mind lehtede varju / viis: Urmas Alender // U. Alender. Kohtumine Albertiga. – [Tallinn:] Alender-Leht, 2003; K. Sepp. Kesktalve kevad. – Tallinn: Vinge Records, 2004.
- Väljas on veebruar / viis: Valdo Randpere // T. Kadajas *et al.* Hingelaulud / Songs of the soul. – [Tallinn:] Tajo Kadajas, 2004.
- Ülemlaul / viis: Rein Rannap // T. Kadajas *et al.* Hingelaulud / Songs of the soul. – [Tallinn:] Tajo Kadajas, 2004.
- Maailma rohud. – Taevaste tuul / viis: Tajo Kadajas // T. Kadajas *et al.* Hingelaulud / Songs of the soul. – [Tallinn:] Tajo Kadajas, 2004.
- Taevas kõliseb tähti / Stars trinkling in the sky / viis: Uno Naissoo // Klassikaraadio 10: Eesti klassika, folk ja džäss / Estonian classical, folk and jazz favourites. – Tallinn: Eesti Raadio, 2005; H. Hanson. Nii õrn on öö. – [Tallinn:] MT Holding, 2004; H. Hanson. You Bring Me Joy. – Emarcy [USA]: Universal, 2005.
- Eks sa ise tea / viis: Lembit Veevo // M. Kuut. Raagus sõnad. – [Tallinn:] Bigtree, 2005.
- Võta mind lehtede varju / viis: Tajo Kadajas // Teisel pool vett / Beyond the Water. – Tartu: Tartu Kontsert & Tajo Kadajas, 2006.
- Šlaager / viis: Aleksander Müller // Ehk seni parimad? Võib ju niimoodi ka! – Tartu: A. Müller, 2006.
- Väike kuusk / viis: Galina Grigorjeva (Vahter) // Lapsemeelsed jõulud. – [Tallinn:] Elwood, 2006.

- Taevas kõliseb tähti / viis: Uno Naissoo // Ole tervitatud, Maarja! – [Tallinn:] M. Elista, 2006.
- Kuuse jaoks / viis: Piret Rips // Midagi head. – [Tallinn:] BGM, 2006.

Helikassettidel

- Võta mind lehtede varju! / viis: Urmas Alender // U. Alender. Vana kloun. – [Tallinn:] Forte, 1992.
- Looduse ime / viis: René Eespere // R. Eespere Maa laste laulud. – [Tallinn:] 1994.
- Mets / viis: Heiki-Rein Veromann // Lauluæd. – [Tartu:] Tartu Lasteteater, 1994.
- Võta mind lehtede varju / viis: Olav Ehala // Kiigelaulukuuik: Siidiplaat. – [Tallinn:] Seafarm Records, 1995.

VHS-kassetil

- Pihlapuu / viis: Urmas Alender // Las jääda ükski mets: Eesti XVII Üldtantsupidu / Estonian XVII Nationwide Dance Celebration. – [Tallinn:] Eesti Televisioon, [2005].

Muusikatrükistena

- Nende lippude all / viis: Olev Sau // Laule naiskoorile / koost L. Verlin. – Tallinn: Eesti Raamat, 1967.
- Ärgu ta nutku nii / viis: Raimond Lätte // Laule naiskoorile / koost L. Verlin. – Tallinn: Eesti Raamat, 1967.
- Taevaste tuul / viis: Veljo Tormis // 1969. a juubelilaulupeo laulud naiskoorile 2. – Tallinn: Eesti Raamat, 1968; V. Tormis. Uut ja vana naiskoorile / Old and new for female choir. – [Tallinn:] Muusika, 1993.
- Sügismaastikud / viis: Veljo Tormis / перевод В. Рушкис // В. Тормис. Осенние пейзажи: цикл миниатур для женского хора. – Ленинград: Музыка, 1968; V. Tormis. Selected choruses: for mixed, female and male choirs a cappella. – Ленинград: Советский композитор, 1986.
- Taevas kõliseb tähti / viis: Uno Naissoo // Laulge kaasa! 15. – Tallinn: Eesti Raamat, 1969; Laulab Maie Tõnso. – Tallinn: Eesti Raamat, 1978.
- Meelespea / viis: Tiit Lehto // T. Lehto. Laule. – Tallinn: Eesti Raamat, 1970.
- Sügisese päeva lõhn meenutab kuuski / viis: Raimond Lätte // Segakoorilaule. – Tallinn: Eesti Raamat, 1970.
- Üle lumiste luhtade / viis: Raimond Lätte // Eesti heliloojate estraadilaule. – Tallinn: NSV Liidu Muusikafondi Eesti Vabariiklik osakond, 1970.
- Taevaste tuul / viis: Ants Sõber // Eesti heliloojate estraadilaule. – Tallinn: Eesti Muusikafond [1971].

- Võta mind lehtede varju / viis: K[aarel] Truu // Meie repertuaar. – Tallinn: Eesti Raamat, 1971.
- Pihlapuu / viis: Raimond Lätte // Laulge kaasa! 24. – Tallinn: Eesti Raamat, 1972.
- Suvi, sa polegi enam kaugel / viis: Alo Ritsing // Naiskoorilaule. – Tallinn: Eesti Raamat, 1973.
- Elame veel / viis: Valter Ojakäär // V. Ojakäär. Uusi estraadilaule häälele klaveri saatel. – Tallinn: Eesti Muusikafond, 1974; V. Ojakäär. Laule. – Tallinn: Eesti Raamat, 1982.
- Naera! / viis: Lembit Veevo // L. Veevo. Laule segakoorile. – Tallinn: Eesti Raamat, 1976.
- Ühel kaugel päeval / viis: Uno Naissoo // Laule koolikooridele. – Tallinn: Eesti Raamat, 1976.
- Kullerkuppude aegu I–III / viis: Lembit Veevo // Naiskoorilaule. – Tallinn: Eesti Raamat, 1977; Naiskooride lemmiklaulud II. – Tallinn: Eesti Naislaulu Selts, 2001.
- Merelaulud / viis: Olev Sau // Segakoorilaule. – Tallinn: Eesti Raamat, 1977.
- Kas me kestame selle lume / viis: Raimond Lätte // Laulge kaasa! 49. – Tallinn: Eesti Raamat, 1978.
- Naera, naera / viis: Rein Rannap // Laulge kaasa! 52. – Tallinn: Eesti Raamat, 1978.
- Kõnnin hilist ja heledat teed / viis: Heino Lemmik // Meie repertuaar 1. – Tallinn: Eesti Raamat, 1980.
- Võta mind lehtede varju / viis: Olav Ehala // Laulge kaasa! 57. – Tallinn: Eesti Raamat, 1980.
- Kas sina hõikad? / viis: Lembit Veevo // Laulge kaasa! 63. – Tallinn: Eesti Raamat, 1981.
- Mere kalda peal puu / viis: Heino Lemmik // Laule naiskoorile. – Tallinn: Eesti Raamat, 1981.
- Oli küll / viis: Alo Ritsing // Tartu heliloojate koorilaule. – Tartu: Eesti NSV Muusikafond, 1981.
- Tuleb tõsiste taevaste aeg / viis: Heino Lemmik // Laule segakoorile. – Tallinn: Eesti Raamat, 1981.
- Ülemlaul / viis: Rein Rannap // R. Rannap. Laule. – Tallinn: Eesti Raamat, 1981.
- Ärgu ta nutku nii. – Sügisese päeva lõhn meenutab kuuski / viis: Raimond Lätte // R. Lätte. Valik koorilaule. – Tallinn: Eesti Raamat, 1981.
- Sügishetked. – Öhtulaul / viis: Olev Sau // O. Sau. Koorilaule. – Tallinn: Eesti Raamat, 1984.
- Mullasse kirjutatan read. – Suvi, sa polegi enam kaugel. – Oli küll. – Tõsiste taevaste aeg / viis: Alo Ritsing // A. Ritsing. Koorilaule. – Tallinn: Eesti Raamat, 1986.
- Vaata, kui tahad... / viis: Lembit Veevo // Laulge kaasa! 83. – Tallinn: Eesti Raamat, 1986.
- Suvi / viis: Eino Tamberg // Meie repertuaar: Muusika lastele. – Tallinn: Eesti Raamat, 1988.
- Meie kõõgis on väga head lõhnad / viis: Eino Tamberg // Meie repertuaar 8. – Tallinn: Eesti Raamat, 1989.

- Võta mind lehtede varju / viis: Edgar Arro // E. Arro. Koorilaulu. – Tallinn: Eesti Raamat, 1989.
- Mullasse kirjutan read. – Suvi, sa polegi enam kaugel. – Oli küll. – Tõsiste taevaste aeg. – Tahaksin pihlapuu rüppe / viis: Alo Ritsing // Segakoorilaulu. – Tallinn: Forest, 1993; Laule segakooridele I. – Tartu: Eesti Segakooride Liit, 2000.
- Hilissuvine / viis: Andres Vahisalu // A. Vahisalu. Koorilaulu. – Tallinn, 1994.
- Looduse ime / viis: René Eespere // R. Eespere. Maa laste laulud. – Tallinn, 1994.
- Veendumus / viis: Albert Pettinen // A. Pettinen. Maast ja rahvast. – Tartu, 1995.
- Kord olnud üks laul / viis: Tiina Kiilaspea // Naiskooride uued laulud II. – Tallinn: Eesti Naislaulu Selts, 1996.
- Sinu silmis on külmetav kuu. – Andesta mulle, ma tulen / viis: Tiina Kiilaspea // T. Kiilaspea. Laulu otsimine: laule nais- ja segakoorile. – [Tallinn:] S. P. Muusika- projekt, 1997.
- Väike kuusk / viis: Galina Vahter // G. Vahter. Seitse jõululaulu lastele. – Tallinn, 1998.
- Palve. – Hilissuvi. – Millal ma lähen... / viis: Alo Ritsing // A. Ritsing. Kuuvalge õis: laule naiskoorile – Tartu, 1999.
- Kuuse jaoks / viis: Piret Pormeister-Rips // P. Pormeister-Rips. Lastelaulud. – [Tallinn, 200-?].
- Väike kuusk / viis: Helve Mikussaar // H. Mikussaar. Lastelaulud. – Tallinn: SP Muusikaprojekt, 2003.
- Kas sina hõikad? / viis: Tajo Kadajas // J. F. Steinfeldt. Külvist lõikuseni II. – [Tallinn:] J. Fr. Steinfeldt, 2004.
- Endast ja Eestimaast: Põhjarannik jääb lume alla / viis: Erki Meister // Valik laule segakooridele. – Tallinn: Eesti Segakooride Liit, 2005.

TÕLGITUD LUULETUSED

Armeenia keeles

[* Paljudel pole ...] / tlk G. Hatšatur // *Айастанн аиҳатаворуй* 1/1983: 11. Tekst armeenia keeles; ajakirja nimetus paralleelselt kirillitsas.

Bulgaaria keeles

* Вече знаеш. [* Sa ju tead.] – Когато дърветата оголеят. [Kui puud jäävad gaagu.] – О, ако още съм сама [* Kui see olen mina] / tlk I. Borislavov // *Съветска поэзия '75 '76*. – София, 1977: 76–78.

... Ивицата на морето, скрила слънето, в снега остава [Lume alla jääb see mereridki, kuhu päike kukkus] / tlk D. Janeva // *Докато обичам: Поетеси от иял свет за любовта*. – София, 1982: 187.

Esperanto keeles

Prenu! [Võtke!] – Rideto. [Naeratus.] – Malfrusomera. [Hilissuvine.] – * Sur erikej' al mi. [* Kurb lilla kanarbik.] – Ponteto [Purre] / tlk H. Dresen // Estona soveta poezio. – Tallinn: Eesti Raamat, 1977: 190–194.

Gruusia keeles

[Meelespea] / tlk L. Tšavtšavadze // *Цисарткела: альманах литературы* 10/1973: 97–98. Tekst gruusia keeles; väljaande nimetus paralleelselt kirillitsas.

[* Ega mina ei tea.] – [*Inimese näoga.] / tlk A. Kaladze // *Саундже* 2/1981: 122, 286. Gruusia keeles, ajakirja nimi paralleelselt kirillitsas.

[* Ega mina ei tea.] – [orig. ?; v.k. Идет осень.] – [Meelespea.] – [Ema kiri.] – [* Kui puud jäävad raagu] / tlk A. Kaladze // *Естонели сабчота постеби* / Eesti luule: Eesti nõukogude luuletajaid. – Tbilisi: Sabotšotha Sakharthvelo, 1984: 122–126. Tekst gruusia keeles, pealkiri ja ilmumisandmed paralleelselt eesti keeles.

Hollandi keeles

* De mensenhand glijdt over het witte papier [*INIMESE KÄSI LIIGUB VALGEL LEHEL] / tlk M. Sirkel ja M. Vogel // *Van haast naamloze kusten: Moderne Estische poëzie* / koost P.-E. Rummo. – Leiden: De Lantaarn & De Slavische Sichtung te Leiden, 1989: 29.

Beroep. [Elukutse.] – Nieuwe grote huizen. [Uued suured majad.] – Dag in ijzeren raamwerk. [Päev raudses raamis.] – Wegidylle. [Teeidüll.] – Velen hebben geen ... [Paljudel pole ...] – * Proef de pijn van het waken. [* Valveloleku piina maitse.] – De boomkruinen wiegen, de berkenbast glinstert. [Ladvad liigutavad, sirab kasetoht.] – De winter van dit jaar. [Selle aasta talv.] – Schaduwen van vleugels. [Tiiva vari.] – De blauwe hemel heeft witte strepen. [Sinises taevas on valgeid jooni.] – Met menselijke gezichten. [Inimese näoga.] – Leven of niet leven. [Ela või ära ela.] – Een dag. [Päev.] – * Ik sprak ooit over velden. [* Rääkisin väljadest ükskord.] – Het toeval is al op weg [Juhus on juba teel] / tlk M. Vogel, T. van Lint ja C. Hasselblatt // *Woorden in de wind van de Oostzee: Estische poëzie uit de twintigste eeuw* / koost C. Hasselblatt ja M. Vogel. – Leuven: Uitgeverij P., 2005: 42–57.

Itaalia keeles

Eera il cuore dell' inverno. [Oli südatalv.] – Notte. [Öö.] – Sogno. [Uni.] – Non arrivano piu' lettere. [Enam kirju ei tule.] – Parlai dei campi una volta. [Rääkisin

väljadest ükskord.] – Pioggia di marzo. [Vihm märtsis.] – Incontrando uno sguardo pacato. [Kohates vaikset pilku.] – Un altro [Teine] / tlk M. Guidacci ja V. Salo // Poeti Estoni / koost V. Salo. – Roma: Edizioni Abete, 1973: 157–161; – Roma: Edizioni Abete [Collana “La Rondine” 1], 1975: 187–191.

Arvustus

Devoto, Giacomo. Eesti // *La Nazione* 3–02–1974.

Kasahhi keeles

[* Ei jäta jälgi see, kes eksis sadudesse.] / tlk S. Seithazin // Теніз карлырани [Rannapääsuke: Eesti luule antoloogia]. – Алматы, 1976: 427. Tekst kasahhi keeles

[Metsmesilane.] / tlk T. Medetbekov // *Жалын* 5/1977: 86. Tekst kasahhi keeles

Leedu keeles

* Ten, kur baigiasi miestu bruzdesys. [* Seal, kus lõpetab linn oma rutu.] – * Ateis nerimastingo skliauto metas [*Tuleb tõsiste taevaste aeg] / tlk A. Puišyte // *Kauno tiesa* 25–05–1975: 4.

Senelė [Vanaema] / tlk A. Dabulskis // *Kauno tiesa* 25–03–1978: 5.

Prisiminimas [Meeldetuletus] / tlk A. Dabulskis/. – * Noreciau, kad paliktum miesta [* Seal, kus lõpetab linn oma rutu] / tlk V. Baltuškievičius // *Kauno tiesa* 26–03–1978: 4.

Läti keeles

Atvasarā. [Hilissuvine.] – * Vējš, debesu vējš, nokāp lejā. [* Tuul, taevaste tuul, tule alla.] – Ķirsis. [Kirs.] – Pret dzeltenajiem vakariem. [Kollaste õhtute poole.] – Meža bite. [Metsmesilane.] – Sarkanā tulpe. [Punane tulp.] – Lūgšana [Palve] / tlk L. Kamara // Cilvēki krastā: Igaunu dzejas izlase. – Rīga: Liesma, 1970: 168–172.

Etīde Nr 1 [Etüüd nr 1] / tlk M. Misiņa // *Liesma* 6/1975: 7.

Bērnš bij atkal viens pats mājās. [Laps oli üksi kodus.] – Kādēļ raksta grāmatas. [Miks kirjutatakse raamatuid.] – Kas grib suni [Kes soovib koera] / tlk M. Čaklais // *Zilīte* 8/1982: 9.

* Tu mūžīgais, spilgtais marta rīts [* Sa igavene, hele märtsipäev.] / tlk G. Godiņš // *Literatūra un Māksla* 4–04–1986.

No smagas laimes [Rängast rõõmust] / tlk G. Godiņš // *Karogs* 5/1987.

Moldova keeles

И ш тотуш, сыне т сигур [Ja ikkagi olen ma veendunud] / tlk A. Kordu // *Конstellации де инимь*. – Кишинэу, 1976: 210.

Norra keeles

Fjernt. [Kaugus.] – Erindring. [Mälestus.] – Overalt denne duft. [* Igal pool on see lõhn.] – Schlager. [Šlaager.] – Torvet. [Skväär.] – Barnet. [Laps.] – * Hvor / du enn er. [Kiri.] – 1971. – Hjemland. [Kodumaa.] – Til Nelly Sachs. [Nelly Sachsile, luuletajale.] – Midt på dagen. [Keskpäev.] – Det var midtvinter. [* Oli südatalv. Oli tuult ja lund.] – Vindusruten lyner av blod og honning. [* Vägub verd ja mett üks aknaruut.] – * En støvete ås. [Silesia.] – Dürer. – * En gang talte jeg om slettene. [* Rääkisin väljadest ükskord.] – * Le, le, la oss leo m kapp. [* Naera, naera, naerame võidu.] – Nye store hus. [Uued suured majad.] – Alle mennesker bærer et armbåndsur. [* KELL ON IKKA KÄE PÄÄL KÕIGIL INIMESTEL..] – * Vi sitter ved bordet. [* ISTUME LAUA JUURES.] – Trærnes kroner gynger. [* LADVAD LIIGUVAD, SIRAB KASETOHT.] – Du evige, lyse marsdag [* SA IGAVENE HELE MÄRTSIPÄEV] / tlk O. Abrahamsen ja I. Ilste // *Snelys snemørke*. – [Oslo:] Dreyer, 1989: 113–135.

Osseedi keeles

Фыды бæстæ [Kodumaa] / tlk S. Kadzati // *Max дуг* 12/1982: 13.

Poola keeles

* Pod shurami na siwym sciernisku. [Seitse sügishetke IIL] – Czerwony tulipan. [Punane tulip.] – * Myśle: jeśli nie ja. [* Mõtlen, kui mitte mina.] – Stare miastro. [Vana linn.] – Konie. [Hobused.] – Sprzedawco pieśni [Lauludemüüja] / tlk M. Wawrzkiwicz // *Literatura na świecie* 5/1972: 29–31.

Prantsuse keeles

* Vent, vent des cieux, viens descends! [* Tuul, taevaste tuul, tule alla.] – La lumière du monde [Ilmavalgus] / tlk M. Talvet // *Estonia* 4/1988: 168–169.

Les secrets [Saladus.] – Le café [Kohvik] / tlk A. Chalvin ja T. Önnepalu // *Europe: Littératures des Pays Baltes* nr 763–764/1992: 67–68.

Naissance. [Sünd.] – Espace. [Kaugus.] – L'enfant [Laps] / tlk A. Chalvin // *Estuaires: Revue culturelle* 23/1994: 44–45.

Rootsi keeles

Autoriraamatud

MED BITTER GLÄDJE: DIKTER [Rängast rõomust: luuletused] / tlk I. Iliste ja B. Göranson. – Stockholm: Natur och Kultur, 1994.

Luuletused kogumikes

Aftonrodnad. [Õhtupuna.]. – *ALLA G R MED UR P VRISTEN. Av sekunder [*KELL ON IKKA KÄE PÄÄL KÕIGIL INIMESTEL] / tlk I. Laaban // I. Laaban. Poesi. – Åhus: Kalejdoskop, 1988: 125.

Luuletused perioodikas

Fem dikter: [Viis luuletust:] Schlesien. [Sileesia.] – Staden. [LINN.] – * i december sjunker granarna ned. [Nelly Sachsile, luuletajale.] – * Mitt i natten går hissen i huset. [* SÜDAÖÖSEL MAJAS SÕIDEB LIFT.] – * När dagen är brokig och trist som i främmande [* Kui päev on sillerdav ja sünge nagu võõrais mais] / tlk G. Jänicke // *Nya Argus* 3–4/1988: 82–84.

Schlesien. [Sileesia.] – Dürer [Dürer] / tlk I. Iliste ja B. Göranson // *Baltisk revy* 1/1991: 17.

Sex dikter: [Kuus luuletust:] * Precis. [* Otsekui.] – * Igår var vinter, i morgon väntar oss en ny. [* Oli eile ja on ülehomme tali.] – * Jag talade om slätterna en gång. [* Rääkisin väljadest ükskord.] – * Ända dit syns gårdens grind. [Elulugu.] – * DU EVIGA, LJUSA MARSDAG. [* SA IGAVENE, HELE MÄRTSIPÄEV.] – * Vem som dog, vem som levde, vem det var [* Kes suri, kes elas, kes oli] / tlk I. Iliste ja B. Göranson // *Provins* 3/1991: 4–5.

Tre dikter: [Kolm luuletust:] * Av blod och honung blixtar fönsterrutan till. [* välgub verd ja mett aknaruu.] – Rymd. [Avarus.] – Timlig [Ajalik] / tlk I. Iliste ja B. Göranson // *Vår Lösen* 2–3/1996: 170–171.

ON AASTASAJA LÖPP / DAS JAHRHUNDERT IST ZU ENDE. Kakskeelne väljaanne / Zweisprachige Ausgabe / tlk G. Jänicke. – Tallinn: Eesti Raamat, 1993.

SECHZIG GEDICHTE VON VIIVI LUIK [60 Viivi Luige luuletust]. Kakskeelne väljaanne / Zweisprachige Ausgabe / tlk G. Jänicke. – Helsinki: (Kirja kerrallaan) 2006. Privatdruck 5 Expl.

Luuletused kogumikes

* Auf dem Hof hackt / der Hausmeister Eis. [* MAJAHOIDJA / HOOVIS / RAIUB JÄÄD.] – * Schnee, fall auf den Asphalt. [* Lumi, asfaldi pääle saja.] – Was durch den Zeit blinkt. [Mis läbi aja läigatab.] – Unterm Schnee blieb. [Lume alla jääb.] – Offenbarung. [Ilmutus.] – Aus unerträglicher Freude. [Rängast rõõmust.] – Eine Menschenhand bewegt sich. [Inimese käsi liigub valgel lehel.] – Du ewiger, klarer Märztag. [Sa igavene, hele märtsipäev.] – Die Luft war voll [Õhk oli täis hiilgavat tolm.] – Flügelschatten [Tiiva vari] / tlk G. Jänicke // Das Leben ist noch neu: zehn estnische Autoren: eine Anthologie / koost K. E. R. Lindemann. – Karlsruhe: Edition Junge Poesie, 1992: 33–42.

Das Jahrhundert ist zuende, es ist Nacht. [On aastasaja lõpp. On öö.] / tlk G. Jänicke // Europa im Umbruch: Menschen, Metropolen, Wanderungen: Ein Lesebuch. Eine Veröffentlichung der Internationalen Hugo-Wolff-Akademie für Gesang, Dichtung, Liedkunst. – Turzing: Verlag Hans Schjneider, 1992: 40.

Aus unerträglicher Freude. [Rängast rõõmust.] – Offenbarung [Ilmutus] / tlk G. Jänicke // Tallinn / koost Sabine Schmidt. – Klagenfurt/Celovec: Wieser, 2003: 174–175.

* VAATA LUMEPILVI, OLE NAGU NEED / * SIEH HIN SEI SO WIE DIE WOLKEN AUS SCHNEE / tlk M. Beyer. – * VAATA LUMEPILVI, OLE NAGU NEED / * SIEH NUR DIE SCHNEEWOLKEN, SEI IHNEN GLEICH / tlk J. P. Tammen. – * Ela või ära ela /* Lebe oder meide es / tlk J. P. Tammen. – *Ela või ära ela /* Lebe oder nicht / tlk F. C. Delius. – * Inimese näoga / * Mit Geschichtern wie Menschen / tlk G. Laschen. – * maailmas /* In die Welt / tlk G. Laschen. – Kiri / Der Brief / tlk R. Thenior. – * Rääkisid väljandest ükskord /* Einmal sprach ich von Feldern / tlk J. P. Tammen. – Nelly Sachsile, luuletajale / An Nelly Sachs / tlk J. P. Tammen. – Nelly Sachsile, luuletajale. / An Nelly Sachs / tlk G. Laschen. – * Kui see olen mina / * Wenn ich es bin / tlk F. C. Delius. – Teine / Ein anderer / tlk F. C. Delius // Die Freiheit der Kartoffelkeime: Poesie aus Estland: Jaan Kaplinski, Doris Kareva, Hasso Krull, Viivi Luik, Ene Mihkelson, Paul-Eerik Rummo [kakskeelne väljaanne] / koost G. Laschen. – Bremerhaven: edition die horen, 1999: 79–103.

Aus unerträglicher Freude. [katke Rängast rõõmust.] – Offenbarung [Ilmutus] / tlk G. Jänicke // Europa erlesen Tallinn / koost S. Schmidt. – Lagengurt/Celovec: Wieser Verlag, 2003: 174–175

Luuletused perioodikas

Ferne. [Kaugus.] – Erinnerung. [Mälestus.] – * Jahre fließen wie Wasser. [*Igal pool on see lõhn.] * Überall dieser Duft. [* Igal pool on see lõhn.] – Bahnhof. [Vaksal.] – Zyklon. [Tsüklon.] – Das Heim. [Kodu.] – Erfahrung. [Kogemus.] – Winterliche Gänge [Talvised käigud] / tlk I. Laaban // *Trajekt* 5/1985: 259–263.

* Wer sich in den Regen verirrt, hinterläß keine Suren. [* Ei jäta jägi see, kes eksis sadusesse.] – Geständnis. Ülestunnistus.] – * in den dezember. [Nelly Sacsile, luuletajale.] – Schlesien. [Sileesia.] – * Mitten in der Nacht geht im Hause der Lift. [* Südaöösel majas sõidab lift.] – * Schnaps fließt aus dem Hals meiner Karaffe. [* Viina voolab karahvini suust.] – * Schwer rauschen die hohen Fichtenhecken. [* Raskelt kohisesid kõrged kuusehigid läbi emakeele.] – * Als du den frischen Schnee sahs. [* Kui sa vaatasid värsket lund.] – Wenn der Tag schillernd ist und trist wie in fremdem Land. [* Kui päev on sillerdav ja sünge.] – Mit alten Drohungen ist die Himmelskarte voll. [* Vanu ähvardusi taevakaart on täis.] – Das Jahrhundert ist zuende, es ist Nacht. [On aastasaja lõpp. On öö.] – Ein Buch ist offen. [Üks raamat on lahti.] – * Sieh dir die Schneewolken an, sei wie sie [Vaata lumepilvi, ole nagu need] / tlk G. Jänicke // *Akzente* 1/1992: 38–48.

Spätsommer [Hilissuvine] / tlk G. Jänicke // *Estonia* 2/1997: 31.

Gedichte aus den Jahren 1968 bis 1975: Weite. / Avarus. – * Wie der Krieg. / * Otsekuu sõda. – * Es vergehen. / * Hävivad. – Das Geheimnis. / Saladus. – *Ob auch ich weiss. / *Kas minagi tean. – * Ich redete einmal von Feldern. / *Rääkisin väljadest ükskord. – Andere. / Teine. – Der Tag / Päev / tlk G. Jänicke [tekst ka eesti keeles] // *Estonia* 2/1999: 37–47.

Slovaki keeles

Vôňa jedného júlového dňa. [Ühe juulikuu taeva lõhnad.] – Nech sú vždy lúky sveta zelené. [Olgu maailma rohud haljad.] – Uprostred zimy. Vietor a sneh. [Oli südatalv.] – Ked' spadne lcestie. [Kui puud jäävad raagu.] – Schovaj ma do tieňa listov! [Võta mind lehtede varju!] – Jarnj. [Kevadine.] – 1971. – Stanica. [Vaksal.] – Dopredu duhovorené stretnutie. [Kindlaksmääratud kokkusaamine.] – Stara mama. [Vanaema.] – Matkin list. [Ema kiri.] – Júl.[Juuli.] – Výlet.[Väljasõit.] – Večnost. [Igavik.] – Byt. [Korter.] – Staršia pani. [Vanem daam.] – Spomienka. [Mälestus.] – Vrby už majú bahniatka. [Pajud on urvas juba.] – * v marci na stromoch listy [* märtsis on lehed puudel] / tlk

M. Haugová // Osud mot l'a: antologia mladej estónskej poézie / koost V. Macura. – Bratislava: Smena 1984: 70–90.

Soome keeles

* Armastust mõnikord meenutab taevas. / * Rakkautta muistuttaa toisinaan taivaasta – Keskpäev: I–III / Keskipäivä: I–III – * täna. / * tänään. – * Anna mulle andeks! / * Anna minulle anteeksi! – * Mõtlen: kui mitte mina. / * Ajattelen: jos en minä. – * Ela või ära ela. / * Elä tai älä elä. – * Lõhnav varjulill. / * Tuoksuu muratti.– * Kunagi enam. / * Koskaan enää ei. – Talvised oksad. / * Talviset oksat. – * Punased puud on. / * Punaiset puut ovat. – * Lõhnavate sammastena. / * Tuoksuvina patsaina. – * Kahvatu valgus. / Kalpea valo. – * Pilvede all. / * Pilvien alla. – Varakevad. / Varhaiskevät. – Metsmesilane. / Kimalainen. – Krüsanteem. / Krysanteemi. – * Jätsime lageda taeva alla. / * Jätimme avaraan taivaan alle. – * Rääkisin väljadest ükskord. / * Puhuין lakeuksista kerran. – Südaösel majas sõidab lift. / Keskiyöllä kulkee talossa hissi. – * detsembrisse vajuvad kuused / * joulukuuhun vaipuvat kuuset // Pihlaja: Kahdeksan eestiläistä naisrunoilijaa / koost ja tlk A. Kaasinen. – Lappeenranta: Painoverho Ky, 1983: 208–229.

Myöhäiskesää. [Hilissuvine.] – Kimalainen. [Metsmesilane.] – Viikate. [Vikat.] – Elämäkerta. [Elulugu.] – * joulukuuhun vajaoavat kuuset. [* detsembrisse vajuvad kuused.] – * Elokuussa „Elvira Madigan”. [„Elvira Madigan“ kinos.] – 1971. – Sykloni. [Tsüklon.] – Asunto. [Korter.] – Hiljaisuus. [Vaikus.] – Invalidi. [Invaliid.] – * Sinisellä taivaalla on valkeat juovat. [* Sinises taevas on valgeid jooni.] – Tämän vuoden talvi. [Selle aasta talv.] – Maanpäälliset asiat. [Maapäälised asjad.] – Maailmanvalo. [Ilmavalgus.] – Talonkirjat. [Majaraamat.] – Ihmisen käsi yli tyhjän liikkuu [Inimese käsi liigub valgel lehel] / tlk P. Huurto ja L. Krohn // Uusien sulkien kasvaminen. – Helsinki: Tammi, 1985: 195–212.

Ken nähnyt on minun valkean kuun. [Kas kohtas keegi teist mu valget kuud.] – Sinisen perhon lento [Sinise liblika lend] / tlk E. Lättemäe // *Punalippu* 8/1970: 12.

Sonetti ja viisi muuta runoa: [Sonett ja viis teist luuletust:] – * Pihka tihkuu nummen laitamilla. [* See lauge nõmmemaastik nõrgub vaiku.] – Toisen ihmisen katse. [Teise inimese pilk] – Klassista. [Klassikaline.] – Puhelimet. [Telefonid.] – Moni kolkka. [Mõni maakohat.] – Kesällä. Kesäista. Kesä [Suvel. Suvine. Suv] / tlk E. Kivikkaho // *Parnasso* 1/1991: 30–32.

Tadžiki keeles

Ситопед! [Võtke!] / tlk K. Nafullo // *Комсомолы Таджикистон* 28–11–1976.

Matčin dopis. [Ema kiri.] – Babička. [Vanaema.] – Holčička. [Plika.] – Vzpominka. [Mälestus.] – Předem domluvené setk ěnĕ. [Kindlaksmääratud kokkusaamine.] – * Koukej ty si myslíš [* vaata sa arvad.] – Starĵ panĕ. [Vanaema.] – Věčnost [Igavik] / tlk M. Černik // Zvony v jezerech: deset Estonských básníků / koost V. Macura. – Praha: Československy spisovatel, 1977: 133–141.

Dcerka. [Tütar.] – Elegie z expresu Baltik. [Baltikumi eleeegia.] / tlk V. Macura ja K. Raiendava // *Mladý Svět* 6/1977: 20.

Turkmeeni keeles

Сонет. [Sonett.] / tlk A. Orazlõjev // *Эдебият весунат* 21–09–1975.

Ukraina keeles

Там, де вже місто поспішає. [* Seal, kus lõpetab linn oma rutu.] – Коли цвіте вовча лапа [Kullerkuppude aegu] / tlk L. Tšerevatenko // *Zvaigždynas. / Zvaigznājs. / Tāhekoģu. / Сузір'я: 5.* – Киев: Дніпро, 1971: 207–208.

* На пустищї на мене [* Kurb lilla kanarbik] / tlk O. Zavgorodnõi // *Сузір'я: 12.* – Киев: Дніпро, 1979: 236.

Серпень. [August.] – Сонет [Sonett] / tlk V. Lutšuk ja R. Lubkovski // *Лїт. Україна* 19–09–1975.

* В тот вечер [* Kõrģe ja külm oli taevas sel õhtul] / tlk R. Marussik // *Молодая гвардия* 29–12–1982.

Пахнущими столбами / tlk O. Zavgorodnõi // *Шляхом Ленина* 2–07–1983: 4.

Valgevene keeles

* Ты ж ведаеш. [* Sa ju tead.] – Вішняя. [Kirss.] – Каханне. [Armastus.] – * Даруй мне! [* Anna mulle andeks!] – * Над горадам. [* Näen puid.] – Стары горад. [Vana linn.] – * Казала калїсь я пра поле. [* Rääkisin väljadest ükskord.] – * Гіпуць. [* hävivad.] – Іншы. [Teine.] – * Абступілі і сцены, і дзверы. [orig. ?] – * Далёка-далёка. [* Kaugel / teistes aastaegades.] – * Сёння. [* täna.] – * Не сплю ўсю ноч, да ўзыходу [* MA MURETSEN KODU PÄRAST] / tlk A. Разанаў // *Гняздоўе вятроў.* – Мінск: Мастацкая Літаратура, 1986: 115–121.

БОЛЬШИЕ ДЕРЕВЬЯ: стихи из сем книг / пер. Н. Яворская/. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1978.

Arvustus

Скульская, Елена. На языке цветов и снегопада: Читая Вийви Луйк // *Советская Эстония* 15–09–1978: 2.

Цыбина, Б. Весна за окошком синим. // *Литературное обозрение* 10/1979: 53–54.

РУКА ЧЕЛОВЕЧЕСКА: Стихи / пер. С. Семеновко. – Москва: Советский Писатель, 1984.

ДОМАШНИЕ ДЕТИ / пер. С. Семеновко. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1985.

Luuletused kogumikes

У многих нет ... [* Paljudel pole ...] – * В тот вечер [* Kõrge ja külm oli taevas sel õhtul] / пер. Н. Сидорина // *Поэзия: Вып. 15.* – Москва: 1975: 222–223.

* Встречая нежданно тихий взгляд. [* Kohates.] – * Когда обнажатся деревья. [* Kui puud jäävad raagu.] – * Ты ведь знаешь [* Sa ju tead] / пер. Э. Тамм // *Юность.* – Москва: 1976: 416.

Шмель [Metsmesilane] / пер. А. Метс. – * Продавец песен [* Lauludemüüja] / пер. А. Метс. – * Подул ветерок. [Seitse linavart VI] / пер. А. Метс. – * Печальный лиловый вереск полыхает [* Kurb lilla kanarbik] / пер. Н. Сидорина. – * Старые зеленые зеркала [* Vanad rohelised peeglid] / пер. А. Метс. – Гиацинт [Etüüd nr 1] / пер. А. Метс. – * На вересковом поле [e.k. ?] / пер. Н. Сидорина // *Родники: Вып. 4.* – Москва: 1976: 83.

Щенок [Kutsikas] / пер. Г. Муравин. – Осень [Sügis] / пер. С. Семеновко // *Самые лучшие ребята: Стихи, рассказы и сказки эстонских писателей / сост. А. Яаксоо.* – Таллинн: Ээсти Раамат, 1977: 156, 200.

Сонет [Sonett] / пер. С. Семеновко. – * Ветер, приди, приди же, ветер небес! [* Tuul, taevaste tuul, tule alla!] / пер. А. Парпара. – Вспоминая [Meeldetuletus] / пер. А. Парпара. – * Ты ведь знаешь [* Sa ju tead] / пер. А. Метс. – * День-деньской смеялось солнце [* Terve pika-pika päeva] / пер. Э. Тамм. – В тот вечер [* Kõrge ja külm oli taevas sel õhtul] / пер. Н. Сидорина. – * Печальный лиловый вереск полыхает [* Kurb lilla kanarbik] / пер. Н. Сидорина. – У многих нет ... [* Paljudel pole ...] / пер. Н. Сидорина. – * Когда кроны деревьев [* Kui puud jäävad raagu] / пер. А. Калик // *Молодые поэты Прибалтики / сост. Н. Сидорина, предисл. В. Куприянов.* – Москва: Молодая Гвардия, 1979, стр. 135–139.

Напоминание [Meeldetuletus] / пер. Н. Яворская // Костры. / сост. Л. Рууд. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1982: 37.

* В поле навстречу мне. [* Minule nõmme real.] – * Думаю: если не я. [* Mõtlen: kui mitte mina.] – * Ты прости меня! [* Anna mulle andeks!] – * Сочатся скаты пустоши смолою. [* See lauge nõmmemaastik nõrgub vaiku.] – Старый город. [Vana linn.] – * Знает даже осенний снег. [* Hilissügise lumigi teab.] – * Мы под небом пустым оставили. [* Jätsime lageda taeва alla.] – Голос. [Hääl.] – Свет I. [Valgus I.] – Письмо. [Kiri.] – * Встретив. [* Kohates.] – * Когда облетят деревья. [* Kui puudelt langevad lehed.] – * Деревья как люди. [* Inimese näoga.] – * Как-то раскинула я. [* Ükspäev ma pildusin laiali.] – * Не вспоминаю снега я, не вспоминаю листопада. [* Ei ole ühtki lund, ei ainsat lehesadu.] – Другой. [Teine.] – * если и вправду ко мне. [* kui see olen mina.] – Силезия. [Sileesia.] – * Самой жгучею чья. [* Ega mina ei tea.] – Глаза человека. [Inimese silmad.] – Напоминание. [Meeldetuletus.] – Субботний день. [Laupäev.] – Вечность. [Igavik.] – Преуспевший человек. [Edasijõudnud inimene.] – Удостоверение личности. [Isikutunnistus.] – Взгляд. [Vaade.] – * Белые полосы в небе тают. [* SINISES TAEVAS ON VALGEID JOONI.] – Выбор. [Valik] – Помню ... [Meeles on ...] – Родина [Kodumaa] / пер. Н. Яворская // Два утешения. – Таллинн: Ээсти Раамат 1985: 226–246.

* В предутреннем редком свете. [* Külmetab kanarbik, õhtutuul.] – * Тропы в рощах отсырели. [* Porikarva rõsked rajad.] – В дорогу. [Teelemineja.] – * Я скажу: коль не я. [* Mõtlen: kui mitte mina.] – Мольба. [Palve.] – * Того уж не найти, кто заплутал в метели. [* Ei jäta jälgi see, kes eksis sadusesse.] – * Живет где захочет. [* elab kus tahab.] – Она сказала все. [Nelly Sachsile, luuletajale.] – Чужой. [Teine.] – * Сегодня вернуло мне. [* täna / pöörduvad kauged suved.] – * МЛАДШИЙ СЫН КОРОЛЕВИЧ. [* NOOREM ROEG ÜTLES.] – Классическое. [Klassikaline.] – 31. XII – Большие дома. [Uued suured majad.] – * Как может тусклый зимний лед. [* MIS LÄBI AJA LÄIGATAB.] – Снова. [Jälle.] – Устает от счастья. [Rängast rõõmust.] – Домовая книга [Majaraamat] / пер. С. Семененко // С. Семененко. Свет в декабре. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1985: 251–261.

Luuletused perioodikas

Это ещё не утро [Pole veel päriselt hommik] / пер. Л. Тоом // *Пионер* 4/1964: 58.

В небе – звенящие ветви деревьев [Taevas on puude helisevad oksad] / пер. Р. Винонен // *Советская Эстония* 11–04–1965: 3.

Сонет [Sonett] / пер. С. Семененко // *Комсомолец* (Петрозаводск) 6–08–1968.

Старый город. [Vana linn.] – Seriously. [Tõendus.] – Последнее лето. [Hilissuvine.] – * Хочу рябине [* Tahaksin pihlarpuu güppe] / пер. П. Вегин // *Смена* 13/1973: 22.

* Придет пора степенных раздумчивый небес. [* Tuleb tõsiste taevaste aeg.] –
* На фоне выбеленных стен. [Skvääg.] – * Там, где конец городской суете
[*Seal, kus lõpetab linn oma rutu] / пер. С. Поберей // *Смена* 1/1975: 19.

Сонет [Sonett] / пер. С. Семенов // *Комсомольская Правда* 21–09–1975.

Она [Тема] / пер. Э. Тамм // *Вечерний Таллин* 14–10–1975: 2.

В дороге [Teelemineja] / пер. С. Семенов // *Советская Эстония* 24–10–1976: 2.

* Травы вечные пусть зеленеют [* Olgu maailma rohud haljad] / пер. О. Николаева // *Тартуский Государственный Университет* 17–12–1976: 2.

* Тропою в предутреннем свете [* Külmetab kanarbik, õhtutuul] / пер. С. Семенов // *Памир* 3/1977: 82.

Осень [Sügis] / пер. С. Семенов // *Пионер* 9/1977: 54.

Мольба [Palve] / пер. С. Семенов // *Новый Мир* 4/1977: 92; С. Семенов. Свет в декабре. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1985: 253.

Белые полосы в небе тают [* SINISES TAEVAS ON VALGEID JOONI] / пер. Н. Яворская // *Звезда* 10/1979: 69.

Вид. [Vaade.] – Взгляд другого человека [Teise inimese pilk] / пер. Н. Яворская // *Таллин* 3/1980: 64–65.

Раскытка книга. [Üks raamat on lahti.] – Конец столетия. Ночь [On aastasaja lõpp. On õö] / пер. М. Тервонен // *Радуга* 4/1987: 10–13.

Зима этого города. [Selle aasta talv.] – Земные вещи. [Maapäälised asjad.] – Два человека в комнате. [Kaks inimest toas.] – Этот поэт. [See luuletaja.] – * Деревья склоняет декабрь. [Nelly Sachsile, luuletajale.] – Биография. [Elulugu.] – Дом. [Maja.] – Коммерческоею [Kommertsslik.] – Отъезд. [Ärasõit.] – Вид. [Vaade.] – Взгляд другого человека. [Pilk] – Новые больше дома. [Uued suured majad.] – * На руке у всех часы надеты. [* KELL ON KÄE PÄÄL KÕIGIL INIMESTEL.] – * Ты, мартовский вечный день, для глаз. [* SA IGAVENE HELE MÄRTSIPÄEV.] – * Рук движенье над листом бумаги белым [* INIMESE KÄSI LIIGUB VALGEL LEHEL] / пер. В. Фадин // *Таллин* 1/1981: 3–10.

* Тропы в рощах отсыре ли [* Rogikarva rõsked rajad] / пер. С. Семенов // *Таллин* 5/1982: 4; С. Семенов. Свет в декабре. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1985: 251.

* Слушай, как бы ты ответил. [* Ütle, hellik, tuulelemmik.] – В дороге I, II. [Teelemineja I, II] – * Я скажу: коль не я. [* Mõtlen: kui mitte mina.] – * Живет где захочет. [* elab kus tahab.] – * Писем больше не будет [* Enam kirju ei tule] / пер. С. Семенов // *Таллин* 5/1982: 4–5.

Классическое. [Klassikaline.] – 31. XII / пер. С. Семененко // *Таллин* 5/1982: 6; С. Семененко. Свет в декабре. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1985: 257.

Вещи [Igasugused asjad] / пер. С. Семененко // *Таллин* 5/1982: 6; *Неделя* 21.–27. ноябрь 1983, стр. 4–5.

Беды. [Mured.] – Антс. [Ants.] – Шкаф. [Tuba.] – Домашние дети [Tubased lapsed] / пер. С. Семененко // *Таллин* 5/1982: 6–7.

* Медленные пальцы по бумаге [* INIMESE KÄSI LIIGUB VALGEL LEHEL] / пер. А. Зорин // *Огоинек* 9/1982: 15.

* Из года в год. [* Aastast aastasse.] – * Пустошь. Тимьянь. [* Tüümianinõmm.] – * Красные клены. [* Punased puud on.] – * Утомился дождь. [* Väsi vas sajus.] – * Январские ветви. [* Talvised oksad.] – * Вдали и вблизи [Keskpäev I (lõppstroof)] / пер. М. Новожилов // *Таллин* 1/1983: 51.

Дома один. [Üksinda kodus.] – Родной язык [Emakeel] / пер. С. Семененко // *Неделя* 21.–27.–11–1983: 20; *Таллин* 1/1984: 45; Ключ к эстонской детско й и юношеской литературе '85 / сост. А. Яаксоо. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1985: 67.

* Каждый ребенок знает. [Eks hea olla igäüks tahaks.] – Лес [Mets] / пер. С. Семененко // *Таллин* 1/1984: 44–45.

* Не вспоминаю снега я, не вспоминаю листопада [* Ei ole ühtki lund, ei ainsat lehesadu] / пер. Н. Яворская // *Аврора* 4/2002: 48.

ILUKIRJANDUSLIK PROOSA

Raamatud

SALAMAJA PIIR. – Tallinn: Perioodika, 1974 (Loomingu Raamatukogu 1974, nr 34).

Arvustus

Langemets, Andres. Ühest proosaproovist // *Sirp ja Vasar* 29–11–1974: 4.

Liiv, Toomas. Viivi Luik: salamaja // *Looming* 10/1996: 1408–1412; T. Liiv.

Proosa. – Tallinn: Virgela, 1997: 210–218.

LEOPOLD. – Tallinn: Eesti Raamat, 1974.

Arvustus

Ernesaks, Heljo. Teine nägu, teine tegu. [Leopold] // *Sirp ja Vasar* 29–11–1974:

4; Kirjandus kriitiku pilguga: Arvustusi ja aastäulevaateid 1973–1974 / koost

K. Kääri. – Tallinn: Eesti Raamat, 1977: 365–367.

Põldmäe, Asta. Sündis laps [peam Leopoldi-sari] // Kirjanduse jaosmaa '77 / koost E. Mallene. – Tallinn: Eesti Raamat, 1979: 137–142.

VAATAME, MIS LEOPOLD VEEL RÄÄGIB. – Tallinn: Eesti Raamat, 1974.

Arvustus

Põldmäe, Asta. Tööd ja päevad // *Keel ja Kirjandus* 8/1975: 499–501; Kirjandus kriitiku pilguga: Arvustusi ja aastaülevaateid 1975–1976 / koost K. Kääri. – Tallinn: Eesti Raamat, 1978: 84–88.

LEOPOLD AITAB LINNAMEEST. – Tallinn: Eesti Raamat, 1976.

KÕIK LOOD LEOPOLDIST. – Tallinn: Eesti Raamat, 1984.

SEITSMES RAHUKEVAD. – Tallinn: Eesti Raamat, 1985; [Tallinn:] Tänapäev, 2000.

Arvustus

Hasselblatt, Cornelius. Literarisches Neuland // *Estonia* 2/1985: 34–37.

Veidemann, Rein. Neljakümnendal rahukevadel seitsmendast // *Sirp ja Vasar* 17–05–1985: 5.

Põldmäe, Asta. Ja valguse armulise // *Edasi* 1–06–1985: 5.

Sang, Joel. Tulevik eest- ja tagantvaates // *Looming* 7/1985: 985–986; Sang, J. Päripidi vastukarva: Kirjatöid aastaist 1976–1986. – Tallinn: Eesti Raamat, 1987: 132–136.

Sutrop, Margit. Maastik Luige ja Traadiga // *Edasi* 28–09–1985: 5.

Unt, Mati. Ajast ja tüdrukust // *Keel ja Kirjandus* 10/1985: 629–632.

Tonts, Ülo. Inimesed ajas ja aeg inimestes. Viivi Luik „Seitsmes rahukevad” // *Rahva Hää* 3–11–1985: 3.

Hasselblatt, Cornelius. Viivi Luik und der „Siebte Friedensfrühling” // *Baltisches Jahrbuch* [3]/1986: 227–236.

Hasselblatt, Cornelius. Viivi Luik ja „Seitsmes rahukevad” // *Vikerkaar* 6/1986: 85–87.

Hint, Mati. Viivi Luige märksõnad ja määratlused // *Looming* 8/1986: 1118–1125.

Jõgi, Mall. „Seitsmes rahukevad” soomlaste pilgu läbi // *Sirp ja Vasar* 30–01–1987: 4–5.

Raudjalg, Jaanus. Võõrandumisest // *Tulimuld* 4/1987: 203–205.

Raudjalg, Jaanus. Viivi Luigest ja tema ajast // *Eesti Kirik* [Stockholm] 3/1987: 156–159.

Вейдемманн, Рейн. Возвращение в ту весну // *Дружба народов* 5/1987: 262–263.

Mikli, Marika. Kakskümmend aastat hiljem // *Sirp ja Vasar* 9–10–1987: 5.

Kangur, Maret. The Seventh Spring of Peace // *Estonian Literature* 1987. – Tallinn: Eesti Raamat, 1987: 34–35.

Марченко, Алла. Смотреть, чтобы запомнить. Жесткий ветер истории // *Литературное обозрение* 10/1987: 69–70.

- Langemets, Andres. Laps seitsmenda rahukevade pakases // Kirjanduse jaosmaa '86 / koost E. Mallene. – Tallinn: Eesti Raamat, 1988: 177–182; A. Langemets. Post Librum: Kirjandusmõtisklusi 1972–1987. – Tallinn: Öllu, 1988: 227–230.
- Jaanus, Maire. The Self in Language: Viivi Luik's „Seitsmes rahukevad” // *Lituanus* 34.1 (1988): 36–53.
- Jaanus, Maire. „Mina” keeles: Viivi Luige „Seitsmes rahukevad” // *Keel ja Kirjandus* 3/1989: 129–137.
- Jaanus, Maire. Viivi Luik: War and Peace ; Body and Genotext in her Novel „Seitsmes rahukevad” // *Journal of Baltic Studies* 3/1989: 265–282.
- Jaanus, Maire. Viivi Luik: sõda ja rahu: keha ja genotekst // *Vikerkaar* 4/1989: 59–62 & 5/1989: 57–62.
- Kalda, Maie. Viivi Luige „Seitsmes rahukevad” // Eesti kirjandus XII klassile. – Tallinn: Valgus, 1989: 120.
- Peda, Maie. Mõned märksõnad Viivi Luige romaani „Seitsmes rahukevad“ tundmaõppimiseks // *Haridus* 2/1990: 33–34.
- Hasselblatt, Cornelius. Viivi Luik: Seitsmes rahukevad // Kindlers Neues Literatur Lexikon, Bd. 10. – München: Kindler 1990: 664–665.
- Kurvet-Käosaar, Leena. Multidimensional Time-Space in Margaret Atwood's *Cat's Eye* and Viivi Luik's *The Seventh Spring of Peace* // *Interlitteraria*: 3 (1998): 248–266.
- Kiisler, Vilja. Sii just ongi ilus, et irmus on // *Postimees, Arter* 26–08–2000: 12.
- Verschik, Anna. Pildi sisse minek. Mõningaid märkmeid Viivi Luige „Seitsmenda rahukevade” tõlkest vene keelde // *Keel ja Kirjandus* 3/2000: 161–170.
- Õnnepalu, Tõnu. Asitõend: Viivi Luige „Seitsmendast rahukevadest” prantsuse keeles // *Looming* 11/2006: 1722–1730.

AJALOO ILU. – Tallinn: Eesti Raamat, 1991; – [Tallinn:] Tänapäev, 2002.

Arvustus

- Salokannel, Juhani. Isiklikku kogemust otsimas: Viivi Luige romaan „Ajaloو ilu” ilmus Soomes // *Sirp* 11–09–1991: 6.
- Mattheus, Ülo. ... ja pätid kusevad kotta // *Eesti Elu. Estonian Life* 17–10–1991: 11.
- Väljataga, Ainiki. Kas ajalugu on ilus? // *Eesti Elu. Estonian Life* 17–10–1991: 11.
- Langemets, Andres. Kirjandusilu ja ilus ajalugu // *Looming* 11/1991: 1569–1571.
- Fried, Anne. Was und wie Frauen schreiben [über die finnische Übersetzung des Romans] // *Evangelische Kommentare* 12/1991: 723–726.
- Verschik, Anna. „Ajaloو ilu” ja juudid // *Keel ja Kirjandus* 5/1992: 301–302.
- Bernhard, Horst. Die Schönheit der Geschichte // *Estonia* 1/1993: 50–53.
- Wislweiler, Rita [o.T.] // *Romanführer* 34/1999: 100–102.

Kogumikes

Kõik lood Leopoldist [peatükke raamatust]: Jukuga lakas. – Kinoskäik. – Puulõikus. – Presentsäng ja seibid. – Katuselöömine // Olen orav hoolikas: Eesti lastekirjanduse antoloogia XIII / koost A. Jaaksoo. – Tallinn: Steamark, 2002: 253–274.

Perioodikas

Kinnas [Följeton] // *Säde* 14–11–1962: 4.

Juku ja leiutajad // *Pioneer* 1970, nr 4: 20–21.

Jõgi // *Looming* 6/1973: 958–960.

Leopoldi ketsid // *Pioneer* 6/1973: 27.

Lugu Leopoldist // *Pioneer* 9/1973: 24–27.

Seatapmine // *Sirp ja Vasar* 6–09–1974: 5.

Kartulivõtmine // *Pioneer* 9/1974: 27–28.

Kool // *Pioneer* 10/1974: 28–29.

Kuueaastane Aadu // *Pioneer* 6/1975: 22–29.

Juhuslikud autod // *Pioneer* 8/1975: 28–31.

TÕLGITUD PROOSA

Hispaania keeles

LA SEPTIMA PRIMAVERA DE LA PAZ [Seitsmes rahukevad] / tlk R. M. Bassols. – Barcelona: Seix Barral, 1993.

Hollandi keeles

DE SCHOONHEID DER GESCHIEDENIS [Ajaloo ilu] / tlk M. Vogel ja C. Hasselblatt. – Breda-Berchem: De Geus-EPO, 1993.

Inglise keeles

The Seventh Spring of Peace [katke „Seitsmendast rahukevadest”] / tlk M. Puhvel // *Orient Express* 3/2003: 30–53.

THE BEAUTY OF HISTORY [Ajaloo ilu] / tlk H. Hawkins. – University of East Anglia, Norwich: Norvik Press Ltd., 2007.

Islandi keeles

TÆLANDI FEGURD SÖGUNNAR [Ajaloo ilu] / tlk S. Hólmarsson. – Reyjavík: Mál og menning, 1998.

Katalaani keeles

LA BELLESA DE LA HISTORIA [Ajaloo ilu] / tlk A. Lazaro-Tinautas. – Barcanova, 2005.

Läti keeles

SEPTĪTAIS MIERA PAVASARIS [Seitsmes rahukevad] / tlk A. Žigūre. – Rīga: Preses Nams, 1995.

Arvustus

Saulīte, Gundega. Manas paaudzes dilogika // *Atmoda Atpūtai* 9–08–1995.

VĒSTURES SKAISTUMS [Ajaloo ilu] / tlk R. Karma. – Rīga: Preses Nams, 1995.

Arvustus

Berelis, Guntis. Refleksijas vēstures vējā // *Diena* 21–08–1995.

Mari keeles

[Seitsmes rahukevad] / tlk V. Alikov // *ä / Tsikmä* 1/1995, 2/1996–97 & 3/1998–99.

Norra keeles

DEN SJUANDE FREDSVÅREN [Seitsmes rahukevad] / tlk T. Farbregd. – Oslo: Det Norske Samlaget, 1987.

Arvustus

Sivertsen, Steinar. Traust frå Estland // *Rogalands Avis* 17–08–1988.

Imerslund, Bente. Tidlig glasnost i Estland // *Finnmarken* 8–12–1988.

Jensen, Kjell Olaf. Barndom i kollektivet // *Arbeiderbladet* 20–01–1989.

Skaadel, Jardar. Estisk etterkrigsroman // *Bergens Tidende* 23–05–1989.

SKREMMANDE VAKKERT [Ajaloõ ilu] / tlk T. Farbregd. – Oslo: Det Norske Samlaget, 1994.

Arvustus

Jensen, Kjell Olaf. Hvor estisk er det? // *Morgenbladet* 18.–21.–03–1994.

Obrestad, Tor. Erindrande fortelling // *Stavanger Aftenblad* 19–03–1994

Brekke, Toril. Viktig verk fra en poetisk og intellektuell estisk forfatter // *Aftenposten* 6–04–1994.

Rottem, Øystein. Kyss med politisk smak // *Dagbladet* 8–04–1994.

Jensen, Johan O. Fra det uvirkelige // *Adresseavisen* 14–04–1994.

Kilde, Eva. Skremmende vakkert // *Vårt Land* 6–06–1994.

Gunnesdal, William. Moderne estisk klassiker // *Harstad Tidende* 21–07–1994.

Prantsuse keeles

LE SEPTIÈME PRINTEMPS DE LA PAIX [Seitsmes rahukevad] / tlk A. Chalvin. – Paris: Éditions Christian Bourgois, 1992.

Arvustus

Õnnepalu, Tõnu. Asitõend: Viivi Luige «Seitsmendast rahukevadest» prantsuse keeles // *Looming* 11/2006: 1722–1730.

LA BEAUTÉ DE L'HISTOIRE [Ajaloõ ilu] / tlk A. Chalvin. – Paris: Éditions Christian Bourgois, 1996.

Rootsi keeles

DEN SJUNDE FREDSVÅREN [Seitsmes rahukevad] / tlk P. Puide. – Fripress: Legenda, 1988.

Arvustus

Bromander, Lennart. Estland går upp i Sovjet // *Arbetet* 31–05–1988: 4.

Eliasson, Ola. 80-talets bästa roman i Estland // *Västerbottens-Kurier* 7–06–1988: 6.

Parikas, Dodo. Stalin öppnade sår i esters medvetande // *Sydsvenska Dagbladet* 25–05–1988: 4.

Nordgren, Elisabeth. Estlands dolda ansikte // *Hufvudstadsbladet* 1–06–1988: 6.

Roxman, Susanna. En nyckel till tiden som flytt // *Aftonbladet* 2–06–1988: 5.

Tornborg, Rita. Estnisk fred // *Svenska Dagbladet* 20–06–1988: 14.

Widebäck, Barbro. Fulländat om barndom i Estland // *Arbetsbladet* 28–06–1988: 5.

Aare, Cecilia. Barnet som deltagare och vittne // *Östgöta Correspondenten* 2–08–1988: 12.

- Berggren, Erik. Barndomsskildring från ett krigshärjat Estland // *Hallandsposten* 13-08-1988: 6.
- Saag, Kristjan. Barn i Estland under första åren med kommunism // *Göteborgstidningen* 28-09-1988: 4.
- Gustafsson, Madeleine. Sinnligt om Estland en vinter // *Dagens Nyheter* 1-11-1988: 4.

HISTORIENS FÖRFÄRANDE SKÖNHET [Ajaloo ilu] / tlk I. Iliste ja B. Göranson. – Stockholm: Natur och Kultur, 1993.

Arvustus

- Dahlberg, Mats. Historiens förfärande skönhet // *Nya Wermlands-Tidningar* 17-03-1993: 6.
- Rosdahl, Björn. Bakom alla masker // *Helsingbors Dagblad* 18-03-1993: 4.
- Sundin, Lars. Riga augusti 1968 // *Borås Tidning* 18-03-1993: 5.
- Mazzarella, Merete. Förälskat par i Riga -68 // *Dagens Nyheter* 20-03-1993: B 2.
- Widebäck, Barbro. Roman full av täcknamn // *Arbetarbladet* 24-03-1993: 5.
- Götberg, Bo. Poetisk beskrivning av estländsk verklighet // *Vestmanlands Läns Tidning* 25-03-1993: 6.
- Nordenson, Magdalena. Historien som ett gåtfullt glaspärlespel // *Sundsvall Tidning* 30-03-1993: 4.
- Backman, Per Olov. Kärlekssaga mot fond av nutidshistoria // *Östgöta Correspondenten* 31-03-1993: 12.
- Persson, Eva. I minnets poesi // *Smålandsposten* 10-04-1993: 8.
- Nordgren, Elisabeth. En roman i internationell klass // *Hufvudstadsbladet* 14-04-1993: 12.
- Moe, Eva. Hon träffar enbart hjärnan // *Norrländiska Socialdemokraten* 17-04-1993: 6.
- Sandin, Maria. Historia utan slut // *Vasabladet* 5-05-1993: 6.
- Swalander, Christian. Såriga minnen // *Göteborgsposten* 13-05-1993: 4.
- Bromander, Lennart. Det osagda saga // *Arbetet* 22-05-1993: 4.
- Larsmo, Ola. Viivi Luiks *Historiens förfärande skönhet* // *Bonniers Lilla Magazin* 5/1993: 70-71.
- Swensson, Marianne. Lysande prosaberättelse // *Uppsala Nya Tidning* 23-07-1993: 6.
- Larsson, Kate. Den eviga återkomsten – utifrån enn sinnlig detalj // *Aftonbladet* 26-07-1993: 4.

Saksa keeles

DER SIEBTE FRIEDENSFRÜHLING [Seitsmes rahukevad] / tlk H. Bernhardt. – Reinbek: Rowohlt, 1991.

Arvustus

- NN. Widerstand, der aus der Kindheit kommt // *Die Welt* 13–02–1991.
Wolfheim, Elsbeth. „In dieser Armut, welche Fülle“ // *Neue Züricher Zeitung* 17–04–1991.
Kramberg, Karl Heinz. Lieber lesen als kämpfen // *Süddeutsche Zeitung* 30–05–1991.
Plöger, Angela. Ein Haus wie ein Sarg // *Deutsches Allgemeines Sonntagsblatt* 19–07–1991.
Hasselblatt, Cornelius. Frieden à la Stalin (Viivi Luik. «Der siebte Friedensfrühling» Reinbek 1991) // *Estonia* 1/1992: 54–56.

DIE SCHÖNHEIT DER GESCHICHTE [Ajaloõ ilu] / tlk H. Bernhardt. – Reinbek: Rowohlt, 1995.

Arvustus

- Andersson, Lea ja Maier, Konrad. Salz und Rauch // *Estonia* 2/1995: 56–59.
Butenschön, Marianna. Das Leben wird eher gespielt als gelebt // Rundfunkmanuskript Deutschlandfunk, Sendetermin 1–04–1996.

Die schönheit der geschichte [romaanikatkend] / tlk H. Bernhardt // *Lichtungen* 95/2003: 82–88.

Soome keeles

SEITSEMÄS RAUHAN KEVÄT [Seitsmes rahukevad] / tlk E. Lille. – Helsinki: Tammi, 1986.

Arvustus

- Forsblom, Harry. Illusioita keskellä maailmaa // *Uusi Suomi* 17–11–1986: 14.
Jama, Olavi. Viivi on yhtä kuin Alice ja Tove // *Kaleva* 13–11–1986: 11.
Mäkinen, Erkki. Elämänvoimalla pimeydestä valoon // *Turun Sanomat* 23–11–1986: 28.
Pesonen, Pekka. Lapsuuden taikasauva // *Helsingin Sanomat* 23–11–1986: 19.
Virkkula, Simopekka. Kohuromaani kääntyy suomeksi // *Aamulehti* 12–01–1986: 14.
Virkkula, Simopekka. Kirotn ajan lapsi // *Aamulehti* 17–11–1986: 14.
Stålhammar, Leo. Menneen tilitystä tämän päivän arkea // *Suomenmaa* 21–11–1986: 18.
Petäjä, Juhani. Lapset uuden puolella, mutta entä vanhemmat? // *Kansan Uutiset* 18–12–1986: 16.
Hyvönen, Annikki. Elämää lapsen silmin // *Suomen Sosiaalidemokraatti* 12–01–1987: 12.
Jógi, Mall. „Seitsmes rahukevad“ soomlaste pilgu läbi // *Sirp ja Vasar* 30–01–1987: 4–5.

HISTORIAN KAUNEUS [Ajaloo ilu] / tlk J. Salokannel. – Helsinki: Tammi, 1991.

Arvustus

Salokannel, Juhani. Hippikesä päättyi panssareihin // *Kaleva* 25–07–1991: 23.

Salokannel, Juhani. Isiklikku kogemust otsimas: Viivi Luige romaan „Ajaloo ilu”
ilmus Soomes // *Sirp* 11–09–1991: 6.

Ahola, Suvi. Historia saneli // *Helsingin Sanomat* 11–10–1991: B 10.

Huumo, Anja. Pitkä matka Prahasta // *Suomenmaa* 19–11–1991: 9.

Mannila, Simo. Runollisuus hallitsee historiallista kerrontaa // *Uusi Suomi* 22.–
28.–11–1991: 53.

Jama, Olavi. Viivi Luikin pieni romaani tekee sen taas // *Kaleva* 23–12–1991:
11.

Lehtivuori, Ursula. Historian kauneutta katsomassa // *Etelä-Suomen Sanomat* 8–
12–1991: 11.

Fried, Anne. Was und wie Frauen schreiben [über die finnische Übersetzung des
Romans] // *Evangelische Kommentare* 12/1991: 723–726.

Taani keeles

HISTORIENS SKØNHED [Ajaloo ilu] / tlk A. Behrnd. – Fremad, 1994.

Ukraina keeles

Soma vesna bes vini [Seitsmes rahukevad] / tlk M. Slabospitski. – Dnipro, 1989

Ungari keeles

A TÖRTÉNELEM SZÉPSÉGE [Ajaloo ilu] / tlk G. Bereczki. – Budapest: Osiris, 2000.

Vene keeles

ЛЕОПОЛЬД [Kõik lood Leopoldist] / пер. Е. Лейт. – Таллинн: Ээсти Раамат,
1978.

СЕДЬМАЯ МИРНАЯ ВЕСНА [Seitsmes rahukevad] / пер. Е. Каллонен // *Таллин*
1987/1, 1987/2, 1987/3; – Таллинн: Ээсти Раамат, 1988.

Arvustus

Скульская, Елена. Эпос в конусе лирики // *Советская Эстония* 15–08–
1987: 2.

Марченко, Алла. Смотреть, чтобы запомнить. Жесткий ветер истории //
Литературное обозрение 10/1987: 69–70.

Рунин, Б. Родом из детства // *Литературное обозрение* 3/1988: 53–55.

Штейн, Е. История чувств // *Молодежь Эстоний* 27–08–1988: 2.
Verschik, Anna. Pildi sisse minek. Mõningaid märkmeid Viivi Luige
„Seitsmenda rahukevade” tõlkest vene keelde // *Keel ja Kirjandus* 3/2000:
161–170.

Красота историй [Ajaloو ilu] / пер. Е. Каллонен // *Новый мир* 6/1992: 6–63.

Юку и изобратели [Juku ja leiutajad] / пер. Т. Вайно // *Во имя дружбы: Антология современной эстонской прозы: I* / сост. А. Яаксоо/. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1975: 303–307.

Шестилетний Ааду [Kuueaastane Aadu] / пер. Е. Лейт // *Самые лучшие ребята*. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1977: 85–87.

В кино / пер. Е. Лейт // *Ключ к эстонской детской и юношеской литературе ‘85* / сост. А. Яаксоо/. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1985, стр. 64–66.

DRAAMA

Koera sünnipäev: kuuldemäng // *Looming* 9/1994: 1155–1166; Kas kuulete...?: Valimik raadionäidendeid aastatest 1994–2000 / koost T. Tohver. – [Tallinn:] Eesti Raadio Raadioteater & Kirjastuskeskus [2002]: 105–124..

Arvustus

Purje, Pille-Riin. Koera sünnipäeval saetakse südant [Koera sünnipäev] // *Kultuurimaa* 2–12–1994: 11.

Lavastus

Eesti Raadio (1994, lavastaja Aare Toikka), WDR (1995, saksa – „Der Hundegeburstag: Hörspiel”), Yeisradio (1995, soome – „Koiran synttärit”), Swedish Radio (1995; rootsi – „Hundegeburstag”).

Pilli hääл: ooperi libreto // *Looming* 1/2000: 59–71.

ESSEISTIKA

Raamatud

INIMESE KAPIKE. – [Tallinn:] Vagabund, 1998.

Sisu: Mida ta vastab ja miks ta kirjutab. – Kultuurist ja poliitikast enne jõule 1991. – Mõni sõna valmisolekust. – Südame aeg. – Kui kaugel on Eesti? – Kogemus liitjana ja lahutajana. – Piiriküsimus. – Papist teater. – Kirjanikust ja maailmast. – Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid. – Tuleviku etteääravamus. – Mänguseltsiline Juhan. – Valitud rahvas. – Kirjanduse muutumisest. – Rahvas ja tema juhid. – Anne Fried. –

Imeline on ikka peidus. – Mis meist saab? – Valguse talumise küsimus. – Inimese kapike. – Raamat ja bankomaat. – Rumal lehm ehk Igapäevane elu. – Mood ja moesolemine. – Seitse luuletajat.

Arvustus

Kronberg, Janika. Varjust valgusse // *Looming* 10/1998: 1604–1606.

Mutt, Mihkel. Kaheksas naisluuletaja // *Luup* 14/1998: 50–51.

KÕNE KOOLIMAJA HAUAL: Artiklid ja esseed 1998–2006. – [Tallinn:] Tuum, 2006.

Sisu: Esimene tervitus Roomast. – Teine tervitus Roomast. – Kolmas tervitus Roomast. – Neljas tervitus Roomast. – Viies tervitus Roomast. – Kuues tervitus Roomast. – Kadunud kohvik. – Kuus hõbelusikat. – Mis ilm teeb? Mis värk on? – Eestlase kolm omadust. – Aeg ja koht: Rooma kevad. – Salajased aiad. – Hullumaja õu. – Väike vahejuhtum. – Kolmeaastane laps. – Ehk ei tulegi kevad, vaid midagi hoopis muud. – Tingimused, mis on lilledele alandavad. – Jõgevamaa naise juhtum. – Tüdrukud ja poisid. – Vargus Euroopas. – Kuidas ma jäin ilma kodumaata. – Usk ja süü. – Maata rahvas? – „Eksinud Ameerikasse“. – Matil oli õnne: Järelhüüe Mati Undile. – Vaene loom, kui inetu sa oled. – Kolm tagasitulekut Eestisse. – Kuidas tappa mälu. – Kes maksab? – Kadunud kodu. – Kõne koolimaja haulal. – Tummade keel. – Lihtne lugu. – Sõna on rohkem kui sõna. – Tõrjutud mälestused. – Talveõhtu. – Mis toimub tegelikult? – Inimese etteäärarvamus. – Müts. – Üksinda kodus. – Sõda ja rahu. – Kirjutamata seadus.

Esseed kogumikes

Luuletuse lugu on kummaline // Teose sünd / koost E. Priidel. – Tallinn: Eesti Raamat, 1976: 175.

Mari Saadi maailmad // Kirjanduse jaosmaa '85: Kümnes aastakäik / koost E. Malene. – Tallinn: Eesti Raamat, 1987: 161–164.

Summer and Winter Estonians // [Välisministeeriumi Eestit tutvustav ingliskeelne, pealkirjata kogumik.] – Tallinn, 2000: 7 [eesti keeles ilmunud raamatus „Kõne koolimaja haulal“ pealkirja all „Eestlase kolm omadust“].

Esseed, arvustused, mõtteavaldused perioodikas

Peegel lapse käes [koos Jaan Paavlega] // *Looming* 10/1970: 1557–1562.

Keele ja Kirjanduse ringküsitlus kirjanikele: Viivi Luik // *Keel ja Kirjandus* 2/1974: 108–109.

Inimeste seas [T. Kallas. „Arvi kamin“] // *Looming* 4/1982: 566–567.

Nelikümmend verbaalset piitsalööki [J. Sang. „Abisõnad“] // *Looming* 4/1983: 566–567.

- Kirjanikule katastroofikampsun? // *Looming* 1/1984: 125–126.
- Vaga vesi, Matsi põhi ehk Mari, Anna ja Caspar [E. Mihkelson. „Matsi põhi”] // *Looming* 4/1984: 557–558.
- Mõni sõna haldjarüütel Tam Lin'ist ja talutüdruk Tiüst [J. Kaplinski. „Õhtu toob tagasi kõik”] // *Keel ja Kirjandus* /1985: 555–556.
- Tema on ju meie [P.-E. Rummo „Oo et sädemeid kiljuks mu hing”] // *Sirp ja Vasar* 21–02–1986: 4, 13.
- Südame töö [D. Vaarandi sünnipäevaks] // *Sirp ja Vasar* 26–09–1986: 4–5.
- „... pean ikka mõtlema Viljandile“ // *Tee Kommunismile* 23–03–1988: 5.
- A ja B // *Edasi* 6–01–1989: 3.
- Eesti Vabade Demokraatide manifest [allkirjastanud ka VL] // *Reede* 22–12–1989: 2.
- Täna ja siin // *Maaleht* 25–01–1990: 11.
- Seitse naist [L. Koidula, A. Haava, M. Under, B. Alver, D. Vaarandi, K. Merilaas, D. Kareva] // *Looming* 2/1990: 264–270.
- Mida ta vastab ja miks ta kirjutab // *Keel ja Kirjandus* 2/1990: 84–87 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Mihkelsonist kui ohtlikust luuletajast [Ene Mihkelson „Elujoonis”] // *Keel ja Kirjandus* 2/1990: 84–87.
- Mõtisklus kunstnikust 25. märtsil 1990. aastal [Raul Meel] // *Kunst* 76–1/1991: 29.
- Ajajärk ja vaim [Juhan Viiding „Osa”] // *Eesti Ekspress* 4–10–1991: 19.
- Mida tähendab minu jaoks sõna „kristlane” // *Eesti Kirik* 28–11–1991: 5.
- Kultuurist ja poliitikast enne jõule 1991 // *Eesti Ekspress* 20–12–1991: 32 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Mõni sõna valmisolekust // *Kultuur ja Elu* 1/1992: 2–3 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Kogemus liitjana ja lahutajana // *Keel ja Kirjandus* 2/1992: 103 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Kirjandusest ja maailmast. Ettekanne Mukkula rahvusvahelisel kirjanikekogul 21–06–1993 // *Looming* 8/1993: 1139–1140 [ilm. raamatus „Inimese kapike” pealkirjaga „Kirjanikust ja maailmast”].
- Mänguseltsiline Juhan [järelhüüe Juhan Viidingule] // *Eesti Ekspress* 3–03–1995: B3 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Valitud rahvas // *Eesti Ekspress* 15–12–1995: B2 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Rahvas ja tema juhid // *Eesti Ekspress* 3–10–1997: B1 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Anne Fried // *Sirp* 17–10–1997: 17 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Imeline on ikka peidus // *Sõnumileht* 20–12–1997: 8 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Mis meist saab? // *Sõnumileht* 5–01–1998: 6 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Valguse talumise küsimus // *Sõnumileht* 19–01–1998: 6 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Inimese kapike // *Sõnumileht* 10–02–1998: 6 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Raamat ja bankomaat // *Sõnumileht* 25–02–1998: 6 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Mood ja moesolemine // *Sõnumileht* 9–04–1998: 6 [ilm. raamatus „Inimese kapike”].
- Vaene loom, kui inetu sa oled // *Eesti Ekspress* 18–09–1998: B1 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].

- Esimene tervitus Roomast // *Eesti Ekspress* 30–10–1998: B3 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Teine tervitus Roomast // *Eesti Ekspress* 20–11–1998: B5 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kolmas tervitus Roomast // *Eesti Ekspress* 30–12–1999: A38 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Neljas tervitus Roomast // *Eesti Ekspress* 11–02–1999: B7 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Viies tervitus Roomast // *Eesti Ekspress* 11–03–1999: B13 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kuues tervitus Roomast // *Eesti Ekspress* 8–04–1999: B4 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kuus hõbelusikat // *Eesti Ekspress* 9. oktoober 2000: B15 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kadunud kohvik // *Eesti Ekspress* 9. november 2000: B6 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Mis ilm. teeb? Mis värk on? // *Eesti Ekspress* 28–02–2000: A7 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kaks tuhat aastat on nagu üks päev [Viivi Luige essee + Kalev Kesküla eeskõne] // *Eesti Ekspress* 18–05–2000: B3 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul” pealkirjaga „Aeg ja koht: Rooma kevad.”].
- Salajased aiad // *Eesti Ekspress* 22–03–2001: B15 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Hullumaja õu // *Eesti Ekspress* 4–10–2001: B5 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Väike vahejuhtum // *Eesti Ekspress* 12–06–2002: B23 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kolmeaastane laps // *Eesti Ekspress* 7–03–2002: B5 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Ehk ei tulegi kevad, vaid midagi hoopis muud // *Eesti Ekspress* 13–02–2002: B5 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Tingimused, mis on lilledele alandavad // *Eesti Ekspress* 28–11–2002: B5 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Jõgevamaa naise juhtum // *Postimees* 23–11–2002: 12 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Usk ja süü // *Keel ja Kirjandus* 1/2003: 1–3 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Tüdrukud ja poisid // *Eesti Ekspress* 6–06–2003: B5 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Varastamisviisidest Euroopas // *Eesti Ekspress* 11–09–2003: 2–3 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul” pealkirjaga „Vargus Euroopas: Juhtum 1, 2, 3”].
- Kuidas ma jäin ilma kodumaata: Jõulujutt // *Eesti Ekspress* 24–12–2003: B5 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Maata rahvas? // *Eesti Ekspress* 22.06–2004: B5 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- „Eksinud Ameerikasse“ (J. B. Singer. Eksinud Ameerikasse. – [Tallinn:] Vagabund, 2003) // *Eesti Ekspress* 16–10 2003: B8 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].

- Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid // *Akadeemia* 2/1994: 314–319 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kolm tagasitulekut Eestisse // *Eesti Ekspress* 16–12–2004: B5 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kuidas tappa mälu // *Maaleht* 7–04–2005: 7 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kes maksab? // *Postimees* 27–07–2006: 15 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kadunud kodu // *Maaleht* 3–08–2006: 7 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kõne koolimaja haul // *Eesti Ekspress* 5–05–2005: B4 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Tummade keel // *Maaleht* 9–06–2005: 7 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Lihtne lugu: Delfi kommentaarides valitseb Rahva Hääle vaim // *Maaleht* 22–09–2005: 7 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kultuurist ja inimesest: Kultuur toetub imele // *Maaleht* 22–12–2005: 7.
- Sõna on rohkem kui sõna // *Keel ja Kirjandus* 10/2005: 777–779 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Tõrjutud mälestused // *Eesti Ekspress* 3–11–2005: B5 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Talveõhtu: Kadunu on meis alles // *Maaleht* 24–11–2005: 7 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Mis toimub tegelikult? // *Eesti Ekspress* 8–12–2005: B5 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Müts (R. Frister. Müts. – [Tallinn:] Vagabund, 2005) // *Päevaleht, Arkaadia* 4–02–2006: 9 (Arkaadia) [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Üksinda kodus Isanda ülemvõimu all // *Sakala* 18–03–2006: 7 [ilm. pealkirja all „Üksinda kodus“ raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Sõda ja rahu: eessõna norrakeelsele „Sõjale ja rahule” (Lev Tolstoj. Krig og fred. – De norske Bokklubbene AS, 2005) // *Looming* 5/2006: 730–738 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Kirjutamata seadus: Lahtirääkimata asjad sünnitavad Eestis koletisi // *Postimees* 20–09–2006: 19 [ilm. raamatus „Kõne koolimaja haul”].
- Vaarandi, Debora. See kauge hää / järelsõna V. Luik. – Tartu: Ilmamaa, 2000, 2001

Suulised ettekanded

- Mida ta vastab ja miks ta kirjutab. [Autor luges selle ettekande saksakeelses tõlkes kirjandusõhtul Zürichi Linnateatris 2–10–1989; eesti keeles ilm. raamatus „Inimese kapike”.]
- Südame aeg. [Autor luges ettekande soomekeelses tõlkes Anjalankoski kirjandusseminaril 06–1992; eesti keeles ilm. raamatus „Inimese kapike”.]
- Kui kaugel on Eesti? [Autor luges ettekande saksakeelses tõlkes Šveitsis Solothurni kirjanduspäeval 06–1992; eesti keeles ilm. raamatus „Inimese kapike”.]

- Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid [Autor luges ettekande saksakeelses tõlkes Schwalenbergi kirjandusseminaril 10–1993; eesti keeles ilm. raamatus „Inimese kapike”.]
- Tuleviku etteääravamus. [Autor luges ettekande soomekeelses tõlkes Tampere linna- raamatukogus aabitsaseminaril 1994; eesti keeles ilm. raamatus „Inimese kapike”.]
- Kirjanduse muutumisest. [Autor luges ettekande saksakeelses tõlkes Berliinis DAAD- Galeris 20–03–1996; eesti keeles ilm. raamatus „Inimese kapike”.]
- Seitse luuletajat [L. Koidula, A. Haava, M. Under, B. Alver, D. Vaarandi, K. Merilaas, D. Kareva]. Ettekanne Torontos, 05–1988
- Inimese etteääravamus. Eesti Rahvusraamatukogus toimunud konverentsi „Paabeli raamatukogu” lõppsõna Tallinnas 10–12–2005.

TÕLGITUD ESSEISTIKA

Hollandi keeles

Het kastje van de mens [Inimese kapike] / tlk M. Vogel & C. Hasselblatt // *Deus ex Machina*, 90 / September 1999: 72–73.

Läti keeles

Sirds laiks [Südame aeg] / tlk R. Karma // *Literatūra un Māksla* 21–08–1992; *Grāmata Apskats* 17/1995.

Cukuroti briesmoņi un atšķaidīti eņģeļi [Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid] / tlk R. Karma // *Karogs* 11/1994; *Literatūra* 11.klāsei: Eksperimentāla mācību grāmata. – Rīga: RaKa, 2000: 22–24.

[eessõna luulevalimikule] – Ennepalu, Tenu. Saules vergi [T. Önnepalu. Päikese orjad] / koost ja tlk G. Godiņš – Rīga: Minerva, 1998.

Norra keeles

Sukkersøte uhyre og utvatna englar [Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid] / tlk T. Farbregd // *Dag og Tid* 11–08–1994.

Rootsi keeles

Hur långt borta ligger Estland? [Kui kaugel on Eesti?] / tlk I. Iliste & B. Göranson // *Baltisk revy* 1/1999: 23–27.

- Wie weit ist Estland [Kui kaugel on Eesti] / tlk G. Jänicke // Europa im Umbruch: Menschen, Metropolen, Wanderungen: Ein Lesebuch. Eine Veröffentlichung der Internationalen Hugo-Wolff-Akademie für Gesang, Dichtung, Liedkunst. – Tutzing: Verlag Hans Schneider, 1992: 32–39.
- Das Schränkchen des Menschen [Inimese kapike] / tlk C. Hasselblat // *Estonia* 1/2003: 51–54.
- Diebstahl mit Variationen. [Varastamisviisidest.] – Grabrede auf ein Schulhaus [Kõne koolimaja haul] / tlk I. Grönholm // *Estonia* 2006: Jahrbuch estnischen Literatur / koost I. Grönholm. – Bremen: Hempen Verlag, 2006: 149–159.

Vene keeles

- О новой литературе. [Kirjanduse muutumisest.] — Что она отвечает и почему пишет [Mida ta vastab ja miks ta kirjutab] / пер. М. Тервонен // *Радуга* 2/1999: 135–143. (Время сердца.)
- Несколько слов о готовности. [Mõni sõna valmisolekust.] – Опыт связующего и разводящего. [Kogemus liitjana ja lahutajana.] – Пограничный вопрос. [Piiriküsimus.] – Картонный театр. [Papist teater.] – Непредсказуемость будущего [Inimese etteääravamus] / пер. М. Тервонен // *Радуга* 3/1999: 91–99. (Время сердца.)
- Народ и его вожди. [Rahvas ja tema juhid.] – Что с нами будет? [Mis meist saab?] – О переносимости света. [Valguse talumise küsimus] – Мода и модность. [Mood ja moesolemine.] – Шкапчик человеческий [Inimese karike] / пер. М. Тервонен // *Радуга* 4/1999: 91–103. (Время сердца.)

INTERVJUUD

- Rummo, Paul-Eerik. Liikuv kuu paistab... [Kohtumine P.-E. Rummoga] // *Tartu Riiklik Ülikool* 29–10–1968: 3–4.
- Ruutsoo [Kiin], Sirje. Sõnasilmsi Viivi Luik // *Sirp ja Vasar* 27–04–1979: 5.
- Luik, Viivi. Vastused “Loomingu” küsimustele // *Looming* 2/1983: 253–259.
- Aastavahetuse küsitlus [vastused toim küsimusile: ka V. Luik] // *Sirp ja Vasar* 27–12–1985: 3.
- Vana-aasta viimane vastus [kultuuritööst. Vastused toim küsimusile: ka V. Luik] // *Kultuur ja Elu* 12/1985: 9.
- Godiš, Guntars. „Tagad presē biežāk ..” [„Praegu on ajakirjanduses sagedamini ...”] // *Literatūra un Māksla* 11–04–1986.
- Liivamets, Maire. Aeg on nõudnud sisemist muutumist // *Nõukogude Naine* 3/1987: 14–15.

- Hasselblatt, Cornelius. Fünf Fragen an Viivi Luik den 'Siebten Friedensfrühling' betreffend // *Estonia: Eesti Kirjanduse Ajakiri. Zeitschrift für estnische Literatur* 3/1987: 109–111.
- Oja, Marika. Viivi Luik Kodumaa toimetuses // *Kodumaa* 15–04–1987: 3.
- Toomet, Olev. Kõnelus kirjanikuga // *Kommunist* 12–09–1987: 2–3.
- Liivamets, Maire. Aika on vaatinut sisäisiä muutoksia // *Vana Toomas. Eestistä eestiläisittäin* 1/1989: 29–31.
- Mida ootan sügiselt 1989: Pööripäevaintervjuu [üks vastajaist VL] // *Eesti Elu* 10–1989: 6.
- Žigure, Anna. Igaunija. Saruna isi pirms Mēness aptumsuma [Eesti. Kõnelus just enne kuunarjutust: intervjuu Viivi Luige ja Jaak Jõerüüdiga] // *Karogs* 5/1990
- Kivi, Aita. Silmast silma // *Rahva Hääl* 13–10–1991: 2.
- NN. Gespräch mit der estnischen Autorin Viivi Luik // *Baltica* 2/1991: 34.
- Prosa, Külli. Worstelen met de nalatenschap. Interview met Viivi Luik // *Surplus* VII, 5/1993: 26f.
- Bentzrud, Inger. Sår rapport fra uvirkeligheten // *Dagbladet* 10–03–1994.
- Paulsen, Cathrine Th. Riga, 21. august 1968 // *Klassekampen* 11–03–1994.
- Hegge, Per Egil. Det skremmende og vakre // *Aftenposten* 13–03–1994.
- Tiltnes, Hjørdis Ånestad. Framtida ventar og alt kan henda // *Stavanger Aftenblad*. 15–03–1994.
- Ottar Fyllingsnes, Ottar. Praha 68 – Estland 91 // *Dag og Tid* 17–03–1994.
- Liivamets, Maire. Kultuur oma olemuselt on piiride kaotaja // *Raamatukogu* 6/1997: 30–31.
- Fyllingsnes, Ottar. Praha 68 – Estland 91 // *Tag og Tid* 17–03–1994: 11.
- Maiste, Valle-Sten. Maailm. ja inimene kardavad vabad olla: Viivi Luik: Minu arvates tuleks igat aega vaadata kriitiliselt ja samas pole ükski aeg ka nii hirmus, et tema üle ei võiks naerda // *Postimees, Arter* 26–08–2000: 12–13.
- Made, Reet. Viivi Luik [lapsepõlvest: intervjuu kirjanikuga] // *Eesti Naine* 1/2002: 27–28.
- Veidemann, Rein. Pole vahet, kas oled kuus või 60, alati on kõik veel ees // *Postimees, Arter* 23–09–2006: 4–5.

AUTORIST

Teatmeteostes ja kogumikes

- Яксоо, Андрес. Луйк, Вийви [Биографическая справка] // Эстонские советские детские писатели. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1977: 21.
- Macura, Vladimir. Viivi Luiková // *Zvony v ezere: deset Estonských básníků / koost V. Macura. – Praha: Československy spisovatel, 1977: 156.*
- Kiin, Sirje. Viivi Luige luuletõeluse teisenemine // Kirjanduse jaosmaa '76. / koost E. Mallene. – Tallinn: Eesti Raamat, 1978: 115–119.
- Вийви Луйк [Биографическая справка] // Эстонская литература. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1979: 18, 38.

- Луйк, Вийви [Биографическая справка] // Писатели-лауреаты премий СССР и союзных республик. – Львов, 1980: 143–144.
- Unt, Mati. Viivi Luik // Eesti noori kunstimeistreid. – Tallinn: Periodika, 1980: 16–21; M. Unt. Ma ei olnud imelaps. – Tallinn: Eesti Raamat, [1990]: 193–196.
- Unt, Mati. Viivi Luik // Young Masters of Estonian Art. – Tallinn: Periodika, 1980: 19–24.
- Unt, Mati. Viivi Luik // Junge Künstler Sowjetestlands. – Tallinn: Periodika, 1980: 18–24.
- Nirk, Endel. Viivi Luik // E. Nirk. Eesti kirjandus: Arengulooline ülevaade. – Tallinn: Periodika, 1983: 284–286, 318.
- Бассель, Нафтоли. Луйк Вийви // Н. Бассель. Писатели Советской Эстонии. – Таллинн: Ээсти Раамат 1984: 101–102.
- Veidemann, Rein. „Ööst igatsus unetu imbub kui lumm“ // Kirjanduse jaosmaa '83 / koost E. Mallene. – Tallinn: Eesti Raamat, 1985: 129–133.
- Lias, Pärt. Ühe põlvkonna usutunnistusest ja testamendist // Kirjanduse jaosmaa '87. / koost E. Mallene. – Tallinn: Eesti Raamat, 1989: 111–115.
- Grice, H. Paul. Logic and Conversation // H. P. Grice. Studies in the Way of Words. – Cambridge, Massachusetts – London: Harvard University Press, 1989: 22–40.
- Nagelmaa, Silvia. Viivi Luik // Eesti kirjanduse ajalugu: V köide, 2. raamat / koost M. Kalda. – Tallinn: Eesti Raamat, 1991: 507–511.
- Iliste, Ivo. Inom och bortom traditionen // Med bitter glädje: dikter / tlk I. Iliste & B. Göranson. – Stockholm: Natur och Kultur, 1994: 69–71.
- [Viivi Luik lasteluuletajana] // M. Mürsepp, S. Väljataga. Eesti lastekirjandus 1970–1990: Lühiülevaade. – Tallinn: [Eesti Lasteraamatukogu,] 1995: 24–27.
- [Viivi Luige lasteproosast] // M. Mürsepp, S. Väljataga. Eesti lastekirjandus 1970–1990: Lühiülevaade. – Tallinn: [Eesti Lasteraamatukogu,] 1995: 94–96.
- Muru, Karl. Viivi Luik // Sõnarine: Eesti luule antoloogia: 4. köide / koost K. Muru. – Tallinn: Eesti Raamat, 1995: 624–625.
- Lias, Pärt [Viivi Luik] // Lias, P. Eesti kirjandus: Õpik XII klassile. – Tallinn: Koolibri, 1996: 61–63.
- Dittmann-Grönholm, Irja. Luik, Viivi // Metzler Autorinnen Lexikon / koost U. Hechtfisher, R. Hof, I. Stephan & F. Veit-Wild. – Stuttgart: Weimar, 1998: 320f
- Hennoste, Märt. Viivi Luik // Eesti kirjandus tekstides: Lugemik keskkoolile II / koost M. Hennoste. – Tallinn: Avita, 1998: 391–392.
- Süvalep, Ele. Luik, Viivi // Eesti kirjanike leksikon / koost O. Kruus & H. Puhvel. – Tallinn: Eesti Raamat, 2000: 309–310.
- Olesk, Sirje. Viivi Luik // E. Annus jt Eesti kirjanduslugu. – Tallinn: Koolibri, 2001: 447–449.
- Hasselblatt, Cornelius. Viivi Luik // Kritisches Lexikon zur fremdsprachigen Gegenwartsliteratur: 56. Nachlieferung. – München: edition text + kritik 2001: 14
- Hasselblatt, Cornelius. Kann Geschichte schön sein? Zur Konstruktion von Vergangenheit in zwei Romanen Viivi Luiks // Nordost-Archiv: Zeitschrift für Regionalgeschichte: Zwischen Oder und Peipus-See: Zur Geschichtlichkeit literarischer

- Texte im 20. Jahrhundert. Neue Folge Band VIII/1999 Heft 2. – Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk 2001: 419–433.
- Pakarinen, Tarja. Historia, yksilöllisyys ja kieli Viivi Luikin romanissa „Historian kauneus” // Viron kirjallisuus vuosituuhannen vaihteessa: Postmodernia ja modernia / koost L. Saariluoma, T. Pakarinen & P. Kruuspere. – Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003: 172–189.
- Hasselblatt, Cornelius. Viivi Luik // Estnische Literatur in deutscher Sprache 1784–2003. – Bremen: Hempen Verlag 2004: 90–94.
- Wilpert, Gero von. Viivi Luik // Lexikon der Weltliteratur: Fremdsprachige Autoren: Bd. 2. – Stuttgart: Alfred Kröner Verlag 2004: 1093.
- Merilai, Arne. Irooniline kohanemine // Kohanevad tekstid / koost V. Sarapik & M. Kalda. – Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus ja Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetool, 2005: 293–302.
- [Epner, Luule.] Viivi Luik // E. Annus, L. Epner, M. Velsker. Uuem eesti kirjandus. – Tallinn: Koolibri, 2006: 139–141.
- Merilai, Arne. Bio- ja metagraafiline saade laulule // Luik, V. Kogutud luuletused 1962–1997. – [Tallinn:] Tänapäev, 2006: 511–518.
- Merilai, Arne. Being Poetically Built: Viivi Luik // Konverents „Looming – olemise kehtestamine: Viivi Luik (60)”, 4.–5. november 2006. Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseum. Kokkuvõtted / Abstracts / toim A. Merilai. – Tartu: Tartu Ülikool, Eesti Kirjanike Liit, 2006: 7–8.
- Merilai, Arne. Viivi Luik: a Model for „Soviet” Estonian Literature // AABS: Association for the Advancement of Baltic Studies, Inc. 20th Conference on Baltic Studies: Re-Imagining the Baltic Region: Perspectives on the Past, Present, and Future. June 15–17, 2006. The George Washington University, Washington, DC. – Washington DC: The George Washington University, 2006, p. 51.
- Kirss, Tiina. Viivi Luik’s Beauty of History: Aestheticized Violence and the Postcolonial in the Contemporary Estonian Novel // Baltic Postcolonialism / ed. V. Kelertas. – Amsterdam: Rodopi: 13–29.

Periodikas

- Langemets, Andres. Luule 1973 [ülevaade 1973. aasta luulest] // *Edasi* 24–03–1974: 2.
- Кросс, Ян. В меняющемся мире // *Дружба народов* 8/1976: 234.
- Kiin, Sirje. Viivi Luik // *Looming* 10/1980: 1437–1455.
- Sang, Joel. Luuleaasta pildistusi [ülevaade 1982. aasta luulest] // *Looming* 3/1983: 382–383.
- Toomet, Tiia. Laps ja täiskasvanu Viivi Luige uuemas luules // *Sirp ja Vasar* 18–02–1983: 6.
- Reets, Paul. Viivi Luige luulest // *Mana* 54/1985: 52–56.
- Laaban, Ilmar. Über Viivi Luik // *Trajekt* 5/1985: 264–265.
- Hellat, Henn-Kaarel. 30. aprill – Alatskivi – Juhan Liiv – Viivi Luik // *Sirp ja Vasar* 13–05–1988: 4.

- Pöldmäe, Asta. Kuum ja lumine: sürrrealistlik. [J. Liivi luuleauhind V. Luige luuletusele
On aastasaja lõpp. On öö] // *Looming* 6/1988: 853.
- Kruuspere, Piret. Lastekirjanik Luik ehk miks kirjutatakse raamatuid // *Vikerkaar*
11/1988: 91–93.
- Karlsson, Åsa. Bland änglar och potatisåkrar // *Nytid* 16–01–1992: 10.
- Kurman, Jüri. Kosmos, keel ja gnostitsism: Viivi Luige kahe romaani kolmainsus //
Mana 61–62/1992: 86–89.
- Mägi, Arvo. Mida teised arvavad: „Ajaloos ilu” vastukajad Soomes ja Rootsis // *Sirp* 18–
06–1993: 4.
- Saat, Mari. Viivi Luik [mõtisklus] // *Looming* 7/1994: 940–941.
- Unt, Mati. Viivi Luige kaunis eshatoloogia // *Kultuurileht* 8–07–1994: 19.
- [Saluäär, Anu.] Viivi Luik taani ja rootsi keeles [V. Luige taani keeles ilm. romaani
„Ajaloos ilu” ja rootsi keeles ilm. luulevalimiku kriitikast] // *Looming* 7/1994: 1004–
1006.
- Chalvin, Antoine. Viivi Luik // *Estuaires: Revue culturelle* 23/1994: 43.
- Unt, Mati. Viivi Luik? [VL 50] // *Looming* 10/1996: 1406–1407.
- Kaplinski, Jaan. Tänaõnne maailmade tuultesse [V. Luik ja ta looming] // *Looming*
10/1996: 1408–1412
- Kesküla, Kalev. Tema juhatus inglid sisse // *Vikerkaar* 1996, nr 10: 79–86.
- Rummo, Paul-Eerik. ...aga sa lähed läbi! (Märkmed Viivi Luigest) // *Keel ja Kirjandus*
11/1996: 721–726.
- Kronberg, Janika. Viivi Luik: A Locker of One's Own // *ELM: Estonian Literary Ma-
gazine* 7/1998: 14; www.einst.ee/literary: Book Reviews: Luik, Viivi; www.estlit.ee:
Estonian Author Profiles: Viivi Luik: Book Reviews.
- Kronberg, Janika & Hinrikus, Rutt. Viivi Luik: The Sky of the Earth // *ELM: Estonian
Literary Magazine* 8/1999: 31; www.einst.ee/literary: Book Reviews: Luik, Viivi;
www.estlit.ee: Estonian Author Profiles: Viivi Luik: Book Reviews.
- Kareva, Doris. Kolmas tee – otse üles // *Sirp* 25–09–1998: 7.
- Veidemann, Rein. Kadunud tütar [Viivi Luik 53] // *Eesti Päevaleht* 6–11–1999: 6.
- Soovik, Ene-Reet. Naming and Claiming: Mental Maps of Estonia in the Poetry of
Viivi Luik and Jaan Kaplinski // *Interlitteraria*: 6 (2001): 180–193.
- Stalder, Heinz. Böse Zeiten, heile Welt: Begegnung mit der estnischen Schriftstellerin
Viivi Luik // *Neue Zürcher Zeitung* 22–08–2003: 4.
- Merilai, Arne. Viivi Luik linnulennul // *Keel ja Kirjandus* 9/2006: 689–713, 775.
- [Merilai, Arne.] Viivi Luik linnulennul // *Eesti Elu / Estonian Life* [Toronto] 30–06–
2006: 6.
- Nordgren, Elisabeth. Orden är mer än ord // *Hufvudstadsbladet* 14–11–2006: 20–21.
- Hasselblatt, Cornelius. Inimesekujutuse murendamine Viivi Luige luules // *Looming*
11/2006: 1717–1721.
- Merilai, Arne. Longing for the Bosom of the Rowan-tree: Viivi Luik. – *ELM: Estonian
Literary Magazine*. Spring 2007: 4–11.

- Biobibliograafilisi ülevaateid vt ka: www.viiviluik.ee; Luik, V. Autobiograafia. – Viivi Luik. Kirjanduse nimestik / koost H. Voogla. – Tallinn: Eesti NSV Riiklik Laste- ja Noorteraamatukogu, 1977: 6–10.
- Viis tüdrukut ja kaheksa poissi: Noorte kirjandussündmus '76 / koost V. Luik, J. Jõerüüt, M. Unt. – Tallinn: Perioodika, 1977 (Loomingu Raamatukogu 1977, nr 4).
- Tiainen, Arja. Seitse klassikalist aastat. – Kirjanduse ori / tlk Viivi Luik // Kui palju on maailmas värve: Valik soome nüüdisluulet / koost E. Mallene. – Tallinn: Perioodika, 1983: 41–43 (Loomingu Raamatukogu 1983, nr40).
- Soome nüüdisluulet / tlk D. Vaarandi, V. Luik jt // *Sirp ja Vasar* 21–10–1983: 7.
- 1985 esines V. Luik raadiosaates „Õhtutunnid kirjanikega”, kus käsitles meie lähiajaloo valusust. Käsitles P. Hein.
- Laine, Jarkko. Hotellitoas 532. – Minu testament – Loobumise eod – Põhjapoolsel maal / tlk V. Luik // *Looming* 4/1989: 463–465.
- Meie aabits ja lugemik. – Tallinn: Hortus Litterarum & Helsinki: Tammi, 1992 & 1994; Tallinn: Koolibri, 1996. Teksti põhiosa on kirjutanud raamatu koostaja Viivi Luik.
12. mail 1994 esietendus Tübingeni Figurentheateris „Seitsmenda rahukevade” põhjal tehtud näidend: Nirgendwo ist alles anders. Ein Spiel mit Objekten, Musik und einer Schauspielerin für Kinder ab 8 Jahren frei nach dem Roman “Der siebte Friedensfrühling”.
- Merilaas, Kersti. Valitud luuletused / valinud Viivi Luik. – [Tallinn:] Vagabund, 2003 Aabitsajutud. – Tallinn: TEA, 2006 [Viivi Luige „Meie aabitsa ja lugemiku“ proosatekstit].
- Luik, Ene. Pink / fotoalbum; valiku eesti luulest teinud V. Luik. – Tallinn: Varrak, 2006.
- Konverents „Looming – olemise kehtestamine: Viivi Luik (60)”. 4.–5. november 2006. Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseum. Kokkuvõtted / toim A. Merilai.
- Langemets, Andres. Egoismi suurmanifest [reageering V. Luige esseele „Rahvas ja tema juhid”] // *Eesti Ekspress* 24–10–1997: B2.
- Kaalep, Tõnu. Rahvusluse viimsed ohked [reageering A.Langemetsa essele „Egoismi suurmanifest”] // *Eesti Ekspress* 31–10–1997: B7.
- Berg, Maimu. Edu teile! [reageering V. Luige ja A. Langemetsa esseedele] // *Eesti Ekspress* 7–11–1997: B7.

